

Головний редактор:

Клименко А. П.,
ректор Чорноморського державного
університету імені Петра Могили, д.т.н.,
професор, Заслужений діяч науки і
техніки України, Президент Асоціації
університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту дер-
жавного управління Чорноморського державного
університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:
Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління
Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»
Великий Ю. В., д.е.н., професор кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Гайдучий І. П., к.е.н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії менеджменту ФММ НТУУ «КПІ»
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України
Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Тадеш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Кураташвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехнологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук
Плеханов А. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпровського державного аграрного університету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент
Чорна А. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 2 січень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

*(наказ Міністерства освіти і науки України
№ 747 від 13.07.2015)*

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 17597-6447ПП від 29.03.2011 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський державний університет імені
Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили 31.01.19 р.

Підписано до друку 31.01.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 25,3.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 3101/3.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2018

Головний редактор:

Клименко А. П.,
ректор Чорноморського державного
університету імені Петра Могили, д.т.н.,
професор, Заслужений діяч науки і
техніки України, Президент Асоціації
університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік УАН

Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту дер-
жавного управління Чорноморського державного
університету імені Петра Могили

Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут
економіки природокористування та сталого роз-
витку НАН України»

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління

Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Великий Ю. В., д.е.н., професор Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління

Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії муніципального управління

Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща)

Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декана факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України

Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президентові України

Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Кураташвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехнологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук

Міщенко К. С., к. н. з держ. упр., доцент кафедри публічного управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Плеханов А. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі

Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпровського державного аграрного університету

Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України

Стоян О. Ю., д.держ.упр., в.о. завідувача кафедри, доцент кафедри менеджменту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 2 січень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (наказ Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 17597-6447ПР від 29.03.2011 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
ТОВ "АКС Центр"

Видавець:

ТОВ "АКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили 31.01.19 р.

Підписано до друку 31.01.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 25,3.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 3101/3.

Віддруковано у ТОВ «АКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2018

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 2 січень 2019 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Кириленко О. П., Максимчук О. С.

Капітальні інвестиції з місцевих бюджетів: сучасна практика та перспективи удосконалення 5

Макаренко А. П., Рянічева А. А.

Удосконалення методики аудиту виробничої собівартості продукції підприємства 12

Тульчинська С. О., Кириченко С. О., Бут А. В., Дубенець В. П.

Стимулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах реалізації концепції транскордонного співробітництва 20

Касич А. О., Джура А. М.

Стартапи як форма підприємницької діяльності: поняття, значення, зарубіжний досвід 24

Мельник О. І., Мельник А. Г., Малиш А. Б.

Іноземне інвестування як фактор розвитку аграрного сектора України 32

Євтушевська О. В.

Комерціалізація інноваційних розробок у контексті сприйняття споживачами товарів-новинок 38

Кухта К. О., Джура В. В.

Історичний генезис адміністрування земельного податку в Україні: сучасні аспекти та еволюція розвитку земельного оподаткування 42

Павленко А. Д., Семенець В. П.

Система державного антикризового управління банківською системою як основа стабільного функціонування вітчизняної економіки 48

Меліхова Т. О., Журавель К. О.

Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту товарів для своєчасного виявлення загроз в системі управління економічною безпекою підприємства 56

Подмешальська Ю. В., Троян О. В., Біла А. В.

Теоретико-практичні аспекти проведення аудиту основних засобів 64

Івченко А. О., Колісниченко Г. С.

Туристично-рекреаційний потенціал Херсонського регіону з точки зору інвестиційної привабливості 71

Гамова О. В., Козачок І. А., Майна А. В.

Пропозиції щодо вдосконалення аудиту основних засобів на промисловому підприємстві 79

Державне управління

Олійник Н. І., Крилова І. І.

Стан реалізації низьковуглецевої політики у сфері водопостачання та водовідведення 87

Орел М. Г.

Трансформація культурного коду та державності в епоху постмодерну та їх взаємозв'язок у контексті політичної безпеки 95

Мартишин Д. С.

Соціальне вчення Православної Церкви України в умовах політичної трансформації українського суспільства 102

Антипенко І. В.

Сучасні наукові підходи до концептуалізації політичного ризику 107

Гриджук І. А.

Реалізація концепції маркетингу в публічному управлінні територіальним розвитком 113

Сіцінський Н. А.

Обробка та аналіз первинної соціологічної інформації щодо питань, які є найбільш актуальними для забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері 118

Близнюк А. С.

Рекреаційна інфраструктура як головна складова рекреаційного простору 124

Залізнюк В. П.

Оцінка індикаторів продовольчої безпеки України 128

Коновал В. О.

Мережеві технології у сучасних умовах суспільного розвитку: філософські концепції 134

Іванюта В. В.

Механізм державного регулювання відносин власності: економіко-правовий аспект 140

Самойлова І. І., Самойлов О. О.

Формування державного регуляторного механізму у сфері поведінки з твердими побутовими відходами в Україні 145

Павлишин З. Я.

Реформа системи впровадження сучасних технологій інформаційного забезпечення державного управління 149

Ярмолинська І. В.

Аналіз зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні 155

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 2 / 2019

CONTENTS:

Economy

Kyrylenko O., Maksymchuk O.

CAPITAL INVESTMENTS FROM LOCAL BUDGETS: MODERN PRACTICE AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT 5

Makarenko A., Ryanicheva A.

IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGY OF THE AUDIT PRODUCTION COST OF THE ENTERPRISE 12

Tylchynska S., Kyrychenko S., But A., Dubenets' V.

STIMULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF THE CONCEPT OF CROSS-BORDER COOPERATION IMPLEMENTATION 20

Kasych A., Dzhura A.

STARTUPS AS A FORM OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY: CONCEPT, MEANING, FOREIGN EXPERIENCE 24

Melnyk O., Melnyk A., Malysh L.

FOREIGN INVESTMENT AS A FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE 32

Yevtushevska O.

COMMERCIALIZATION OF INNOVATIONS IN A CONTEXT OF NEW PRODUCTS PERCEPTION 38

Kukhta K., Dzhura V.

HISTORICAL GENESIS OF LAND TAX ADMINISTRATION IN UKRAINE: CURRENT ASPECTS AND EVOLUTION OF LAND TAX DEVELOPMENT 42

Pavlenko L., Semenets V.

THE SYSTEM OF STATE CRISIS MANAGEMENT OF THE BANKING SYSTEM AS THE BASIS OF A STABLE FUNCTIONING OF THE DOMESTIC ECONOMY 48

Melikhova T., Zhuravel K.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO CONDUCTING INTERNAL AUDIT OF GOODS FOR TIMELY DETECTION OF THREATS IN THE SYSTEM OF ENTERPRISE ECONOMIC SAFETY MANAGEMENT 56

Podmeshalska Yu., Troyan O., Bila L.

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF AUDIT OF FIXED ASSETS 64

Ivchenko L., Kolisnichenko H.

TOURIST AND RECREATION POTENTIAL OF THE KHERSON REGION IN TERMS OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS 71

Gamova O., Kozachok I., Mayna A.

PROPOSALS FOR IMPROVING THE AUDIT OF FIXED ASSETS IN THE INDUSTRIAL ENTERPRISE 79

Public administration

Olijnyk N., Krylova I.

THE STATE OF REALIZATION OF NUCLEAR CLEANING POLICY IN WATER SUPPLY AND WASTEWATER SECTOR 87

Orel M.

TRANSFORMATION OF THE CULTURAL CODE AND STATEHOOD IN THE POSTMODERN ERA AND CORRELATION BY THEM IN THE CONTEXT OF POLITICAL SECURITY 95

Martyshyn D.

SOCIAL DOCTRINE OF THE ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF POLITICAL TRANSFORMATION OF THE UKRAINIAN SOCIETY 102

Antypenko I.

MODERN SCIENTIFIC APPROACHES TO THE CONCEPTUALIZATION OF POLITICAL RISK 107

Hrydzhuk I.

IMPLEMENTATION OF MARKETING CONCEPT IN PUBLIC ADMINISTRATION OF TERRITORIAL DEVELOPMENT 113

Sitsinskiy N.

PROCESSING AND ANALYSIS OF THE PRIMARY SOCIOLOGICAL INFORMATION ON THE QUESTIONS WHICH ARE MOST MOST ACTIVE FOR THE PROVISION OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE FOREIGN POLITICAL SECTOR 118

Bliznyuk A.

RECREATIONAL INFRASTRUCTURE AS THE MAIN COMPLEX OF THE RECREATIONAL SPACE 124

Zalizniuk V.

ASSESSMENT OF THE INDICATORS OF FOOD SECURITY OF UKRAINE 128

Konoval V.

NETWORKING TECHNOLOGIES IN MODERN CONDITIONS OF SOCIAL DEVELOPMENT PHILOSOPHICAL CONCEPTS 134

Ivaniuta V.

MECHANISM OF STATE REGULATION OF RELATED PROPERTY: ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS 140

Samoilova I., Samoilov O.

FORMATION OF PUBLIC REGULATORY MECHANISM IN THE FIELD OF SOLID WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE 145

Pavlyshyn Z.

REFORM THE SYSTEM OF INTRODUCTION MODERN TECHNOLOGIES TO THE INFORMATIVE PROVIDING THE STATE ADMINISTRATION 149

Yarmolynska I.

ANALYSIS OF THE FOREIGN EXPERIENCE OF THE REFORM OF THE SYSTEM OF INSTITUTIONAL CARE AND CHILDHOOD CARE IN UKRAINE 155

УДК 336.1:352

О. П. Кириленко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль
О. С. Максимчук,
аспірант кафедри фінансів імені С. І. Юрія,
Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.5

КАПІТАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ З МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ: СУЧАСНА ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ

О. Kyrylenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department
of Finance named after S. Yuriy, Ternopil national economic university, Ternopil
O. Maksymchuk,
Post-graduate student of the Department of Finance
named after S. Yuriy, Ternopil national economic university, Ternopil

CAPITAL INVESTMENTS FROM LOCAL BUDGETS: MODERN PRACTICE AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

У статті розглянуто підходи українських науковців до трактування поняття бюджетних інвестицій. Сформульовано авторське визначення цього поняття. Обгрунтовано роль бюджетних інвестицій в економіці на основі функцій, які вони виконують. Проведено аналіз основних показників, що характеризують стан капітального інвестування з місцевих бюджетів в Україні: питома вага капітальних інвестицій з місцевих бюджетів у загальному обсязі інвестицій та в структурі капітальних видатків місцевих бюджетів, а також регіональна диференціація за показником капітальних інвестицій з місцевих бюджетів у розрахунку на 1 особу. На основі такого аналізу виявлено позитивні та негативні сторони в забезпеченні капітальних видатків з місцевих бюджетів та запропоновано напрями удосконалення інституційного забезпечення цього інституту в Україні, що дозволять збільшити його ефективність.

The article considers the approaches of Ukrainian scientists to the definition of budgetary investments. The author's definition of it is formulated: investing of budget funds of all levels in the creation, restoration and modernization of long-term tangible assets in order to obtain economic and social benefits and/or increase budget revenues in the future. The role of the budget investments in the economy are substantiated through the main functions that they perform. The analysis of the main indicators describing the situation with the capital investments from local budgets in the general structure of investments and in the structure of local budgets' capital expenditures, as well as regional differentiation of capital investments from local budgets per capita. On the basis of this analysis, positive and negative aspects in providing capital investments from local budgets have been identified:

Positive:

- *growth of volume of capital investments from local budgets both in the country as a whole and in the regions;*
- *an increase in the share of capital investment from local budgets in the total volume of capital investments in the country;*

— *increase in the proportion of capital investment in capital expenditures of local budgets.*

Negative:

— *significant uneven rates of investment growth between regions;*

— *high level of regional disproportions;*

— *increase in the level of concentration of capital investments in a limited number of regions*

Directions of improvement of institutional support of this institute in Ukraine that increase its effectiveness has been proposed:

— *the legal definition of the concept of "budgetary investments";*

— *implementation of medium-term planning;*

— *ensuring the stability of the annual capital expenditures;*

— *separation of planning of development budget from similar procedures concerning to the current budget.*

Ключові слова: бюджетні інвестиції, капітальні інвестиції, капітальні видатки, місцевий бюджет, бюджет розвитку.

Key words: budget investments, capital investments, capital expenditures, local budget, development budget.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні впродовж останніх десятиліть склалася надзвичайно складна ситуація з оновленням основних фондів, що вимагає здійснення бюджетних видатків, розрахованих на тривалу перспективу, та переходу до інвестиційно орієнтованого бюджетування. В умовах трансформаційних змін одним із першочергових пріоритетів є прискорення інноваційного розвитку та технічне й технологічне відновлення виробничих потужностей реального сектора економіки, що вимагає забезпечення державою сприятливого інвестиційного клімату. Зважаючи на це, важливо, по-перше, забезпечити збалансований розподіл у часі обсягів благ, які отримує суспільство, та податкового навантаження, а по-друге, правильно та ефективно визначити структуру видатків, які генеруватимуть блага в майбутньому для того, щоб вони максимально відповідали сучасним пріоритетам. Визначальна роль у цьому процесі відводиться бюджетам різних рівнів, особливо місцевим. Тому особливій актуальності набуває проблема підвищення ефективності використання коштів місцевих бюджетів з метою активізації інвестиційної діяльності та збільшення обсягів капітальних інвестицій. Саме із зазначених причин постає необхідність аналізу стану капітальних інвестицій з місцевих бюджетів, визначення наявних тенденцій та вироблення рекомендацій щодо вдосконалення чинної практики капітального інвестування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням теоретичних та практичних аспектів бюджетних інвестицій займається ряд українських науковців, як-от: Баніт Ю.В. [1], Затонацька Т.Г. [2], Кулешір

В.В. [3], Малиняк Б.С. [4], Михайленко С.В. [5], Попель Л.А. [6], Радіонов Ю.Д. [7], Сіденко В.Р. [8], Ставицький А.В. [2] та інші. Разом з тим, недостатньо розробленими залишаються питання бюджетного інвестування за рахунок коштів місцевих бюджетів у нових умовах реформування місцевого самоврядування та проведення бюджетної децентралізації.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є поглиблення розуміння сутності бюджетних інвестицій, виявлення тенденцій капітального інвестування за рахунок коштів місцевих бюджетів та проблем, які характерні для цієї сфери та розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності капітального інвестування з місцевих бюджетів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансово-економічна криза, значні інфляційні очікування та фінансова нестабільність негативно впливають на інвестиційний клімат держави. Як наслідок, зумовлюють зростання кредитних ставок комерційних банківських установ, що призводить до зменшення їх кредитної бази та обмеження можливостей у кредитуванні реального сектора економіки. Тому в цій ситуації бюджет залишається одним з основних джерел капітальних інвестицій з метою задоволення життєво важливих для країни інноваційних проєктів.

У трактуванні сутності капітальних інвестицій у науковій літературі немає єдиного підходу; вчені по-різному визначають специфічні характеристики даного поняття, акцентуючи на різних його аспектах. Так, на думку Баніт Ю.В., під бюджетними інвестиціями слід розуміти

Рис. 1. Функції та інструменти бюджетних інвестицій

Джерело: складено авторами на основі [4, с. 9].

вкладення, інвестором котрих є держава, що виділяє кошти для фінансування інвестиційних проектів, а під бюджетним інвестуванням — процес вкладення у грошовій та натуральній формах коштів, які спрямовують на розширене відтворення основних фондів, людського капіталу, збільшення державних активів, реалізацію загальнодержавних цілей [1, с. 78]. При цьому автор розглядає бюджетні інвестиції виключно стосовно державного бюджету.

Михайленко С.В., визначаючи бюджетні інвестиції як вкладення (переважно, довгострокові), які проводяться за рахунок бюджетних коштів, підкреслює отримання певних соціально-економічних ефектів від бюджетних інвестицій у майбутньому [5, с. 108]. Радіонов Ю.Д. деталізує напрямки вкладень та очікувані ефекти бюджетних інвестицій та визначає їх як видатки бюджету, направлені на реалізацію різноманітних бюджетних програм (від науково-технічних до соціально-економічних), пріоритетів розвитку регіонів тощо з метою забезпечення зростання вартості основних фондів, державних активів, підвищення рівня життя населення та соціально-економічного розвитку країни в цілому [7, с. 39].

На нашу думку, під бюджетними інвестиціями слід розуміти вкладення коштів бюджетів усіх рівнів у створення, відновлення та модернізацію матеріальних активів довготривалого користування з метою отримання економічних і соціальних ефектів та/або збільшення доходів бюджетів у майбутньому.

Домінантою бюджетного інвестування виступає система економічних та соціальних потреб території, на задоволення яких, власне, і мають спрямовуватися бюджетні та інвестиційні ресурси. Однак кошти повинні використовуватися не на поточні потреби території, т.б. на споживання, а на стратегічні, які повинні забезпечуватися за рахунок видатків інвестиційного характеру. Основні вимоги щодо фінансування таких стратегічних видатків визначені в Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні", зокрема акцентовано на напрямках спрямування коштів бюджету розвитку місцевих бюджетів на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних із здійсненням інвестиційної й інноваційної діяльності, надан-

ням субвенцій та інших видатків щодо розширеного відтворення [9].

Фінансування видатків на соціальний та економічний розвиток може відбуватися як за рахунок державного, так і місцевих бюджетів, тому важливою є потреба розподілу повноважень щодо їх реалізації між різними рівнями бюджету. У вирішенні питання задоволення суспільних потреб за рахунок бюджетних коштів слід зважити на те, що при децентралізованому підході є можливість повніше врахувати інтереси споживачів, а при переході до централізованого забезпечення — знизити вартість послуг. На практиці при визначенні рівня бюджету, з якого потрібно фінансувати видатки для забезпечення суспільних потреб, керуються принципом субсидійності, згідно якого найбільшої ефективності у виконанні тієї чи іншої видаткової функції можна досягти у тому разі, якщо вона буде закріплена за нижчим із тих рівнів влади, котрі можуть реалізовувати її належним чином. Так, за висновками Затонацької Т.Г. та Ставицького А.В., інвестиції з місцевих бюджетів мають найбільшу ефективність впливу на зростання ВВП [2, с. 52]. У свою чергу, державні інвестиції мають найнижчі показники ефективності впливу на соціальну складову розвитку, що підтверджує пріоритетність розвитку інвестиційної складової місцевих бюджетів. Крім того, результати інших досліджень підтверджують, що збільшення бюджетних інвестицій у розмірі еквівалентному 1% ВВП (у першу чергу — в інфраструктурні проекти) дозволяє збільшити податкові доходи бюджету наступного та другого року після їхнього здійснення на 15—17 млрд грн [8, с. 193].

Доречно зазначити, що інвестування бюджетних коштів, з однієї сторони, може супроводжуватись економічними ризиками та втратою бюджетних коштів, з іншої сторони, досягненням максимального економічного та соціального ефекту в майбутньому. Забезпечення позитивного результату інвестування бюджетних коштів можливе за умови дотримання основних вимог та правил інвестування, до яких слід віднести:

— формування достатніх бюджетних інвестиційних ресурсів для реалізації інвестиційних програм та проектів;

Таблиця 1. Динаміка частки капітальних інвестицій з місцевих бюджетів України у сукупних обсягах капітальних інвестицій за 2014–2017 рр., млрд грн

Показники	Роки			
	2014	2015	2016	2017
Капітальні інвестиції, всього, млрд грн	219,5	273,1	359,2	448,5
Темпи зростання, %	x	124,4	131,5	124,9
Капітальні інвестиції з місцевих бюджетів, млрд грн	5,9	14,3	26,8	41,6
Темпи зростання, %	x	242,4	187,4	155,2
Рівень інфляції	112,1	148,7	113,9	114,4
Частка інвестицій з місцевих бюджетів, у % до загального обсягу інвестицій	2,69	5,24	7,46	9,28

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [11].

Таблиця 2. Питома вага капітальних інвестицій у структурі капітальних видатків місцевих бюджетів у 2014–2017 рр., %

	2014	2015	2016	2017
Капітальні видатки місцевих бюджетів, млрд грн	13,9	32,2	52,6	74,3
Капітальні інвестиції з місцевих бюджетів, млрд грн	5,9	14,3	26,8	41,6
Питома вага капітальних інвестицій у капітальних видатках місцевих бюджетів, %	42,4	44,4	51,0	56,0

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [11] та Державної казначейської служби України [12].

— підбір найбільш пріоритетних інвестиційних програм та проектів, які в майбутньому дадуть позитивний ефект;

— відбір на конкурсній основі виконавців інвестиційних проектів з врахуванням того факту, щоб за мінімальних витрат досягти максимального ефекту;

— використання інвестиційних коштів за призначенням;

— постійний державний контроль за формуванням та використанням бюджетних інвестиційних ресурсів;

— недопущення правопорушень в процесі фінансування інвестиційних програм та проектів [6, с. 207].

Сутність бюджетних капітальних інвестицій більш детально проявляється у функціях, які вони виконують. Колектив авторів монографії "Інституційна трансформація фінансово-економічної системи України в умовах глобалізації" виділяє 3 основних функції інституту інвестування: стимулююча (створення умов для підвищення активності процесів капіталовкладень), інтеграційна (гармонізація й узгодження суперечливих інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності), інноваційна (оновлення економічних ресурсів і їх якісний розвиток, використання прогресивних організаційних форм та методів управління тощо) [8, с. 261—262]. Ці функції стосуються загалом інвестицій, як інституту. Домінантою ж бюджетних інвестицій як специфічного елементу даного інституту є функції створення та відновлення основних фондів для виробництва товарів та надання послуг; перерозподілу інвестиційних ресурсів; стабілізації економіки. Способи реалізації зазначених функцій представлено на рисунку 1.

Застосування механізму бюджетного інвестування дає змогу коригувати галузеву та територіальну структуру основних фондів. Суть перерозподільчої функції бюджетних інвестицій полягає у тому, що за їх допомо-

гою можна впливати на обсяги основних фондів окремих галузей або територій шляхом перерозподілу сукупних бюджетних ресурсів. Реалізація цієї функції відбувається, зокрема, завдяки встановленню зв'язку між надходженнями від відчуженням об'єктів державної та комунальної власності та ресурсами, які направляються у вигляді капітальних трансфертів суб'єктам господарювання.

Слід зазначити, що видатки інвестиційного характеру мають здатність стабілізує впливати на амплітуду циклічних коливань економіки. Так, за допомогою таких видатків можна отримати як короткостроковий, так і довгостроковий стабілізуючий ефект, які описав видатний економіст ХХ ст. Дж. Кейнс: "збільшення реального доходу, зайнятості та інвестицій можна досягти за допомогою достатньо великого автономного збільшення споживання, інвестицій або державних витрат" [10, с. 245]. Серед цих трьох напрямів стимулювання суспільного виробництва особлива роль відводиться інвестиціям. Це пояснюється дією мультиплікатора, яка полягає у впливі приросту інвестицій на прискорення зростання доходів [3, с. 125].

Основна мета капітальних бюджетних інвестицій полягає в інвестиційному забезпеченні розвитку економіки та соціальної сфери. Відповідно, передбачається інвестування коштів у формування такої системи надання суспільних послуг, яка би забезпечувала високий рівень соціально-економічного розвитку, підвищувала матеріальний добробут населення, забезпечувала розвиток матеріально-технічної бази соціальної сфери, а також активізувала інвестиційні процеси та сприяла економічному зростанню в країні.

Позитивний соціальний ефект бюджетного інвестування, за висновками Попель Л.А., виражається через показники:

Таблиця 3. Динаміка капітальних інвестицій місцевих бюджетів на 1 особу наявного населення*, грн

	Роки					Темп росту, 2017/2014, %
	2013	2014	2015	2016	2017	
Вінницька обл.	166,5	197,9	359,7	488,2	1014,6	609,5
Волинська обл.	239,2	210,3	341,5	546,7	646,9	270,4
Дніпропетровська обл.	135	105,6	411,6	719,3	1239	917,9
Донецька обл.	149,2	80,9	97,6	244,4	463,2	310,4
Житомирська обл.	197,7	222,6	342,1	579,7	624,5	315,8
Закарпатська обл.	111,2	130,5	328,2	452,8	525,7	473,0
Запорізька обл.	138,2	105,8	400,8	723,6	785,1	568,2
Івано-Франківська обл.	115,7	171,3	418	663,5	906,9	783,6
Київська обл.	71,2	69,8	191,5	476,8	615,5	864,6
Кіровоградська обл.	138,6	121,2	334,9	499,8	805,8	581,2
Луганська обл.	157,6	33,4	120,9	259,1	462,9	293,7
Львівська обл.	116,9	87,4	298	522,1	737,8	631,3
Миколаївська обл.	120,3	87,5	258,5	644,5	792,1	658,3
Одеська обл.	155,5	182,3	417,2	941,7	1540,4	990,7
Полтавська обл.	139,6	104	317,7	650,6	1087,7	779,4
Рівненська обл.	178,8	178,4	306,2	499,8	606,4	339,2
Сумська обл.	107,2	134,7	273,5	542,5	777,2	724,9
Тернопільська обл.	128,9	146,5	266,1	430,7	488,1	378,7
Харківська обл.	201	208,2	462,4	956,3	1321,3	657,4
Херсонська обл.	118,7	145,2	303	492,1	564,7	475,7
Хмельницька обл.	129,2	156,4	414,7	563,3	805,9	623,6
Черкаська обл.	171	157,2	295,5	630	**	-
Чернівецька обл.	121,5	159,8	329,8	566,7	636	523,6
Чернігівська обл.	95,5	113,9	224,1	461,5	825,4	864,7
м. Київ	357	236,4	700,5	1454,7	2951,7	826,8
В середньому по Україні	149,4	137,6	332,8	628,4	978,4	654,8

* Складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [11] та її територіальних органів [13].

** Дані відсутні.

— підвищення рівня надання суспільних послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, культури та мистецтва, фізичної культури і спорту, житлово-комунального та дорожнього господарства;

— розвитку місцевої інфраструктури, особливо територіальних громад нижчого рівня, з метою отримання корисного суспільного ефекту в майбутньому;

— обсягів соціальної підтримки жителів міст, сіл, селищ України та забезпечення соціальних гарантій відповідно до встановлених соціальних стандартів та законодавчо визначених нормативів;

— підвищення рівня життя громадян, покращення житлово-комунальних умов, забезпечення зайнятості населення;

— збільшення обсягів державного житлового будівництва та мінімізація витрат на спорудження житла та введення його в експлуатацію;

— поліпшення навколишнього природного середовища [6, с. 208].

Джерелом бюджетних інвестицій виступають капітальні видатки місцевих бюджетів, т.б. видатки бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, капітальні вкладення виробничого і невиробничого призначення, структурну перебудову місцевого господарства. Капітальні видатки місцевих бюджетів, за чинною практикою, здійснюються за рахунок бюджету розвитку.

Важливим показником, який демонструє результативність освоєння капітальних інвестицій з місцевих бюджетів, є частка капітальних інвестицій місцевих бю-

джетів у загальному обсязі капітальних інвестицій в країні (табл. 1).

Наведені у таблиці дані підтверджують зростання усіх якісних та кількісних показників капітальних інвестицій місцевими бюджетами. Так, за 2014—2017 рр. зросли абсолютні розміри капітальних інвестицій місцевих бюджетів більше ніж у 7 разів, збільшилася їх частка у загальному обсязі капітальних інвестицій по країні (більш ніж у 3 рази). Це стало наслідком передачі на місце набагато більшого обсягу повноважень у сфері капітального інвестування. Слід відмітити, що капітальні інвестиції з місцевих бюджетів, згідно з дослідженнями вітчизняних вчених мають потужніший вплив на зростання ВВП, порівняно з капітальними інвестиціями з інших джерел. При цьому ще однією позитивною тенденцією, яку можна відмітити є перевищення темпів зростання капітальних видатків місцевих бюджетів над темпами інфляції. Це свідчить про реальне, а не лише номінальне зростання інвестиційного ресурсу, що є у наявності місцевої влади.

Позитивною тенденцією є зростання частки капітальних інвестицій у структурі капітальних видатків місцевих бюджетів (табл. 2), що свідчить про посилення ролі бюджету розвитку місцевих бюджетів та спрямування більшого обсягу бюджетних ресурсів на створення та оновлення основних фондів. В умовах наявних кризових явищ такі тенденції є необхідною умовою для активізації підприємницької інвестиційної активності, оздоровлення інвестиційного клімату, оновлення основних фондів та забезпечення економічного зростання, адже стан зносу активів та інфраструктури є

загрозливо високим і саме завдяки інвестиціям цю ситуацію можна виправити.

З наведених даних можна зробити висновок про зростання усіх якісних та кількісних показників, що характеризують стан капітального інвестування з місцевих бюджетів. Ця тенденція дає підстави стверджувати, що політика децентралізації позитивно впливає на зростання інвестиційної активності місцевих бюджетів. Разом з тим, необхідно проаналізувати регіональні відмінності, що мають місце при здійсненні капітальних інвестицій. Для цього розглянемо показники обсягу капітальних інвестицій в розрахунку на 1 особу наявного населення в розрізі регіонів у таблиці 3.

Як видно з даних таблиці, капітальні інвестиції з місцевих бюджетів в усіх регіонах у 2013—2017 рр. зростали, разом з тим, зростання було нерівномірним в регіональному розрізі. Найбільші темпи росту характерні для Одеської (в 9,9 разів) та Дніпропетровської областей (9,2 рази), а найменші — для Волинської (2,7 рази), Луганської (2,9 рази) та Донецької областей (3,1 рази). Найвище значення зазначеного відносного показника капітальних інвестицій з місцевих бюджетів в усі роки спостерігалось в м. Києві, причому зрив між показниками столиці та наступного за рейтингом регіону щороку лише збільшувалося. Найнижчими капітальні інвестиції з місцевих бюджетів у розрахунку на 1 особу в 2013 році були в Київській та Чернігівській областях, а починаючи з 2014 року — у Донецькій та Луганській областях. Можна виділити кілька чинників, що спричинили таку динаміку аналізованого показника — це, зокрема, окупація частини території країни та проведення АТО. Так, на території Донецької області значення показника капітальних інвестицій на одну особу зменшилося в 2014 році майже вдвічі порівняно з 2013 роком, а в Луганській — майже в 5 раз. Крім того, це спричинило загальний спад інвестицій з усіх джерел, що також позначилось на їх загальній динаміці.

Негативною тенденцією, як видно з даних таблиці, є нестабільність обсягів фінансування інвестицій та існування значних коливань аналізованих показників в розрізі конкретно взятих регіонів. Так, найбільші показники щороку перевищують найнижчі приблизно у 5—7 разів. Крім цього, показовим є той факт, що впродовж даного періоду кількість регіонів, де капітальні інвестиції в розрахунку на 1 особу населення перевищують середнє значення по країні, знизилася з 13 до 6. Водночас кількість регіонів, у яких значення цього показника було більше ніж вдвічі нижчим за середнє по країні, впродовж аналізованого періоду зросла з 1 до 3. Таким чином, ми спостерігаємо не лише високий рівень регіональних диспропорцій, а й його постійне зростання.

Як бачимо з проведеного аналізу, сучасний стан здійснення капітальних інвестицій з місцевих бюджетів характеризується як позитивними, так і негативними тенденціями. Негативним на нашу думку є:

- значна нерівномірність темпів зростання обсягів інвестицій між регіонами;
- високий рівень регіональних диспропорцій;
- зростання рівня концентрації капітальних інвестицій в обмеженій кількості регіонів.

До позитивних тенденцій слід віднести: зростання обсягу капітальних інвестицій з місцевих бюджетів як

загалом по країні, так і в розрізі регіонів; збільшення частки капітальних інвестицій з місцевих бюджетів у загальному обсягу капітальних інвестицій в країні.

ВИСНОВКИ

Однією з ключових проблем сучасної регіональної економіки України є суттєва диференціація територій за економічними, соціальними і за суспільно-політичними параметрами розвитку. Це спричинює та поглиблює диспропорції у розвитку окремих регіонів. Вони обумовлені тим, що в період розгортання ринкових трансформацій зусилля держави були спрямовані на забезпечення стабілізації макроекономічної ситуації, а це доволі часто суперечило інтересам збалансованого регіонального розвитку. Наявність значних регіональних соціально-економічних диспропорцій:

- перешкоджає проведенню єдиної соціальної і економічної політики;
- збільшує загрози регіональних криз, дезінтеграції національної економіки;
- створює перешкоди для повноцінного використання наявного потенціалу міжрегіонального співробітництва.

У цих умовах бюджетні інвестиції можуть стати ефективним інструментом усунення вказаних недоліків. Однак, не зважаючи на численні наукові дослідження, в чинному законодавстві досі немає визначення поняття "бюджетні інвестиції". Тому вважаємо формулювання законодавчого визначення поняття бюджетних інвестицій шляхом внесення відповідних змін до Бюджетного кодексу України та закону України "Про інвестиційну діяльність" одним з найважливіших кроків у цій сфері для забезпечення подальшого розвитку цього інституту.

Загалом, капітальні інвестиції місцевих бюджетів є реальним фінансовим інструментом активізації інвестиційної діяльності в країні. Слід зазначити, що бюджетні інвестиції мають перспективний характер, тому можуть сприяти реалізації довгострокових цілей за умов сталого фінансування запланованих відповідними програмами і проектами заходів впродовж тривалого проміжку часу. Інвестиційні проекти можна планувати і реалізовувати протягом декількох років і в кілька етапів, що дає змогу заощаджувати кошти на великі програми або розподіляти витрати на них більш рівномірно у часі.

Тому, на нашу думку, не варто обмежувати планування бюджету розвитку одним бюджетним роком. Важливою є розробка стратегічних завдань за допомогою регіональних інвестиційних програм, яким притаманні проектний підхід, несуперечливість поточних та довгострокових видатків, інтегрованість у систему середньострокового бюджетного планування. Перші кроки в цьому напрямі вже здійснені, так, Верховною Радою України 06.12.2018 року прийнято закон "Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо правового підґрунтя для запровадження середньострокового бюджетного планування)". Цей закон створив базис для середньострокового планування. Важливо забезпечити подальший розвиток концептуальних положень закону, що дозволить створити методичне підґрунтя середньострокового планування та повноцінно інтегрувати його в діяльність органів влади усіх рівнів.

Крім цього, важливим є забезпечення стабільності капітальних видатків з місцевих бюджетів, що спрямовані на реалізацію запланованих капітальних проектів. Так, відповідно до чинного законодавства, у разі неприйняття місцевого бюджету до початку бюджетного періоду, можуть фінансуватися лише захищені статті видатків. Водночас вважаємо за доцільне дозволити здійснювати також капітальні видатки по тих проектах, які реалізовувалися в попередніх бюджетних періодах, однак, видатки по нових проектах потрібно дозволяти лише після затвердження місцевого бюджету. Довгострокове планування капітальних видатків дозволяє обґрунтувати такі видатки у випадку невчасного прийняття місцевого бюджету.

Найпершим кроком, без якого неможливе забезпечення достатньої ефективності попередніх заходів, має бути відокремлення процесів планування і прийняття бюджету розвитку від аналогічних процедур щодо поточного бюджету, це пояснюється кількома причинами:

- капіталовкладення досить часто фінансуються з цільових разових джерел;
- є відмінність у процесах прийняття рішень щодо річного та середньострокового бюджетів;
- суттєвою є відмінність часових рамок цих бюджетів;
- ускладнення "ручного" перерозподілу коштів з фінансування капітальних видатків на здійснення поточних видатків.

Реалізація запропонованих заходів дозволить забезпечити більш ефективне капітальне інвестування з місцевих бюджетів шляхом створення нормативно-правового поля для бюджетного інвестування та підвищення якості процесу планування капітальних інвестицій з місцевих бюджетів.

Література:

1. Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України: монографія / В.Г. Дем'янишин та ін. — Тернопіль: ТНЕУ, 2014. — 464 с.
2. Затонацька Т.Г., Ставицький А.В. Дослідження впливу інвестицій на економічне зростання в Україні за допомогою фоновметричного аналізу // Наукові праці НДФІ. — 2007. — № 1 (38). — С. 49—55.
3. Кулешір В.В. Диверсифікація джерел формування місцевих бюджетів розвитку. Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Економіка". — 2011. — № 5 (3). — С. 124—132.
4. Кириленко О.П., Малиняк Б.С. Теорія і практика бюджетних інвестицій: монографія. — Тернопіль: Економічна думка, 2007. — 288 с.
5. Михайленко С.В. Бюджетний менеджмент: стан та оцінка ефективності: монографія. — Одеса: ВМВ: Друк Південь, 2010. — 398 с.
6. Попель Л.А. Бюджетні інвестиції як складова інвестицій реального сектору економіки // Вісник Хмельницького національного університету. — 2011. — № 2. — Т. 3. — С. 205—209.
7. Радіонов Ю.Д. Бюджетні кошти як інвестиційний ресурс України // Економіка України. — 2014. — № 9 (634). — С. 35—53.
8. Інституційна трансформація фінансово-економічної системи України в умовах глобалізації: монографія / В.Р. Сіденко та ін. — Київ: КНТЕУ, 2017. — 648 с.

9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР (у ред. від 04.11.2018 р.). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

10. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / Пер. з англ. І. Дзюб. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. 670 с.

11. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

12. Звітність. Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>

13. Територіальні органи статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/work/region.html>

References:

1. Dem'ianyshyn, V. H. (2014), *Finansova polityka investytsijno-innovatsijnoho rozvytku Ukrainy* [The financial policy of investment and innovation development of Ukraine], TNEU, Ternopil, Ukraine.
2. Zatonats'ka, T. H. and Stavys'ts'kyj, A. V. (2007), "A study of the impact of investments on the economic growth in Ukraine using fonometric analysis". *Naukovi pratsi NDFI*, Vol. 1 (38), pp. 49—55.
3. Kuleshir, V. V. (2011), "Diversification of sources of local development budget", *Visnyk Dnipropetrovs'koho Universytetu. Serii "Ekonomika"*, Vol. 5 (3), pp. 124—132.
4. Kyrylenko, O. P. and Malyniak, B. S. (2007), *Teoriia i praktyka biudzhethnykh investytsij* [Theory and practice of budget's investments], *Ekonomichna dumka*, Ternopil, Ukraine.
5. Mykhajlenko, S. V. (2010), *Biudzhethnyj menedzhment: stan ta otsinka efektyvnosti* [Budget management: situation and evaluation of the effectiveness], *VMV: Druk Pivden'*, Odesa, Ukraine.
6. Popel', L. A. (2011), "Budgetary investments as part of investment of the real economy", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, Vol. 2, no. 3, pp. 205—209.
7. Radionov, Yu. D. (2014), "Budget funds as an investment resource of Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, Vol. 9 (634), pp. 35—53.
8. Sidenko, V. R. (2017), *Instytutsijna transformatsiia finansovo-ekonomichnoi systemy Ukrainy v umovakh hlobalizatsii* [Institutional transformation of the economic and financial system of Ukraine under globalization], *KNTEU*, Kyiv, Ukraine.
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *The Law of Ukraine "On local government in Ukraine"*, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (Accessed 20 Dec 2018).
10. Blauh, M. (2001), *Ekonomichna teoriia v retrospektyvi* [Economic theory in retrospect], "Osnovy", Kyiv, Ukraine.
11. State Statistics Service of Ukraine (2018), available at: <http://ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 Dec 2018).
12. Treasury of Ukraine (2018), "Report", available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (Accessed 20 Dec 2018).
13. The regional offices of Statistics of Ukraine (2018), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/work/region.html> (Accessed 20 Dec 2018).

Стаття надійшла до редакції 28.12.2018 р.

*А. П. Макаренко,
д. е. н., професор, професор кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя
А. А. Рянїчева,
магістрант, Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя*

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.12

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ АУДИТУ ВИРОБНИЧОЇ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА

A. Makarenko,
Doctor of Economics, professor of Accounting and Auditing Department
of Zaporizhzhia State Engineering Academy
A. Rynicheva,
master of Zaporizhzhia State Engineering Academy

IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGY OF THE AUDIT PRODUCTION COST OF THE ENTERPRISE

Авторами статті обґрунтовано мету проведення аудиту виробничої собівартості продукції, розроблено програму аудиту виробничої собівартості продукції для контролю розрахунку фінансового результату підприємства. У роботі розроблено програму аудиту виробничої собівартості продукції, яка включає: тест, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора, а саме для перевірки: залишків незавершеного виробництва на початок періоду, дотримання підприємством умов облікової політики, правильності оформлення первинних документів, правильності розрахунку собівартості матеріалів, списаних на виробництво, правильності розподілу загальновиробничих витрат, правомірності та своєчасності включення витрат до складу виробничої собівартості продукції, правильності розрахунку виробничої собівартості продукції, правильності відображення кореспонденції рахунків з обліку витрат на виробництво продукції, відповідності даних обліку виробничої собівартості між бухгалтерськими регістрами та фінансовою звітністю. Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу аудиторам охопити всі аспекти обліку витрат на виробництво на підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення в обліку витрат на виробництво, вчасно виявити порушення, провести якісний аудит.

The authors of the article substantiated the purpose of the audit of production costs, developed a program of audit of production costs to control the calculation financial results of the enterprise. The program of audit of production costs is developed in the work, which includes: a test, a general

audit plan, an audit program, working documents of the auditor, namely for the purpose of checking: the balances of work in progress at the beginning of the period, compliance with current accounting policy conditions, the correctness of the execution of primary documents, the correctness of the assignment of wages to production costs, the correctness of the attribution of the SSC to the production cost, the correctness of depreciation of fixed assets to the production cost, the correctness of the calculation of the cost of materials written off for production, the correct distribution of total production costs, the legality and timeliness of the inclusion of costs in the production cost of production, the correctness of calculation of production cost of production, the accuracy of the correspondence of invoices accounting for production costs, the conformity of accounting data of production cost between accounting registers and financial reporting. The proposed method of conducting the verification will enable the auditor to cover all aspects of accounting for production costs at the enterprise, to investigate the correctness, timeliness, legality of the reflection in the accounting of production costs, timely detection of violations, conduct qualitative audit and increase the financial security of the enterprise. Also, the public accountant verification of productive charges envisages the monitoring of elements of charges, that gives an opportunity to analyse and check the process of forming of productive unit cost in the cut of composition of charges is offered.

Ключові слова: аудит, виробнича собівартість, тест, загальний план, програма перевірки, робочий документ аудитора.

Key words: audit, production costs, test, general plan, program of audit, auditor's working document.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одними з головних об'єктів обліку кожного підприємства є його доходи та витрати, адже саме на їх основі визначається фінансовий результат підприємства (прибуток або збиток).

І на сьогоднішній день багато підприємств маніпулюють таким показником, як виробнича собівартість продукції. Підприємства можуть тим чи іншим шляхом, у залежності від мети яку вони ставлять перед собою, необгрунтовано завищити або занижити виробничу собівартість продукції, що в результаті призведе до викривлення фінансового результату.

Зазвичай підприємства свідомо завищують величину виробничої собівартості продукції, оскільки мають на меті зменшити величину одержаного прибутку, внаслідок чого підприємства сплачують до бюджету значно менший податок на прибуток, ніж би мали насправді.

У зв'язку з тим, що ця проблема на сьогодні є актуальною, виникає потреба у досконалому аудиті виробничої собівартості продукції підприємства, яка б дозволила виявити всі порушення підприємства, якщо такі мають місце.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У розвиток аудиту виробничої собівартості продукції вагомий внесок зробили такі провідні вчені, як

Бутинець Ф.Ф. [1], Кулаковська Л.П. [5], Огічук М.Ф. [20], Утенкова К.О. [23], Усач Б.Ф. [22], Макаренко А.П. [6—15], Меліхова Т.О. [16—19], Гамова О.В. [3] та інші вчені.

Проте на сьогоднішній день недостатньо приділено увагу розробкам програми аудиту та робочих документів аудитора для документування аудиту виробничої собівартості продукції, які потребують подальшого дослідження та удосконалення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи є розробка програми аудиту та робочих документів аудитора для документування аудиту виробничої собівартості продукції для контролю розрахунку фінансового результату підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою аудиту виробничої собівартості продукції є збір достатніх та прийнятних доказів для формування думки аудитора щодо достовірності, об'єктивності та законності відображення в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності витрат, а також встановлення дотримання підприємством вимог П(С)БО 16 "Витрати" [2].

Таблиця 1. Тест внутрішнього контролю виробничої собівартості продукції

№	Зміст питання	Варіант відповіді			Примітки
		Так	Ні	Інформація відсутня	
1	2	3	4	5	6
1	Скільки років ви працюєте на підприємстві: - 0-1 - 1-5 - 5 і більше?				
2	Облік на підприємстві ведеться: - автоматизовано; - ручним способом; - комбіновано?				
3	Як часто проводиться аудиторська перевірка на підприємстві: - кожен рік; - раз у три роки; - раніше не проводилась?				
4	Чи були виявлені аудиторами порушення?				
5	Чи є на підприємстві наказ про облікову політику?				
6	Чи відповідає прийнятій обліковій політиці метод обліку витрат і калькуляції собівартості продукції?				
7	Чи контролюється на підприємстві наявність необхідних документів, що підтверджують витрати (акти, накладні)?				
8	Чи відповідає документація вимогам чинного законодавства?				
9	Чи відповідає визнання витрат П(С)БО 16?				
10	На якому рахунку обліковуються витрати на виробництво: - 23; - 26; - 93?				
11	Який метод вибуття запасів використовується на підприємстві: - ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів; - середньозваженої собівартості; - собівартості перших за часом надходження запасів; - нормативних затрат; - ціни продажу?				
12	Чи для всіх одиниць бухгалтерського обліку запасів, що мають однакове призначення та однакові умови використання, застосовується тільки один із наведених вище методів вибуття запасів?				
13	Яким документом оформлюється відпуск матеріалів у виробництво: - акт на списання; - лімітно-забірна картка; - накладна-вимога на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів?				
14	Як відображається в обліку списання виробничих запасів на витрати виробництва: - Дт 23 Кт 20; - Дт 92 Кт 20; - Дт 20 Кт 63 1; - Дт 20 Кт 23?				
15	Яким документом оформлюється випуск із виробництва готової продукції: - здавальна накладна; - прибутковий ордер; - акт про приймання матеріалів?				
16	Як відображається в обліку випуск з виробництва готової продукції: - Дт 26 Кт 23; - Дт 26 Кт 20; - Дт 901 Кт 26?				
17	Як відображається в обліку нарахування заробітної плати працівникам виробництва: - Дт 23 Кт 66 1; - Дт 92 Кт 66 1; - Дт 661 Кт 301?				
18	Як відображається в обліку нарахування ЄСВ на фонд заробітної плати працівників виробництва: - Дт 23 Кт 65 1; - Дт 92 Кт 65 1; - Дт 651 Кт 301?				
19	Як відображається в обліку нарахування амортизації на обладнання, яке використовується у виробництві: - Дт 23 Кт 13 1; - Дт 23 Кт 10; - Дт 91 Кт 23?				
20	Чи ведеться на підприємстві аналітичний облік: - за видами виробництва; - за підрозділами підприємства; - за центрами витрат і відповідальності; - за статтями витрат і групами або видами продукції?				
21	Чи були у звітному періоді суттєві зміни технології виробництва продукції на підприємстві?				
22	Чи були у звітному періоді зміни: - в класифікації витрат на прямі і непрямі; - в класифікації витрат на постійні і змінні; - методу калькулювання собівартості продукції; - складу і змісту калькуляційних статей?				
23	Чи здійснюється на підприємстві арифметична і документальна перевірка правильності бухгалтерських записів, звірка розрахунків?				
24	Чи здійснюється на підприємстві порівняння планових показників з фактичними, і чи з'ясовуються причини суттєвих відхилень?				
25	Чи здійснюються на підприємстві планові і раптові інвентаризації ТМЦ незавершеного виробництва, дотримання технологічного процесу?				

Таблиця 2. Загальний план для проведення аудиту виробничої собівартості продукції

№	Етапи	Перелік процедур	Термін аудиту	Виконавець
1	2	3	4	5
1	Підготовчий	Обмін листами, укладанням договору, ознайомлення з діяльністю підприємства: опитування, тестування		
2	Основний	1. Перевірка залишків незавершеного виробництва на початок періоду 2. Перевірка дотримання підприємством умов облікової політики 3. Перевірка правильності оформлення первинних документів 4. Перевірка правильності розрахунку собівартості матеріалів, списаних на виробництво 5. Перевірка правильності віднесення заробітної плати до виробничої собівартості 6. Перевірка правильності віднесення ЄСВ до виробничої собівартості 7. Перевірка правильності віднесення амортизації основних засобів до виробничої собівартості 8. Перевірка правильності розподілу загальновиробничих витрат 9. Перевірка правомірності та своєчасності включення витрат до складу виробничої собівартості продукції 10. Перевірка правильності розрахунку виробничої собівартості продукції 11. Перевірка правильності відображення кореспонденції рахунків з обліку витрат на виробництво продукції 12. Перевірка відповідності даних обліку виробничої собівартості між бухгалтерськими регістрами та фінансовою звітністю		
3	Заклучний	Систематизація й обґрунтування отриманої на попередніх етапах інформації, аналіз, складання звіту й аудиторського висновку		

Таблиця 3. Програма аудиту виробничої собівартості продукції

№	Перелік аудиторських процедур	Мета та якість	Аудиторські докази	Метод перевірки	Код РД	Період проведення	Виконавець
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Перевірка залишків незавершеного виробництва на початок періоду	Впевнитись у правильності формування залишків незавершеного виробництва на початок періоду, А, Б, Г	Інвентаризаційний опис, калькуляція, Баланс, Журнал 5, Головна книга	Суцільний, документальний, арифметичний	РД - 1.1 РД - 1.2		
2	Перевірка дотримання підприємством умов облікової політики	Впевнитись у дотриманні підприємством умов облікової політики, Б, Г	Акти на списання, відомості нарахування амортизації, довідки бухгалтерії	Вибірковий, документальний	РД - 2		
3	Перевірка правильності оформлення первинних документів	Впевнитись у правильності оформлення первинних документів, А, Б, Г	Накладні, рахунки-фактури, довідки бухгалтерії, відомості розподілу витрат, акти прийому виконаних робіт та ін.	Вибірковий	РД-3		
4	Перевірка правильності розрахунку собівартості матеріалів, списаних на виробництво	Впевнитись у правильності розрахунку собівартості матеріалів, списаних на виробництво, А, Б, Г, Д	Акти на списання матеріалів, лімітно-забірні картки, накладні вимоги на відпуск матеріалів	Вибірковий, документальний, арифметичний	РД - 4		
5	Перевірка правильності віднесення заробітної плати до виробничої собівартості	Впевнитись у правильності віднесення заробітної плати до виробничої собівартості, А, Б, Г, Д	Розрахунково-платіжні відомості, таблиці обліку робочого часу	Арифметичний, зіставлення	РД - 5		
6	Перевірка правильності віднесення ЄСВ до виробничої собівартості	Впевнитись у правильності віднесення ЄСВ до виробничої собівартості, А, Б, Г	Розрахунково-платіжні відомості, довідки бухгалтерії	Арифметичний, зіставлення	РД - 6		
7	Перевірка правильності віднесення амортизації основних засобів до виробничої собівартості	Впевнитись у правильності віднесення амортизації основних засобів до виробничої собівартості, А, Б, Г, Д	Розрахунки амортизації, довідки бухгалтерії, наказ про облікову політику	Арифметичний, зіставлення	РД - 7		
8	Перевірка правильності розподілу загальновиробничих витрат	Впевнитись у правильності розподілу загальновиробничих витрат, А, Б, Г, Д	Відомість розподілу загальновиробничих витрат	Документальний, арифметичний	РД - 8		
9	Перевірка правомірності та своєчасності включення витрат до складу виробничої собівартості продукції	Впевнитись у правомірності та своєчасності включення витрат до складу виробничої собівартості продукції, А, Б, Д, Є	Калькуляція	Вибірковий	РД - 9		
10	Перевірка правильності розрахунку виробничої собівартості продукції	Впевнитись у правильності розрахунку виробничої собівартості продукції, А, Б, Г	Калькуляція	Суцільний	РД - 10		
11	Перевірка правильності відображення кореспонденції рахунків з обліку витрат на виробництво продукції	Впевнитись у правильності відображення кореспонденції рахунків, А, Б, Г	Журнал 5, Відомість аналітичного обліку витрат	Вибірковий	РД - 11		
12	Перевірка відповідності даних обліку виробничої собівартості між бухгалтерськими регістрами та фінансовою звітністю	Впевнитись у правильності ведення обліку виробничої собівартості, А, Б, Д, Е, Є	Журнал 5, Відомість аналітичного обліку витрат, Головна книга, оборотно-сальдова відомість, Баланс	Суцільний	РД - 12		

Таблиця 4. Робочий документ аудитора РД-1.1 — Перевірка залишків незавершеного виробництва на початок періоду

№	Показники	Незавершене виробництво (НЗВ)			
		01.01		01.xx	
		Кіл-ть, т	Сума, грн	Кіл-ть, т	Сума, грн
1	2	3	4	5	6
1	Інвентаризаційний опис		-		-
2	Калькуляція				
3	Оборотна відомість НЗВ				
4	Відхилення:				
	- калькуляції від інвентаризаційного опису				
	- оборотної відомості НЗВ від калькуляції				
	- оборотної відомості НЗВ від інвентаризаційного опису				

Таблиця 5. Робочий документ аудитора РД-1.2 — Перевірка залишків незавершеного виробництва на початок періоду

№	Показники	Сума незавершеного виробництва, грн			
		01.01	01.04	01.07	01.10
1	2	3	4	5	6
1	Оборотна відомість НЗВ				
2	Журнал № 5				
3	Головна книга				
4	Баланс				
5	Відхилення:				
	- журналу № 5 від оборотної відомості НЗВ				
	- Головної книги від журналу №5				
	- Балансу від Головної книги				

Таблиця 6. Робочий документ аудитора РД-2 — Перевірка дотримання підприємством умов облікової політики

№	Показники	01.xx			Відхилення
		Облікова політика	За даними підприємства	За даними аудиту	
1	2	3	4	5	6
1	Метод обліку витрат				
2	Метод вибуття запасів				
3	Метод нарахування амортизації				

Таблиця 7. Робочий документ аудитора РД-3 - Перевірка правильності оформлення первинних документів

Назва документа (форми)	Наявність (+, -)						Примітки
	№	Дата	Сума, грн.	Назва підприємства, від імені якого складено документ	Підписи	Печатка	
1	2	3	4	5	6	7	8

Таблиця 8. Робочий документ аудитора РД-4 — Перевірка правильності розрахунку собівартості матеріалів, списаних на виробництво

№	Показник	За даними підприємства			За даними аудиту			Відхилення у	
		К-ть	Ціна	Сума	К-ть	Ціна	Сума	Ціні	Сумі
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Залишок матеріалу X на початок місяця								
2	Придбано за місяць								
2.1	Партія 1								
2.2	Партія 2								
	...								
2.4	Транспортно-заготівельні витрати								
2.5	Разом								
3	Списано матеріалів на виробництво								
4	Метод вибуття запасу								
5	Залишок матеріалу X на кінець місяця								

Таблиця 9. Робочий документ аудитора РД-5 — Перевірка правильності віднесення заробітної плати до виробничої собівартості

№	Працівник, ППІ	Кількість фактично відпрацьованих годин	Годинна тарифна ставка	Доплати, премії	Розрахунок суми заробітної плати		Відхилення
					За даними підприємства	За даними аудиту	
1	2	3	4	5	6	7	8

Таблиця 10. Робочий документ аудитора РД-6 – Перевірка правильності віднесення ЄСВ до виробничої собівартості

№	Показники	За даними підприємства	За даними аудиту	Відхилення
1	2	3	4	5
1	Нарахована заробітна плата, грн			
2	Ставка ЄСВ, %			
3	Сума ЄСВ, грн			

Таблиця 11. Робочий документ аудитора РД-7 – Перевірка правильності віднесення амортизації основних засобів до виробничої собівартості

Інвентарний № ОЗ	Метод амортизації	Дата введення в експлуатацію	Первинна вартість ОЗ	Ліквідаційна вартість ОЗ	Строк корисного використання ОЗ	Розрахунок суми амортизаційних відрахувань	Місячна сума амортизації на 01.хх, грн		Відхилення
							За даними підприємства	За даними аудиту	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Таблиця 12. Робочий документ аудитора РД-8 – Перевірка правильності розподілу загальновиробничих витрат

№	Показники	За даними підприємства	За даними аудиту	Відхилення
1	2	3	4	5
1	База розподілу за нормальною потужністю, машино-годин			
2	Загальновиробничі витрати за нормальною потужністю, з них: - змінні - постійні			
3	База розподілу за фактичною потужністю, машино-годин			
4	Фактичні виробничі витрати, у тому числі: - змінні - постійні розподілені - постійні нерозподілені			
5	Включення загальновиробничих витрат до витрат на виробництво продукції, грн			
6	Включення загальновиробничих витрат до собівартості реалізації			

Таблиця 13. Робочий документ аудитора РД-9 – Перевірка складу статей виробничої собівартості продукції

№	Стаття калькулювання	За планом, грн	За даними підприємства, грн	За даними аудитора, грн	Відхилення, грн	Причини відхилення
1	2	3	4	5	6	7
1	Прямі матеріальні витрати					
2	Прямі витрати на оплату праці					
3	Інші прямі витрати					
4	Загальновиробничі витрати					

Таблиця 14. Робочий документ аудитора РД-10 – Перевірка правильності розрахунку виробничої собівартості продукції

№	Стаття калькуляції	Сума, грн			Відхилення
		За планом, грн	За даними підприємства, грн	За даними аудитора, грн	
1	2	3	4	5	6
1	Задано у виробництво				
2	Зворотні відходи				
3	Брак				
4	Задано за вирахуванням відходів та браку				
5	Додаткові матеріали				
6	Витрати по переділу				
7	Побічна продукція				
8	Виробнича собівартість продукції				

Таблиця 15. Робочий документ аудитора РД-11 – Перевірка правильності відображення кореспонденції рахунків з обліку витрат на виробництво продукції

№	Зміст операції	За даними підприємства			За даними аудиту			Відхилення та виправлення		
		Д ¹	К ¹	Σ, грн	Д ¹	К ¹	Σ, грн	Д ¹	К ¹	Σ, грн
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Таблиця 16. Робочий документ аудитора РД-12 — Перевірка відповідності даних обліку виробничої собівартості між бухгалтерськими регістрами та фінансовою звітністю

№	Показники	Дата			
		31.03	30.06	30.09	31.12
1	2	3	4	5	6
1	Залишок у регістрах аналітичного обліку				
2	Залишок у регістрах синтетичного обліку				
3	Залишок у Головній книзі				
4	Залишок у оборотній відомості				
5	Залишок у Балансі				
6	Відхилення залишку:				
	- регістрів синтетичного обліку від регістрів аналітичного обліку				
	- Головної книги від регістрів синтетичного обліку				
	- оборотної відомості від Головної книги				
	- Балансу від оборотної відомості				

Основними етапами проведення аудиту є [4]:

- підготовчий етап;
- укладання договору на здійснення аудиту;
- планування;
- процес аудиторської перевірки;
- підготовка аудиторського висновку та його підписання (заключний етап).

Перед початком перевірки в першу чергу аудитор повинен ознайомитися з організаційними і технологічними особливостями виробництва, видами продукції, що випускається, ресурсами, що використовуються підприємством [5].

Перш ніж переходити до планування аудиту виробничої собівартості продукції, аудитору необхідно провести тестування персоналу та оцінити стан системи внутрішнього контролю виробничої собівартості продукції на підприємстві.

Запропонований тест для перевірки стану системи внутрішнього контролю виробничої собівартості продукції наведено в таблиці 1.

Після оцінки системи внутрішнього контролю виробничої собівартості продукції підприємства, та з урахуванням її результатів, аудитор приступає до планування аудиту, для чого складає загальний план аудиту виробничої собівартості продукції.

На підставі загального плану аудиту виробничої собівартості продукції, аудитор складає програму аудиту виробничої собівартості продукції, яка представляє собою деталізований загальний план аудиторської перевірки.

Запропонований загальний план та програма аудиту виробничої собівартості продукції наведено відповідно у таблицях 2 та 3.

Для отримання та фіксування аудиторських доказів розроблено робочі документи для аудиту виробничої собівартості продукції, які наведено у таблицях 4—16.

ВИСНОВКИ

Запропонована методика проведення аудиту виробничої собівартості продукції, яка включає: тест внутрішнього контролю, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора, надасть змогу повноцінно провести якісний аудит виробничої собівартості продукції, дослідити правильність, своєчасність, повноту, правдивість та законність ведення обліку виробничої собівартості продукції на підприємстві, а також виявити можливі порушення розрахунку фінансового результату підприємства.

Література:

1. Бутинець Ф.Ф. Аудит: підручник для студентів спеціальності "Облік і аудит" вищих навчальних закладів / Ф.Ф. Бутинець. — 2-е вид., перероб. та доп. — Житомир: ПП "Рута", 2002. — 672 с.
2. Виноградова М.О. Аудит [текст]: навч. посіб. / М. О. Виноградова, Л. І. Жидєєва. — К.: "Центр учбової літератури", 2014. — 654 с.
3. Гамова О.В. Проведення аудиту витрат на виробництво: теоретичні аспекти / О.В. Гамова, В.А. Головань // Економічний вісник Донбасу. — 2014. — № 1. — С. 126-130.
4. Ільїна С.Б. Основи аудиту: навчально-практичний посібник / С.Б. Ільїна. — К.: Кондор, 2009. — 378 с.
5. Кулаковська Л.П. Організація і методика аудиту: навч. посіб. / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча. — К.: Каравела, 2004. — 568 с.
6. Макаренко А.П. Аудит: навч. метод. посібник / А. П. Макаренко, Т. О. Меліхова, Г. М. Бескоста. — Запоріжжя: ЗДІА, 2016. — 184 с.
7. Макаренко А.П. Аудит операцій і розрахунків з оплати праці та обліку її витрат на підприємстві / А.П. Макаренко, І.В. Бююк // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — Вип. 1 (13). — Бердянськ, 2011. — С. 112—119.
8. Макаренко А.П. Концептуальні основи аудиту нарахування та утримання єдиного соціального внеску / А.П. Макаренко, Т.А. Віговська // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — Полтава: ПДАА. — 2013. — Вип. 1 (6). — Т. 3. — С. 205—214.
9. Макаренко А.П. Методика аудиту виробничих витрат / А.П. Макаренко, А.В. Кас'яненко // Держава та регіони. — 2012. — № 1. — С. 138-142.
10. Макаренко А.П. Організація і методика аудиту: навч.метод. посібник. / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Г.М. Бескоста. — Запоріжжя: ЗДІА, 2015. — 190 с.
11. Макаренко А.П. Оцінка реформування єдиного соціального внеску в Україні / А.П. Макаренко, А.В. Нікулін // Економіка та держава. — 2017. — № 1. — С. 15—18.
12. Макаренко А.П. Розробка програми аудиту виробничих запасів / А.П. Макаренко, Т.Г. Ярданова // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — Вип. 2 (11). — Полтава: ПДАА. — 2015. — С. 40—48.
13. Макаренко А.П. Розробка програми аудиту витрат на виробництво продукції з метою підвищення ефективності діяльності підприємства / А.П. Макаренко,

Г.С. Хайло // Інвестиції: практика та досвід. — 2017. — № 1. — С. 68—75.

14. Макаренко А.П. Удосконалення методики аудиту виробничих витрат на промислових підприємствах / А.П. Макаренко, С.А. Рамазанова // Економіка та держава. — 2018. — № 1. — С. 20—26.

15. Макаренко А.П. Удосконалення методичних підходів до проведення аудиту амортизації основних засобів / А.П. Макаренко, Л.С. Гречана // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — Полтава: ПДАА. — 2012. — Вип. 2 (5). — Т. 3. — С. 175—185.

16. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства / Т.О. Меліхова // Журнал "Бізнес Інформ". Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. — № 3. — С. 254—258.

17. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, Н.С. Ніколаєнко // Економіка та держава. — 2017. — № 1. — С. 51—55.

18. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, В.В. Височина // Економіка та держава. — 2018. — № 1. — С. 69—75.

19. Меліхова Т.О. Удосконалення методичних підходів до проведення аудиту нарахування та утримання єдиного соціального внеску з підвищення ефективності контролю / Т.О. Меліхова, Т. Віговська // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. — Луганськ: СЧУ ім. В. Даля, 2013. — № 5 (194). — Ч. 1. — С. 126—130.

20. Огійчук М.Ф. Аудит: навч. посібник. — 3-тє вид., переробл. і допов. / М.Ф. Огійчук, І.Т. Новіков, І.І. Рагуліна. — К.: Алерта, 2016. — 752 с.

21. Теорія і практика документування в обліку і аудиту: навч.-метод. посібник. — Ч. 2 / А.П. Макаренко, О.М. Панченко, Л.В. Таратута, Т.О. Меліхова, Л.А. Птіцина; ЗДІА. — Запоріжжя: ЗДІА, 2011. — 127 с.

22. Усач Б.Ф. Організація і методика аудиту: підручник / Б.Ф. Усач, З.О. Душко. — К.: Знання, 2006. — 295 с.

23. Утенкова К.О. Аудит: Навчальний посібник / К.О. Утенкова. — К.: Алерта, 2011. — 408 с.

References:

1. Butynets', F.F. (2002), *Audyt [Audit]*, 2nd ed, Ruta, Zhytomyr, Ukraine.

2. Vynogradova, M.O. and Zhydieieva, L.I. (2014), *Audyt [Audit]*, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

3. Il'ina, S. B. (2009), *Osnovy audytu [Bases of audit]*, Kondor, Kyiv, Ukraine.

4. Gamova, O.V. and Golovan, V.A. (2014), "Accounting of production cost of production: theoretical aspects", *Economic Bulletin of the Donbas*, vol. 1, pp. 126—130.

5. Kulakovs'ka, L.P. and Picha, Yu.V. (2004), *Orhanizatsiia i metodyka audytu [Organization and methodology of audit]*, Karavela, Kyiv, Ukraine.

6. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Beskosta, H.M. (2016), *Audyt [Audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

7. Makarenko, A.P. and Boyuk, I.V. (2011), "Audit of Operations and Payments for Payroll and Accounting for

its Expenses at the Enterprise" *Visnyk Berdyanskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, vol. 1 (13), pp. 112—119.

8. Makarenko, A.P. and Vygovskaya, T.A. (2013), "Conceptual bases for the audit of the calculation and maintenance of a single social contribution", *Naukovi pratsi Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 1 (6), pp. 205—214.

9. Makarenko, A.P. and Kasyanenko, A.V. (2012), "Methods of audit of production costs", *Derzhava ta rehiony*, vol. 1, pp. 138—142.

10. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Beskosta, H.M. (2015), *Orhanizatsiia i metodyka audyt [Organization and method of audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

11. Makarenko, A.P. and Nikulin, A.V. (2017), "Evaluation of the reform of the single social contribution in Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 15—18.

12. Makarenko, A.P. and Yardanova, T.G. (2015), "Development of a program of inventory audit", *Naukovi pratsi Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 2 (11), pp. 40—48.

13. Makarenko, A.P. and Khaylo, G. S. (2017), "Development of a goods manufactured costs auditing program with the aim of company activity increase", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 68—75.

14. Makarenko, A.P. and Ramazanova, S.A. (2018), "Improving of audit methods production costs at the industrial enterprises", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 20—26.

15. Makarenko, A.P. and Hrechana, L.S. (2012), "Improvement of methodical approaches to the audit of depreciation of fixed assets", *Naukovi pratsi Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 2 (5), pp. 175—185.

16. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of Expenses of Economic Activity of a Company", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.

17. Melikhova, T.O. and Nikolayenko, N.S. (2017), "Development of audit in inventory for improving financial security at the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 51—55.

18. Melikhova, T.O. and Vysochyna, V.V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 69—75.

19. Melikhova, T.O. and Vihovska, T. (2013), "Improvement of methodical approaches to audit of accrual and maintenance of a single social contribution for improving the effectiveness of control", *Visnyk Skhidnoukrayinskoho natsionalnogo universytetu im. V. Dalya*, vol. 5, pp. 5 126—130.

20. Ohijchuk, M. F. Novikov, I. T. and Rahulina, I. I. (2016), *Audyt [Audit]*, 3rd ed, Alerta, Kyiv, Ukraine.

21. Makarenko, A. P. Panchenko, O. M. Taratuta, L. V. and Melikhova, T.O. (2011), *Teoriya i praktyka dokumentuvannya v obliku i audyti*, [The theory and practice of documenting in accounting and audit], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

22. Usach, B.F. Dushko, Z.O. and Kolos, M.M. (2006), *Orhanizatsiia i metodyka audytu [Organization and method of audit]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.

23. Utenkova, K.O. (2011), *Audyt [Audit]*, Alerta, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.01.2019 р.

УДК 339.922

С. О. Тульчинська,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки та підприємництва,
НТУУ "КПІ імені Ігоря Сікорського", м. Київ

С. О. Кириченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та підприємництва,
НТУУ "КПІ імені Ігоря Сікорського", м. Київ

А. В. Бут,
магістр факультету менеджменту та маркетингу,
НТУУ "КПІ імені Ігоря Сікорського", м. Київ

В. П. Дубенець,
магістр факультету менеджменту та маркетингу,
НТУУ "КПІ імені Ігоря Сікорського", м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.20

СТИМУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

S. Tylchynska,
Doctor of Sciences (Economics), Professor, professor of the Department of Economics
and Entrepreneurship, NTUU "KPI named after Igor Sikorsky", Kyiv

S. Kyrychenko,
Ph.D., associate professor of the Department of Economics and Entrepreneurship,
NTUU "KPI named after Igor Sikorsky", Kyiv

A. But,
master 2 years of study, NTUU "KPI named after Igor Sikorsky", Kyiv

V. Dubenets',
master 1 years of study, NTUU "KPI named after Igor Sikorsky", Kyiv

STIMULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF THE CONCEPT OF CROSS-BORDER COOPERATION IMPLEMENTATION

Статтю присвячено актуальним питанням стимулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах реалізації концепції транскордонного співробітництва. З'ясовано сутність понять "транскордонне співробітництво" та "транскордонний регіон", "єврорегіон". Обґрунтовано, що ефективне застосування концепції транскордонного співробітництва потребує визнання існуючих проблем прикордонних територій та розуміння необхідності вирішення цих питань на рівні державних програм регіонального розвитку.

Доведено необхідність акцентування уваги на особливостях функціонування зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання в умовах реалізації концепції транскордонного співробітництва: врахування багатонаціональної структури прикордонних територій; створені на транскордонній території координативні органи, не мають певного відокремленого адміністративного статусу та управлінських повноважень; необхідність формування спільних цілей та задач транскордонного партнерства між країнами-сусідами; конструктивне вирішення проблем, пов'язаних з реалізацією відповідних програм. Окреслено напрями інтернаціонального співробітництва в контексті розвитку зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств: розвиток об'єктів інфраструктури, соціально-культурний розвиток, формування належного правового забезпечення, розвиток перспективних галузей економіки регіону.

Доведено, що проведення зваженої політики у сфері транскордонного співробітництва дозволить активізувати економічну активність суб'єктів підприємницької діяльності на прикордонних територіях, тим самим стимулюючи зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання в цілому. Оскільки, широкі можливості до співробітництва формують необхідні стимули, з одного боку, для українського підприємця, а з іншого — для потенційних іноземних партнерів, адже партнерство та координація спільних дій у бізнесі дозволяє підвищити фінансові результати роботи організації та ефективніше боротися з конкурентами.

The article is devoted to the urgent issue of stimulation of foreign economic activity of enterprises in the conditions of implementation of the concept of cross-border cooperation. The essence of the concepts of "transborder cooperation" and "transborder region", "Euroregion" is clarified. It is substantiated that effective application of the concept of cross-border cooperation requires recognition of the existing problems of the border territories and understanding of the need to address these issues at the level of state programs of regional development.

The necessity of emphasizing the peculiarities of the functioning of foreign economic activity of business entities in the conditions of implementation of the concept of cross-border cooperation: the consideration of the multinational structure of the border territories; created by the coordinating bodies in the cross-border area, do not have a certain distinct administrative status and managerial authority; the need to formulate common goals and objectives of cross-border partnership between neighboring countries; constructive solution to the problems associated with the implementation of relevant programs. The directions of international cooperation in the context of development of foreign economic activity of domestic enterprises are outlined: development of infrastructure objects, socio-cultural development, formation of proper legal support, development of perspective branches of the region's economy.

It is proved that carrying out of the balanced policy in the field of cross-border cooperation will allow to intensify the economic activity of business entities in the border territories, thus stimulating the foreign economic activity of business entities as a whole. Because the broad opportunities for cooperation create the necessary incentives, on the one hand, for the Ukrainian entrepreneur, and on the other hand, for potential foreign partners, because partnership and coordination of joint activities in business, can increase the financial performance of the organization and more effectively fight against competitors.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, підприємство, транскордонний регіон, євро регіон, євро-регіональне співробітництво, прикордонні території.

Key words: foreign economic activity, enterprise, transboundary region, Euroregion, Euroregional cooperation, border territories.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Протягом останніх років Україна перебуває у стані складних структурних перетворень, викликаних різкою зміною геополітичного вектору розвитку країни та початком військового конфлікту на території потужних економічних регіонів. Такі процеси склали усі необхідні передумови до появи ряду негативних екстерналій, чий деструктивний вплив відобразився на динаміці основних макроекономічних показників держави, які демонструють різке падіння рівня життя населення, низькі темпи розвитку малого та середнього підприємництва, падіння показників ефективності існуючих підприємств та відсутність будь-яких економічних стимулів для притоку крупного капіталу у вітчизняну економіку. Звичайно, державою декларуються наміри щодо інтеграції у європейський економічний простір, слідування принципам вільної торгівлі, розвитку підприємницької ініціативи та формуванню сприятливих економічних умов, однак відповідні наміри найчастіше носять декларативний характер і на стадії реалізації супроводжуються використанням інструментів притаманним українському постсоціалістичному минулому. В таких умовах державна політика повинна бути спрямована на прискорене економічне зростання, орієнтоване на досягнення економічних показників країн-сусідів. Одним із перспективних напрямів державної політики є розвиток концепції транскордонного співробітництва, яка базуючись на економічній інтеграції прикордонних територій дає можливість сформувати стабільну основу для розвитку суб'єктів підприємництва та стимулювання розвитку їх зовнішньоекономічному напрямку діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвитку концепції транскордонного співробітництва присвячена значна кількість наукових праць, конференцій та форумів. Відповідні дослідження представлені у працях таких вітчизняних авторів як П. Беленький, Б. Буркінський, З. Варналій, О. Вишняков, М. Долішній, М. Лендєл, Ю. Макогон, А. Мокій, В. Мікловда, С. Пирожков, О. Чмир. Надаючи належне працям науковців у

цьому напрямі, необхідно зазначити, що питання транскордонного співробітництва для розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств залишається не достатньо опрацьовані та вимагають подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Розглянути теоретичні та практичні аспекти, наявні проблеми розвитку транскордонного співробітництва різними регіонами України з метою обґрунтування ефективності даної концепції для стимулювання провадження ЗЕД вітчизняними підприємствами на прикордонних територіях.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ефективне застосування концепції транскордонного співробітництва потребує визнання існуючих проблем прикордонних територій та розуміння необхідності вирішення цих питань на рівні державних програм регіонального розвитку. Найчастіше увага держави найбільш сконцентрована на питанні митного регулювання, а проблеми розвитку даних територій набувають другорядного значення, населення відчуває на собі ряд утисків, що виявляються в обмеженні з власним пересуванням, рухом товарів та послуг, до того ж місцеві бюджети найчастіше фінансуються за залишковим принципом, а самі регіони поволі стають депресивними.

Власне термін "транскордонного співробітництва" ("trans/cross-boundary cooperation") виник ще у 80-х роках минулого століття і був зафіксований у ряді міжнародних договорів та конвенцій, а етимологія слова "транскордонний" забезпечує доступність сприйняття самого терміну. Загалом, транскордонним співробітництвом можна визначити сукупність дій орієнтованих на досягнення домовленостей між державними органами різної юрисдикції, для поглиблення інтеграційних зв'язків та сприяння розвитку місцевих громад. Тобто відповідні домовленості сприяють мінімізації негативного впливу існування державних кордонів та диспропорцій розвитку, що можуть виникати на цьому ґрунті.

Одним із основних понять якими оперує дана концепція є поняття "транскордонного регіону" — це певна тери-

торіальна структура, що охоплює території декількох держав, які мають спільний кордон та формують сприятливі умови для поглиблення соціально-економічної співпраці на цих територіях. Принагідно зазначимо, що в національному законодавстві відсутнє поняття "транскордонного регіону" та "транскордонної співпраці" натомість визначено лише поняття "прикордонного регіону". Таким регіоном визнається територія на відстані, що не перевищує 30 км від кордону, відповідні норми встановлені на базі угод про малий прикордонний рух з країнами-сусідами [1].

У практиці транскордонного співробітництва трапляються випадки встановлення прикордонної зони в межах від 10 до 50 км від лінії державного кордону [2, с. 265].

У процесі реалізації даної концепції слід брати до уваги ряд особливостей функціонування цих територій, що напряму впливають на ступінь ефективності впроваджуваних заходів:

— по-перше, творення транскордонних регіонів потребує врахування багатонаціональної структури прикордонних територій та необхідності дотримання принципів мультикультуралізму;

— по-друге, правове регулювання будь-яких проблемних питань здійснюється під юрисдикцією тієї держави, де вони виникли, а на створеній транскордонній території координативні органи, не мають певного відокремленого адміністративного статусу та управлінських повноважень;

— по-третє, необхідність формування спільних цілей та задач транскордонного партнерства між країнами-сусідами, що забезпечить належний ступінь мотивації та залученості усіх сторін до такого партнерства;

— по-четверте, конструктивне вирішення проблем, пов'язаних з реалізацією відповідних програм (екологічний аспект, інфраструктура, питання захисту нацменшин).

Однією з найпоширеніших форм транскордонного співробітництва між державами є створення так званих "євро регіонів" — добровільних організаційних утворень за участю двох і більше держав, що передбачає налагодження економічних зв'язків та координацію спільних дій, спрямованих на забезпечення сталого розвитку регіону. Ці утворення створюються за умови погодження місцевих та центральних органів влади, мають чітку організаційну структуру та концентруються на розробці спеціальних проектів економічного та культурного співробітництва між двома державами на місцевому рівні.

Така форма транскордонного співробітництва є доволі поширеною у європейських країнах. Сьогодні в Європі нараховується більше 50 євро регіонів, які об'єднують понад 300 регіонів (земель, уїздів, графств, провінцій, номів тощо) [2, с. 267]. На даний момент, Україна бере участь у 9 євро регіонах.

Проведення зваженої політики у сфері транскордонного співробітництва дозволить активізувати економічну активність суб'єктів підприємницької діяльності на прикордонних територіях, тим самим стимулюючи зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання. Пожвавлення зовнішньоекономічної активності неможливо за умови надання у своїй політиці переваг лише окремим складовим розвитку регіону, лише синергія залучення у процес транскордонного співробітництва усіх складових суспільної організації дозволить налагодити стабільне економічне співробітництво з іноземними партнерами. Отже, можна виділити наступні напрямки інтернаціонального співробітництва в контексті розвитку зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств:

1. Розвиток об'єктів інфраструктури. Активне транскордонне співробітництво у межах євро регіону дозволяє, спільно з іноземними партнерами, розробляти масштабні інфраструктурні проекти зі створення нових та реконструкцію існуючих об'єктів. Така злагоджена робота окрім будівництва та модернізації транспортних коридорів відкриває можливості до узгодження нових торговельних шляхів, хабів, транзитних маршрутів, що розширює потенційні можливості вітчизняних підприємців, що планують виходити на зарубіжні ринки.

2. Соціокультурна складова розвитку. Однією з основних причин доцільності створення транскордонних регіонів є схожість культури та тісні родинні зв'язки з населенням з іншої сторони кордону. Зазвичай економічна активність населення цих територій обмежується рядом адміністративних норм, що викликають труднощі у повсякденному житті. Активне співробітництво місцевих органів влади двох країн дозволяє нівелювати ці обмеження та завдяки спільним програмам підтримати соціальний та культурний розвиток населення. Одним із яскравих прикладів такого співробітництва у культурній сфері є проект відновлення двох монастирів на території України та Польщі, загальною сумою більш ніж 2 мільйони гривень у рамках програми Польща — Білорусь — Україна. Будуть проведені роботи, а також планується закупити обладнання й ініціювати туристичний продукт "Маршрут монастирів історичної спадщини закону реформаторів" [3].

3. Формування належного правового забезпечення. Даний аспект передбачає розробку профільного законодавчого забезпечення питань транскордонного співробітництва, на основі досвіду західних партнерів та стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки. Мається на увазі, що нормативно-правова база має формуватися не лише за рахунок існуючих законодавчих актів європейських, а й з урахуванням національних інтересів. Безперечно, нормативні акти розвинутих країн Європейського Союзу забезпечують ефективне партнерство між прикордонними територіями, утім, необхідно враховувати існуючі диспропорції у розвитку України та відповідних країн. Непродумане введення деяких норм може істотно послабити позиції Української держави на деяких прикордонних територіях та зумовити активізацію сепаратистських настроїв серед населення.

4. Розвиток перспективних галузей економіки регіону. Застосування даної концепції відкриває можливості до консолідації спільних зусиль у розширенні діяльності інвестиційно-привабливих галузей регіону. Цуй напрям якомога краще відображає роль транскордонного партнерства у активізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняними підприємствами незалежно від виду їхньої діяльності. Широки можливості до співробітництва формують необхідні стимули, з одного боку — для українського підприємця, а з іншого, для потенційних іноземних партнерів, адже партнерство та координація спільних дій у бізнесі, дозволяє підвищити фінансові результати роботи організації та ефективніше боротися з конкурентами.

Одним із успішних прикладів реалізації концепції транскордонного співробітництва в контексті стимулювання зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємців у пріоритетних галузях є діючий трьохсторонній проект у рамках транскордонного співробітництва Республіка Молдова — Україна — Румунія — "ТрансАгрополіс — транскордонна підтримка агробізнесу". Проектом передбачається створення міжрегіо-

нальної мережі підтримки підприємців, що спеціалізуються на виробництві сільськогосподарської продукції. Цілями проекту декларується стимулювання розвитку транскордонного агробізнесу серед малих та середніх підприємств, покращення взаємодії між асоціаціями фермерів та державним сектором, приваблення інвестиційних ресурсів для залучення у мережу транскордонного агробізнесу.

Загальна вартість проекту — 4 313 344,19 євро, з них 2 783 401,01 — грант Європейського Союзу, 1 529 943,18 — співфінансування Ясської повітової ради. Прямими бенефіціарами є Ясська повітова рада, місцева рада Лецкані, районна рада Унгень (Республіка Молдова), районна рада Фалешть, (Республіка Молдова), Вінницька обласна рада [4].

Таким чином, безсумнівним залишається той факт, що активний розвиток концепції транскордонного співробітництва дозволяє налагоджувати добросусідські відносини з іноземними партнерами та користуватися усіма перевагами транскордонної кооперації — обміном технологій, впровадженням спільних культурних програм, спільну координацію дій в питаннях формування належного інвестиційного клімату та розвитку пріоритетних галузей.

Однак навіть попри беззаперечні переваги, на сьогодні, існує ряд загрозливих факторів, що здійснюють стримуючий вплив на розвиток даного напрямку міжнародного співробітництва. До них можна віднести наступні:

- відсутність зацікавленості у впровадженні програм транскордонної співпраці серед місцевих органів влади, причиною чого є високий рівень бюрократизації системи влади на місцях та відсутності належного рівня мотивації державних службовців;

- відсутність розуміння ключових переваг використання цього механізму, у якості ефективного інструменту регіонального розвитку, серед вищих органів виконавчої влади;

- низький ступінь залучення до єврорегіонального співробітництва підприємницьких структур, недержавних установ та громадських організацій [5, с. 83];

- низький рівень розвитку та недостатній обсяг наданих державою повноважень відомствам, що займаються проектуванням та реалізацією програм регіонального розвитку;

- недостатній досвід спільного міждержавного планування програм транскордонного розвитку прикордонних територій серед місцевих органів влади;

- нерозвиненість інституцій єврорегіонального співробітництва [5, с. 83].

ВИСНОВКИ

У процесі проведення даного дослідження було узагальнено основні теоретичні та практичні аспекти здійснення транскордонного співробітництва між двома та більше країнами. Встановлено, що даний вид міжнародного співробітництва дозволяє активізувати зовнішньоекономічні зв'язки вітчизняних суб'єктів господарювання, що проводять свою діяльність на прикордонних територіях. Транскордонне співробітництво дозволяє мінімізувати впливи адміністративних обмежень, яким піддаються прикордонні території з боку державного регулятора та налагодити співпрацю у економічній та соціо-культурній сферах. Наразі існує ряд успішно реалізованих проектів транскордонної співпраці, однак все ще існує ряд гальмівних чинників, що сповільнюють активне впровадження даного механізму. Більшість цих проблем пов'язано з відсутністю стратегічного та інституційного мислення з боку центральних органів державної влади.

Література:

1. Про затвердження Методологічних положень з організації державної статистичного спостереження щодо оцінки обсягів неформальної торгівлі у статистиці зовнішньої торгівлі товарами [Електронний ресурс]: Наказ Державної служби статистики від 05.09.2011 №225 / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0225832-11/ed20110905/find/sp:max10?text=%CF%F0%E8%EA%EE%F0%E4%EE%ED%ED%E0+%E7%EE%ED%E0>

2. Кухарська Н.О. Транскордонне співробітництво як форма розвитку економічних відносин України на регіональному рівні: колективна монографія / Н.О. Кухарська. — Каунас, Литва: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2017. — С. 263—291.

3. У рамках Програми транскордонної співпраці Польща-Білорусь-Україна відновлять монастир у Рава-Руській [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://vgholos.com.ua/news/u-ramkah-programy-transkordonnoyo-spivpratsi-polshha-bilorus-ukrayina-vidnovlyat-monastyr-u-rava-ruskij_315149.html

4. ТрансАгрополіс — Підтримка транскордонного агробізнесу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://transagropolis.com/ua>

5. Щерба Г.І. Транскордонне співробітництво в рамках єврорегіонів в контексті процесів європейської інтеграції / Г.І. Щерба // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. — 2010. — Вип. 2. — С. 73—86. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2010_2_9

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2011), Order o"On Approval of the Methodological Provisions on the Organization of State Statistical Observations on the Estimation of the Volumes of Informal Trade in Foreign Trade Statistics", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0225832-11/ed20110905/find/sp:max10?text=%CF%F0%E8%EA%EE%F0%E4%EE%ED%ED%E0+%E7%EE%ED%E0> (Accessed 14 Jan 2019).

2. Kukhars'ka. N.O. (2017), Transkordonne spivrobitnytstvo iak forma rozvytku ekonomichnykh vidnosyn Ukrainy na rehional'nomu rivni [Cross-border cooperation as a form of development of economic relations of Ukraine at the regional level], Baltija Publishing, Kaunas, Lithuania.

3. Aloud (2018) "Within the framework of the Cross-Border Cooperation Program, Poland-Belarus-Ukraine will restore the monastery in Rava-Ruska", available at: http://vgholos.com.ua/news/u-ramkah-programy-transkordonnoyo-spivpratsi-polshha-bilorus-ukrayina-vidnovlyat-monastyr-u-rava-ruskij_315149.html (Accessed 14 Jan 2019).

4. TransAgropolis (2018), "Support for cross-border agribusiness", available at: <http://transagropolis.com/ua> (Accessed 14 Jan 2019).

5. Scherba, H. I. (2010), "Cross-border cooperation within Euroregions in the context of European integration processes", Mizhnarodnyj naukovyj forum: sotsiologhiia, psykhologhiia, pedahohika, menedzhment, [Online], vol. 2, pp. 73—86. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2010_2_9 (Accessed 14 Jan 2019).

Стаття надійшла до редакції 18.01.2019 р.

УДК 658.586

А. О. Касич,

*д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту,**Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, Україна*

А. М. Джура,

*студентка кафедри менеджменту, Київський національний університет технологій**та дизайну, м. Київ, Україна*

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.24

СТАРТАПИ ЯК ФОРМА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ, ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

А. Kasych,

Doctor of Science (Economics), Professor, Head of Management Department,

Kyiv national University of technologies and design

А. Dzhura,

student of Management Department, Kyiv national University of technologies and design

STARTUPS AS A FORM OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY: CONCEPT, MEANING, FOREIGN EXPERIENCE

У статті досліджуються актуальні питання розвитку стартапів на світовому ринку як форми підприємницької діяльності. Визначено сутність поняття "стартап", окреслено теоретичну базу розвитку стартапів. Зазначено, що процеси формування стартапів досліджують у межах теорії менеджменту, теорії організацій та підприємництва. Узагальнено характеристики та етапи перетворення стартапів у конкурентоспроможне підприємство на основі концепції життєвого циклу. Наведено особливості розвитку стартапів на практиці та приклади українських та зарубіжних стартапів, які отримали міжнародне визнання.

Узагальнено методичні підходи до аналізу процесів розвитку стартапів. Проаналізовано низку показників, які використовують міжнародні організації для дослідження процесів розвитку стартапів, а саме: рівень підприємницької активності працівників, показник загальної початкової стадії підприємницької активності, індекс активності стартапів Кауфмана. Також наведено показники, що характеризують результати діяльності стартапів та які відображають умови та мотиви для здійснення підприємницької діяльності. На основі вивченого зарубіжного досвіду сформовано основні тенденції розвитку стартапів у світі. Обґрунтовано, що у процесах створення стартапів існують певні регіональні відмінності, а також результативність підприємницької діяльності можна оцінити за показником кількості успішних стартапів. Наведено відмінності між країнами та регіонами у галузевому розподілі стартапів. Проведене дослідження підтверджує важливість сприяння розвитку стартапів на сучасному етапі розвитку національної економіки.

Проведено дослідження процесів формування стартапів в Україні. З огляду на теорію та практику окреслено проблеми інноваційного розвитку України, що заважають функціонуванню стартап-проектів та розвитку економіки країни в цілому. За результатами дослідження запропоновано заходи щодо ефективності управління стартап руху, обґрунтовано його перспективність для забезпечення технологічного оновлення та економічного прориву нашої держави.

This article investigates the topical issues of the development of start-ups on the world market, as forms of entrepreneurial activity. The essence of the concept of "startup" is defined, the theoretical basis of development of start-ups is outlined. It is noted that the processes of formation of stratospheres are explored within the framework of the theory of management, the theory of organizations and entrepreneurship. The characteristics and stages of transformation of hackers into a competitive enterprise based on the concept of a life cycle are generalized. The peculiarities

of the development of startups in practice and examples of Ukrainian and foreign startups that have received international recognition are presented.

The methodical approaches to the analysis of development processes of start-ups are generalized. A number of indicators used by international organizations to study the processes of development of startups, such as: the level of entrepreneurial activity of employees, the indicator of the total initial stage of entrepreneurial activity, the index of activity of starters Kaufman, are analyzed. Also, indicators are presented that characterize the results of the start-ups and reflect the conditions and motives for doing business. Based on the study of foreign experience, the main trends of the development of startups in the world have been formed. It is substantiated that there are certain regional differences in the processes of creation of start-ups, as well as the effectiveness of entrepreneurial activity can be estimated by the number of successful start-ups. The differences between countries and regions in the sectoral distribution of startups are given. The study confirms the importance of promoting the development of startups at the current stage of development of the national economy.

The study of processes of formation of startups in Ukraine was conducted. Taking into account the theory and practice, the problems of innovative development of Ukraine, which hinder the functioning of startup projects and the development of the economy as a whole, are outlined. According to the results of the study, measures are proposed on the effectiveness of the management of startup traffic, its prospects for ensuring technological upgrade and economic breakthrough of our state are substantiated.

Ключові слова: стартап, венчурні фонди, управління, ефективність стартапів, бізнес-ангели, інвестори, інновації.

Key words: startup, venture funds, management, efficiency of startups, business angels, investors, innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досить велика кількість підприємств відомих сьогодні у світі на початкових етапах розвитку мали форму стартапів, але комплекс сприятливих умов дозволив їм з часом стати глобально-відомими та продемонструвати, як "нова ілюзійна ідея" може бути реалізована впродовж короткого проміжку часу. За десятками успішних прикладів тисячі тих, які зникають незапроваджено.

Навіть у США, які традиційно характеризуються перспективними умовами для створення стартапів, близько 9% всіх американських підприємств щороку закриваються і лише 8% відкриваються. Трохи більше 50% малих підприємств зазнають невдачі протягом перших чотирьох років. Станом на червень 2018 року найціннішим стартапом в усьому світі була програма для обміну поїздок Uber, яка оцінювалася в 68 млрд доларів США [16].

Найкращим стартапом України є SendPulse — компанія створена у 2015 році у Чернігівській області. SendPulse створює профіль користувача поведінки для кожного абонента на основі їхніх комунікаційних переваг, часового поясу, змісту, макета, покупок продуктів і багатьох інших унікальних даних. Тобто створити в Україні стартап, який може стати глобальною компанією можливо. З'являються справжні венчурні фонди, як-от: "TA Venture", "Imperious Group", "Chernovetskyi Investment Group", які інвестують в українські стартапи. На сьогодні в Україні вже є чимало стартапів, які здобули популярність на внутрішньому ринку (наприклад, Rozetka) та претендують на глобальний масштаб (Grammarly, InvisibleCRM тощо).

Важливою глобальною тенденцією, що спостерігалася протягом останніх десятиліть, є те, що підприємницька діяльність продовжує зростати у всьому світі у самих різноманітних формах, в тому числі у вигляді стартапів. Україна в умовах немодернізованої економіки потребує активізації підприємницької діяльності, а отже, дослідження, перш за все, зарубіжного досвіду розвитку стартапів має велике значення.

Наразі Україна опинилася в таких економічних умовах, коли активізація стартап руху є однією з основоположних передумов, що забезпечує технологічне оновлення та інноваційний розвиток країни взагалі. Активний розвиток стартап руху є особливістю сучасного глобалізованого соціально-економічного середовища, є переходом до нової моделі економічного зростання.

Особливістю стартапів є масштабність та можливість реалізації проекту впродовж короткого часового періоду. На практиці розвиток стартапу передбачає налагодження процесу створення нових конкурентноспроможних товарів і послуг, завдяки креативним підходам, їх реалізація на ринку. Якщо новий продукт на ринку сприймається аудиторією, то запроваджують комплекс маркетингових заходів з метою збільшення частки ринку.

Складність стартапів полягає в тому, що вони реалізуються тільки в інноваційному сегменті, саме це зумовлює значні ризики щодо прийняття продукту ринком. Заздалегідь спрогнозувати його успіх неможливо жодною маркетинговою технологією. [9] Завдяки цьому винахідники стартап проекту та його інвестори з обережністю відносяться до його реалізації.

Рис. 1. Етапи перетворення стартапів у підприємства

Джерело: побудовано авторами на основі [11; 17].

З огляду на набуття популярності стартапів та зростання їх ролі у формуванні нових ринкових ніш або цілих ринків, розвитку високотехнологічних галузей, на сьогоднішньому етапі перспективи розвитку стартапу стримуються, через проблеми науково-методологічного рівня та інших, для України чинників, які потребують виявлення та аналізу з метою їх подолання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням реалізації стартап проектів на практиці було присвячено праці таких зарубіжних фахівців: Д. Збанацький [3], О. Мрихіна [8], Ф. Лалу [7], П. Тіль [10], Н. Івашова [4], С. Бланк [1], Б. Дорф [1], Е. Райз [8]. Наразі в Україні актуальністю дослідження стартапів та їхньою особливістю специфіки менеджменту почали займатися вітчизняні економісти, зокрема в роботі [15] з позицій формування національної інноваційної системи.

На сьогоднішній день тему стартапів досліджують не тільки вчені, а й інвестори та безпосередньо стартапери, які можуть поділитися своїм успіхом та досвідом. Наприклад, відомий учений-економіст, академік В. Геєць зазначив, що формування нових організацій інноваційного типу, а також підтримка їх розвитку мають відбуватися за рахунок збільшення фінансування інноваційної діяльності підприємцями, зокрема шляхом розширення можливостей для залучення фінансових ресурсів венчурного характеру [3, с. 14].

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних та організаційно-методичних питань активізації процесів створення стартапів. Досягнення поставленої мети залежить від вирішення таких завдань:

- дослідження понятійного апарату та природи стартапів;
- узагальнення існуючих методичних положень для аналізу процесів функціонування стартапів;
- вивчення зарубіжного досвіду та встановлення критичних невідповідностей в Україні;

— обґрунтування заходів, необхідних для активізації підприємництва в Україні та розвитку стартапів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процес створення стартапів в Україні є відносно новим та потребує системного осмислення в контексті активізації.

Найпоширенішим поняттям стартапу вважають визначення, яке сформулював успішний американський стартапер Стивен Бланк, а саме: "стартап — це тимчасова структура, яка спрямована на пошук і реалізацію масштабованої бізнес-ідеї" [7].

Загалом це термін, що використовується для опису бізнесу, який працює над створенням продуктів або надання послуг для вирішення сучасних проблем або задоволення поточних вимог, оскільки рішення не є ясним і успіх не гарантований [14, с. 3].

Стартап — це процес для реалізації абсолютно молодого проекту за короткий термін з мінімальними капіталовкладеннями.

Основні характеристики даної форми бізнесу базуються на самому визначенні: старт — як початок, "ап" — як швидкий підйом, ріст.

Враховуючи характеристики даної форми започаткування бізнесу для розуміння механізмів "запуску" доцільно брати до уваги етапи життєвого циклу, використання якого запропоновано в роботі [17].

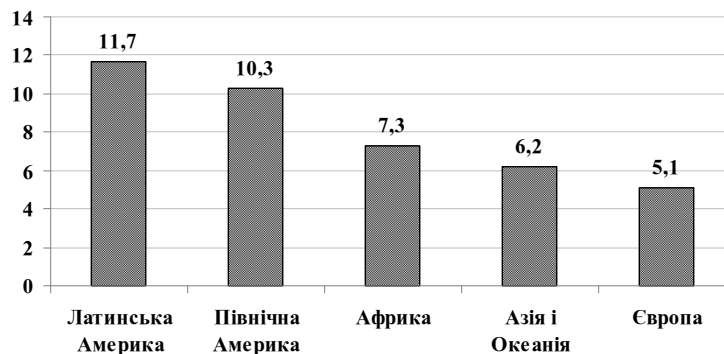
Стартапи, як зазначається у роботі [17], слід досліджувати в межах розвитку теорії організацій, теорії менеджменту та підприємництва. З точки зору теорії організацій важливим є дослідження питання швидкого перетворення ідеї в зростаюче підприємство, теорія менеджменту збагачується результатами вивчення сучасних методів управління малими колективами, а теорія підприємництва концентрується на вивченні природи появи ідей та підприємницьких ініціатив. Етапи перетворення стартапів у підприємства із застосуванням концепції життєвого циклу наведено на рисунку 1.

На етапі завантаження здійснюються зусилля щодо перетворення ідеї у прибутковий бізнес шляхом пози-

Таблиця 1. Показник загальної початкової стадії підприємницької активності (ТЕА)

Країни	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Світ	6,2	7,8	9,8	10,7	10,9	10,2	10,2	10,3
Бразилія	11,3	17,5	15,4	17,3	17,2	20,9	19,6	20,3
Мексика	5,9	10,5	12,1	14,8	18,9	21,0	9,6	14,1
США	12,4	7,6	12,8	12,7	13,8	11,9	12,6	13,6
Канада	9,3	8,8	11,8	12,1	13,0	14,7	16,7	18,8
Великобританія	6,2	6,4	8,9	7,1	10,7	6,9	8,8	8,4
Германія	5,1	4,2	5,3	4,9	5,2	4,7	4,6	5,3
Франція	5,4	5,8	5,2	4,8	5,3	5,3	5,3	3,9
Естонія	в.д.	в.д.	14,3	13,1	9,4	13,1	16,2	19,4
Польща	8,8	8,9	9,4	9,2	9,2	9,2	10,7	8,9
Японія	2,2	3,3	3,9	3,7	3,8	4,1	4,2	4,7
Китай	13,7	14,4	12,8	14,0	15,5	12,8	10,3	в.д.

Джерело: складено авторами за даними [18].

Рис. 2. Показник загальної початкової стадії підприємницької активності (ТЕА)

Джерело: складено авторами за даними [18].

ціонування ідеї, обґрунтування доцільності продукту чи послуги, здійснення "посівного" фінансування. На другому етапі створюється команда та забезпечуються середні інвестиції, тобто загалом робиться спроба виходу на ринок. Етап організаційного виокремлення ідеї у вигляді реального підприємства. Саме на цьому етапі припиняється підприємництво, оскільки створене підприємство переходить до випуску продукції.

Таким чином, основними характеристиками стартапів є: наявність креативної ідеї, підприємницька ініціатива, короткий термін реалізації ідеї, мінімальні обсяги інвестицій, продовження у формі нового підприємства.

Стартапи як елемент ринкової інфраструктури виконують все зростаючу роль. Великі фірми в середньому є більш продуктивними, ніж дрібніші, особливо у виробничому секторі, але деякі невеликі фірми часто перевершують більші компанії, використовуючи конкурентні переваги у високобрендних або високоінтелектуальних нішах, діяльності з інтелектуальної власності. Важливим чинником розвитку стартапів у сучасних умовах є швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, цифровізації економіки.

Питанням розвитку стартапів, виходячи із їх ролі у розвитку економіки у сучасних умовах, приділяється велика увага у всьому світі та здійснюється відповідний моніторинг. Основними показниками, які використовуються для дослідження процесів розвитку стартапів, є:

- кількість стартапів у розрізі регіонів світу, країн, з розрахунку на душу населення;
- інвестиції в стартапи у різних формах;
- частка населення, що охоплені підприємницькою

діяльністю та беруть участь у створенні безпосередньо стартапів.

Міжнародні організації використовують такі показники:

Рівень підприємницької активності працівників (Entrepreneurial employee activity (EEA)) — це частка населення у віці від 18 до 64 років, яка зараз бере активну участь і відіграє провідну роль у розробці ідеї або підготовці та здійсненні нової діяльності для свого роботодавця, наприклад, розробка або запуск нових товарів або послуг або створення нової бізнес-одиниці або дочірньої компанії [12, с. 3].

Показник загальної початкової стадії підприємницької активності (Total early-stage entrepreneurial activity (TEA)) економіки визначається як рівень поширеності осіб у працездатному віці, які беруть активну участь у стартапах бізнесу, або у фазі до народження фірми (починаючі підприємці), або фаза, що охоплює 42 місяці після народження фірми (власники керівників нових фірм). Іншими словами це відсоток населення 18—64 років, який є або зароджується підприємцем, або власником-менеджером нового бізнесу.

Показник може бути розбитий на дві частини: ТЕА на основі можливості (найпростіше пояснити, як підприємців, які могли б знайти роботу, але вирішили самостійно здійснювати підприємницьку діяльність) і ТЕА на основі необхідності (найпростіше пояснити, як підприємці, які не змогли знайти роботу і почали свій бізнес щоб вижити).

У США розраховують Індекс активності стартапів Кауфмана [19], який є інтегрованим та базується на розра-

Таблиця 2. Показники, що характеризують процеси розвитку стартапів у різних країнах 2017 р.

Країни	Кількість стартапів	ТЕА	Гарний вибір кар'єри	Підприємницькі наміри	Проблеми з фінансуванням
США	46377	13,6	63,1	14,5	5,2
Індія	6028	9,3	53,0	10,3	37,9
Великобританія	4871	8,4	55,6	7,3	8,4
Канада	2454	18,8	65,6	14,1	11,9
Індонезія	2012	7,8	70,0	28,1	39,5
Германія	1965	5,3	51,3	7,2	5,7
Франція	1383	3,9	59,1	17,6	16,6
Бразилія	1069	20,3	в.д.	15,3	17,8
Китай	545	9,9	66,4	15,3	31,2
Україна	238	в.д.	в.д.	в.д.	в.д.
Естонія	157	19,4	54,2	18,1	10,7
Латвія	70	14,2	57,5	17,3	9,3
Словачія	59	11,8	47,6	9,0	12,2

Джерело: складено авторами за даними [20].

хунку трьох складових: частки нових підприємців в економіці (розраховується як відсоток дорослих, що стають підприємцями в даний місяць), можливість участі нових підприємців (розрахована як відсоток нових підприємців, мотивованих "можливістю", а не "необхідністю"; щільність розміщення стартапів у регіонах (відношення кількості нових роботодавців з розрахунку на кількість господарюючих суб'єктів). Результати розрахунків дозволяють визначити активність стартапів у окремих штатах, містах.

Це далеко не повний перелік показників, які використовуються для стартапів. Всі показники можна розділити на дві групи: показники, що характеризують результати діяльності стартапів та показники, які відображають умови та мотиви для здійснення підприємницької діяльності.

Далі слід зупинитись на вивченні зарубіжного досвіду розвитку та визначити основні тенденції.

1. У процесах створення стартапів існують певні регіональні відмінності, незважаючи на те, що у світі відбувається загальне зростання їх кількості, а також покращення загальних умов для розвитку (табл. 1, рис. 2).

Хоча більшість найцінніших стартапів базуються в Сполучених Штатах або Китаї, Латинська Америка і Карібський басейн є в даний час найбільш активним світовим регіоном для стартапів. Приблизно третина населення Екватору бере участь у запуску бізнесу, порівняно з 13% у Сполучених Штатах. Ліван, В'єтнам і Естонія також мають високий рівень ранньої підприємницької діяльності. Регіон Латинської Америки та Карібського басейну мав найвищий рівень стартапів у всьому світі у 2017 році: близько 11,7 відсотка населення працездатного віку залучено до нових підприємницьких заходів. Навіть Північна Америка має нижчий показник. Досить показовим є найнижчий рівень підприємницької активності країн Європи, що дозволяє підкреслити потенційну проблему країн регіону щодо інноваційності та стійкості економічного розвитку. В Європі виключно постсоціалістичні країни демонструють піднесення підприємницької активності, а в розвинених країнах ЄС цей показник знаходиться на рівні від 4% — Франція до 8% у Великобританії. Причому слід зауважити, що саме Великобританія впродовж останніх років здійснює безпрецедентні кроки у активізації підприємницької ініціативи.

2. Результативність підприємницької діяльності за показником кількості успішних стартапів у різних краї-

нах суттєво відрізняється. Результатом відносного рівня підприємницької активності населення є загальна кількість стартапів, які створені в тих чи інших країнах (табл. 2).

Беззаперечним лідером у створенні успішних стартапів є США. Стартапи у цій країні мають гарні умови: інфраструктуру, інтерес з боку підприємств, значні фінансові можливості. Так, загальний обсяг венчурного капіталу, який було вкладено в стартап-компанії, на початковому та пізньому етапі (також відомий як інвестиційний ріст), у 2016 році становив 33 мільярди доларів США порівняно з 41 мільярдом доларів США у попередньому році.

Цікавими у розрізі результативності є співвідношення у окремих країнах порівняно низький рівень показника загальної початкової стадії підприємницької активності (ТЕА) та кількість успішних стартапів. Так, порівняно низький рівень активності дає в Індії, Індонезії досить значимі результати. В окремих країнах, наприклад, в Канаді, Бразилії, основою високою результативності населення є стимулювання високого рівня підприємницької активності населення.

Україна у 2018 році зайняла серед усіх країн 43 місце. Цей результат не можна вважати високим, оскільки та ж Польща має 379 успішних стартапи, Угорщина — 284, Румунія — 202. Статистичні дослідження щодо інших показників підприємницької діяльності системно в Україні не проводиться.

Ще одним важливим показником результативності функціонування стартапів є їх прибутковість. Однак лише 40 відсотків малих підприємств є прибутковими, 30 відсотків перерви і 30 відсотків постійно втрачають гроші [16]. Саме тому, для активізації підприємництва необхідними є умови, перш за все, фінансові.

3. Умови розвитку підприємницької діяльності у різних країнах суттєво відрізняються. Представлені показники (табл. 2) та виявлені тенденції свідчать про те, що досліджувані процеси є дуже складними, а тому міжнародні аналітичні агенції дуже уважно досліджують умови для розвитку підприємництва на ранніх етапах. Серед найважливіших умов: доступність підприємницького капіталу, урядова політика, підтримки та державні програми з розвитку підприємництва, освіта з підприємництва, можливості для трансферу технологій, доступ до міжнародних ринків та внутрішні регулятивні

Таблиця 3. Рейтинг галузей за показником ТЕА у розрізі регіонів, 2017 р.

Регіони	С/г	Гірнична	Пром-сть	Транспорт	Торгівля	ІСТ	Фінанси	Проф. послуги	Освіта, охорона здоров'я	Інші
Латинська Америка	2,6	3,7	9	3,4	55,7	2,8	1,1	4,1	12,2	5,4
Північна Америка	4,2	4,9	6,2	2,2	21,6	8,5	7,6	16,1	17,1	11,6
Африка	12,6	3,6	11,8	3	53,5	1	1,6	0,7	8,1	4,1
Азія і Океанія	3,4	4,2	7,2	2,1	52,5	3,3	3,1	4,4	13,8	6
Європа	7,1	6,6	8,3	2,8	27	5,5	3,9	11,6	17,6	9,6

Джерело: складено авторами за даними [13].

норми, наявна інфраструктура (ринкова, комерційна, транспортна, інша), культурні та соціальні умови тощо.

Наведемо показники, які характеризують умови для розвитку стартапів та представлені в таблиці 2:

Гарний вибір кар'єри — відсоток дорослого населення у віці від 18 до 64 років, які вважають, що підприємство є гарним вибором кар'єри.

Страх невдачі — відсоток населення у віці від 18 до 64 років, що сприймає хороші можливості для започаткування бізнесу, які вказують на те, що страх невдачі перешкоджає їм створювати бізнес

Підприємницькі наміри — відсоток населення у віці від 18 до 64 років (особи, задіяні на будь-якій стадії виключення підприємницької діяльності), які є прихованими підприємцями і які мають намір розпочати бізнес протягом трьох років.

Так, як свідчать дані таблиці 2, у переважній більшості країн відсоток населення, яке сприймає підприємство як гарний вибір перевищує 50%, а це означає, що кожен другий може за певних умов спробувати себе у цій сфері. Значно нижчим є показник підприємницьких намірів вже впродовж трьох років.

3. Питання фінансування є другим після ініціативності за значимістю в процесі реалізації стартапів. 82 відсотки підприємств, які зазнають невдачі, роблять це через проблеми з грошовими потоками. І хоча стартапи за визначенням не потребують значних фінансових ресурсів, саме їх відсутність може стати непереборною перешкодою. Переважна більшість стартап-фондів (82%) формується за рахунок самого підприємця, родини та друзів. 77 відсотків малих підприємств покладаються на особисті заощадження за свої початкові кошти [16].

4. Процес створення стартапів має певні вікові особливості підприємців. Так, 51 відсоток власників малого бізнесу — це люди віком 50—88 років, 33 відсотки — 35—49 років, а лише 16 відсотків — 35 років.

5. Існують суттєві відмінності між країнами та регіонами у галузевому розподілі стартапів (табл. 3).

Так, стартапи в сільському господарстві та промисловості найбільш активно створюють у країнах Африки, що пов'язано з низьким технологічним розвитком більшості з них та необхідністю вирішення проблем продовольчого забезпечення населення. Найбільшою є частка стартапів у галузі інформаційно-комунікаційних технологій та професійних послуг у країнах Північної Америки та Європи. Стартапи в торгівлі більш активно (на рівні понад 50) створюються у країнах Латинської Америки, Африки та Азії. Такий важливий сектор економіки, як освіта та охорона здоров'я в усіх регіонах характеризується порівняно однаковою активністю про-

цесів створення стартапів, з переважанням у країнах Європи та Північної Америки.

Загалом на світовому ринку в умовах глобальної конкуренції перевагами володіє той, хто володіє ефективним механізмом інноваційної діяльності та має розвинену інфраструктуру створення та реалізації інновацій. Безумовно, коли інноваційна інфраструктура достатньо розвинена, вона збільшує темпи розвитку економіки країни і підвищує добробут її населення.

Більшість стартапів, що реалізуються в Україні, відносяться до сфери інформаційно-комп'ютерних технологій. Вони забезпечують найбільшу додану вартість та для їх масштабування необхідні мінімальні ресурси та виробничі потужності, і саме вони являються затребуваними в Україні. На жаль, більшість з них купують зарубіжні корпорації. В Україні практично відсутні корпорації, які можуть придбати готові до масштабування стартап-проекти.

Відсутність підтримки розвитку та реалізації стартап проектів з боку держави, на сьогоднішній день також відноситься до основних проблем. Для повного використання потенціалу стартапу як засобу розвитку економіки країни держава має розробити механізм управління стартап проектами.

Важливим чинником розвитку стартапів є попит з боку потужних інвесторів та промислових підприємств. Основними причинами відсутності попиту на стартапи в Україні [9] є: нестача фінансових ресурсів; недостатня інформація про існуючі проекти; висока ризикованість; відсутність ринкового потенціалу; відсутність підтримки з боку держави. Проблеми інвестиційного та інноваційного розвитку України системно досліджено в роботах [5; 6].

На сьогоднішній день Україна значно відстає в інноваційному розвитку та у підтримці діяльності інноваційних підприємств, зокрема стартапів. Пов'язано це із незадовільним станом інноваційної інфраструктури, відсутністю діючих механізмів підтримки інноваційного підприємництва. З урахуванням закордонного досвіду управління стартапами, Україні потрібно, окрім забезпечення фінансової підтримки інноваційних проектів та створення бізнес-інкубаторів, зайнятися розвитком інновацій і підприємництва.

Україні вже сьогодні конче потрібні "розумні інвестиції", "посівне" фінансування, які вже на ранніх стадіях наукових розробок забезпечать їх підтримку та сприятимуть динамічному розвитку, трансформації ідей (ініціатив) у реальні проекти, доведення їх до рівня інвестиційної привабливості та надання інвесторам. "Посівне" фінансування — це фінансування інноваційних

проектів на початковій стадії розвитку. Головною метою — є сприяння вченим, інженерно-технічним працівникам, студентам, які намагаються розробити новий товар, технологію, послугу. Позитивним результатом "посівного" фінансування повинен стати вихід створеного підприємства "стартапу" на ринок.

Однією із серйозних проблем інноваційного розвитку України — є відсутність обсягів та механізмів фінансування науки, перш за все, на початкових стадіях, що здатні здійснювати бізнес-ангели. Очікувати швидкого розвитку структур бізнес-ангелського фінансування не слід, оскільки у інвестора є безліч альтернатив здійснення інвестицій з мінімальним рівнем ризику та без довготривалого очікування результатів. У розвинених країнах процес формування навіть цілих мереж бізнес-ангелів відбувався поступово, з часом були запроваджені критерії відбору фірм, які можуть бути учасниками таких структур.

Оскільки підприємства "старт-апи" — це підприємства зі змішаною формою власності, в межах яких державно наукова організація може здійснити свій інтелектуальний внесок, а приватна — інвестиційний та управлінський. Готовою основою для створення "старт-апів" можна вважати наукові установи, вищі навчальні заклади, які мають значний багаж наукових ідей, але не можуть пробитись у середовище бізнесу у зв'язку з відсутністю досвіду у цій сфері та фінансування. В Україні розв'язання потребує не лише питання низького рівня результативності науки у вигляді патентів, а й проблема використання отриманих патентів в економічному обороті, оскільки процес патентування наукових розробок ще не означає їх комерційного використання. Створення "старт-апів" слід вважати дієвим механізмом залучення до інноваційного процесу вищих навчальних закладів, визначення пріоритетів державного фінансування фундаментальних та прикладних досліджень. Відсутність "старт-апів", функція яких повинна полягати у капіталізації інтелектуальної власності і є основною причиною розбалансованості ринку науково-технічної продукції. Забезпечити реалізацію даного механізму доцільно в межах венчурного підприємництва за рахунок венчурних фондів, які мають досвід роботи на ринку ризикованих розробок та певні фінансові можливості.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Вирішення проблем сучасного етапу розвитку економіки України потребують активізації підприємницької діяльності, в тому числі і у формі стартапів.

Основними проблемами розвитку стартапів в Україні є: макроекономічна нестабільність, відсутність державних програм розвитку та підтримки, фрагментарність розвитку інноваційної інфраструктури, невиконання банківською системою основних функцій щодо кредитування, недотримання законодавства, а як результат висока ризикованість ведення бізнесу загалом, у тому числі у вигляді малих форм підприємницької діяльності.

Проведене дослідження процесів створення стартапів дозволяє стверджувати важливість їх створення на сучасному етапі розвитку національної економіки, адже в умовах обмеженого фінансування, однак наявності великої кількості освіченого, підприємницько-на-

лаштованого населення та створення реальних умов для розвитку підприємництва в Україні забезпечить суттєве зменшення еміграції та вихід на траєкторію стійкого розвитку.

Першочерговими цьому контексті, на нашу думку, повинні стати такі заходи:

- держава повинна сприяти налагодженню ланцюжка "освіта-бізнес-держава" та підвищити рівень та якість стартап-освіти;
- реалізувати програми стимулюючого характеру щодо розвитку малого бізнесу;
- удосконалити нормативно-законодавчу базу в частині врахування інтересів стартапів, зокрема, щодо спеціальних пільгових режимів;
- сприяти підвищенню активності участі українців-підприємців в міжнародних програмах;
- збільшити державні інвестиції у нові, перш за все, інфраструктурні проекти, які забезпечують розвиток підприємництва.

Література:

1. Бланк С. Стартап. Настольная книга основателя / Стив Бланк, Боб Дорф; пер. с англ. — М.: Альпина Паблишер, 2013. — 616 с.
2. Геєць В.М. Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання // Економіка України. — 2015. — № 1. — С. 14
3. Збанацький Д. Стартапи: юридичні та практичні аспекти [Електронний ресурс] / Д. Збанацький // Незалежний аудитор. — № 3 (14). — 2013.
4. Івашова Н.В. Start up проекти — інструмент реалізації інновацій / Н.В. Івашова // Економічні проблеми сталого розвитку: міжнар. наук.-практич. конф., 24—26 квітня 2013 р.: тези доповіді. — Суми, 2013. — Т. 4. — С. 115—116.
5. Касич А.О. Інноваційні активність підприємств України: динаміка, проблеми та шляхи вирішення / А.О. Касич, К.О. Канунікова // Інвестиції: практика та досвід. — 2016. — № 22. — С. 21—24.
6. Касич А.О. Теоретичні і методичні основи аналізу внутрішніх джерел фінансування інвестиційної діяльності / А.О. Касич // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 3 (117). — С. 243—250.
7. Лалу Ф. Компанії майбутнього / Фредерік Лалу; пер. з англ. Романа Ключко. — Х.: КСД, 2017. — 544 с.
8. Мрихіна О.Б. Перспективи стартап-компаній у контексті конкурентоспроможного розвитку українського ринку високих технологій / О.Б. Мрихіна, А.Р. Стояновський, Т.І. Міркунова // Актуальні проблеми економіки. — 2015. — № 9 (171). — С. 215—225.
9. Попко О.В. Сучасна парадигма стартапів у бізнесі / О.В. Попко, М.В. Мальчик // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". — 2014. — № 811: Логістика. — С. 275—279.
10. Тіль П. Від нуля до одиниці. Нотатки про стартапи, або як створити майбутнє / Пітер Тіль; пер. з англ. Р. Обухів. — К.: Наш формат, 2015. — 232 с.
11. Bosma N., Meijaard J., van Popta G. (2002). Learning in the business start-up process (Scientific Analysis of Entrepreneurship and SMEs) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/7074583.pdf>

12. Europe's Hidden Entrepreneurs Entrepreneurial Employee Activity and Competitiveness in Europe (2016). World Economic Forum [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Entrepreneurship_in_Europe.pdf

13. Global Entrepreneurship Monitor. Global Report 2017/2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.gemconsortium.org/report>

14. Hoang N. (2015). A Guide for startups Bachelor's Thesis [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/101255/Hoang_NgaQuynh.pdf?sequence=1

15. Kasych A.O. Conceptual provisions of development of Ukrainian national innovation system / A.O. Kasych, M. Vochozka // Науковий вісник Полісся. — 2017. — № 2 (10), Ч. 2. — С. 16—23.

16. Mansfield M. (2018). STARTUP STATISTICS — The Numbers You Need to Know [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://smallbiztrends.com/2016/11/startup-statistics-small-business.html>

17. Salamzadeh A., Kesim H. (2015). Startup Companies: Life Cycle and Challenges The 4th International Conference on Employment, Education and Entrepreneurship (EEE), At Belgrade, Serbia [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/280007861_Startup_Companies_-_Life_Cycle_and_Challenges

18. TCdata360. The World Bank / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://tcdata360.worldbank.org/indicators/aps.ea.total?country=TUR&indicator=3116&countries=BRA&viz=line_chart&years=2001,2017&compareBy=region

19. The Kauffman Index of Startup Activity [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.kauffman.org/~media/kauffman_org/microsites/kauffman_index/startup_activity_2016/kauffman_index_startup_activity_national_trends_2016.pdf

20. The Statistics Portal [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.statista.com/topics/4733/startups-worldwide/> <https://www.startupranking.com/countries>

References:

1. Blank, S. and Dorf, B. (2013), *Nastol'naia knyha osnovatel'ia* [The founder's desk book], Al'pyna Pablysher, Moscow, Russia.

2. Heiets', V.M. (2015), "Barriers to the development of industry on an innovative basis and the possibilities of overcoming them", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 1, p. 14.

3. Zbanats'kyj, D. (2013), "Startups: legal and practical aspects", *Nezalezhnyj audytor*, vol. 3(14).

4. Ivashova, N.V. (2013), "Startup projects are an innovation tool", *Ekonomichni problemy staloho rozvytku*, vol. 4, pp. 115—116.

5. Kasych, A.O. and Kanunikova, K.O. (2016), "Innovative activity of Ukrainian enterprises: dynamics, problems and solutions", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 21—24.

6. Kasych A.O. (2011), "Theoretical and methodological bases of analysis of internal sources of financing of investment activity", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 3(117), pp. 243—250.

7. Lalu, F. (2017), *Kompanii majbutn'oho* [Future companies], KSD, Kyiv, Ukraine.

8. Mrykhina, O.B. Stoianovs'kyj, A.R. and Mirkunova, T.I. (2015), "Prospects of startup companies in the context of the competitive development of the Ukrainian high technology market", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 9 (171), pp. 215—225.

9. Popko, O. V. and Mal'chuk, M. V. (2014), "Modern paradigm of startups in business", *Visnyk Natsional'noho universytetu, L'viv's'ka politekhnika*, vol. 811, pp. 275—279.

10. Til', P. (2015), *Vid nulia do odyntysi*. Notatky pro startapy, abo iak stvoryty majbutnie [From zero to one. Notes on startups, or how to create a future], Nash format, Kyiv, Ukraine.

11. Bosma, N. Meijaard, J. and van Popta, G. (2002), "Learning in the business start-up process (Scientific Analysis of Entrepreneurship and SMEs)", available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/7074583.pdf> (Accessed 10 Jan 2019).

12. World Economic Forum (2016), "Europe's Hidden Entrepreneurs Entrepreneurial Employee Activity and Competitiveness in Europe", available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Entrepreneurship_in_Europe.pdf (Accessed 12 Jan 2019).

13. Global Entrepreneurship Monitor (2019), "Global Report 2017/2018", available at: <https://www.gemconsortium.org/report> (Accessed 15 Jan 2019).

14. Hoang, N. (2015), "A Guide for startups Bachelor's Thesis", available at: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/101255/Hoang_NgaQuynh.pdf?sequence=1 (Accessed 18 Jan 2019).

15. Kasych, A.O. and Vochozka, M. (2017), "Conceptual provisions of development of Ukrainian national innovation system", *Naukovyj visnyk Polissia*, vol. 2 (10), pp. 16—23.

16. Mansfield, M. (2018), "STARTUP STATISTICS - The Numbers You Need to Know", available at: <https://smallbiztrends.com/2016/11/startup-statistics-small-business.html> (Accessed 10 Jan 2019).

17. Salamzadeh, A. and Kesim, H. (2015), "Startup Companies: Life Cycle and Challenges The 4th International Conference on Employment", Education and Entrepreneurship (EEE), available at: https://www.researchgate.net/publication/280007861_Startup_Companies_Life_Cycle_and_Challenges (Accessed 18 Jan 2019).

18. The World Bank (2018), "TCdata360", available at: https://tcdata360.worldbank.org/indicators/aps.ea.total?country=TUR&indicator=3116&countries=BRA&viz=line_chart&years=2001,2017&compareBy=region (Accessed 12 Jan 2019).

19. Ewing Marion Kauffman Foundation (2016), "The Kauffman Index of Startup Activity", available at: https://www.kauffman.org/~media/kauffman_org/microsites/kauffman_index/startup_activity_2016/kauffman_index_startup_activity_national_trends_2016.pdf (Accessed 06 Jan 2019).

20. The Statistics Portal (2019), available at: <https://www.statista.com/topics/4733/startups-worldwide/> <https://www.startupranking.com/countries> (Accessed 08 Jan 2019).

Стаття надійшла до редакції 18.01.2019 р.

О. І. Мельник,
к. е. н., асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
А. Г. Мельник,
к. е. н., асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
Л. Б. Малиш,
дослідник кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.32

ІНОЗЕМНЕ ІНВЕСТУВАННЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

O. Melnyk,
Ph.D. in Economic Sciences, assistant, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
A. Melnyk,
Ph.D. in Economic Sciences, assistant, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
L. Malysh,
researcher, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FOREIGN INVESTMENT AS A FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE

Аграрний сектор є основним постачальником сировини для промислових підприємств, які виробляють із неї готову продукцію та реалізують споживачам. Тому агросектор економіки потребує особливої підтримки та постійного інтенсивного розвитку, що значною мірою можна забезпечити за допомогою залучення іноземних інвестицій.

У статті проаналізовано вплив прямого іноземного інвестування на аграрний сектор економіки України. У ході дослідження було розглянуто фактори, які сприяють іноземному інвестуванню в український агросектор, виявлено проблеми залучення інвестицій.

Ураховуючи, що аграрний сектор економіки України є привабливим та перспективним для інвестування у статті проаналізовано основні показники, які показують активність іноземних інвесторів у аграрному секторі економіки України. З'ясовано питому вагу інвестицій в агросектор у порівнянні з іншими видами діяльності та зміну їх обсягів. Знайдено частки інвестицій, які припадають на рослинництво, тваринництво, мисливство тощо. З'ясовано які країни найбільше інвестують в аграрний сектор економіки України та в якій кількості. За результатами дослідження визначено позитивний та негативний вплив іноземного інвестування на український агросектор та обґрунтовано шляхи подолання проблем, які виникають при залученні іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки України.

The development of agrarian production has always been, is and will be a priority direction of the economy of most countries of the world, as the population of the planet is growing rapidly, and accordingly, there is a growing need for its food supply. The agrarian sector is the main supplier of raw materials for industrial enterprises that produce finished products from them and sell them to consumers. Therefore, the agricultural sector of the economy needs special support and constant intensive development, which can be achieved to a large extent by attracting foreign investment.

The purpose of the paper is to determine the influence of foreign investment on the development of the agrarian sector of Ukraine's economy, to identify the problems of investment activity and outline

ways of overcoming them. The article analyzes the impact of direct foreign investment on the agrarian sector of Ukraine's economy. The study examined factors contributing to foreign investment in the Ukrainian agricultural sector, and identified the problems of attracting investment.

Considering that the agrarian sector of Ukraine's economy is attractive and promising for investment, the main indicators that show the activity of foreign investors in the agrarian sector of Ukraine's economy are analyzed in the article. The share of investments in the agricultural sector in comparison with other types of activity and their volume changes is determined. Found share of investments in crop, livestock, hunting, etc. It was determined which countries most invest in the agrarian sector of the Ukrainian economy and in what amount. According to the results of the study, the positive and negative influence of foreign investment on the Ukrainian agricultural sector has been determined and the ways of overcoming the problems that arise when attracting foreign investments into the agrarian sector of the Ukrainian economy are substantiated.

Consequently, foreign investment plays an important role in the development of the Ukrainian agrarian sector. It carries both a positive and a negative effect for itself.

Ключові слова: аграрний сектор, інвестиції, інвестування, інвестиційна діяльність, іноземні інвестиції, акціонерний капітал, інвестиційна привабливість, власність.

Key words: agricultural sector, investment, investment activity, foreign investment, share capital, investment attractiveness, property.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розвиток аграрного виробництва завжди було, є і буде пріоритетним напрямом економіки більшості країн світу, оскільки населення планети зростає швидкими темпами, а відповідно — зростають потреби у забезпеченні його продовольством. Аграрний сектор є основним постачальником сировини для промислових підприємств, які виробляють із неї готову продукцію та реалізують споживачам. Тому агросектор економіки потребує особливої підтримки та постійного інтенсивного розвитку, що значною мірою можна забезпечити за допомогою залучення іноземних інвестицій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням впливу прямих іноземних інвестицій на аграрний сектор України займалися такі українські вчені: В.Г. Андрійчук, І.В. Безп'ята, І.О. Бланк, О.О. Боднаренко, М.Я. Дем'яненко, П.І. Гайдуцький, В.Я. Плаксієнко тощо.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у визначенні впливу іноземного інвестування на розвиток аграрного сектора економіки України, виявлення проблем інвестиційної діяльності та окреслення шляхів їх подолання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Іноземні інвестиції — це цінності, які іноземні інвестори вкладають в об'єкти інвестиційної діяльності в Україні з метою одержання прибутку або досягнення соціального ефекту [1].

Аграрний сектор економіки України є привабливим та перспективним для інвестування. Цьому сприяють такі фактори:

1) родючі ґрунти: Україна, друга за площею країна в Європі, відома як житниця регіону завдяки своєму "чорнозему" — виду ґрунту, надзвичайно родючому та багатому на органічну речовину, що називається гумус. Чорноземи, які займають більш ніж половину всієї території України, створюють виняткові агрономічні умови для вирощування широкого спектру сільськогосподарських культур, насамперед зернових та олійних [2];

2) сприятливі кліматичні умови для аграрного виробництва: помірний клімат, чітко виражені пори року мають суттєве значення в агросекторі. Адаптація ведення, наприклад, рослинництва потрібні в помірній кількості як і дощі, так і сонячне тепло;

3) удале географічне розташування: сприятливі агроекологічні умови створюють аграрному сектору економіки України значну конкурентну перевагу, яка доповнюється ще й вигідним географічним розташуванням. Близькість України до великих сусідніх ринків — Російської Федерації та Європейського Союзу — і доступ до глибоководних портів на Чорному морі забезпечують безпосередній доступ до світових ринків і, насамперед, до великих імпортерів зерна в країнах Близького Сходу та Північної Африки [2];

4) порівняно низький рівень заробітної плати: в Україні дуже дешева робоча сила, порівняно з країнами Європи, тому цілком логічно — інвестор платитиме, за європейськими мірками, невисоку заробітну плату та працюватиме на родючій землі. Так, у серпні 2018 року середня заробітна плата в Україні становила 8987 гривень, тобто близько 264 євро. Для порівняння: у Польщі — 1102, Франції — 2957, Німеччині — 3703 євро [3].

5) неускладнений доступ до земельних ресурсів: в Європі, найдорожче земля коштує у Мальті та Нідерландах — більше \$60 тис. за 1 га. У більшості західноєвропейських країн ціни коливаються від \$15 до \$30 тис. за гектар, а в Східній Європі — \$1—5 тис. В Україні вартість землі відштовхується не від вартості оренди, а від ціни оцінки землі, яка в середньому коливається в

межах 20—50 тис. грн по Україні за один гектар. Такий показник — офіційний рівень грошової оцінки, до якого вже увійшла вартість оренди. Що стосується самої оренди землі, то складається наступна ситуація: за даними Держгеокадастру України громадяни-власники паїв у 2017 році отримали орендну плату у розмірі 1369 грн за гектар (близько 41 євро). Для прикладу в Австрії цей показник складає 348 євро, в Іспанії — 144 євро, в Нідерландах 791 євро тощо. Середня орендна плата за передані на земельних аукціонах ділянки із земель сільськогосподарського призначення державної власності станом на 01.01.2018 склала 2793,2 грн/га [4]. Зрозуміло, що за таких умов українська земля буде користуватися значним попитом серед іноземних інвесторів. Проте це явище не завжди є позитивним. Збільшення попиту на землю призводить до залежності від іноземних коштів. Щоб уникнути цієї залежності потрібно продовжувати мораторій на продаж земель (заборона продажу землі), але водночас скасування цього мораторію призведе до збільшення надходжень до державного та місцевого бюджетів;

5) девальвація гривні: спричиняє зниження вартості товарів та послуг, у тому числі і зниження орендної плати на землю у валютному еквіваленті, що є вигідним для іноземного інвестора.

Аграрний сектор України потребує інвестування оскільки він є стратегічним вектором розвитку економіки, який характеризує об'єми пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, формує валютні прибутки держави за рахунок експорту, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій. Агросектор є базою для розвитку інших секторів економіки, що забезпечує продовольчу безпеку всередині країни, вирішує питання зайнятості населення, і стимулює стратегічний розвиток [5].

Як і в будь-якій сфері економіки в аграрному секторі також існують певні проблеми, які стримують залучення іноземних інвестицій. Досліджуючи це питання ми виділили наступні проблеми:

1) політична нестабільність в країні: військові події на Сході України, окупація Криму, висока корупційність влади — фактори, які знижують імідж країни та позиціонують її як інвестиційно непривабливу;

2) недосконалість та нестабільність законодавчої бази: на сьогодні в Україні, на жаль, не існує конкретного законодавчого акту, який ефективно регулював би інвестиційні відносини. Сьогоднішні закони не надають гарантій захисту інвестору у разі їх змін, які відбуваються досить часто. Немає також чіткої процедури набуття інвестором прав власності на землю. Зрозуміло, що будувати велике підприємство на такій землі є дуже ризиковано, оскільки власник цієї землі будь якої миті може розірвати договір оренди;

3) сповільнене реформування економіки: в Україні й досі не утворилося такого ринкового середовища, яке

Таблиця 1. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за видами економічної діяльності, млн дол. США

Вид економічної діяльності	2010 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Станом на 01.07.2018 р.
	Обсяги на 1 січня				
Сільське, лісове та рибне господарство	669,2	502,2	586,2	621,9	580,3
Промисловість	16 473,7	9 893,6	9 667,6	10685,6	10 910,4
Будівництво	1 082,2	1 104,1	1 043,3	1 052,1	928,3
Оптова роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4 341,1	5 247,4	5 106,5	5 140,8	5 053,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	923,6	1 088,0	1 086,0	1 164,4	1 005,0
Операції з нерухомим майном	2 371,3	3 882,1	3 764,4	3 790,6	3 911,7
Телекомунікації	1 572,3	2 089,4	2 075,7	2 163,6	2 194,9
Професійна, наукова та технічна діяльність	1 133,1	2 222,6	2 253,5	2 303,6	2 228,6

Джерело: Сформовано на основі даних Державної служби статистики України.

було б сприятливим для інвесторів. Також чітко не визначені права власності на землю та сама ціна землі, з чим пов'язаний і наступний фактор.

4) відсутність повноцінного ринку землі: функціонування повноцінного ринку землі дало б можливість правильно розраховувати її ринкову ціну, зводити продавців та покупців, підвищувати інформованість інвесторів тощо. При набутті права власності на землю інвестор буде більш зацікавлений у її розвитку (наприклад, заснування власного підприємства тощо), оскільки це йому принесе досить високі прибутки, а державі позитивний економічний ефект;

5) високі темпи інфляції: в Україні рівень інфляції вищий ніж у країнах Європи. Це один із основних факторів, який негативно впливає на формування інвестиційного клімату;

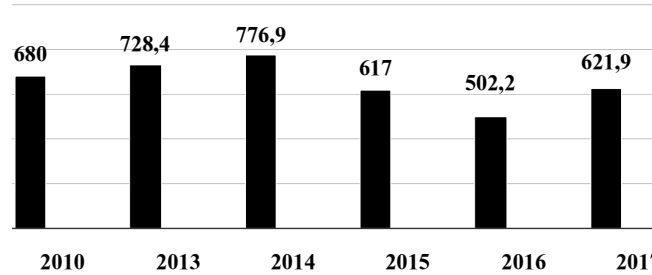
6) низька купівельна спроможність громадян: цей фактор зменшує можливість реалізації продукції на внутрішньому ринку, який є прямим і економічно вигідним каналом збуту;

7) недостатньо розвинена інфраструктура: зрозуміло, що для реалізації своїх економічних інтересів інвестору потрібні оперативні зв'язки не тільки всередині країни, а й за її межами. Зрозуміло, що цей факт негативно вплине на вибір країни, де він захоче здійснювати свою діяльність;

8) недосконала фінансова та податкова політика: в Україні часто змінюється система оподаткування: ставки податку, порядок їх сплати, що завдає значних клопотів кожному суб'єкту господарювання. Також інвестори досить часто зустрічаються з проблемою виведення отриманих прибутків закордон, що змушує їх шукати шляхи обходу цього обмеження;

9) фізично зношене та морально застаріле обладнання і низька конкурентоспроможність аграрної продукції: інвесторів, які хочуть вкласти гроші уже в існуючий бізнес також відлякує відсутність високотехнологічного обладнання, за допомогою якого виготовляти продукцію стає продуктивніше. Із застарілим обладнанням не можливо виготовити справді конкурентоспроможну продукцію, яка є запорукою здійснення ефективної господарської діяльності.

Також до проблем, які стримують залучення іноземних інвестицій можна віднести: тінізацію економіки;

Рис. 1. Динаміка обсягів прямих іноземних інвестицій в акціонерний капітал агросектору України, млн дол. США

Джерело: побудовано на основі статистичних даних.

відсутність стимулів для залучення інвестицій з боку держави (певні податкові пільги); нестача оперативної ринкової інформації та низький рівень співробітництва з інвесторами.

Тож для вивчення прямих іноземних інвестицій в структурі аграрного сектору України проведемо аналіз величин прямих інвестицій в аграрний сектор України порівняно з іншими видами економічної діяльності (табл. 1).

Як видно з даних таблиці 1, станом на 01.01.2018 року та перше півріччя 2018 року обсяг прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор порівняно з 2010 роком зменшився на 47,3 млн дол. США та 88,9 млн дол. США відповідно, що є вкрай невтішною тенденцією. У порівнянні з іншими видами економічної діяльності в агросектор спрямовується найменша кількість іноземних інвестицій. Станом на 01.07.2018 року прямі інвестиції в агросектор склали близько 1,7 % від загальної кількості іноземних інвестицій в економіку України (580,3 з 32 629,9 млн дол. США)

Щоб дізнатися як змінюється ситуація в Україні щодо обсягу прямих іноземних інвестицій в агросектор порівняємо дані за 2010—2017 роки (рис. 1).

У динаміці обсягів прямих іноземних інвестицій в акціонерний капітал агросектору України простежується збільшення інвестицій до 2014 року включно,

зменшення на 159,9 млн дол. США у 2015 році та знову збільшення у 2017 році у порівнянні з 2016 роком на 119,7 млн дол. США.

Детальніше розглянемо іноземні інвестиції в агросектор за внутрішнім поділом Секції А "Сільське, лісове та рибне господарство" згідно з КВЕД-2010 (рис. 2).

Отже, найбільше обсягів прямих інвестицій спрямовується у рослинництво — 55,4%, зокрема у підрозділ "Вирощування однорічних і дворічних культур". На тваринництво припадає 30,4% інвестицій. Найменше іноземних інвестицій припадає на підрозділ "Відтворення рослин" та "Мисливство, відловлювання тварин і надання пов'язаних із ними послуг".

Проаналізуємо обсяг прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор з країн світу, щоб дізнатися внесок кожної з них у загальний обсяг інвестування (табл. 2).

Згідно з даними таблиці 2 найбільше іноземних інвестицій в агросектор української економіки надходить з Кіпру — близько 28,6% від загальної кількості інвестицій. Але, якщо аналізувати частку інвестицій в агросектор окремої країни до загальної кількості інвестицій із цієї країни, то лідируючу позицію займає Данія. Майже третина данських інвестицій спрямована в саме в аграрний сектор економіки України. Також вагомими інвесторами є Віргінські острови, Німеччина та Велика Британія.

Рис. 2. Розподіл прямих іноземних інвестицій в агросекторі України у 2017 році

Джерело: складено на основі даних джерела [6].

Таблиця 2. Обсяг прямих іноземних інвестицій окремих країн у агросектор станом на 1.01.2018 року

Країна	Загальний обсяг інвестицій, млн дол.	У тому числі у сільське, лісове та рибне господарство, млн дол.	Частка інвестицій у сільське господарство у загальному обсязі, %	Частка країни в інвестиціях у сільське господарство, %
Кіпр	8 930,9	145,1	1,6	28,6
Віргінські острови	1 358,2	85,4	6,2	16,9
Німеччина	1 682,9	82,8	4,9	16,3
Велика Британія	1 946,4	35,2	1,8	6,9
Данія	153,6	56,1	36,5	11,1
Польща	571,4	31,5	5,5	6,2
Франція	723,4	28,3	3,9	5,6
США	517,4	19,6	3,7	3,9
Нідерланди	6 395,3	14,4	0,2	2,8
Швейцарія	1 515,9	4,2	0,3	0,8
Російська Федерація	797,5	3,9	0,4	0,8
Усього	25833,7	506,5	1,9	100

Джерело: сформовано на основі даних Державної служби статистики України.

Отже, тепер ми можемо визначити як впливає залучення іноземних інвестицій на розвиток аграрного сектору економіки України:

1) разом із припливом коштів залучаються також нові передові технології, певні інновації у виробництві та управлінні, які місцеві підприємства можуть взяти за приклад для впровадження нововведень на своїх підприємствах. Більшість українських виробників вивчають іноземний досвід своїх колег для підвищення ефективності власної господарської діяльності, що несе за собою приплив коштів у національну економіку. Також збільшується ефективність використання ресурсів, які, як відомо, є вичерпними;

2) за допомогою залучення іноземних інвестицій підвищується конкурентоспроможність національної продукції. Відомо, що українська аграрна продукція в основному не є конкурентоспроможною на міжнародному ринку. На це впливають такі фактори як: застаріле обладнання, за допомогою якого не можливо підвищити продуктивність праці; застаріла технологія виробництва продукції, що робить її не такою якісною, як, наприклад у країнах Європи; низький рівень зацікавлення та вмотивованості працівників тощо. Залучення інвестицій дасть змогу вирішити дані проблеми, що посприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції та створенню позитивного інвестиційного іміджу України;

3) створення іноземних підприємств спричинить посилення конкуренції на місцевих ринках, а це в свою чергу спонукатиме національних виробників працювати ефективніше, щоб бути конкурентоспроможними;

4) залучення іноземних інвестицій посприятиме підвищенню продуктивності праці, оскільки іноземні компанії вкладають більше капіталу на одиницю праці, що має безпосередній зв'язок з її підвищенням. Саме від наявності інвестицій, їх адекватності потребі розвитку та ефективності використання, залежить економічний розвиток аграрних підприємств та продуктивність аграрного сектора економіки України в цілому [8, с. 6];

5) прямі іноземні інвестиції безпосередньо впливають на формування інвестиційних фондів приймаючої країни. Можливо, іноземні капіталовкладення зможуть стати додатковим джерелом поповнення національних

капіталів, що сприятиме розширенню капітальних ресурсів приймаючої країни;

6) прихід іноземних фірм на національний ринок призводить до заміщення чи витіснення менш ефективних національних компаній, що спричинює перерозподіл внутрішніх ресурсів між більш і менш рентабельними компаніями і сприяє зростанню середнього рівня продуктивності праці і середніх доходів на душу населення у приймаючій країні [7];

7) залучення іноземних інвестицій забезпечить збільшення дохідної частини бюджету за допомогою сплати податків та підвищить рівень зростання економіки в цілому;

8) створення нових робочих місць для населення країни;

9) залучення іноземних інвестицій та співробітництво з іноземними інвесторами посилить інтеграцію України в світове господарство.

Однак, будь-які економічні події несуть за собою не тільки позитивний ефект, а й інколи негативний. Розглянемо такі загрози:

— приплив іноземних інвестицій може призвести до посилення залежності національної економіки від іноземного капіталу;

— послаблення конкурентних позицій місцевих підприємств, які можуть втратити свої прибутки та згорнути господарську діяльність;

— створення нових підприємств може погіршити екологічну ситуацію в країні;

— іноземні інвестори можуть використовувати Україну лише як сировинний придаток. Експортувавши необхідні ресурси, вони виготовлять готову продукцію за кордоном та, потім, завезуть її як імпорту. Це погіршить економічну ситуацію в країні та зменшить її частку у структурі доданої вартості, що в загальному веде до погіршення національного добробуту населення;

— можливе посилення монополізації ринку. Зрозуміло, що іноземна компанія буде мати передові позиції на ринку та зможе захопити більший його сегмент за рахунок високої конкурентоспроможності своєї продукції. Це є негативним процесом, оскільки веде до падіння виробництва інших суб'єктів господарювання.

Відомо, що ефективне функціонування ринку можливе лише за наявності вільної конкуренції;

— при залученні іноземних інвестицій можливе виникнення конфліктів між країною-репацієнтом та іноземним інвестором.

ВИСНОВКИ

Отже, іноземне інвестування відіграє значну роль у розвитку аграрного сектора економіки України. Воно несе за собою як позитивний, так і негативний ефект. Як і будь-яке економічне явище, іноземне інвестування має проблемні моменти, а сам інвестор стикається з певними труднощами у процесі реалізації своєї діяльності. Тож необхідно визначити шляхи подолання проблем пов'язаних із залученням прямих іноземних інвестицій в агросектор економіки України. Пропонуємо такі шляхи вирішення:

— створити повноцінний ринок землі. Як вже зазначалося, це дасть можливість правильно визначити ціну землі, зводити продавця та покупця тощо;

— прийняти ефективні нормативно-правові акти щодо регламентації земельних відносин та прав власності на землю. Дозвіл інвесторам купувати, а не орендувати землю дасть змогу збільшити приплив інвестицій;

— створити стале, доступне податкове законодавство, задіяти стимули для здійснення інвестиційної діяльності у вигляді низьких ставок податку та у спрощенні механізму їх сплати, а також у виді надходження дотацій;

— швидше та ефективніше впроваджувати реформи. Інвестори покладають великі надії на те, що здійснення реформ зробить країну більш привабливою для інвестування. Впровадження реформ зменшить темпи інфляції, підвищить купівельну спроможність громадян, зменшить рівень тінізації економіки тощо;

— створити єдиний інформаційний простір для іноземних інвесторів, щодо пропозицій на ринку землі України та співробітництва з іншими внутрішніми та зовнішніми інвесторами;

— почати боротися з корупцією, оскільки вона підриває довіру інвестора до влади та не позиціонує країну як безпечну для ведення економічної діяльності;

— забезпечити належний механізм виведення прибутків закордон так, щоб інвестор не шукав шляхів обходу цього механізму;

— створити оперативні зв'язки країни з світовими ринками.

Вважаємо, що виконання вищевказаних дій посприятиме створенню привабливого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки України.

Література:

1. Чернишова Л.О. Особливості залучення та стимулювання іноземного інвестування в Україні / Л.О. Чернишова, В.В. Сазонова // Бізнес Інформ. — 2013. — № 2. — С. 87—90.

2. Ukraine: Soil Fertility to Increase Climate Resilience in Ukraine [Електронний ресурс] / The World Bank. — Режим доступу: <http://www.worldbank.org/uk/news/feature/2014/12/05/ukraine-soil>

3. Павловський А. Як реформувати ринок оплати праці [Електронний ресурс] / А. Павловський // Нове время. — 2018. — Режим доступу: <https://nv.ua/>

ukr/opinion/pavlovsky/jak-reformuvati-rinok-oplati-pratsi-2504280.html

4. Оренда сільськогосподарських земель: зберігається дворазовий розрив між платою за державні та приватні землі [Електронний ресурс] // Держгеокадастр України. — Режим доступу: <http://land.gov.ua/orenda-silskohospodarskykh-zemel-zberihaietsia-dvorazovyi-rozryv-mizh-platoiu-za-derzhavni-ta-pryvatti-zemli/>

5. Жук Х.І. Прямі іноземні інвестиції у сільське господарство України [Електронний ресурс] / Х.І. Жук // Інтернаука. — Режим доступу: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/1427903681122.pdf>

6. Рєпін К. Схованка для виробничої культури [Електронний ресурс] / К. Рєпін // Журнал "Зерно". — Режим доступу: <https://www.zerno-ua.com/journals/2017/iyun-2017-god/showanka-dlya-virobnichoyi-kulturi>

7. Кіс Г.В. Іноземний інвестор на українських теренах: проблеми чи перспективи [Електронний ресурс] / Г.В. Кіс // Вишня: ВКЛНАУ. — 2018. — Випуск 2. — Режим доступу: <http://www.vyshnya.in.ua/2018/06/27/%D1%96%D0%BD%>

8. Мельник О.І. Організаційно-економічні умови активізації інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України / О.І. Мельник, А.Г. Мельник, Ю.О. Пасічник // Агросвіт. — 2018. — № 22. — С. 3—9.

References:

1. Chernyshova, L. and Sazonova, V. (2013), "Features of attraction and stimulation of foreign investment in Ukraine", *Biznes Inform*, vol. 2, pp. 87—90.

2. The World Bank (2014), "Ukraine: Soil Fertility to Increase Climate Resilience in Ukraine", available at: <http://www.worldbank.org/uk/news/feature/2014/12/05/ukraine-soil> (Accessed 20 Dec 2018).

3. Pavlovsky, A. (2018), "How to reform the labor remuneration market", *New time*, available at: <https://nv.ua/ukr/opinion/pavlovsky/jak-reformuvati-rinok-oplati-pratsi-2504280.html> (Accessed 18 Dec 2018).

4. The State Geocodist of Ukraine (2017), "Lease of agricultural land: there is a double gap between the payment for public and private land", available at: <http://land.gov.ua/orenda-silskohospodarskykh-zemel-zberihaietsia-dvorazovyi-rozryv-mizh-platoiu-za-derzhavni-ta-pryvatti-zemli/> (Accessed 19 Dec 2018).

5. Zhuk, H. (2014), "Foreign direct investment in agriculture of Ukraine", *Internauka*, available at: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/1427903681122.pdf> (Accessed 21 Dec 2018).

6. Repin, K. (2017), "The Cabin for Production Culture", available at: <https://www.zerno-ua.com/journals/2017/iyun-2017-god/showanka-dlya-virobnichoyi-kulturi> (Accessed 20 Dec 2018).

7. Kis, G. (2018), "Foreign Investor in Ukrainian Territories: Problems or Perspectives?", available at: <http://www.vyshnya.in.ua/2018/06/27/%D1%96%D0%BD%> (Accessed 22 Dec 2018).

8. Melnyk, O. Melnyk, A. and Pasichnyk, Yu. (2018), "Organizational and economic conditions of activation of investment activity in the agrarian sector of the ukrainian economy", *Agrosvit*, vol. 22, pp. 3—9.

Стаття надійшла до редакції 25.12.2018 р.

О. В. Євтушевська,
к. е. н., доцент кафедри підприємництва,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.38

КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ РОЗРОБОК У КОНТЕКСТІ СПРИЙНЯТТЯ СПОЖИВАЧАМИ ТОВАРІВ-НОВИНОК

O. Yevtushevska,
PhD, Lecturer of the Department of Enterprise, Taras Shevchenko National University of Kyiv

COMMERCIALIZATION OF INNOVATIONS IN A CONTEXT OF NEW PRODUCTS PERCEPTION

Висвітлено основні причини несприйняття споживачами деяких товарів-новинок. Однією з причин низького попиту на інноваційну продукцію з боку частини споживачів є нонконформізм, коли особа чинить опір соціальному середовищу, яке підштовхує її до купівлі інноваційних розробок, найбільше це стосується засобів зв'язку. Також причиною є обережність у сприйнятті нового, оскільки деякі інновації справді викликають занепокоєння. Крім того, перешкодою у сприйманні нововведень може бути небажання навчатися, адже інноваційні товари та послуги потребують нових знань і вмінь. Розкрито деякі види маніпуляцій у процесі комерціалізації інноваційних розробок. До них можна віднести використання наукових, малозрозумілих термінів у рекламі, які покликані створити враження новизни продукту, формування штучних черг, суспільний осуд тих, хто недостатньо швидко долучається до науково-технічного поступу. Вказано, чому одні товари втрачають актуальність, коли з'являються більш досконалі аналоги, а інші залишаються на ринку, незважаючи на появу сучасніших відповідників. На нашу думку, основною причиною такого явища є одно- або багатофункціональність продукції. Товари, які залишаються на ринку, здебільшого виконують декілька функцій.

Main reasons of consumers' discretion as to some new items are shown. One of the reasons, why some consumers demonstrate low demand for new products is non-conformism. When person offers resistance to social surroundings, which makes her buy innovations, especially it concerns to means of communication. Some people don't want to be under constant information stress of e-mail, ordinary telephone, mobile phone, different messengers etc. Of course, new means of communication make intercourse more easy and simple. At the same time it often leads to psychological discomfort and constant strain. One more reason is caution as to new goods, as much as some of them are really disturbing. Usually innovations are discordant. New inventions simplify our life, but at the same time create problems. Unwillingness to study something new also reduces demand for a new items. Usually new things demand more time and affords, all the more market of innovations proposes new items constantly. So consumers don't have much time to comprehend everything. Some types of manipulations under commercialization of new products are opened, namely using of scientific, abstruse terms in advertising to demonstrate novelty of goods, man-made lines, social deprecation of those, who are not enough involved into scientific and technical progress. People usually don't care, which food, furniture, household appliances buy others, but they are more interested in smartphones, computers, social networks, which use other members of social surroundings. It is lightened, why some items lost their influence, when new ones come, and why other things remain on market in spite of appearance of improved products. In our opinion, main reason is multi functionality of these goods and services. Most of these inventions fulfill many tasks, whilst less successful accomplish only two or three functions. Prudent perception of scientific and technological progress is very important, because new goods and services can be rather controversial. In this case

common sense is more important than watchwords of ideology of progress. Some researchers blame scientific progress of modern world view crisis. But, in our opinion, it is more likely, that main problem is wrong perception of this process.

Ключові слова: товари-новинки, комерціалізація, інноваційні розробки, науково-технічний прогрес, маніпуляції, споживачі-новатори.

Key words: new goods, commercialization, innovations, scientific and technical progress, manipulations, innovators.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Динамічний розвиток та активна популяризація інноваційних розробок у сучасних умовах викликають як захоплення, так і занепокоєння частини споживачів. Сприйняття інновацій залежить від характеру та світогляду потенційного покупця, проте на сьогодні деяким споживачам все складніше опиратися тиску маніпулятивних технологій, які інколи використовують при комерціалізації інноваційних розробок. У сучасних умовах використання досягнень прогресу уможливує виконання професійних обов'язків. Деякі сучасні пристрої відіграють роль серйозного компонента професійної діяльності, водночас вони сприймаються як високотехнологічні іграшки, що викликають здивування, захоплення, а інколи й занепокоєння. Ринок новацій цікавий тим, що зазвичай споживачам потрібно більше часу, щоб оцінити товар-новинку, ніж щоб уподобати традиційний продукт, але час на осмислення нових речей постійно скорочується. Вир суперечливої інформації про вплив новітніх розробок, інноваційна гонка, дисбаланс між розвитком сучасних технологій та техніко-економічним занепадом сьогодення можуть дезорієнтувати чи деморалізувати споживача. Саме тому настільки важливо обдуманно ставитися до нових продуктів, приймати власні рішення, спираючись на здоровий глузд, а не на популярні штампи ідеології прогресу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням особливостей поведінки споживачів на ринку інноваційних розробок займаються: Ф. Котлер, Г. Армстронг, Р. Голідей, С. Годін, С. Грінгард, Р. Чалдині та інші. Серед українських учених питаннями наслідків впровадження інноваційних технологій цікавляться: П. Єщенко, Л. Кириленко, М. Калиниченко, О. Плахотнік, М. Найчук-Хрущ та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження комерціалізації інноваційних розробок у контексті сприйняття споживачами товарів-новинок для виявлення маркетингових і суспільних маніпуляцій у процесі реалізації інноваційної продукції. Завданнями статті є розкриття маніпулятивних маркетингових прийомів реалізації інноваційних товарів, висвітлення причин несприйняття споживачами деяких новітніх продуктів, дослідження проблеми витіснення з ринку одних інновацій іншими та успішного співіснування старіших та більш нових товарів-аналогів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Переважно за критерієм ставлення до товарів-новинок споживачів поділяють на новаторів (2,5%), ранніх послідовників (13,5%), ранню більшість (34%), пізню більшість (34%) і тих, хто відстає (16%) [1, с. 259]. Чому ж приблизно 16 відсотків людей прохолодно ставляться до інноваційних розробок? Є ряд серйозних причин, чому люди, яких інколи критикують за нібито несприйняття прогресу, приймають деякі новітні товари та послуги без особливого захоплення. Перша причина — це нонконформізм. Частина інноваційних розробок (насамперед, це стосується інформаційних технологій) має цікаву особливість, яка не характерна для багатьох інших товарів, а саме в процесі їх комерціалізації більшість споживачів змушує тих, хто відстає долучатися до користування ними. Соціальне середовище подекуди підштовхує особу до купівлі новітніх пристроїв, долучення до соціальних мереж, використання популярних засобів зв'язку. Зрозуміло, чому так відбувається. Це не просте дотримання моди, це можливість спілкуватися з іншими більш швидко та зручно. Проте в деяких людей це викликає спротив, в інших — втому та роздратування. Коли щойно долученому споживачу можуть написати на електронну пошту, подзвонити по стаціонарному телефону, надіслати повідомлення у месенджер, зателефонувати по мобільному, виникає запитання, наскільки це добре постійно бути на зв'язку. Другий мотив — обережність, яка особливо притаманна тим людям, що мали досвід життя у тоталітарному суспільстві. Від деяких новітніх розробок справді віє орвеллівською антиутопією. Так, нещодавно у ЗМІ з'явилась інформація про вживлення мікрочипів окремим мешканцям Швеції. Поки таких людей порівняно небагато, це споживачі-новатори. Цілком можливо, що дане нововведення у майбутньому охопить ринок і стане нормою життя. Безумовно, цей пристрій спрощує багато операцій, є безпечним з точки зору побутових крадіжок (хоча й не крадіжок інформації). Водночас винаходи такого характеру можуть дати можливість для суцільного контролю за життям споживачів. За умови приходу до влади тоталітарного режиму та переходу на тотальний безготівковий розрахунок можна легко маніпулювати людьми, використовуючи можливості доступу до матеріальних благ. При цьому не потрібно ув'язнювати непоступливих, тим більше знищувати їх фізично. Достатньо контролювати здатність здійснювати економічні операції та можливість надання їм благ іншими

людьми. Тоталітаризм може стати легшим і, можливо, навіть дешевшим. На думку деяких дослідників, навіть електронні гроші й засоби контролю над суб'єктами господарської діяльності й кожною людиною стануть реальною технологічною основою для абсолютної влади [2, с. 149]. При цьому електронні гроші явно більш демократичне нововведення, ніж чипування людей. Можливо, така легковажність споживачів зумовлена безпідставною вірою у неможливість приходу до влади недемократичного режиму, глибокою впевненістю у передбачуваності майбутнього. Навряд чи таке нововведення могло б швидко прижитися в українському соціумі, особливо серед старшого покоління, яке пам'ятає різні часи та порядки. Хоча потенційні новатори, які прагнуть бути першими, незважаючи на застереження, є у кожному суспільстві. Очевидно, що досягти гармонії між наукою, технікою та культурою можливо лише на базі комплексного підходу, що об'єднує науково-технічний і соціально-культурний потенціал суспільства [3, с. 56]. Крім того на ринку інноваційних розробок існують товари, які не до кінця зрозумілі для споживачів (наприклад, товари з ГМО). Отже, страх у деяких випадках може бути ірраціональним, а в інших цілком виправданим.

Третя причина — небажання або неспроможність вчитися. Найчастіше використання інноваційних товарів чи послуг вимагає нових знань та вмінь. Потенційному споживачеві потрібно постійно пристосовуватись до мінливої дійсності. Частина людей має інші пріоритети, в які не входить гонитва за науково-технічним прогресом. Інноваційні розробки можуть здаватися занадто складними та обтяжливими у користуванні, особливо коли ринок продукує все нові та нові продукти. Більшість виробників все ж намагається максимально спростити новітні розробки, що важливо для більшості споживачів на ринку новацій. При цьому покупці-новатори можуть купувати навіть недосконалі, складні новинки, користування якими потребує часу та зусиль. Їм подобається досліджувати їхню структуру, давати поради знайомим, бути на вершині прогресу. Фактично виробнику треба зрозуміти, де шукати споживачів-новаторів, як зацікавлювати їх. Зрештою, самі новатори розпочнуть "епідемію" на ринку інноваційних розробок. Водночас для частини людей інноваційна гонка стає серйозним стресом і навіть призводить до конфліктів усередині суспільства. Наприклад, деякі фінансові установи в Україні надають високотехнологічні послуги клієнтам, ігноруючи те, що для частини з них цей процес перетворюється на справжнє випробування. Якщо додати до цього велику схильність окремих представників нашого суспільства до постійної зміни правил гри, то мінливість технологій, норм, приписів перетворюється на вир, у якому складно знайти точку опори.

Використання маніпулятивних технологій у процесі комерціалізації продукції теж є досить актуальною проблемою. Можливо, найцікавішим маніпулятивним прийомом є уживання малозрозумілих рекламних текстів, які стають такими завдяки застосуванню наукової термінології або термінів, які стосуються новітніх технологій. При цьому звичайний продукт нібито перетворюється на інноваційний. Такі слова як "бета-каротин", "біфідобактерії", "кератин", "фосфоліпіди" тощо

повинні вражати потенційного споживача, створювати ореол інноваційності та таємничості довкола товарів. Для нефахівців у цих сферах така реклама, якщо й не приводить до негайної покупки, то принаймні більше запам'ятовується. Хоча зловживання цією практикою знижує ефективність рекламних повідомлень. Аналіз рекламних текстів показує, що в таких випадках розуміння адресатом значень термінів є не надто важливим. Більше того, в деяких випадках саме нечітке усвідомлення цих значень і лежить в основі стилістичного прийому і сприяє досягненню певного ефекту [4, с. 63]. Реклама на сьогоднішній день часто апелює до інноваційності. Питання полягає в тому, наскільки така інформація правдива та ефективна.

До маніпуляцій у процесі комерціалізації новітніх продуктів належить утворення штучних черг і, як наслідок, формування високого попиту на товар чи послугу. Прикладом можуть слугувати деякі ресторани, де застосовують управлінські інновації. Інформація про це поширюється у соціальних мережах серед цільової аудиторії. Коли люди помічають утворену чергу, в частині з них виникає непереборне бажання долучитися. Проте обов'язковою умовою є оригінальність товару чи послуги, тут повинна втілюватись авторська ідея, яка запам'ятається споживачам і "увімкне" сарафанне радіо. Наприклад, це може бути цікавий асортимент товарів, нові методи обслуговування покупців, присутність відомої людини тощо.

Проявом примусу до покупки можна вважати суспільний осуд за небажання долучатися до науково-технічного поступу та купувати інноваційну продукцію. Як зазначалося вище, це особливо стосується інформаційних технологій. Навряд чи хтось засудить інших за купівлю або некупівлю молока, овочів, меблів, побутової техніки, а ось неволодіння смартфоном, застаріла комп'ютерна техніка, відсутність сторінки в соціальних мережах викличе більше запитань. Частина інноваційних розробок містить у собі елемент примусу, оскільки належність людини до соціальної матриці передбачає необхідність дотримуватись певних норм комунікації. Традиційні товари (принаймні частина з них) дають більшу свободу споживачу, оскільки не викликають посиленої уваги з боку інших. Частина інформаційних розробок передбачає колективне використання, тому деякі споживачі просто змушені приймати правила гри на ринку новацій. Втім все ж більшість продукції характеризується автономним споживанням. Для боротьби з цією маніпуляцією використовують так звану цифрову детоксикацію, коли споживач тимчасово відмовляється від користування гаджетами для зниження рівня стресу та відпочинку.

Цікаво, що розвиток новітніх розробок сприяє появі нових послуг. Наприклад, на сьогодні існують компанії, які пропонують ремонт різноманітних пристроїв, експертизу товарів з ГМО, програми вже згадуваної цифрової детоксикації тощо. Динамічна конкуренція змушує шукати своє місце на ринку часто за рахунок псевдоінновацій. Ідея продавати нарізаний хліб, занурювати у пляшки з шампунем перлину, робити пластирі із зображення мультиплікаційних героїв, створювати привабливий дизайн для простих олівців тощо допомагали виробникам триматися на плаву та робили їхні бренди відомими.

Частина товарів і послуг залишає ринок, коли з'являються більш досконалі продукти, які виконують ті ж або й додаткові функції. За словами деяких дослідників, "кожна річ включається у певний контекст і повинна йому відповідати, поєднується з іншими речами, включається в ієрархічні та (або) мережеві структури. Але на будь-яку створену річ уже кинута тінь старіння. Рано чи пізно будь-яка річ стане недоречною (мотлох) і буде лише завдяки щасливій випадковості займати колись відведене їй місце" [5, с. 85]. Насправді, складно погодитися з автором, оскільки є матеріальні речі, які ніколи не втрачають цінності навіть за умов фізичного старіння, та й на ринку новацій ситуація дещо складніша. Зокрема касети, дискети, платівки, чорно-білі телевізори тощо були частково витіснені за межі ринкових відносин. Хоча на сьогодні вони теж можуть бути об'єктом купівлі-продажу, але, швидше, в якості колекційних речей. Зубний порошок, паперові книги, театральне мистецтво, радіо залишились актуальними, незважаючи на появу зубної пасти, електронних книг, кінематографу, нових засобів інформації. Постає питання: у чому ж полягає різниця між цими товарами та явищами, яка дозволила одним залишитись, а інших змусила зникнути із загального вжитку? Можливо, відповідь полягає у багатофункціональності явищ і речей, які не втрачають актуальності навіть з появою більш нових аналогів, що виконують ті ж і додаткові функції. Якщо наведені як приклад платівки, чорно-білі телевізори, касети тощо виконували лише дві-три функції (основну та інколи функції підкреслення статусу споживача та об'єктів колекціонування), то ті продукти та явища, які залишились на ринку, реалізують більшу кількість завдань. Наприклад, паперові книги, окрім основної функції, приносять радість тактильного відчуття, специфічного запаху, дають можливість робити нотатки на сторінках, створювати гербарій, дарувати їх і робити дарчі написи. Тому попри те, що, можливо, паперові книги більш шкідливі для довкілля, частина споживачів демонструє стійкий попит на них. Зубний порошок використовується не лише за прямим призначенням, але й як мийний засіб для посуду, засіб для лікування хатніх рослин, як сировина для малювання по склу та навіть як косметичний засіб. Одне із завдань виробника у висококонкурентному середовищі акцентувати увагу потенційних споживачів на багатофункціональності їхньої продукції. Так, одна з великих компаній розповсюджувала серед покупців соди брошуруку зі способами її використання. Багатофункціональність допомагає протистояти навіть поліпшувальним інноваціям, а інколи, як у випадку з театральним мистецтвом, і базисним нововведенням.

За словами окремих дослідників, науково-технічний прогрес є одним із чинників, які зумовлюють світоглядну кризу сучасної епохи [6]. Швидко, некритичне ставлення до поступу в науковій і технічній сферах, а також переконаність багатьох у неможливості та недоцільності управління прогресом сприяє світоглядній кризі сьогодні. Науково-технічним прогресом справді складно управляти, але існують конкретні приклади, коли дослідники самі вирішували відмовитись від подальшого впровадження власних здобутків через етичні переконання, в законодавстві деяких країн прописують правила використання окремих досягнень прогресу. Науково-тех-

нічний поступ — це складно керований процес, але він не перебуває поза межами волі та свободи людини.

ВИСНОВКИ

Інноваційні розробки є джерелом великих можливостей для розвитку особистості. Водночас деякі з них можуть бути загрозливими для суспільства. Як для виробників, так і для споживачів важливо тверезо сприймати інноваційні досягнення, частина з яких викликає занепокоєння навіть у розробників. Популярна на сьогодні ідеологія прогресу сприяє комерціалізації інноваційних розробок, які, своєю чергою, змінюють характер соціальних та економічних взаємин. Цей процес є амбівалентним, саме тому настільки важливо обдуманно сприймати появу нової продукції. Ще з часів луддитів людство пам'ятає, що можна опинитися не лише на вершині прогресу, але й під його колесами. Можливо, саме через це більшість споживачів потребує часу для того, щоб уподобати інноваційні товари та послуги.

Література:

1. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Д., Вонг В. Основы маркетинга. — М.: Вильямс, 2001. — 944 с.
2. Єщенко П.С., Самко Н.Г. Фінансіалізація у доверті глобальної економіки. — К.: Знання України, 2016. — 355 с.
3. Зезюлько А.В. Риски научно-технического прогресса / А.В. Зезюлько // Гуманитарные и социальные науки. — 2010. — № 1. — С. 52—59.
4. Михайлович О.П. Формування конотації іншомовності у рекламних текстах як ефективний маніпулятивний прийом / О.П. Михайлович // Наукові записки. — 2015. — № 1 (50). — С. 62—67.
5. Дыдров А.А. Мышление современного человека в контексте инновационной гонки (заметки о романе-антиутопии "Мы") / А.А. Дыдров // Социум и власть. — 2018. — № 2 (70). — С. 83—88.
6. Воронов В.М. Научно-технический прогресс и мировоззренческий кризис современности / В.М. Воронов // Вестник МГТУ. — 2013. — № 2. — С. 271—274.

References:

1. Kotler, F. Armstrong, H. Sonders D. and Vonh V. (2001), *Osnovy marketinga* [Principles of Marketing], Vil'ams, Moscow, Russia.
2. Yeschenko, P. and Samko, N. (2016), *Finansilizatsia u vodoverti hlobal'noi ekonomiky* [Finansialization in a vortex of global economy], Znannya Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
3. Zezul'ko, A. (2010), "Risks of scientific and technological progress", *Humanitarnye I social'nye nauki*, vol. 1, pp. 52—59.
4. Myhailovych, O. (2015), "Forming of belonging to another language connotation in advertising as an effective method of manipulation", *Naukovi zapysky*, vol. 1 (50), pp. 62—67.
5. Dydrov, A. (2018), "Reflection of modern human in a context of innovative haste (notes about antiutopian novel "We")", *Sotsium I vlast'*, vol. 2 (70), pp. 83—88.
6. Voronov, V. (2013), "Scientific and technological progress and world view crisis of modernity", *Vestnik MHTU*, vol. 2, pp. 271—274.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2019 р.

УДК 347.235

К. О. Кухта,
к. е. н., викладач обліково-фінансових дисциплін,
Лубенський фінансово-економічний коледж Полтавської державної аграрної академії
В. В. Джура,
викладач обліково-фінансових дисциплін, заступник директора з навчальної роботи,
викладач вищої категорії, Лубенський фінансово-економічний коледж
Полтавської державної аграрної академії

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.42

ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС АДМІНІСТРУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ПОДАТКУ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ АСПЕКТИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

К. Kukhta,
PhD in Economics, teacher of accountant-financial
of Lubny Financial-economic college of Poltava State Agriculture Academy
V. Dzhura,
teacher of accountant-financial, deputy director of educational work, teacher of the highest
category of Lubny Financial-economic college of Poltava State Agriculture Academy

HISTORICAL GENESIS OF LAND TAX ADMINISTRATION IN UKRAINE: CURRENT ASPECTS AND EVOLUTION OF LAND TAX DEVELOPMENT

Статтю присвячено дослідженню історичного генезису адміністрування земельного податку в Україні.

Представлено шлях розвитку податкової системи кількома етапами. В статті викладено передумови виникнення податків та проаналізовано особливості розвитку теорій податків на різних історичних етапах. Розкрито функції земельного оподаткування.

Проаналізовано історичні аспекти формування приватної власності. Розкрито основні тенденції правового регулювання плати за землю у нормативно-правових актах сучасного українського законодавства.

У статті проведено аналіз сучасного механізму справляння плати за оренду землі. Особливу увагу приділено роз'ясненню сплати податку за землю у Податковому кодексі України. Розглянуто категорія "земля" як з точки зору законодавства, так і через призму екологічних, правових, політико-соціальних та економічних ознак і властивостей.

Представлено періодизацію розвитку інституту податку, податкової системи, на основі чого досліджено розвиток засад, принципів і методів податкового адміністрування як механізму наповнення дохідної частини державного бюджету.

Статтю присвячено дослідженню витоків правового регулювання земельного податку та орендної плати за землю в Україні. Проаналізовано історичні аспекти формування приватної власності на землю. Розкрито основні завдання та тенденції правового регулювання плати за землю, які знайшли відображення у нормативно-правових актах України.

The article studies the historical genesis of the administration of land tax in Ukraine.

The path of tax system development in several stages is presented. The article describes the preconditions for the emergence of taxes and analyzes the peculiarities of the development of theories of taxes at different historical stages. The functions of land taxation are revealed.

Analyzes historical aspects of private property. The basic trends of legal regulation of the land tax in the regulations of modern Ukrainian legislation.

In the article an analysis of the modern mechanism of leasing land rent is made. Particular attention is paid to clarifying the payment of land tax in the Tax Code of Ukraine. The category "land" is considered through the prism of ecological, legal, political and social and economic features and properties.

Considerable attention has been paid to the study of the concept of "land" through the prism of environmental, legal, political and social and economic features and properties.

The periodization of the institute of tax, tax system development, on the basis of which the development of the principles, principles and methods of tax administration as a mechanism for filling the revenue part of the state budget is investigated.

The article is devoted to the study of the origins of legal regulation of land tax and land rent in Ukraine. The historical aspects of the formation of private ownership of land are analyzed. The main tasks and tendencies of the legal regulation of the payment for land are revealed, which are reflected in the normative legal acts of Ukraine.

The system of land taxation in Ukraine began to be formed in 1992 with the adoption of the Law of Ukraine "On Land Fee", which stated that the land fee belongs to the state taxes and is levied in the form of a land tax or rent. Already in 1997, a new version of this law came into force, where land tax rates were changed, the procedure for collecting this payment, benefits for land tax and liability of taxpayers. At present, this Law has expired, and the main legislative act regulating land relations in the field of taxation is the Tax Code of Ukraine.

In connection with the stated purpose of this article is an analysis of the historical genesis of the administration of land tax and the current state of the domestic land tax system, legislative acts regulating land relations in the field of taxation.

Ключові слова: плата за землю, земельний податок, грошова оцінка, приватна власність, приватизація, передумови виникнення плати за землю.

Key words: land tax, land tax, monetary valuation, private property, privatization, the prerequisites of the land tax.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З часу проголошення незалежності в нашій країні проведено ряд заходів стосовно реформування аграрної економіки. Першочерговим завданням в цій галузі стало реформування земельних відносин. Сьогодні законодавство багатьох країн світу передбачає стягнення податку з землі або поземельного податку поряд з іншими формами оподаткування нерухомості.

З'ясування гносеологічних коренів земельних відносин сприяє усвідомленню об'єктивної закономірності сучасних аграрних перетворень. У зв'язку з цим важливим є розгляд історичних витоків земельних відносин та адміністрування земельного податку на сучасному етапі.

ЦІЛЮ СТАТТІ

Ціллю статті є дослідження основних етапів формування податкової системи в розрізі земельного оподаткування. Поруч з історичною ретроспективою земельного оподаткування необхідно розглянути основні нормативно-правові акти, які регламентують адміністрування земельного податку в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження історії земельних реформ в Україні зробили такі вчені: Л. Беренштейн, С. Кульчицький, І. Мкитенко, П. Панченко, В. Шмарчук та ін.

Дослідженням з питань правового регулювання плати за землю займалися такі науковці, серед них О.М. Бандурка, Л.К. Воронова, О.П. Гетманець, О.О. Головашевич, О.Ю. Грачова, В.І. Гудімов, Є.С. Дмитренко, А.С. Ємельянов, М.Н. Злобін, М.В. Карасьова, О.Ю. Кікін, І.Є. Криницький, М.П. Кучерявенко, О.У. Латипова, В.А. Лебедев, М.К. Паюшин, С.Г. Пелеляєв, М.О. Перепелиця, Г.В. Петрова, О.В. Покатаєва, Н.Ю. Пришва, О.В. Староєрова, В.В. Стрельников, М.В. Сухов, О.В. Тильчик, Ю.І. Туник, Р.А. Усенко, А.О. Храбров, С.Д. Ципкін, А.Т. Шаукенов, С.В. Шахов, Н.В. Шевцова, Д.М. Щокін. Віддаючи належне напрацюванням у галузі теорії та організації земельного оподаткування, слід зауважити, що низка питань методологічного та практичного аспектів адміністрування цього виду подат-

ку є недостатньо розробленими та потребує подальшого поглибленого опрацювання.

МЕТОЮ СТАТТІ

У зв'язку із зазначеним метою даної статті є аналіз історичного генезису адміністрування земельного податку та сучасного стану вітчизняної системи земельного оподаткування, законодавчих актів, що регламентують земельні відносини у сфері оподаткування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Система земельного оподаткування в Україні почала формуватися у 1992 р. з прийняттям Закону України "Про плату за землю", в якому зазначалося, що плата за землю належить до загальнодержавних податків та стягується у вигляді земельного податку або орендної плати. Вже у 1997 р. набрала чинності нова редакція цього закону, де було змінено ставки земельного податку, порядок справляння цієї плати, пільги щодо оподаткування землі та відповідальність платників. Наразі цей Закон втратив чинність, і основним законодавчим актом, що регламентує земельні відносини у сфері оподаткування, є Податковий кодекс України.

Щонайпершим податком в Україні вважались "данина", яка сплачувалася продуктами сільського господарства (медом, шкурами, хлібом, зерном тощо) і спрямовувалася на утримання княжого двору. Податкова система України починає формуватися ще за часів Київської Русі. Проте неврегульованість податків і зборів, періодичність їх стягнення, їх величезна кількість і різноманітність, призвела до зловживань особами, які були особисто зацікавлені в щонайбільшому доході, результатом чого були повстання і заворушення. Як свідчать давні літописи, смерть князя Ігоря не випадкова, його вбили древляни за повторне вимагання данини. Тому смерть Ігоря змусила його дружину княгиню Ольгу "уважно поставитись до справи оподаткування людності" [9].

Як свідчить багатовікова історія цивілізації, щонайпершим у світі із податків на оборону і утримання армії були так звані "датські гроші", які були запроваджені в 991 році. З британських землевласників та орендарів справлявся так званий податок "датські гроші", розмір якого залежав від використовуваних земель, тому і на-

гадували за своєю суттю земельний податок. Серед податків у Стародавній Візантії справлялися щорічні казенні податки, також мали залежність від розміру використовуваних земель. Крім того, стягувалась орендна плата у розмірі снопів, для землероба — дев'ять снопів, а частка землевдця — один сніп. У другій половині минулого століття мала місце ідея Генрі Джорджа об'єднати всі податки, якими обкладалися сільськогосподарські виробники та замінити на один — податок на землю. Проте ця ідея не знайшла відображення в історичному генезисі податкової системи та не була втілена [4, с. 17—18].

Стабільне стягнення податків започаткувала княгиня Ольга протягом 945—957 рр., впорядкувавши цим фінансову систему. Розмір данини відрізнявся для всіх, адже вже і в ті часи також існували податкові пільги, що звільняли від сплати данини для князівських слуг, духовенства.

Після хрещення Київської Русі князь Володимир Святославович запровадив новий податок — церковну "десятину" (становив десяту частину усіх доходів населення). Цей податок забезпечував потреби духовенства, сплачувався як добровільні пожертви на користь церкви і з тимчасового переріс у постійний податок [5, с. 20].

За часів Ярослава Мудрого (правнука Ольги) було укладено "Руську правду" — перший звіт законів, одна із складових якого містила положення щодо регламентування тогочасної податкової системи (а саме "Покон вірний") [6, с. 22]. Так, основним прямим податком був податок на "дим", що залежав від кількості димарів і печей у дворі. Непрямі податки справлялись у формі торгових, перевізних і судових зборів (мит).

Після завоювання Київської Русі монголо-татарами у першій половині XIII ст. податки стягувались як і "даннина" в натуральній формі, та мали назву "татарщина". Ця податкова система передбачала пільгу для духовенства, але натомість необхідно було молитися за татарських ханів.

Як впливає з вище викладеного, податкової системи за часів Київської Русі ще не було, а не регламентованість процесу справляння податків та численна їх кількість, свавілля поборів призводило до заворушення і повстання.

Скурська Н.М. та Добряк Д.С. вважають, що саме "Руська правда" є першою працею, яка засвідчує появу права власності на земельно-майнові ресурси. Точної дати збірки не відомо, однак вчені датують її появу приблизно на XI—XII ст. [11].

Особливою датою в розвитку земельних реформ Шульга О. вважає 1861 р. — Селянська реформа. Перша половина XIX ст. в Україні характеризувалася зародженням промислового капіталізму, та розвивалася криза феодално-кріпосницької системи.

Основними принципами реформи є: відміна кріпосного права на поміщицьких селян; селяни, які звільнялися з кріпосної залежності, були зобов'язані відбувати поміщику повинність у вигляді оброку і панщини; поміщик у постійне користування надавав селянам за певну винагороду їхні садиби і певну кількість землі та інших угідь; об'єднання селян у общини; реформування земельної системи (створення земських управ) [13].

Слід також проаналізувати реформи Петра I. Зійшовши на престол, Петро I серед своїх реформ провів фінансову реформу: ввів єдиний грошовий податок.

Послідовниками Петра I, а саме за часів 1762—1796 рр. було введено гільдійський збір, таким чином спрощено податкову систему та скасовано всі приватні податки та подушний податок з купецтва.

Коли українські землі були поділені між двох імперій, з 1775 р., Австро-Угорщини і Російської імперії, то податковий тиск на українських землях підвладних Австро-Угорщині був слабшим, ніж на українських землях, що входили до Російської імперії.

Податковий тиск на західноукраїнських землях був менший ніж у Російській імперії. Податкова система Австро-Угорської імперії характеризувалася високим рівнем поземельного оподаткування та фіскальними монополіями. Податкова політика Австро-Угорщини полягала в недопущенні подвійного оподаткування, а за несплату податків існували такі покарання: військова екекуція, продаж на аукціоні рухомого майна боржника або конфіскацію грошей та продаж нерухомого майна боржника. Проте саме за часів Австро-Угорської імперії у XVIII—XIX ст., що було пов'язано з прийняттям капіталістичних основ економіки, часом становлення правової системи та законодавчим закріпленням приватної власності на землю, розпочалося нормативне закріплення земельного податку.

У Російській імперії кожен селянин сплачував подушний податок в однаковому розмірі, а також серед податків були наступні "питний" (горілчаний) податок, земські та місцеві збори, а також натуральні повинності.

Революція 1917 р зруйнувала царизм. У тому ж 1917 р. було утворено Українську Центральну Раду. 29 квітня 1918 року за підтримкою німецьких військ відбувся переворот. Своєю грамотою гетьман Скоропадський розпустив УЦР і Малу Раду, а видані ними закони скасував. До влади прийшов Павло Скоропадський та став гетьманом України.

На сторінках історії є важливий період переворот гетьмана Скоропадського. У гетьмана була своя організація Українська Народна Громада, чисельність якої складала 1500—2000 тис. осіб, та містила 39 пунктів програми, серед яких процвітанню, проголошення української мови державною, відродження України та поліпшення фінансово-економічного стану держави. Спочатку уряд гетьмана Павла Скоропадського підвищив ставки прямих податків (акцизи на пиво, вино, чай, тютюн), таким чином наповнивши бюджет з повна. Та восени 1918 року вже почалися повстання проти гетьманського уряду. У грудні 1918 року гетьманат було повалено. було обрано тимчасовий верховний орган Української Народної Республіки — Директорію у складі Володимир Винниченко (голова), Симон Петлюра, Ф. Швеця, А. Макаренка та П. Андрієвського. Директорія створювалася з конкретною метою — для ліквідації гетьманського режиму.

Податкова система Радянської влади була не ефективною, не грамотною, ґрунтувалася на жорсткому класовому підході, що призвело до негативних наслідків. Нова економічна політика (НЕП), проголошена в 1920—1921 рр., значно змінила значення податків в цілому у фінансовій системі країни. Норми та розміри податку з урожаю, адміністрування якого здійснювалося примусово-репресивними методами регламентував декрет, який було прийнято за період 1920—1921 рр. [8].

До реформи 1930—1932 років існувало 86 різних податків. Після проведення податкової реформи було запроваджено податок з обігу і податок з чистого прибутку. Податок з обігу (або з обороту) був фактично універсальним акцизом, оскільки включався в остаточну роздрібну ціну товару, і в підсумку його сплачував споживач.

Слід відзначити, що в довоєнний період в Радянському Союзі вже сформувалась певна податкова система, яка проіснувала протягом тривалого часу.

На початку Другої світової війни (1939—1945 рр.) витрати бюджету Радянського Союзу зросли. Необхідність фінансування війська спричинило зростання податкового тягара: було введено, такі податки як військовий податок (стягувався до 1946 року), податок на неодружених та незаміжніх і бездітних громадян. Так, у роки війни оподаткування населення значно зросло, та спричинило поступове наповнення державного бюджету. В період 1942—1945 рр. фінансування військових витрат забезпечило 7,2 млн крб. — це надходження до державного бюджету військового податку [15, с. 91].

За часів окупації німецькими окупантами на території України було встановлено 25 видів податків (податок з обороту, прибутковий податок, податок зі спадщини).

Головним завданням наступної податкової реформи, яка була проведена в повоєнний період було зниження рівня оподаткування. Таким чином, прибуткове сільське оподаткування було змінено погектарним, скасовано податок з нетоварних операцій, також було відмінено обов'язкові натуральні поставки продуктів.

Основним джерелом доходів бюджету Радянського союзу були, окрім обов'язкових платежів державних організацій та підприємств, податки корпоративно-колгоспних підприємств, податки з населення, місцеві податки та збори, неподаткові доходи та плати за державні кредити. Податкова система СРСР не змінювалася протягом багатьох років, аж до припинення існування.

Україна з часів набуття незалежності відкрила новий етап в історії існування нашого народу. Поступово податкова система СРСР втратила свою відповідність вимогам часу та не могла забезпечувати потреби та інтереси громадян. Шлях формування податкової системи незалежної України розпочато ще у 1990 р. і триває до цих пір.

У цілому проведений у роботі аналіз і дослідження дають змогу охарактеризувати шлях розвитку податкової системи України достатньою тривалістю, та можна виділити декілька етапів:

1) щонайперша податкова система Київської Русі (IX—XIII ст);

2) адміністрування податків Литовсько-Польської Доби (поч. XIV ст.).

Наступним етапом було створення податкової системи Козацької держави (1648—1654 рр.), основними складовими якої були військовий оклад, мито, господарська частина та кладове, торговельні акцизи ("торгове"), податок із шинків.

Період середини XVI — поч. XXст. характеризувався початком створення податкової системи Російської та Австро-Угорської імперій.

Податкова система СРСР розпочала свою "дію" в 1917 до 1990 рр. проголошення незалежності України. В 1930 р. у СРСР було проведено податкову реформу, котра замінила 86 податкових платежів і зборів двома — податком з обігу й податком з чистого прибутку, стягнення яких здійснював Наркомфін, а місцеві податки — територіальні органи радянської влади.

Останній етап, податкова система незалежної України (поч. 1990 р.), створення та реформування якої триває і по цей день.

На основі проведеного дослідження випливає, що зміна підходів до оподаткування в розрізі етапів залежала від рівня економічного розвитку країни, і тому була не вільна від помилок і присутності елементів минулих подій та епох. Саме тому теоретичне осмислення історичного досвіду податкової системи дасть змогу порівняти з сьогоденням та уникнути помилок.

Враховуючи велику кількість наукових досліджень і публікацій вчених у галузі права, економічних наук все ж до сьогодні залишається відсутнім єдине визначення поняття "земля".

Відповідно до ч. 1 ст. 79 Земельного Кодексу України від 25 жовтня 2001 р. "Земельна ділянка як об'єкт права власності — це частина земної поверхні з установленням межами, певним місцем розташування та визначеними щодо неї правами [3].

Закон України "Про охорону земель" від 19 червня 2003 р. законодавчо визначає, що земля — це поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею" [2].

Фахівці-економісти терміну "земля" надають досить широкого змісту. Як економічний ресурс, вважають, що земля — це не лише та частина поверхні землі, що не покрита морем, а сукупність ресурсів, якими користуються у виробництві, в тому числі родючі ґрунти, ліси, водні ресурси та родовища. Дане трактування землі підкреслює "природність" походження землі.

Земля стає основою буття, об'єктом соціально-економічних зв'язків та виконує багато важливих функцій життєдіяльності кожної людини, внаслідок чого до земельних відносин залучаються всі члени суспільства.

За висловом К. Маркса, "... земля являє собою простір, необхідний як умова будь-якого виробництва та будь-якої діяльності людини".

Землі притаманна єдність екологічних, правових, політико-соціальних та економічних ознак і властивостей, які в залежності від конкретної ситуації можуть набувати домінуючого значення. Так, Горлачук В.В., Песчанська І.М., Скороходов В.А. "землю" розглядають у географічному контексті — уся поверхня планети, що розподілена між державами і є ознаками їх цілісності; з природно-економічної точки зору — це матерія, фізичне тіло; з політико-економічної — земельні ресурси є засобом виробництва, що функціонують у процесі виробництва.

Поняття "земля" слід розглядати через призму екологічних, правових, політико-соціальних та економічних ознак і властивостей.

У деяких дослідженнях категорію "землі" характеризують за наступними критеріями: фізичними властивостями, як матеріальний об'єкт, не зношуваний та здат-

ний до самовідтворення; як економічну категорію поняття "земля" слід розглядати як предмет і знаряддя праці; за політико-правовим значенням земля як основа суверенітету народу та територія держави; за особливостями правового регулювання це об'єкт, що потребує обов'язкової державної реєстрації. Не менш важливим є соціально-культурними критерій, за яким землю слід тактувати як засіб задоволення соціальних потреб.

Отже, земля виступає об'єктом виробничих, соціально-екологічних та економіко-правових відносин. Суть та значення земельних ресурсів у системі кожних з вище перелічених відносин різні.

Таким чином, земля має багатофункціональне значення. Це первинний елемент в екологічній системі, основний засіб виробництва у сільському та лісовому господарстві; а також засіб задоволення соціальних потреб.

Продовжуючи дослідження, поняття "плата за землю" потрібно розглядати і через призму фінансового права і законодавства України.

"Плата за землею" є узагальнюючим поняттям і об'єднує в собі два обов'язкових платежі — земельний податок та орендну плату за землю, що перебувають у державній і комунальній формах власності. Стаття 14 Розділ 1 "Загальні положення" Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 р. дає визначення кільком поняттям, таким як "плата за землею", "земельний податок", "орендна плата", а у розділі XII ст. 265 "Податок на майно" ПК України плата за землею визначається як складова податку на майно, розглядаючи ст. 10 — плата за землею відноситься до місцевих податків та входить до складу податку на майно. Отже, згідно з Податковим кодексом України, плата за землею — це обов'язковий платіж у складі податку на майно, що справляється у формі земельного податку або орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності ПКУ [10].

Функції податків визначають їх економічну суть. Вітчизняна фінансова наука традиційно приділяє значну увагу дослідженню функцій оподаткування. Розглянемо функції земельного оподаткування:

- 1) стимулююча функція — стимулювання раціонального використання землі;
- 2) регулююча функція — дозволяє зрівняти умови господарювання для підприємств, що функціонують у різних умовах;
- 3) фіскальна функція — примусове стягнення податків на користь місцевого або державного бюджетів, з метою покращення інфраструктури громади в цілому [4, с. 18].

Отже, законодавчо визначено, що складовими плати за землею є орендна плата та земельний податок. Визначення цих категорій все ж недостатньо розкривають сутність та значення плати за землею, потрібно проаналізувати юридичну літературу, та визначити об'єкти та суб'єкти правовідносин, що виникають у процесі плати за землею.

Платниками земельного податку є власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі (п. 269.1 ст. 269 цього Кодексу). Проте, відповідно до ст. 14 Податкового Кодексу України земельний по-

даток повинні сплачувати лише постійні землекористувачі.

Об'єктами оподаткування є:

- земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні;
- земельні частки (паї), які перебувають у власності (п. 270.1 ст. 270 Кодексу);

Базовим податковим (звітним) періодом для плати за землею є календарний рік.

Ставки земельного податку регламентує ст. 273—277 Податкового Кодексу України. Так, ставки встановлюються диференційовано відповідно до різних категорій земель. Залежно від цільового призначення земельний фонд поділяється на категорії. Проте згідно з ПКУ, диференціація не повністю збігається з передбаченим чинним Земельним Кодексом України (ст. 19). Згідно зі ст. 275, 276 ПКУ оподаткування земельних ділянок у межах населених пунктів здійснюється за окремими ставками.

Отже, враховуючи положення п. 1.1 ст. 1 Податкового Кодексу та ст. 2 і ст. 3 Земельного Кодексу України, відомо, що для цілей оподаткування земельним податком, особа повинна мати статус землевласника/землекористувача, набутого у порядку, встановленому Земельним кодексом України. Відповідно до п. 286.1 ст. 286 цього Кодексу підставою для нарахування земельного податку є дані державного земельного кадастру. За таких обставин, положення п. 287.8 ст. 287 Податкового кодексу України самі по собі не можуть бути правовою підставою набуття особою права власності або користування земельною ділянкою, яка знаходиться під багатоквартирним будинком, де знаходяться належні такій особі нежитлові приміщення, оскільки такі положення суперечать спеціальному нормативному акту — Земельному Кодексу України, виключно яким регулюються земельні відносини, і, як наслідок, підставою для нарахування такій особі плати за землею [14].

Щонайбільшою вадою адміністрування земельного податку в Україні є те що, фінансовими ресурсами не забезпечуються заходи щодо поліпшення якості земельних угідь та ґрунтів в цілому; нераціональне використання земель викликане скороченням ріллі, в зв'язку з відмовою її обробітку; недотримання сівозміни та відсутність впливу на ринкові трансакції земельних угідь [1, с. 153—154].

У розвинутих країнах Європи існує практика підвищеного оподаткування землевласників, наприклад в Болгарії, якщо земельна ділянка не обробляється, то їх власники змушені сплатити земельний податок за підвищеними ставками, водночас такі заходи стимулюють землевласника обробляти земельну ділянку, віддати земельну ділянку для тимчасового або постійного користування або продати. Слід наслідувати і в нашій державі такі приклади [12, с. 29].

Земельний податок має значні переваги як у фіскальному, так і у регулюючому відношенні, зокрема:

- можливості ухилення від оподаткування земельним податком практично не існує;
- реалізується принцип справедливості та рівномірності як механізм адміністрування земельного податку науково обґрунтований;
- земельний податок слугує інструментом, за допомогою якого держава вирівнює умови господарювання;

— ефективного використання землі як основного природного багатства суспільства держава домагається від землевласників завдяки стимулюючій функції [12, с. 28].

ВИСНОВКИ

Отже, дослідження еволюції адміністрування земельного податку повинно використовуватися для створення ефективної системи оподаткування.

У цілому проведений у роботі аналіз дослідження дають змогу зробити наступні висновки:

1. Система земельного оподаткування в Україні представлена платою за землю, яка може стягуватися у вигляді орендної плати або земельного податку.

2. Основним законодавчим актом, що регламентує земельні відносини у сфері оподаткування є Податковий кодекс України.

3. Досліджено шлях розвитку податкової системи України та виділено декілька етапів.

Процес трансформації податкового законодавства стосовно земельного податку в Україні триває, і з огляду на зарубіжний досвід має сенс розробити пропозиції щодо удосконалення земельного оподаткування. Ці питання будуть основою подальших досліджень.

Література:

1. Боровик П.М. Напрямки розвитку земельного оподаткування // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л.Українки // Економічні науки. — 2010. — №2. — С. 152—157.

2. Закон України "Про охорону земель" від 19 червня 2003р. №962-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>

3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // <http://zakon.rada.gov.ua>

4. Ібрагімов М.Р. Земельне оподаткування: теоретичні постулати та фіскальні реалії в Україні // Вісник Харківського економічного університету. — 2009. — № 9. — С. 17—23.

5. Нечай Н. Від "десятини" князя Володимира до "вихода" Батия / Н.В. Нечай // Вісник податкової служби України. — 2011. — № 12. — С. 20—21.

6. Нечай Н. "Руська правда" — податковий кодекс Київської Русі / Н.В. Нечай // Вісник податкової служби України. — 2011. — № 11. — С. 22—23.

7. Нечай Н. Фінансова політика Петра I / Н.В. Нечай // Вісник податкової служби України. — 2011. — № 19. — С. 22—23.

8. Нечай Н. Нариси з історії оподаткування / Н.В. Нечай. — К.: Вісник податкової служби України — 2002. — 144 с.

9. Повесть минулих літ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/>

10. Податковий кодекс України від 02.12.2010. № 2755-VI // <http://zakon.rada.gov.ua>

11. Скурська Н.М. Реформування земельних відносин в Україні на рубежі ХХ—ХХІ ст. / Н.М. Скурська / Історія народного господарства та економічної думки України (збірка наукових праць). — Частина 3: Збірник праць. — К., 2009. — 300 с.

12. Харкавенко О.О. Стан та перспективи земельного оподаткування // Економічні відносини. — 2010. — № 5 (28). — С. 27—31.

13. Шульга О. Історія розвитку земельних відносин в Україні / О. Шульга // Вісник КНТЕУ. — 2010. — № 4. — С. 123—134.

14. Шуліченко Т.В. Надходження майнових податків до місцевих бюджетів України // Вісник Одеського державного економічного університету. — 2009. — № 15. — С. 1—8.

15. Ярошенко Ф.О. Історія податків та оподаткування в Україні: [навч. посіб.] / Ф.О. Ярошенко, В.Л. Павленко. — Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. — 240 с.

References:

1. Borovyk, P.M. (2010), "Directions of land tax development", *Naukovyi visnyk Volyn'skogo derzhavnogo universytetu im. L.Ukrainky. Ekonomichni nauky*, vol. 2, pp. 152—157.

2. The Verhovna rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Land Protection", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15> (Accessed 30 Dec 2018).

3. The Verhovna rada of Ukraine (2001), "The Land Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (Accessed 30 Dec 2018).

4. Ibragimov, M.R. (2009), "Land taxation: theoretical postulates and fiscal realities in Ukraine", *Visnyk Kharkiv'skogo ekonomichnogo universytetu*, vol. 9, pp. 17—23.

5. Nechai, N. (2011), "From "tithing" of Prince Volodymyr to "exit" of Batu", *Visnyk podatkovoi sluzhby Ukrainy*, vol. 12, pp. 20—21.

6. Nechai, N. (2011), "Russkaya Pravda" — tax code of Kievan Rus", *Visnyk podatkovoi sluzhby Ukrainy*, vol. 11, pp. 22—23.

7. Nechai, N. (2011), "Peter's financial policy", *Visnyk podatkovoi sluzhby Ukrainy*, vol. 19, pp. 22—23.

8. Nechai, N. (2002), "Essays on the history of taxation", *Visnyk podatkovoi sluzhby Ukrainy*, vol. 16, pp. 144—146.

9. litopys.org.ua (2018), "The tale of past years", available at: litopys.org.ua (Accessed 30 Dec 2018).

10. The Verhovna rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 30 Dec 2018).

11. Skurs'ka, N.M. (2009), "Reforming land relations in Ukraine at the turn of XX—XXI centuries", *Istoriia narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy (zbirka naukovykh prats')*, vol. 3.

12. Kharkavenko, O.O. (2010), "State and prospects of land taxation", *Ekonomichni vidnosyny*, vol. 5 (28), pp. 27—31.

13. Shul'ga, O. (2010), "History of development of land relations in Ukraine", *Visnyk KNTEU*, vol. 4, pp. 123—134.

14. Shulichenko, T.V. (2009), "Receipt of property taxes in local budgets of Ukraine", *Visnyk Odes'kogo derzhavnogo ekonomichnogo universytetu*, vol. 15, pp. 1—8.

15. Iaroshenko, F. O. and Pavlenko, V. L. (2002), *Istoriia podatkov ta opodatkovannia v Ukraini [History of Taxes and Taxation in Ukraine]*, Akademiia DPS Ukrainy, Irpin', Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.01.2019 р.

Л. Д. Павленко,
к. е. н., асистент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
ННІ бізнес-технологій "УАБС" Сумського державного університету
В. П. Семенець,
студент, ННІ бізнес-технологій "УАБС" Сумського державного університету

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.48

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ ЯК ОСНОВА СТАБІЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ

L. Pavlenko,
Ph.D. in Economics, Assistant Professor of Banking and Insurance Finance Department
ESI of Business Technologies of UAB of Sumy State University
V. Semenets,
Student ESI of Business Technologies of UABS of Sumy State University

THE SYSTEM OF STATE CRISIS MANAGEMENT OF THE BANKING
SYSTEM AS THE BASIS OF A STABLE FUNCTIONING OF THE DOMESTIC ECONOMY

У статті визначено роль держави у антикризовому регулюванні банківської системи в сучасних умовах. Визначено основні вимоги щодо регулювання та контролю державою банківської системи як основної складової фінансової та економічної системи країни, з метою реалізації антикризових заходів для підтримки ефективної та стабільно діяльності вітчизняних банків, а також максимального задоволення вимог суспільства, щодо якісних банківських послуг. Розглянуто основні фінансові загрози для банківської системи України та шляхи щодо запобігання та подолання кризових явищ, які відбуваються в економіці на різних етапах. Досліджено фактори, причини кризових явищ та механізми, які створюють підґрунтя для реалізації ефективного державного антикризового регулювання і управління з урахуванням особливостей діяльності конкретного банку. Доведено необхідність впровадження та реалізації антикризових заходів на рівні держави у разі виникнення кризових ситуацій в банківській системі або окремих банків, які не здатні самостійно врегулювати та систематизувати свою діяльність під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, що може провокувати дисбаланс фінансовій та виробничій сфері країни. Надано загальну характеристику щодо загально-економічної системи організації державного управління банківської системи України відповідно до чинного законодавства шляхом індикативного та адміністративного регулювання. Проаналізовано сучасний стан банківської системи та антикризові заходи Національного банку України, що направлені на реалізацію Комплексної програми розвитку фінансового сектору з урахуванням впливу глобальних процесів, які призвели до зміни в структурі. Надано оцінку основних економічних нормативів управління ліквідністю. Запропоновано комплексний підхід щодо класифікації інструментів державного регулювання банківської діяльності.

The article defines the role of the state in crisis management of the banking system in modern conditions. The basic requirements for regulation and control of the state of the banking system as

the main component of the financial and economic system of the country are determined, in order to implement anti-crisis measures to support the efficient and stable functioning of domestic banks, as well as to maximize the satisfaction of society's demands for high-quality banking services. The main financial threats for the banking system of Ukraine and ways to prevent and overcome the crisis phenomena occurring in the economy at different stages are considered. The factors, causes of crisis phenomena and mechanisms that create the basis for realization of effective state anti-crisis regulation and management taking into account peculiarities of activity of a particular bank are investigated. The necessity of implementation and implementation of anti-crisis measures at the state level in the event of crisis situations in the banking system or individual banks that can not independently regulate and systematize their activities under the influence of external and internal factors is proved, which may provoke an imbalance in the financial and industrial sphere of the country. The general characteristic of the general economic system of organization of the state administration of the banking system of Ukraine according to the current legislation is provided by indicative and administrative regulation. The current state of the banking system and the anti-crisis measures of the National Bank of Ukraine aimed at implementation of the Integrated Financial Sector Development Program taking into account the influence of global processes that led to changes in the structure have been analyzed. An estimation of the basic economic norms of management of liquidity is given. A comprehensive approach to the classification of public instruments and regulation of banking activities is proposed.

Ключові слова: банк, банківська система, антикризове управління банківською системою, економічні нормативи, державне регулювання банків.

Key words: bank, banking system, anti-crisis management of the banking system, economic standards, state regulation of banks.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі банківська система України знаходиться під впливом значних негативних змін, наслідком чого є зменшення на ринку значної кількості банків та посилення конкуренції між ними. Для національної економіки 2014—2016 рр. українська економіка та банківський сектор пройшли через глибокий кризовий стан з часів незалежності. Зменшення джерел формування ресурсів банків, наявність високого рівня проблемної заборгованості, зниження показників фінансової стійкості, власного капіталу та збільшення збитків є основними наслідками внутрішнього економічного дисбалансу, який акумулюється за останні роки. Тільки ефективна система державного антикризового управління банківською системою є базисом для функціонування сталої економіки.

Вирішення вказаних проблем в банківському секторі країни неможливе без регулювання державними органами управління та удосконалення загальної системи антикризового регулювання. Саме тому на сьогодні, актуальним є визначення причин виникнення банківських криз у системі та дослідження взаємозв'язку держави та банків в системі антикризового управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження різних аспектів даної проблематики присвячені роботи таких учених як І. Бритченко, В. Бобиль, Ф. Мишкін, О. Назарова, С. Науменкова, Т. Смовженко, О. Яременко, Т. Леттер, Р. Кирхнер, П. Роуз, Б. Кваснюк, І. Лютий, В. Міщенко, О. Крухмаль, Л. Перехрест, М. Орловська, К. Хамфріс та інші. Однак, не зважаючи на ґрунтовні дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, питання щодо системи

державного антикризового управління банківської системи залишаються дискусійними та актуальними.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

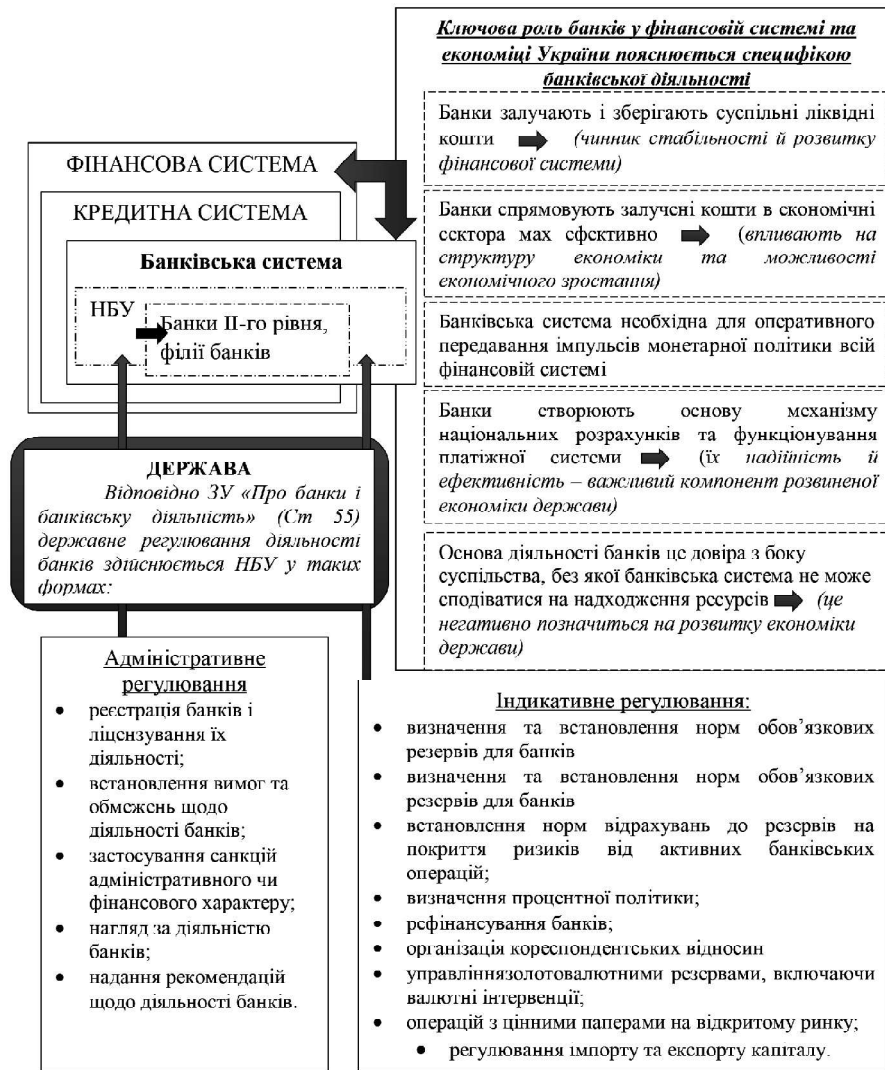
Метою є пошук та реалізація антикризових заходів для банків України шляхом застосування ефективного інструментарію антикризового управління як джерела економічних зрушень, що відповідають стратегічним цілям розвитку держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах сучасної глобалізації економіки світова та національна банківські системи супроводжувалося кризовими явищами які спричиняють дисбаланс фінансового сектору будь-якої країни. Забезпечення стабільного функціонування банківської системи та збереження швидких темпів розвитку є першочерговим завданням для держави. Для банківського сектору характерним є значно більший набір ризиків порівняно з іншими господарюючими суб'єктами.

Для банків притаманний високий ступінь залежності від тенденцій, які відбуваються у вітчизняному та світовому економічному просторі. Такі особливості діяльності обумовлюють наявність постійно діючих факторів кризи, тоді як причини, які викликають загострення протиріч, мають тимчасові рамки. В цілому, криза визначається як загострення внутрішніх протиріч у банку (або банківській системі), що призводить до погіршення виконання важливих функцій банківськими установами, що загрожує їх стабільності та надійності [11, с. 157].

Виникнення кризових ситуацій в банківському секторі в окремих банках обумовлені зовнішніми та внутрішніми факторами. Вони виникають як у процесі управ-

Рис. 1. Схема загально-економічної системи реорганізації державного антикризового управління банківської системи України

Джерело: [8].

ління функціонуванням банку, так і в процесі управління розвитком, де можливо виділити три основні етапи: докризове, або випереджаюче, антикризове управління, управління в умовах кризи та управління на етапі завершення кризи [12].

Усвідомлення факторів і причин виникнення криз, розуміння механізмів їх розвитку створюють реальні можливості для реалізації державного антикризового регулювання і антикризового управління відносно конкретного банку.

Тому сьогодні для України запобігання та подолання на різних етапах кризових явищ, які відбуваються в економіці є пріоритетним питанням. Наслідки сучасної фінансово-економічної кризи в Україні вплинули на появу таких фінансових загроз для банківської системи:

- недостатній рівень капіталізації банків;
- нестабільність депозитної бази;
- неможливість банків виконувати свої поточні зобов'язання;
- погіршення якості кредитного портфеля банківських установ.

Державне регулювання банківської системи та реалізація сучасних антикризових заходів впливу на різкі

зовнішні та внутрішні фактори стає базисом збалансованої фінансової системи в цілому. Доцільно розглянути роль банків у фінансовій системі та економіці України, що пояснюється специфікою банківської діяльності (рис. 1).

Антикризове регулювання держави, як правило, повинно мати системний характер, це дозволить уникнути упередженості та суб'єктивізму. Сучасні банки повинні бути здатними самостійно справлятися з кризовою ситуацією та тримати її під контролем. І тільки у разі виникнення серйозної загрози держава втручається у діяльність того чи іншого банку або банківської системи в цілому [6].

Важливого значення набуває проблема вдосконалення діючої системи банківського регулювання та нагляду, основною метою якої є забезпечення стабільності банківської системи в цілому, оскільки кризи, що відбуваються в банківській системі, негативно позначаються і на всій економіці, тому що фінансова та виробнича сфери взаємопов'язані. У зв'язку з чим, питання здійснення Національним банком регулювання та нагляду за діяльністю банків надзвичайно актуальне на цьому етапі.

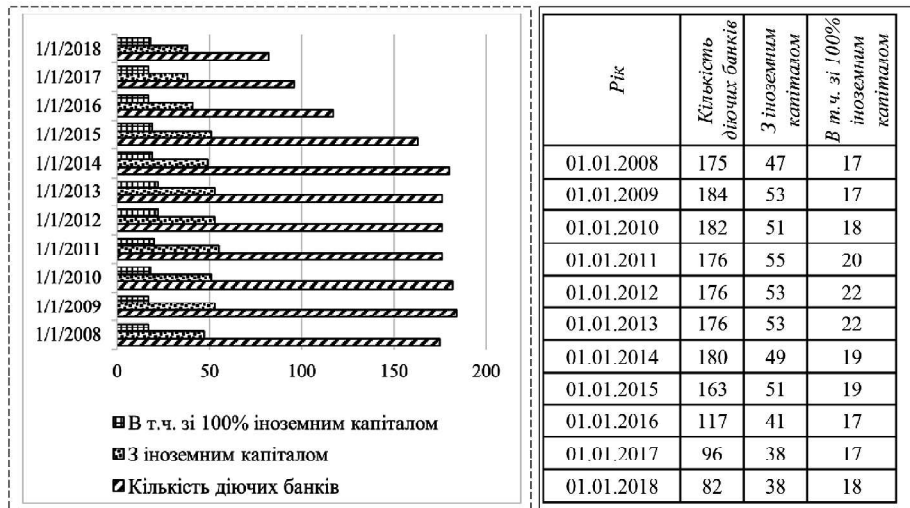

Рис. 2. Динаміка зміни кількості діючих банків України за період з 2008—2018 рр.

Джерело: [4].

Не зважаючи на те, що банківська система віднесена до систем нижчого порядку в загальній економічній системі країни, саме вона є сполучною ланкою між всіма суб'єктами економіки.

Вимоги до банківської системи можуть отримувати статус державної політики в сфері фінансової діяльності, а діяльність банків не можна розглядати у відриві від виробництва, обігу і споживання матеріальних благ, від політики, освіти, соціальних і етичних орієнтирів, якими керуються суспільство. Саме тому пріоритетним завданням є державне регулювання та контроль за діяльністю банків для здійснення ними на належному рівні функцій, завдань та загалом підтримання надійного розвитку банків, задоволення потреб кредиторів, вкладників, клієнтів.

Державне антикризове регулювання банківським сектором передбачає розробку комплексу заходів протидії негативному впливу потенційних загроз на процес забезпечення стійкості та стабільного функціонування банківської системи й кожного окремого банку. В цій ситуації набуває актуальності проблема виміру стійкості банківського сектора, оскільки від адекватної оцінки наявного рівня залежить повнота, результативність і своєчасність прийняття державних рішень стосовно нейтралізації дії негативних чинників на стійкість банківського сектора.

Неспроможність нейтралізувати ризики, а також недостатність ресурсної бази є основною причиною зменшення кількості банків у вітчизняній банківській системі. Аналітичні дані, щодо діючих банків України наведено на рисунку 2 за період 2008—2018 рр.

Наведені дані на рисунку 2 свідчать, що за період з 01.01.2008 р. по 01.01.2018 р. кількість банків в системі має тенденцію до зменшення. Так станом на 01.01.2009 р. зафіксовано максимальну кількість діючих банків — 184. Станом на 01.01.2018 р. — 82, тобто вітчизняна банківська система стала меншою на 102 банки. За останні майже три роки кількість банків, які перебувають у стадії ліквідації збільшилась на фоні збільшення й

частки іноземного капіталу станом на 01.01.2018 р., що є вкрай негативним явищем для вітчизняної банківської системи. За даними Міністерства фінансів України станом на 03.12.2018 р. в стадії ліквідації перебувають 93 банківські установи [7].

Більшість із них банки з російським капіталом. Пов'язане з політичними та економічними подіями в країні.

Національний банк України (НБУ) протягом 2009—2018 років проводить політику виведення з ринку неплатоспроможних банків та банків з поганою репутацією. У цьому випадку слід зазначити, що заявлена головна мета Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року, про наближення до стандартів ЄС та створення конкурентного ринку суперечить визначенню її цілі — зменшенню кількості банків. Тому на цьому етапі розвитку банківська система України знаходиться в стані реорганізації та реструктуризації, що має вплив на механізм протидії банкрутству банків [6].

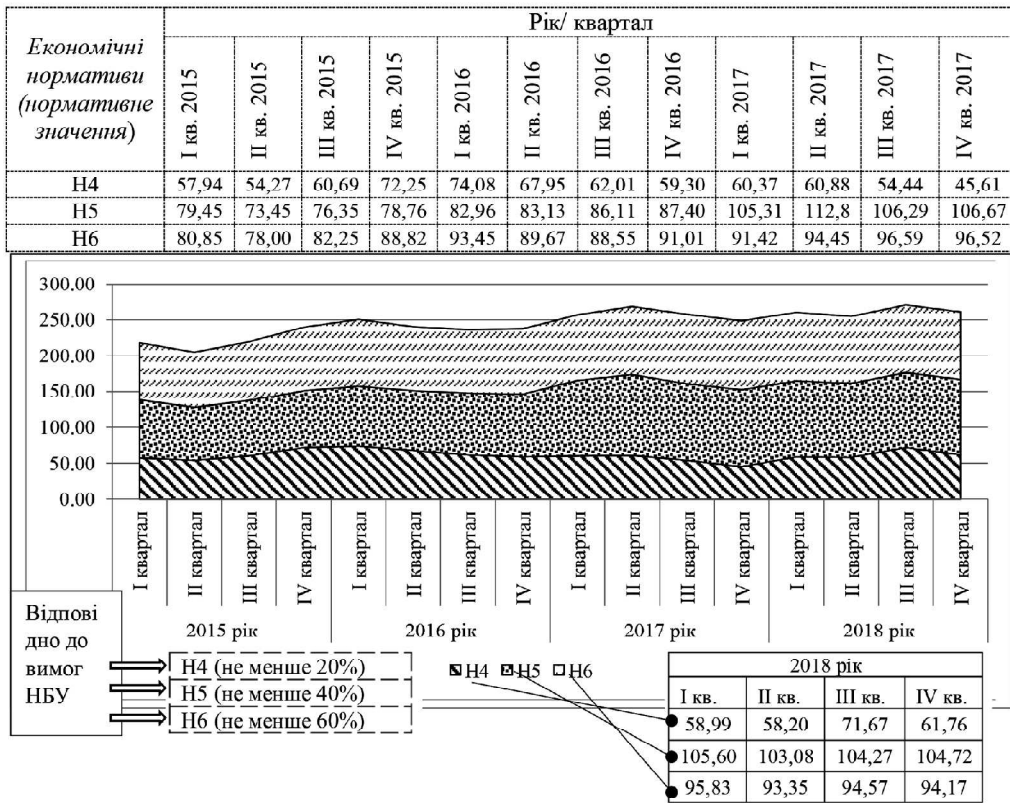
Всі ці показники мають негативний характер. Недовіра з боку інвесторів, безпосередньо вплине на розмір іноземних інвестицій в банківський сектор. Це говорить про те, що є необхідність в удосконаленні нашої банківської системи і запровадженні антикризових заходів з управління, оскільки вона являється однією з нестабільних, менш захищених та важко контрольованих сфер на фінансовому ринку.

Такий підхід держави до проблеми кризи та банкрутства, його прогнозування та запобігання, має не лише

Таблиця 1. Дотримання банками нормативів капіталу (у загальному по системі) за 2015—2018 рр. (млрд грн)

Станом на:	Економічні нормативи		Станом на:	Економічні нормативи	
	H1 (млн грн)	H2, %		H1 (млн грн)	H2, %
01.03.2015	117 654,4	7,37	01.03.2017	102 600,8	12,85
01.06.2015	96 028,4	7,66	01.06.2017	96 030,1	13,11
01.09.2015	92 128,7	7,88	01.09.2017	111 305,3	15,41
01.12.2015	99 305,4	8,92	01.12.2017	112 154,5	15,35
01.03.2016	129 749,1	11,94	01.03.2018	122 023,3	16,91
01.06.2016	125 189,6	12,54	01.06.2018	118 081,0	16,34
01.09.2016	137 500,4	13,90	01.09.2018	123 746,6	16,15
01.12.2016	138 526	13,34	01.12.2018	121 742,1	15,52

Джерело: розроблено автором на основі: [9].

Рис. 3. Значення нормативів ліквідності банківської системи України за 2015—2018 рр. (млрд грн)

Джерело: [9].

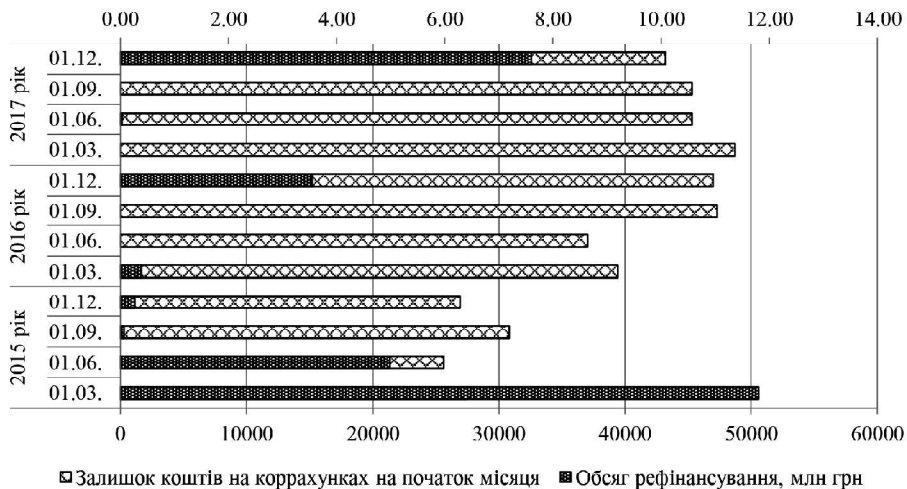
локальний характер. Визначення даного факту об'єктивно обумовлює необхідність створення певної системи контролю, діагностики та захисту банків, від фінансового краху (системи протидії банкрутству) на рівні конкурентного банку та банківської системи в цілому [6]. НБУ збільшив вимоги економічних нормативів для банків.

У таблиці 1 наведено дані щодо дотримання банками нормативів капіталу.

За даними таблиці 1 можна побачити, що банки загалом дотримувалися нормативів H1 та H2 протягом

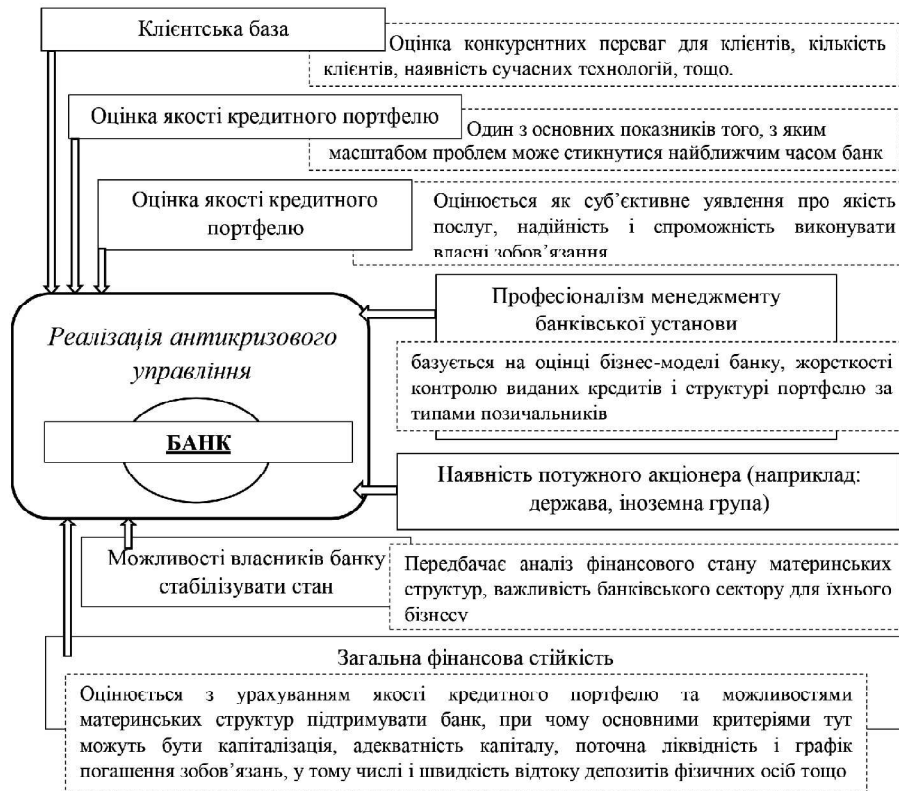
2015—2017 рр. Але варто зазначити, що протягом усього 2015 року норматив достатності регулятивного капіталу не відповідав нормативному значенню, був меншим 10%. У 2016 році відбулося збільшення регулятивного капіталу на 39,5% або на 39,22 млрд грн порівняно з 2015 роком в основному завдяки збільшенню основного компонента — статутного капіталу. Це було пов'язано з тим, що ситуація у банківській сфері поступово покращилась, наслідки кризи частково вдалося подолати.

Зважаючи на нестабільну економічну ситуацію в країні, дотримання економічних нормативів капіталу

Рис. 4. Обсяги кредитів рефінансування та залишки коштів на коррахунках банків у НБУ (млрд грн)

Джерело: [9].

Рис. 5. Основні складові при реалізації та впровадженні антикризового управління банку

Джерело: [5].

протягом усього аналізованого періоду спостерігалось на мінімально допустимому рівні. Регулятивний капітал банків зменшився за 2017 рік на 26,4 млрд грн — до 112,1 млрд грн. Таке скорочення передусім зумовлено переведенням 14 банків у стадію ліквідації та збитками, які були внаслідок цього. Станом на 01.12.2018 року нормативне значення Н1 по системі складає — 121 742,1 млрд грн, це на 9587,6 млрд грн більше ніж результати станом на 01.12.2017 р., що свідчить про позитивну динаміку.

Ефективність діяльності банків значною мірою визначається рівнем їх ліквідності. Оптимальний рівень ліквідності дає можливість банку своєчасно, у повному обсязі проводити розрахунки, здійснювати платежі, виплати вкладникам на першу вимогу і у даній валюті, реалізовувати пасивно-активні операції. Виконати нормативи Н4, Н5, Н6, це здатність банку виконувати свої безпосередні функції, що у підсумку впливає на стабільність банківської системи. У цьому випадку моніторинг, нагляд за цими процесами здійснює НБУ. Одним із інструментів регулювання ліквідності є встановлення для банків обов'язкових економічних нормативів ліквідності: миттєвої (Н4), поточної (Н5) та короткострокової (Н6) ліквідності (рис. 3).

З метою підтримки фінансової стабільності та підвищення стійкості банківської системи до можливих шоків ліквідності Правління НБУ 15 лютого 2018 року затвердило новий пруденційний норматив для українських банків — коефіцієнт покриття ліквідністю або LCR (англ. Liquidity Coverage Ratio). Запровадження LCR в Україні — це важливий крок у гармонізації вимог до ліквідності українських банків з нормами законодавства ЄС та ре-

комендацій Базельського комітету (Базель III). Наступним кроком у цьому напрямі буде запровадження ще одного нормативу — коефіцієнта чистого стабільного фінансування (Net Stable Funding Ratio, NSFR), а також прийняття нових стандартів організації системи управління ризиками в банках України, включаючи ризик ліквідності [9].

Виконання нормативу свідчитиме, що банк забезпечений ліквідністю в обсязі, достатньому для повного виконання ним зобов'язань протягом 30 днів в кризових умовах. Враховуючи значний рівень доларизації української банківської системи, банки повинні будуть дотримуватися нормативу LCR як у національній, так і в іноземних валютах [9].

Національний банк України здійснює контроль за виконанням нормативів ліквідності на мінімально допустимому рівні, при цьому не обмежує їх у нарощуванні вільної ліквідності, оскільки не може втручатись в оперативну діяльність.

Загалом протягом усього досліджуваного періоду спостерігається ситуація з перевищенням нормативів ліквідності майже у 1,5 рази, що свідчить про надлишкову ліквідність у банківській системі, а також є результатом жорсткого контролю з боку НБУ за дотриманням нормативів і застосуванням заходів впливу при їх порушенні.

Внаслідок цього банки накопичують вільну ліквідність для уникнення санкцій з боку НБУ, що і відобразилося на значеннях нормативів (рис. 3). Значне перевищення показників нормативів ліквідності протягом усього аналізованого періоду було спричинено тим, що активи зростали швидшими темпами, ніж зобов'язання. Національний банк протягом 2017 року надав 68,9 млрд

Рис. 6. Інструменти антикризового управління держави у банківській сфері

Джерело: [1–3].

грн кредитів рефінансування, що на 3,9% більше, ніж у минулому році.

Для поліпшення ситуації з ліквідністю у банківській сфері НБУ з 19.08.2014 р. дозволив банкам формувати кошти обов'язкових резервів на єдиному коррахунку, що сприяло вивільненню додаткових коштів і покращенню ситуації з ліквідністю (рис. 4).

Антикризове управління банківською системою України здійснюється як урядом держави, центральним банком, так і менеджментом конкретного банку, котрий перебуває в стабільному чи передкризовому стані.

Для ефективної діяльності банківської установи на сучасному ринку банківських послуг викликає необхідність у різноманітних антикризових інструментах.

Отже, основними моментами, на які слід спиратися при розробці антикризового управління банківською установою (рис. 5), мають бути такі:

Найпоширенішими інструментами антикризового управління є такі: рефінансування, введення тимчасових адміністрацій, регулювання рівня мінімального резервування, видача стабілізаційних кредитів, реструктуризація заборгованостей, зменшення витрат внаслідок скорочення мережі банківських філій (особливо неприбуткових) тощо (рис. 6) [1–3].

Інструменти антикризового управління які застосовує держава, не завжди мають позитивний резуль-

тат в процесі подолання кризи. Як приклад, кредити рефінансування НБУ. Для банківської системи значні обсяги рефінансування стали одним із факторів який спровокував значну девальвацію національної валюти.

Тому слід ґрунтовно досліджувати наслідки впливу кожного із антикризових інструментів, які планується використовувати державою в межах системи.

Отже, важливою умовою розвитку сталої економіки країни є стабільність і надійність банківської системи. Забезпечення ефективного механізму антикризового управління значною мірою обумовлене ефективністю та цілеспрямованістю здійснення НБУ грошово-кредитної політики, а також послідовністю і доцільністю застосування тих чи інших інструментів грошово-кредитного регулювання. Антикризові заходи держави повинні бути спрямовані на оптимізацію фінансових показників як банківської системи в цілому так і окремо кожного банку. Це дозволить уникнути диспропорцій розподілу ресурсів для банків з урахуванням їх ризиків, які є в реальному секторі економіки.

Антикризове управління в банківському секторі економіки має базуватися на забезпеченні двох основних умов: досягнення фінансової стійкості функціонування банківських установ на певний проміжок часу (тактичні цілі); та підтримка фінансової стабільності банківсько-

го сектору як якісної характеристики у довгостроковій перспективі (стратегічні цілі).

Запропоновані концептуальні засади при здійсненні державою заходів щодо антикризового управління банками сплиятимуть покращенню конкурентного середовища для банків та основних їх показників діяльності, підвищать рівень довіри споживачів банківських послуг, що сприятиме забезпеченню фінансової стійкості національної банківської системи не зважаючи на чинники які провокують кризові явища.

ВИСНОВКИ

На сьогодні державою та НБУ розроблено та реалізовано велику кількість стабілізаційних заходів щодо сталої діяльності банківських установ. Однак є необхідність посилення нормативно-правової складової за рахунок удосконалення системи взаємодії та прозорості діяльності банківських установ. Для системи антикризового управління банком важливим аспектом є розробка механізмів попередження банківських криз на ранніх стадіях регулюючими органами. Таким чином, антикризове регулювання в банківських установах повинно бути щоденним, безперервним, триваючим протягом всього періоду їх функціонування. Удосконалена процедура реалізації державою антикризових заходів вітчизняними банками повинна одночасно враховувати функціональний та інституційний аспекти антикризового управління. Комплексний підхід та підтримка держави щодо питань пов'язаних з антикризовим регулюванням банківського сектору, якісна взаємодія всіх рівнів дозволить отримати довготривалий ефект.

Література:

1. Банківська система [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://dn.khnu.km.ua/dn/k_default.aspx?M=k1078&T=13_2&lng=1&st=0
2. Грабчук О.М. Фінансові інструменти впливу на банківську систему [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65026/04Grabchuk.pdf?sequence=1>
3. Інструменти управлінського контролю [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/5390646/page:9/>
4. Кількість банків в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/count/>
5. Крючко Л.С. Особливості управління вітчизняними банками / Л.С. Крючко // Ефективна економіка. — 2015. — №4.
6. Мігус І.П. Важелі державного антикризового регулювання банківських установ з точки зору виникнення кризових явищ / І.П. Мігус, К.В. Карпова, Я.С. Коваль // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2017. — № 8.
7. Неплатоспроможні банки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://minfin.com.ua/banks/problem/>
8. Онищенко Ю.І. Банківська система як складова фінансової системи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1426/1/Банківська%20система%20як%20складова%20фінансової%20системи.pdf>

9. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

10. Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.fg.gov.ua

11. Тавасиев А.М. Антикризисное управление кредитными организациями: учеб. пособие по антикризисному управлению / А.М. Тавасиев. — М.: Издательство "ЮНИТИ-ДАНА", 2006. — 480 с.

12. Тарасевич Н.В. Антикризове управління діяльністю банків в сучасних умовах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/147037987.pdf>

References:

1. Olijnyk A.V. (2014), "The banking system, "Instruments of state crisis management in the banking system", available at: https://dn.khnu.km.ua/dn/k_default.aspx?M=k1078&T=13_2&lng=1&st=0 (Accessed 22 December 2018).
2. Grabchuk, O.M. (2011), "Financial instruments of influence on the banking system", [Online], available at: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65026/04Grabchuk.pdf?sequence=1> (Accessed 22 December 2018).
3. Ukrainian Academy Of Banking (2016), "Management Control Tools", [Online], available at: <https://studfiles.net/preview/5390646/page:9/> (Accessed 22 December 2018).
4. Ministry of Finance of Ukraine (2018), "Number of banks in Ukraine", [Online], available at: <https://index.minfin.com.ua/banks/stat/count/> (Accessed 11 December 2018).
5. Kryuchko, L.S. (2015), "Features of management of domestic banks", Effective economy, vol. 4.
6. Migus, S.P. Karpov, K.V. and Koval, J.S. (2017), "Leverage of the state anti-crisis regulation of banking institutions in terms of emerging crisis phenomena", State administration: improvement and development, vol. 8.
7. Ministry of Finance of Ukraine (2018), "Insolvent banks", [Online], available at: <https://minfin.com.ua/banks/problem/> (Accessed 11 December 2018).
8. Onischenko, Yu.I. (2009), "Banking system as a component of the financial system", [Online], available at: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1426/1/Банківська%20система%20як%20складова%20фінансової%20системи.pdf> (Accessed 19 December 2018).
9. The official website of the NBU (2018), available at: www.bank.gov.ua (Accessed 11 December 2018).
10. Official site of the Deposit Guarantee (2018), available at: www.fg.gov.ua (Accessed 11 December 2018).
11. Tavasiyev, A.M. (2006), Antikrizisnoye upravleniye kreditnymi organizatsiyami [Anti-crisis management of credit organizations], UNITY-DANA, Ulyanovsk, Russia.
12. Tarasevich, N.V. (2014), "Anti-crisis management diyalnistyu banks in the modern minds", [Online], available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/147037987.pdf> (Accessed 19 December 2018).

Стаття надійшла до редакції 03.01.2019 р.

Т. О. Меліхова,

*к. е. н., доцент, завідувач кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія*

К. О. Журавель,

магістр ОА-17, Запорізька державна інженерна академія

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.56

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ТОВАРІВ ДЛЯ СВОЄЧАСНОГО ВИЯВЛЕННЯ ЗАГРОЗ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

T. Melikhova,

Head of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit,

Cand. Sci. (Econ.), associate professor of Zaporizhzhia State Engineering Academy

K. Zhuravel,

master AA-17 of Zaporizhzhia State Engineering Academy

METHODOLOGICAL APPROACHES TO CONDUCTING INTERNAL AUDIT OF GOODS
FOR TIMELY DETECTION OF THREATS IN THE SYSTEM OF ENTERPRISE
ECONOMIC SAFETY MANAGEMENT

Авторами статті обґрунтовано мету та завдання проведення внутрішнього аудиту товарів, розроблено загальний план, програма та робочі документи внутрішнього аудиту товарів для підвищення економічної безпеки підприємства.

Метою внутрішнього аудиту товарів є встановлення законності, достовірності і доцільності здійснення операцій з товарами, правильності відображення їх в обліку та своєчасності виявлення загроз економічної безпеки підприємства.

Завдання проведення внутрішнього аудиту товарів: 1) для прийняття ефективних управлінських рішень — проведення аналізу товарів; 2) для своєчасного виявлення загроз економічної безпеки підприємства: перевірка правильності визначення залишку товарів на початок та кінець періоду, перевірка правильності оформлення первинних документів, перевірка правильності класифікації товарів, перевірка правильності ведення обліку товарів.

У роботі розроблено методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту товарів, які на відміну від існуючих включають: загальний план внутрішнього аудиту товарів, програму внутрішнього аудиту товарів та робочі документи до кожної процедури. Запропоновані документи дають можливість здійснити внутрішній аудит товарів більш детально, послідовно, структуровано та логічно для своєчасного виявлення загроз економічної безпеки підприємства. Прозорість і зрозумілість розроблених документів допоможуть керівництву здійснювати своєчасний контроль, аналіз та на їх підставі приймати ефективні управлінські рішення.

The basis for the uninterrupted trade process of a trading company is the correct accounting of goods. A thorough check of the correctness of accounting for the receipt, preservation and sale of goods, their documentary design and timely reflection in the financial statements helps to timely identify the threats to the economic security of the enterprise.

The purpose of the work is to develop methodological approaches to conducting internal audit of goods for timely detection of threats to the enterprise's economic security.

The purpose of internal audit of goods is to establish the legality, reliability and expediency of transactions with goods, the correctness of their reflection in the accounting and timeliness of identifying threats to the enterprise's economic security.

The tasks of internal audit of goods: 1) for the adoption of effective management decisions – the analysis of goods; 2) for timely detection of the threats to the enterprise's economic security: checking the correctness of the definition of the balance of goods at the beginning and end of the period, checking the correctness of the execution of primary documents, checking the correctness of the classification of goods, checking the correctness of accounting for goods.

The general plan of internal audit of goods is carried out in several stages: 1) Preliminary – familiarization with the process of documentation, accounting and analysis of goods; 2) Basic – inspection (control) of goods for timely detection of threats to economic security of the enterprise; 3) Final – providing recommendations for effective management decisions.

The methodical approaches to conducting internal audit of goods, which in contrast to existing ones, are developed in the work: general plan of internal audit of goods, program of internal audit of goods and working documents for each procedure. The proposed documents enable the internal audit of the goods to be more detailed, consistent, structured and logical for the timely detection of threats to the enterprise's economic security. Transparency and clarity of the developed documents will help the management to carry out timely control, analysis and, on their basis, to make effective management decisions.

*Ключові слова: внутрішній аудит, товари, план, програма, робочі документи, економічна безпека.
Key words: internal audit, goods, plan, program, working documents, economic security.*

ВСТУП

Основою для здійснення безперервного процесу торгівлі торгового підприємства є правильне ведення обліку товарів. Ретельна перевірка правильності ведення обліку надходження, збереження та реалізацію товарів, їх документальне оформлення та своєчасне відображення у фінансовій звітності допомагає вчасно виявити загрози економічної безпеці підприємства. Важливою умовою якісного внутрішнього аудиту є проведення аналізу товарів для прийняття подальших ефективних управлінських рішень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями внутрішнього аудиту товарів займалися такі вітчизняні вчені: Бескоста Г.М., Бутинець Ф.Ф., Кулаковська Л.П., Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Піча Ю.В., Подмешальська Ю.В., Салига С.Я., Сахарцева І.І., Усач Б.Ф. та інші. Автори розглядають дане питання зі своєї точки зору та акцентують увагу на різних аспектах проведення перевірки. Проте саме питання розробки плану, програми та робочих документів внутрішнього аудиту товарів для своєчасного виявлення загроз економічної безпеки

підприємства недостатньо розкрито і потребує подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Постановка завдання є розробка методичних підходів до проведення внутрішнього аудиту товарів для своєчасного виявлення загроз економічної безпеки підприємства.

Метою внутрішнього аудиту товарів є встановлення законності, достовірності і доцільності здійснення операцій з товарами, правильності відображення їх в обліку та своєчасності виявлення загроз економічної безпеки підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Завдання проведення внутрішнього аудиту товарів: 1) для прийняття ефективних управлінських рішень — проведення аналізу товарів; 2) для своєчасного виявлення загроз економічної безпеки підприємства, а саме перевірка: правильності визначення залишку товарів на початок періоду, правильності оформлення первинних документів, правильності формування первинної та продажної вартості товарів, правильності класифікації товарів, правильності ведення обліку товарів, правильності визначення залишку товарів на кінець періоду.

Таблиця 1. Загальний план внутрішнього аудиту товарів

Етапи аудиту	Процедури аудиту	ПІБ аудитора	Термін перевірки
Попередній	Аналіз товарів		
	Ознайомлення з процесом документування та веденням обліку товарів		
Основний	Перевірка правильності визначення залишку товарів на початок періоду		
	Перевірка правильності оформлення первинних документів		
	Перевірка правильності формування первинної вартості товарів		
	Перевірка правильності формування продажної ціни товарів		
	Перевірка правильності класифікації товарів		
	Перевірка правильності ведення обліку товарів		
Заклучний	Надання рекомендацій за результатами внутрішнього аудиту		

Таблиця 2. Програма внутрішнього аудиту товарів

Процедури аудиту	Мета внутрішнього аудиту	Задачі внутрішнього аудиту	Докази аудиту	Код робочих документів	ПІБ перевіряючого	Термін проведення аудиту
Аналіз товарів	Проаналізувати динаміку, питому вагу товарів підприємства	Визначення динаміки та структури товарів підприємства	Баланс, дані аналітичного обліку товарів	ТОВ-1, ТОВ-2		
Перевірка правильності визначення залишку товарів на початок періоду	Впевнитись у відповідності залишку на початок товарів	Порівняти дані порівняти дані балансу з даними головної книги, дані головної книги з даними журналу	Баланс, Головна книга, журнал	ТОВ-3		
Перевірка правильності оформлення первинних документів	Впевнитись у правильності і повності оформлення первинних документів	Перевірка первинних документів з надходження товарів, перевірка первинних документів з реалізації товарів	Накладні, товарно-транспортні накладні	ТОВ-4, ТОВ-5,		
Перевірка правильності формування первинної вартості товарів	Впевнитись у правильності формування первинної вартості товарів	Перевірка правильності визначення первинної вартості товарів	Накладні, товарно-транспортні накладні	ТОВ-6.		
Перевірка правильності формування продажної ціни товарів	Впевнитись у правильності формування продажної ціни товарів	Перевірка правильності формування продажної ціни товарів	Накладні, товарно-транспортні накладні	ТОВ-7		
Перевірка правильності класифікації товарів	Впевнитись у правильності класифікації товарів	Перевірка правильності класифікації товарів згідно з планом рахунків	Наказ про облікову політику, Баланс, Головна книга, накладні	ТОВ-8		
Перевірка правильності ведення обліку товарів	Впевнитись у правильності кореспонденції рахунків з товарів	Перевірка правильності кореспонденції рахунків обліку товарів	Журнал, накладні, головна книга, довідка бухгалтерії	ТОВ-9		

Таблиця 3. Робочий документ аудитора ТОВ-1 — Динаміка товар підприємства

Вид товарів	Попередній період, грн	Звітний період, грн	Відхилення	
			У сумі, грн	У відсотках, %

Таблиця 4. Робочий документ аудитора ТОВ-2 — Аналіз складу та структури товарів

Вид товарів	Попередній період, грн		Звітний період, грн		Відхилення	
	Сума, грн	%	Сума, грн	%	У сумі, грн	У відсотках, %
...						

Загальний план внутрішнього аудиту товарів (табл. 1) доцільно проводити в декілька етапів: 1) попередній — ознайомлення з процесом документування, веденням обліку та проведенням аналізу товарів; 2) основний — перевірка товарів для своєчасного виявлення загроз економічної безпеки підприємства; 3) заключний — надання рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень. План внутрішнього аудиту товарів є документом організаційно-методологічного характеру та складається з переліку робіт на основних етапах, термінів їх виконання із зазначенням відповідальних осіб за проведення перевірки.

Аналіз при внутрішньому аудиті є попереднім етапом. Однак, якщо будуть виявлені суттєві помилки в веденні обліку товарів, тоді будуть викривлені результати аналізу, тому при проведенні внутрішнього аудиту товарів доцільно і після проведення перевірки провести аналіз товарів, використовуючи правильні дані обліку.

Пропонуємо програму внутрішнього аудиту товарів (табл. 2), яка включає в себе: перелік процедур аудиту; мету та задачі проведення аудиту кожної процедури; докази аудиту, які складаються з первинних документів, облікових реєстрів та звітності підприємства за кожною процедурою; коди робочих документів, які представляють собою шаблони таблиць для внесення виявлених помилок під час внутрішнього аудиту; зазначення відповідальних осіб та термінів проведення аудиту за кожною процедурою.

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань внутрішнього аудиту товарів пропонуємо робочі документи (табл. 3—11), які стануть обґрунтованими доказами якісного проведення внутрішнього аудиту товарів для прийняття ефективних управлінських рішень та своєчасного виявлення загроз економічної безпеки підприємства.

Таблиця 5. Робочій документ аудитора ТОВ-3 — Перевірка правильності визначення залишку товарів на початок періоду

Рахунок	Баланс	Головна книга	Журнал	Відхилення	
				Балансу від головної книги	Головної книги від журналу

Таблиця 6. Робочій документ аудитора ТОВ-4 — Перевірка первинних документів з надходження товарів

Наявність основних реквізитів у первинному документі								Примітки
Назва	№	Дата	Кількість	Ціна	Сума, грн	Підпис	Печатка	

Таблиця 7. Робочій документ аудитора ТОВ-5 — Перевірка правильності оформлення первинних документів з реалізації товарів

Первинний документ							Примітки
Назва	№	Дата	Кількість	Відпустив	Прийняв		

Таблиця 8. Робочій документ аудитора ТОВ-6 — Перевірка правильності формування первинної вартості товарів

Перелік витрат	За даними підприємства	За даними аудиту	Відхилення
До первинної вартості товарів включаються:			
- суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцю), за вирахуванням непрямих податків;			
- суми непрямих податків у зв'язку з придбанням товарів, що не відшкодовуються підприємству;			
- суми ввізного мита (для імпортованих товарів);			
- транспортно-заготівельні витрати (ТЗВ);			
- втрати і недостачі товарів у межах норм природного убутку, виявлені при оприбуткуванні придбаних товарів, які сталися при їх транспортуванні;			
- інші витрати, безпосередньо пов'язані з придбанням товарів і доведенням їх до стану, у якому вони придатні для використання в запланованих цілях			
До первинної вартості товарів не включаються:			
- наднормативні втрати і недостачі товарів;			
- фінансові витрати (витрати на відсотки й інші витрати підприємства, пов'язані із запозиченнями);			
- витрати на збут;			
- витрати на утримання відділів постачання та інших служб підприємства з аналогічними функціями;			
- курсові різниці, що виникають при здійсненні розрахунків з іноземними постачальниками за отримані товари;			
- витрати, пов'язані з придбанням інвалюти для оплати вартості товарів;			
- загальногосподарські й інші подібні витрати, які безпосередньо не пов'язані з придбанням і доставкою товарів та доведенням їх до стану, у якому вони придатні для використання в запланованих цілях			

Таблиця 9. Робочій документ аудитора ТОВ-7 — Перевірка правильності формування продажної ціни товарів

Вид товару	За даними підприємства	За даними аудиту			Відхилення
		первинна вартість товарів	торгова націнка	продажна ціна товарів	

Таблиця 10. Робочій документ аудитора ТОВ-8 — Перевірка правильності класифікації товарів згідно з планом рахунків

Субрахунок	За даними підприємства	За внутрішнього аудиту	Відхилення
281 «Товари на складі»			
282 «Товари в торгівлі»			
283 «Товари на комісії»			
284 «Тара під товарами»			
285 «Торгова націнка»			
286 «Необоротні активи та групи вибуття, утримувані для продажу»			
Разом			

Таблиця 11. Перевірка правильності кореспонденції рахунків з обліку товарів ТОВ-9

Зміст операції	За даними підприємства			За даними внутрішнього аудиту			Відхилення та запропоноване виправлення		
	Дт	Кт	Сума, грн	Дт	Кт	Сума, грн	Дт	Кт	Сума, грн

Аналіз товарів здійснюється шляхом визначення динаміки та питомій ваги товарів підприємства, що наведено у робочих документах ТОВ-1, ТОВ-2.

Перевірка правильності визначення залишку товарів на початок періоду відображено у робочому документі ТОВ-3.

Перевірка правильності оформлення первинних документів з товарів включають робочі документи ТОВ-4, ТОВ-5.

Перевірка правильності формування первісної вартості товарів включають робочі документи ТОВ-6.

Перевірка правильності формування продажної ціни товарів відображена у робочому документі ТОВ-7. Перевірка правильності класифікації товарів згідно з планом рахунків відображена у робочому документі ТОВ-8.

Перевірка правильності кореспонденції рахунків обліку товарів відображено у робочому документі ТОВ-9.

ВИСНОВКИ

У роботі розроблено методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту товарів, які на відміну від існуючих включають: загальний план внутрішнього аудиту товарів, програму внутрішнього аудиту товарів та робочі документи до кожної процедури. Запропоновані документи дають можливість здійснити внутрішній аудит товарів більш детально, послідовно, структуровано та логічно для своєчасного виявлення загроз економічної безпеки підприємства. Прозорість і зрозумілість розроблених документів допоможуть керівництву здійснювати своєчасний внутрішній аудит, аналіз та на їх підставі приймати ефективні управлінські рішення.

Література:

1. Макаренко А.П. Аудит: навч.-метод. посібник / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Г.М. Бескоста. — Запоріжжя: ЗДІА, 2016. — 184 с.
2. Макаренко А.П. Організація і методика аудит: навч.-метод. посібник. / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Г.М. Бескоста. — Запоріжжя: ЗДІА, 2015. — 190 с.
3. Макаренко А.П. Аудит операцій і розрахунків з оплати праці та обліку її витрат на підприємстві / А.П. Макаренко, І.В. Боюк // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — Вип. 1 (13). — Бердянськ, 2011. — С. 112—119.
4. Макаренко А.П. Методика аудиту виробничих витрат / А.П. Макаренко, А.В. Кас'яненко // Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво. — 2012. — № 1. — С. 138—142.
5. Макаренко А.П. Удосконалення методичних підходів до проведення аудиту амортизації основних засобів / А.П. Макаренко, Л.С. Гречана // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — Полтава: ПДАА. — 2012. — Вип. 2 (5). — Т. 3. — С. 175—185.

6. Макаренко А.П. Концептуальні основи аудиту нарахування та утримання єдиного соціального внеску / А.П. Макаренко, Т.А. Віговська // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — Полтава: ПДАА. — 2013. — Вип. 1 (6). — Т. 3. — С. 205—214.

7. Макаренко А.П. Шляхи удосконалення організації обліку та аудиту товарно-матеріальних цінностей на підприємстві / А.П. Макаренко, І.О. Литвиненко // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — Вип. 2 (11). — Полтава: ПДАА. — 2015. — С. 33—39.

8. Макаренко А.П. Розробка програми аудиту виробничих запасів / А.П. Макаренко, Т.Г. Ярданова // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — Вип. 2 (11). — Полтава: ПДАА. — 2015. — С. 40—48.

9. Макаренко А.П. Оцінка реформування єдиного соціального внеску в Україні / А.П. Макаренко, А.В. Нікулін // Економіка та держава. — 2017. — № 1. — С. 15—18.

10. Макаренко А.П. Розробка програми аудиту витрат на виробництво продукції з метою підвищення ефективності діяльності підприємства / А.П. Макаренко, Г.С. Хайло // Інвестиції: практика та досвід. — 2017. — № 1. — С. 68—75.

11. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства / Т.О. Меліхова // Журнал "Бізнес Інформ". — Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. — № 3. — С. 254—258.

12. Меліхова Т.О. Концептуальні основи обліку витрат підприємства / Т.О. Меліхова, Г.С. Хайло // Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. "Україна-Польща: діалог культур в контексті євроінтеграції", 25—27 вересня 2014 р.: збір. матер. — Запоріжжя: ЗДІА. Том I, 2014. — С. 221—224.

13. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту виробничих запасів для підвищення фінансової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, Н.С. Ніколаєнко // Економіка та держава. — 2017. — № 1. — С. 51—55.

14. Меліхова Т.О. Проблемні аспекти відображення в обліку ТМЦ та обладнання при віднесенні до капітальних інвестицій відповідно до П(С)БО та МСФЗ / Т.О. Меліхова, Т.В. Манойло // Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія "Економіка". — Дніпропетровськ: 2014, Вип. 3. — № 10/1. Т. 22 — С. 158—164.

15. Меліхова Т.О. Удосконалення методичних підходів до проведення аудиту нарахування та утримання єдиного соціального внеску з підвищення ефективності контролю / Т.О. Меліхова, Т. Віговська // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. — Луганськ: СЧУ ім. В. Даля, 2013. — № 5 (194). — Ч. 1. — С. 126—130.

16. Меліхова Т.О. Обґрунтування амортизаційної політики з метою підвищення прибутковості підприємства / Т.О. Меліхова, Ю.В. Калюжна // Інноваційна економіка. — 2012. — № 1. — С. 232—237.

17. Меліхова Т.О. Програма аудиту оподаткування заробітної плати підприємства / Т.О. Меліхова, М. Єременко // Матеріали XIX Науково-технічної конференції студентів, аспірантів і викладачів в ЗДІА "Проблеми економічного розвитку у сучасних умовах" (м. Запоріжжя, 2014р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zgia.zp.ua>
18. Меліхова Т. О. Розробка програми аудиту касових операцій для підвищення ефективності діяльності підприємства / Т. О. Меліхова, Т. В. Манойло // Регіональна бізнес-економіка та управління. — 2013. — № 2. — С. 97—106.
19. Меліхова Т.О. Удосконалення документально-го забезпечення аудиту розрахунків з підзвітними особами з метою якісного проведення перевірки / Т.О. Меліхова, К.О. Новосьолова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. — 2012. — Вип. 36. — С. 108—116.
20. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту ефективності використання основних засобів на підприємстві / Т.О. Меліхова, О. Буркова // Економічний аналіз. — 2012. — Вип. 11. — Ч. 4. — С. 257—264.
21. Теорія і практика документування в обліку і аудиту: навч.-метод. посібник. — Ч. 2 / А.П. Макаренко, О.М. Панченко, Л.В. Таратута, Т.О. Меліхова, Л.А. Птіцина; ЗДІА. — Запоріжжя: ЗДІА, 2011. — 127 с.
22. Меліхова Т.О. Удосконалення методичних підходів проведення аудиту власного капіталу з метою забезпечення фінансової стабільності підприємства / Т.О. Меліхова, Ю.М. Малініна // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — Запоріжжя: КПУ, 2012. — № 6. — С. 144—153.
23. Макаренко А.П. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту звіту про фінансові результати в системі управління економічною безпекою підприємства / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова // Матеріали тез доповідей Міжнар. наук.-прак. конф. "Сучасні проблеми модернізації та структурних трансформацій економіки України і регіонів", 11 листопада 2015 р. — Запоріжжя: КПУ, 2015. — С. 118—120.
24. Макаренко А.П. Теоретико-методичні основи та практичні підходи до вдосконалення аудиту лізингових операцій / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова // Економічний вісник Запорізької державної. — 2016. — № 6. — С. 164—171.
25. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту податку на прибуток для підвищення фінансової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, М.М. Бикова // Агросвіт. — 2017. — № 1—2. — С. 19—25.
26. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту податку на додану вартість для підвищення фінансової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, М.Ю. Бойко // Інвестиції: практика та досвід. — 2017. — № 1. — С. 34—39.
27. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту екологічного податку для підвищення фінансової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, О.С. Зуб // Ефективна економіка. — 2016. — № 12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?n=12&y=2016>
28. Подмешальська Ю.В. Актуальні аспекти обліку загальнопромислових витрат / Ю.В. Подмешальська, А.М. Дунда // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. — Донецьк, 2014. — №2 (128) березень — квітень. — С. 35—40.
29. Подмешальська Ю.В. Удосконалення аудиту управління запасами [Електронний ресурс] / Ю.В. Подмешальська // Ефективна економіка. — 2011. — № 11. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>
30. Салига С.Я. Аудит податків суб'єктів господарювання: монографія / С.Я. Салига, Т.О. Меліхова. — Запоріжжя: КПУ, 2011. — 224 с.
31. Макаренко А.П. Оподаткування в системі обліку: навч.-метод. посібник / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, О.В. Гамова; ЗДІА. — Запоріжжя: ЗДІА, 2015. — 147 с.
32. Макаренко А. П. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: навч. посібник: [рек. вченою радою ЗДІА] / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Н.С. Чакалова; ЗДІА. — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 260 с.
33. Макаренко А.П. Звітність підприємства: навчально-метод. посібник / А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Ю.В. Подмешальська; ЗДІА. — Запоріжжя: ЗДІА, 2016. — 194 с.
34. Меліхова Т.О. Податковий облік та звітність на підприємстві: навч.-метод. посібник / Т.О. Меліхова, О.В. Гамова, Ю.В. Подмешальська; ЗДІА. — Запоріжжя: ЗДІА, 2013. — 224 с.
35. Меліхова Т.О. Теорія економічного аналізу: навч.-метод. посібник / Т.О. Меліхова, О.В. Гамова; ЗДІА. — Запоріжжя: ЗДІА, 2011. — 227 с.
36. Меліхова Т.О. Організація і методика економічного аналізу: навч.-метод. посібник / Т.О. Меліхова, О.В. Гамова, Ю.В. Подмешальська; ЗДІА. — Запоріжжя: ЗДІА, 2013. — 238 с.
37. Подмешальська Ю.В. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник / Ю.В. Подмешальська, Т.О. Меліхова, Н.С. Чакалова. — Запоріжжя: ЗДІА, 2017. — 400 с.
38. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, В.В. Височина // Економіка та держава, 2018. — № 1. — С. 69—75.
39. Меліхова Т.О. Внутрішній контроль виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз в системі управління фінансової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, І.О. Федоров // Агросвіт. — 2018. — № 2. — С. 63—70.
40. Меліхова Т.О. Аналіз впливу податкового навантаження на рівень податкової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, О.В. Троян // Інвестиції: практика та досвід. — 2017, № 20. — С. 33—37.
41. Макаренко А.П. Удосконалення аудиту короткострокової дебіторської заборгованості / А.П. Макаренко, Д.В. Ахмедова // Агросвіт. — 2018. — № 2. — С. 45—51.
42. Макаренко А.П. Аудит доходів від реалізації продукції як дієвий підвищення ефективності діяльності підприємства / А.П. Макаренко, М.В. Кутова // Інвестиції: практика та досвід: Науково-практичний журнал. — 2018 р. — № 2. — С. 18—23.
43. Макаренко А.П. Удосконалення виробничих витрат на промислових підприємствах / А.П. Макаренко, С.А. Рамазанова // Економіка та держава. Науково-практичний журнал. — 2018. — № 1. — С. 20—26.

44. Чакалова Н.С. Розробка робочих документів для проведення внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на промислових підприємствах / Н.С. Чакалова // *Агросвіт*, 2018. — № 22. — С. 81—90.

45. Подмешальська Ю.В. Оцінка якості обліку в аудиті / Ю.В. Подмешальська // *Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Економіка"*. — 2011. — Вип. 5 (4). — С. 265—270.

References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), *Audit [Audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

2. Makarenko, A.P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2015), *Orhanizatsiya i metodyka audyt [Organization and method of audit]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

3. Makarenko A.P. and Boyuk, I.V. (2011), "Audit of Operations and Payments for Payroll and Accounting for its Expenses at the Enterprise" *Visnyk Berdyanskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, vol. 1 (13), pp. 112—119.

4. Makarenko, A.P. and Kasyanenko, A.V. (2012), "Methods of audit of production costs"

Derzhava ta rehiony. Ser. Ekonomika ta pidpryyemnytstvo, vol. 1, pp. 138—142.

5. Makarenko, A.P. and Hrechana, L.S. (2012), "Improvement of methodical approaches to the audit of depreciation of fixed assets", *Naukovi pratsi Poltavskoyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi*, vol. 2 (5), pp. 175—185.

6. Makarenko, A.P. and Vihovska, T.A. (2013), "Conceptual basis of audit of accrual and maintenance of a single social contribution", *Naukovi pratsi Poltavskoyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi*, vol. 1 (6), pp. 205—214.

7. Makarenko, A.P. and Lytvynenko, I.O. (2015), "Ways of improvement of the organization of accounting and auditing of inventory in the enterprise", *Naukovi pratsi Poltavskoyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi*, vol. 2 (11), pp. 33—39.

8. Makarenko, A.P. and Yardanova, T.H. (2015), "Development of a program of inventory audit", *Naukovi pratsi Poltavskoyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi*, vol. 2 (11), pp. 40—48.

9. Makarenko, A.P. and Nikulin, A.V. (2017) "Evaluation of the reform of the single social contribution in Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 15—18.

10. Makarenko, A.P. and Khaylo, H.S. (2017), "Development of a program for auditing production costs in order to increase the efficiency of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 68—75.

11. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.

12. Melikhova, T.O. and Khaylo, H.S. (2014), "Conceptual bases of enterprise cost accounting", *zbirnyk mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Ukrayina-Polshcha: dialoh kultur v konteksti yevrointehratsiyi*, [Compilation mother International science-practice conf. "Ukraine-Poland: Dialogue of Cultures in the Context of European Integration"], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine, 25—27 veresnya 2014 r., vol. 1, pp. 221—224.

13. Melikhova, T.O. and Nikolayenko, N.S. (2017), "Development of an inventory audit program to increase

financial security of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 51—55.

14. Melikhova, T.O. and Manoylo, T. V. (2014), "Problematic aspects of the registration of the TMC and the equipment when attributed to capital investments in accordance with P (C) BO and IFRS", *Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Ekonomika"*, vol. 10/1, pp. 158—164.

15. Melikhova, T.O. and Vihovska, T. (2013), "Improvement of methodical approaches to audit of accrual and maintenance of a single social contribution for improving the effectiveness of control", *Visnyk Skhidno-ukrayinskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalya*, vol. 5, pp. 126—130.

16. Melikhova, T.O. and Kalyuzhna, Yu.V. (2012), "Substantiation of depreciation policy in order to increase profitability of the enterprise", *Innovatsiyina ekonomika*, — vol. 1, pp. 232—237.

17. Melikhova, T.O. and Yeremenko, M. (2014), "Payroll Tax Audit Program", *Materialy XIX Naukovo-tekhnichnoyi konferentsiyi studentiv, aspirantiv i vykladachiv v ZDIA "Problemy ekonomichnoho rozvytku u suchasnykh umovakh"*, [Materials of the XIXth Scientific and Technical Conference of Students, Postgraduates and Teachers at ZDIA "Problems of Economic Development in Modern Conditions"], <http://zgia.zp.ua>

18. Melikhova, T.O. and Manoylo, T. V. (2013), "Development of a Cash Management Audit Program for Enhancing the Company's Performance", *Rehionalna biznes-ekonomika ta upravlinnya*, vol. 2, pp. 97—106.

19. Melikhova, T.O. and Novosolova, K.O. (2012), "Improvement of Documentary Provision of Audit of Payments with Accountable Persons for Quality Inspection", *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoyi systemy Ukrayiny*, vol. 36, pp. 108—116.

20. Melikhova, T.O. and Burkova O. (2012), "Development of the program of audit of the efficiency of the use of fixed assets in the enterprise", *Ekonomichnyy analiz*, vol. 11, pp. 257—264.

21. Makarenko, A. P. Panchenko, O. M. Taratuta, L. V. and Melikhova, T.O. (2011), *Teoriya i praktyka dokumentuvannya v obliku i audyti*, [The theory and practice of documenting in accounting and audit], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

22. Melikhova, T.O. and Malinina, Yu.M. (2012), "Improvement of methodical approaches to audit of own capital in order to ensure financial stability of the enterprise", *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryyemnytstvo*, vol. 6, pp. 144—153.

23. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2015), "Methodological approaches to internal audit of the financial results report in the system of management of economic safety of the enterprise", *Materialy tez dopovidey Mizhnar. nauk.-prak. konf. "Suchasni problemy modernizatsiyi ta strukturnykh transformatsiy ekonomiky Ukrayiny i rehioniv"*, [Materials of Abstracts International sciences — prak conf. "Modern problems of modernization and structural transformations of the economy of Ukraine and regions"], 11 lystopada 2015 r., KPU, Zaporizhzhya, Ukraine, pp. 118—120.

24. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2016), "Theoretical and methodological foundations and practical

approaches to improving the audit of leasing operations", *Ekonomichnyy visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*, vol. 6, pp. 164—171.

25. Melikhova, T.O. and Bykova, M.M. (2017), "Development of a profit tax audit program to increase the financial safety of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 1—2, pp. 19—25.

26. Melikhova, T.O. and Boyko, M.Yu. (2017), "Development of a program for the audit of value added tax to increase the financial safety of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 34—39.

27. Melikhova, T.O. and Zub, O.S. (2016), "Development of Environmental Tax Audit Program for Increasing Financial Safety of an Enterprise", *Efektivna ekonomika*, <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2016>, vol. 12.

28. Podmeshalska, Yu.V. and Dunda, A.M. (2014), "Actual aspects of accounting of total production costs", *Skhid. Analitichno-informatsyyny zhurnal*, vol. 2, pp. 35—40.

29. Podmeshalskaya, Yu.V. (2011), "Improvement of inventory management audit", *Efektivna ekonomika*, <http://www.economy.nayka.com.ua>, vol. 11.

30. Salyha, S.YA. and Melikhova, T.O. (2011), "Audit of Taxes of Business Entities" KPU. Zaporizhzhya, Ukraine.

31. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Hamova, O.V. (2015), *Opodatkovannya v systemi obliku: navch.-metod. posibnyk*, [Taxation in the accounting system: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

32. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Podatkove planuvannya ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv: navch. posibnyk*, [Tax planning and minimization of tax risks: teaching. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

33. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Podmeshal's'ka, Yu. V. (2016), *Zvitnist' pidpryyemstva: navchal'no-metod. posibnyk*, [Reporting of enterprises: educational method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

34. Makarenko, A.P. Melikhova T.O. and Hamova O.V. (2013), *Podatkovyy oblik ta zvitnist' na pidpryyemstvi: navch.-metod. posibnyk*, [Tax accounting and reporting in the enterprise: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

35. Melikhova, T. O. and Hamova O. V. (2011), *Teoriya ekonomichnoho analizu: navch.-metod. posibnyk* [Theory of economic analysis: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

36. Melikhova, T.O. Hamova, O. V. Podmeshal's'ka Yu. V. (2013), *Orhanizatsiya i metodyka ekonomichnoho analizu: navch.-metod. posibnyk* [Organization and method of economic analysis: teaching method. Manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

37. Podmeshal's'ka, Yu. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Bukhhalters'ky oblik: navch.-metod. posibnyk*, [Accounting: teaching method. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

38. Melikhova, T.O. and Vysochyna, V.V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 69—75.

39. Melikhova, T.O. and Fedorov, I.O. (2018), "Internal control of inventory for timely detection of threats in the

system of financial security management of the enterprise", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 63—70.

40. Melikhova, T.O. and Troyan, O.V. (2017), "Analysis of the impact of the tax burden on the level of tax security of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 33—37.

41. Makarenko, A.P. and Akhmyedova, D.V. (2018), "Improving the audit of short-term receivables", *Ahrosvit*, vol. 2, pp. 45—51.

42. Makarenko, A.P. and Kutova, M.V. (2018), "Audit of income from sales of products as an effective increase in the efficiency of the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 18—23.

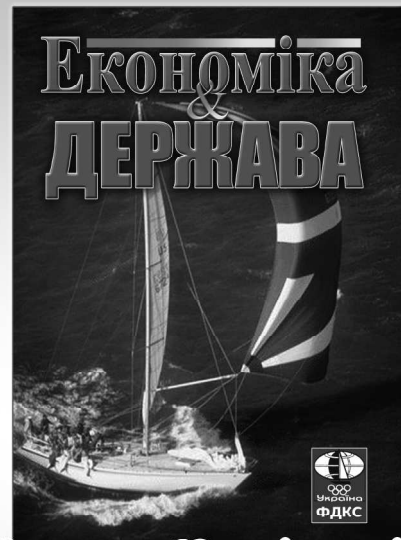
43. Makarenko, A.P. and Ramazanova, S.A. (2018), "Improvement of production costs at industrial enterprises", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 20—26.

44. Chakalova, N.S. (2018), "Working documents for the internal control of debits on the industrial enterprises", *Ahrosvit*, vol. 22, pp. 81—90.

45. Podmeshalska, Yu.V. (2011), "Assessment of accounting quality in the audit", *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya "Ekonomika"*, vol. 5 (4), pp. 265—270.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2018 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових

видань України з ЕКОНОМІКИ

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Передплатний індекс: 01751

Ю. В. Подмешальська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя
О. В. Троян,
асистент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя
Л. В. Біла,
магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.64

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

Yu. Podmeshalska,
Candidate of Economic Sciences, associate professor, associate professor of Zaporizhzhya State Engineering Academy, Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhya
O. Troyan,
Assistant of Zaporizhzhya State Engineering Academy, Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhya
L. Bila,
master of Zaporizhzhya State Engineering Academy, Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhya

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF AUDIT OF FIXED ASSETS

Актуальність аудиту основних засобів полягає у тому, що на практиці аудитор необхідно обрати найбільш раціональну форму організації і методики аудиту основних засобів, обґрунтувавши цей вибір для досягнення мети і якості аудиту. Для цього необхідно мати методику аудиту основних засобів як об'єкта аудиторської перевірки, що полегшить аудитору зробити вибір необхідних та доцільних аудиторських процедур при проведенні аудиту основних засобів як елемента аудиту фінансової звітності. Мета загального плану полягає у визначенні послідовності певних дій аудитора від отримання пропозиції на проведення аудиту до видачі аудиторського звіту. Суб'єкти аудиторської діяльності самостійно вирішують наскільки детально необхідно скласти загальний план.

Для отримання розуміння про суб'єкт господарювання та його середовище, включаючи його систему внутрішнього контролю, для оцінки ризиків суттєвого викривлення облікової інформації на рівні облікових реєстрів та фінансових звітів аудитор проводить оцінку системи внутрішнього контролю за допомогою тестів. Важливим елементом організації і методики аудиту основних засобів є програма аудиту.

Програма аудиту — перелік аудиторських процедур, які повинні відповідати критеріям твердження управлінського персоналу про достовірність інформації, поставленій меті аудиторської перевірки і завданням. Зміст програми має довільну форму, аудитор обирає форму і перелік аудиторських процедур відповідно до свого професійного судження. Виконання аудиторських процедур оформлюється робочими документами аудитора. Робочі документи аудитора визначають методологічний підхід до процесу аудиторської перевірки.

Форма і зміст робочих документів має також довільний характер, має доказову складову якісного виконання аудиторської процедури, посилює контроль над виконанням аудиторської процедури. Інформація робочих документів є підтвердженням висновків і пропозицій в аудиторському звіті.

Через відсутність стандартних форм робочих документів, аудитори відповідно до рівня своєї кваліфікації, практичного досвіду складають форми робочих документів. Пропонуємо зразки форм робочих документів для виконання аудиторських процедур аудиторської перевірки обліку основних засобів для їх практичного використання.

The urgency of the audit of fixed assets is that in practice the auditor should choose the most rational form of organization and methodology of audit of fixed assets, substantiating this choice to achieve the purpose and quality of audit. To do this, you need to have a method of audit of fixed assets as an audit object, which will make it easier for the auditor to select the necessary and appropriate audit procedures

during an audit fixed assets as an element of the audit of financial statements. The purpose of the general plan is to determine the sequence of certain actions of the auditor from receiving an offer to audit until the issuance of an audit report. The subjects of the audit work independently decide how detailed it is necessary to make a general plan.

To gain an understanding of the entity and its environment, including its internal control system, to assess the risks of material misstatement of accounting information at the level of the accounting registers and financial statements, the auditor conducts an assessment of the system of internal control by means of tests. An important element of the organization and methodology of audit of fixed assets is — the program of audit.

Audit program — a list of audit procedures that must meet the criteria for approval of management personnel about the reliability of information, the purpose of the audit and tasks. The form of the program is also arbitrary, the auditor chooses the form and list of audit procedures in accordance with his professional judgment. The execution of audit procedures is formalized by the auditor's working documents. The auditor's working documents determine the methodological approach to the audit process.

The form and content of the working papers is also arbitrary, has an evidentiary component of the qualitative performance of the audit procedure, strengthens control over the implementation of the audit procedure. The information of working papers is confirmation of conclusions and proposals in the auditor's report.

In the absence of standard forms of working papers, auditors form working documents in accordance with their level of qualification, practical experience. We offer samples of forms of working documents for the implementation of audit procedures for auditing the accounting of fixed assets for their practical use.

Ключові слова: основні засоби, аудит, первинні документи, облікові регістри, рахунок, фінансова звітність, аудиторська процедура.

Key words: fixed assets, audit, primary documents, accounting registers, account, financial statements, audit procedure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основні засоби, це активи, від яких, в першу чергу, залежить ефективність діяльності суб'єктів господарювання, це об'єкт аудиту при проведенні аудиту Балансу, мета аудиторської перевірки, відповідно до договору на проведення аудиту із суб'єктом господарювання, об'єкт системи внутрішнього контролю, внутрішнього аудиту суб'єкта господарювання. Виходячи з цього, аудит основних засобів є елементом аудиторської перевірки Балансу; основні засоби є об'єктом аудиторської перевірки як зовнішнім, так і внутрішнім аудитом.

Основна мета аудиту основних засобів як елементу аудиту фінансової звітності — підтвердження залишків основних засобів на дату балансу та висловлення незалежної думки про достовірність, повноту, неупередженість інформації про основні засоби у фінансовій звітності. Аудитору необхідно ретельно обрати тільки доцільні аудиторські процедури та методи їх проведення, оскільки зазвичай мають місце певні часові обмеження на проведення аудиту.

Актуальність аудиту основних засобів полягає у тому, що на практиці аудитору необхідно обрати найбільш раціональну форму організації і методики аудиту основних засобів, обґрунтувавши цей вибір для досягнення мети і якості аудиту. Для цього необхідно мати методику аудиту основних засобів як об'єкта аудиторської перевірки, що полегшить аудитору зробити вибір необхідних та доцільних аудиторських процедур при проведенні аудиту основних засобів як елемента аудиту фінансової звітності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання аудиту основних засобів достатньо висвітлюються такими вченими і фахівцями: Л.П. Кулаковська, Б.Ф.Усач, Н.І.Дорош, М.Т.Білуха, В.С.Рудницький, С.Я. Зубілевич, О.А. Петрик, В.І.Єфіменко. Автори зробили вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних аспектів проведення аудиторської перевірки основних засобів, але сучасний стан розвитку аудиту в Ук-

Таблиця 1. Загальний план аудиту основних засобів

№	Етап аудиторської перевірки	Зміст	Термін виконання	Виконавець
1.	Підготовчий	Оцінка системи внутрішнього контролю суб'єкта господарювання, рівня суттєвості, призначення аудиторської групи або аудитора для проведення аудиту. Складання програми аудиту		
2.	Фізичної перевірки (фактичний)	Аналіз результатів попередніх інвентаризацій, спостереження за ходом проведення інвентаризації, висновки		
3.	Основний	Виконання аудиторських процедур відповідно до програми аудиту, оформлення робочих документів, коригування програми аудиту, аудиторського ризику, суттєвості		
4.	Заключний	Узагальнення результатів аудиторської перевірки: аналіз виявлених порушень, зловживань, оформлення підсумкових документів, узгодженість виявлених порушень з управлінським персоналом та їх виправлення, складання аудиторського звіту, акту наданих послуг		

раїні, впровадження МСБО, МСФЗ, потребують подальших досліджень теоретичних та практичних аспектів.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — розробка основних елементів методології аудиту основних засобів для їх практичного використання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Методологія аудиту основних засобів має основні елементи, до складу яких входять: загальний план, тест внутрішнього контролю, програма аудиту, робочі документи аудитора, аудиторський звіт.

Загальний план є документом організаційно-методологічного характеру, який містить основні етапи процесу аудиту, етапи розміщені у логічній послідовності. Відповідно до МСА "Планування" аудитор повинен розробити і документально оформити загальний план, який має містити у собі обсяг перевірки і етапи перевірки.

Загальний план аудиторської перевірки складається до початку проведення аудиту у суб'єкта господарювання. Існують різні підходи до форми і змісту загального плану, який має довільну форму, і аудитор на свій професійний розсуд розробляють зміст, структуру загального плану.

Мета загального плану полягає у визначенні послідовності певних дій аудитора від отримання пропо-

Таблиця 2. Тест внутрішнього контролю обліку основних засобів

№	Зміст питання	Відповідь		Інформація відсутня	Примітки
		Так	Ні		
1.	Чи існує у суб'єкта господарювання наказ про облікову політику?				
2.	Чи висвітлені у наказі про облікову політику методологічні принципи обліку основних засобів?				
3.	Чи відповідають вибрані методологічні принципи обліку основних засобів П(С)БО 7 «Основні засоби»?				
4.	Чи проводиться інвентаризація основних засобів за планом?				
5.	Чи проводяться позапланові інвентаризації основних засобів?				
6.	Чи встановлюються факти порушення обліку основних засобів за результатами проведених інвентаризацій?				
7.	Найбільш типовими порушеннями є: - в аналітичному обліку; - у синтетичному обліку; - матеріально-відповідальними особами				
8.	Особи, які займаються обліком основних засобів мають фахову освіту?				
9.	Чи укладені договори з матеріально відповідальними особами?				
10.	Чи діє на підприємстві система внутрішнього контролю?				
11.	Чи проводиться перевірка обліку основних засобів системою внутрішнього контролю?				
12.	Чи виявляються порушення обліку основних засобів після перевірки?				
13.	Робітники бухгалтерії мають доступ до інформаційного забезпечення обліку основних засобів?				
14.	Бухгалтерія випикує фахові періодичні видання з обліку, аудиту?				
15.	При надходженні основних засобів чи дотримуються умов визнання їх активами?				
16.	Чи встановлена класифікація основних засобів?				
17.	Чи є графік документообігу за операціями з основними засобами?				
18.	Чи є орендовані основні засоби?				
19.	Чи здаються основні засоби в оренду?				
20.	Чи проводиться переоцінка основних засобів?				
21.	Чи отримували безоплатно основні засоби?				
22.	Чи проводиться перевірка узгодженості даних аналітичного та синтетичного обліку основних засобів?				
23.	Чи проводиться модернізація основних засобів?				
24.	Чи змінюються методи нарахування амортизації протягом звітного періоду?				
25.	Чи проводиться аналіз ефективності використання основних засобів?				
26.	Бухгалтерський облік ведеться: - автоматизовано; - ручним способом; - комбіновано				
27.	Чи проводився аудит основних засобів?				
28.	Чи були встановлені порушення після проведення аудиту?				
29.	Чи використовується рахунок 286 «Необоротні активи та групи вибуття, утримувані для продажу» при реалізації основних засобів?				
30.	Чи проводиться перевірка синтетичного та аналітичного обліку основних засобів перед складанням фінансової звітності?				
31.	Чи проводиться перевірка узгодженості показників фінансової звітності з даними синтетичного та аналітичного обліку основних засобів?				

Таблиця 3. Зразок програми аудиту основних засобів

№	Перелік аудиторських процедур	Методичні прийоми аудиту	Аудиторські докази	Виконавець	Термін	Індекс РД
1	2	3	4	5	6	7
1.	Перевірка умов визнання основних засобів при їх надходженні активами	Документальний, арифметичний	П(С)БО 7, Наказ про облікову політику, первинні документи обліку основних засобів			РД-1
2.	Перевірка права власності на основні засоби	Нормативно-правова, документальна	Договори, контракти, інші доказові документи			РД-2
3.	Перевірка правильності визначення первісної вартості основних засобів від шляхів їх надходження	Документальний, арифметичний	Договори, платіжні документи, первинні документи обліку, інвентаризаційні відомості, описи, реєстри обліку			РД-3-1 РД-3-2 РД-3-3
4.	Перевірка правильності віднесення основних засобів до відповідних класифікаційних груп	Документальний	Наказ про облікову політику, П(С)БО 7, інвентарні картки, інвентарні описи			РД-4
5.	Перевірка повноти оприбуткування основних засобів при їх надходженні	Документальний, зустрічний	Договори, рахунки-фактури, авансові звіти, акти приймання-передачі, рахунки обліку			РД-5
6.	Перевірка достовірності визначення строку корисної експлуатації основних засобів	Документальний, арифметичний, аналітичний	Наказ про облікову політику, паспорт об'єкта основних засобів, акт комісії			РД-6
7.	Перевірка правильності визначення ліквідаційної вартості основних засобів	Документальний	Наказ про облікову політику, довідка розрахунок			РД-7
8.	Перевірка правильності визначення результатів дооцінки і уцінки основних засобів	Арифметичний, аналітичний	П(С)БО 7, довідка розрахунок			РД-8
9.	Перевірка правильності відображення дооцінки і уцінки основних засобів у реєстрах обліку	Документальний	П(С)БО 7, довідка розрахунок, рахунки обліку, реєстри обліку			РД-9
10.	Перевірка правильності нарахування амортизації основних засобів	Документальний, арифметичний	Наказ про облікову політику, П(С)БО 7, довідка розрахунок			РД-10
11.	Перевірка правильності відображення нарахованої амортизації на рахунках обліку, в облікових реєстрах, фінансовій звітності	Документальний, арифметичний	Довідка розрахунок, рахунки обліку, реєстри обліку, фінансова звітність			РД-11
12.	Перевірка правильності визначення витрат на ремонт, модернізацію основних засобів, правильності відображення в реєстрах обліку	Документальний, арифметичний	Акт виконаних робіт, кошторис ремонтних робіт, Акт приймання-здачі відремонтованих, реконструйованих і модернізованих об'єктів, рахунки обліку, реєстри обліку			РД-12
13.	Перевірка правильності відображення в обліку зменшення, збільшення корисності основних засобів	Документальний, арифметичний	Акти виконаних робіт, довідки, кошториси, Акт приймання-здачі відремонтованих, реконструйованих і модернізованих об'єктів рахунки обліку			РД-13
14.	Перевірка правильності обліку орендованих основних засобів	Нормативно-правова перевірка. Документальний, арифметичний	Договір оренди, розрахунок орендної плати, рахунки обліку, реєстри обліку			РД-14
15.	Перевірка правильності обліку основних засобів, зданих в оренду	Нормативно-правова перевірка. Документальний, арифметичний	Договір оренди, розрахунок орендної плати, рахунки обліку, реєстри обліку			РД-15
16.	Перевірка правильності обліку вибуття основних засобів	Документальний, арифметичний	Довідка розрахунок, рахунок-фактура, договори, довіреності, первинні документи, рахунки обліку, реєстри обліку			РД-16
17.	Перевірка правильності відображення в обліку операцій обміну основних засобів на подібні активи	Документальний, арифметичний	Довідка розрахунок, рахунок-фактура, договори, довіреності, первинні документи, рахунки обліку, реєстри обліку			РД-17
18.	Перевірка правильності відображення в обліку операцій обміну основних засобів на неподібні активи	Документальний, арифметичний	Довідка розрахунок, рахунок-фактура, договори, довіреності, первинні документи, рахунки обліку, реєстри обліку			РД-18
19.	Перевірка оподаткування операцій по надходженню, вибутті, обміну основних засобів	Документальний, арифметичний	Рахунки-фактури, Акти приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів, договори, рахунки обліку			РД-19
20.	Перевірка відповідності даних аналітичного та синтетичного обліку	Документальний, зустрічний, співставлення	Рахунки обліку, журнал, відомість, Головна книга, оборотна відомість			РД-20
21.	Перевірка узгодженості показників фінансової звітності з показниками синтетичного обліку, обліковими реєстрами	Документальний, арифметичний, порівняння, аналітичний	Фінансова звітність, Головна книга, Журнал, Відомість			РД-21-1 РД-21-2 РД-21-3
22.	Узагальнення результатів аудиту	Зіставлення, аналітичний	Робочі документи			РД-22
23.	Оформлення аудиторського звіту, акту виконаних робіт					РД-24

Таблиця 4. Робочий документ аудитора РД-1. Перевірка дотримання умов визнання основних засобів активами

Об'єкт основних засобів	Інвентарний номер	Критерії визнання за даними обліку		Критерії визнання за даними аудиту		Відхилення (6-4)
		Існує ймовірність надходження майбутніх економічних вигод (цех, підрозділ, використання)	Первинна вартість	Існує ймовірність надходження майбутніх економічних вигод	Первинна вартість	
1	2	3	4	5	6	7

Таблиця 5. Робочий документ аудитора РД-3-1. Перевірка правильності визначення первинної вартості при їх надходженні

Об'єкт основних засобів	Первісна вартість за даними обліку	Первинна вартість за даними аудиту							Відхилення (9-2)
		Сплатена сума	Реєстраційні збори, державне мито	Мито	Суми непрямих податків	Страховання ризиків	Інші витрати	Разом	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Таблиця 6. Робочий документ аудитора РД-3-2. Перевірка правильності визначення первинної вартості при їх надходженні

Об'єкт основних засобів	Справедлива вартість за даними обліку	Інші витрати за даними обліку	Разом за даними обліку	Справедлива вартість за даними аудиту	Інші витрати за даними аудиту	Разом за даними аудиту	Відхилення (7-4)
1	2	3	4	5	6	7	8

зиції на проведення аудиту до видачі аудиторського звіту. Суб'єкти аудиторської діяльності самостійно вирішують наскільки детально необхідно скласти загальний план. Пропонуємо зразок загального плану для проведення аудиту основних засобів (табл. 1).

Для отримання розуміння про суб'єкт господарювання та його середовище, включаючи його систему внутрішнього контролю, для оцінки ризиків суттєвого викривлення облікової інформації на рівні облікових регістрів та фінансових звітів аудитор проводить оцінку системи внутрішнього контролю за допомогою тестів. Авторами розроблений тест системи внутрішнього контролю обліку основних засобів. За результатами аналізу відповідей аудитор оцінює ефективність контрольних процедур в запобіганні або виявленні та виправленні суттєвих викривлень відображення операцій з обліку основних засобів в первинних документах, облікових регістрах, фінансовій звітності (табл. 2).

Важливим елементом організації і методики аудиту основних засобів є — програма аудиту. Програма аудиту — перелік аудиторських процедур, які повинні відповідати критеріям твердження управлінського персоналу про достовірність інформації, поставленій меті аудиторської перевірки і завданням. Форма програми теж має довільну форму, аудитор обирає форму і перелік аудиторських процедур відповідно до свого професійного судження. Зразок програми аудиту основних засобів наведено в таблиці 3.

Виконання аудиторських процедур оформлюється робочими документами аудитора. Робочі документи аудитора визначають методологічний підхід до процесу аудиторської перевірки.

Форма і зміст робочих документів має також довільний характер, має доказову складову якісного виконання аудиторської процедури, посилює контроль над виконанням аудиторської процедури. Інформація робочих документів є підтвердженням висновків і пропозицій в аудиторському звіті.

Через відсутність стандартних форм робочих документів, аудиторів відповідно до рівня своєї кваліфікації, практичного досвіду складають форми робочих документів. Пропонуємо зразки форм робочих документів для виконання аудиторських процедур аудиторської перевірки обліку основних засобів для їх практичного використання.

Робочий документ на аудиторську процедуру — перевірка дотримання умов визнання основних засобів активами (табл. 4).

Мета — визначення достовірності визнання основних засобів активами.

Завдання — перевірити дотримання умов визнання активами за критеріями, відповідно до П(С)БО.

Аудиторські докази — П(С)БО 7 "Основні засоби", Наказ про облікову політику, первинні документи обліку основних засобів (інвентарна картка, інвентарний опис, місце використання).

Критерії якості — існування, оцінка.

Робочий документ на аудиторську процедуру — перевірка правильності визначення первинної вартості при їх надходженні (придбаних за плату) (табл. 5).

Мета — отримати впевненість у правильності визначення первісної вартості основних засобів.

Завдання — визначити вибірку для перевірки, за первинними документами перевірити арифметичним методом правильність первинної оцінки.

Таблиця 7. Робочий документ аудитора РД-3-3. Перевірка правильності визначення первинної вартості основних засобів створених власними силами

Об'єкт основних засобів	Прямі матеріальні витрати	Прямі витрати на оплату праці	Інші прямі витрати	Змінні ЗВВ	Постійні розподілені ЗВВ	Первинна вартість за даними обліку	Первинна вартість за даними аудиту	Відхилення (8-7)
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Таблиця 8. Робочий документ аудитора РД-10. Перевірка правильності нарахування амортизації

№	Об'єкт основних засобів	Амортизована вартість	Метод амортизації	Розрахунок		Відхилення (6-5)
				За даними обліку	За даними аудиту	
1	2	3	4	5	6	7

Аудиторські докази — П(С)БО 7 "Основні засоби", Наказ про облікову політику, первинні документи обліку основних засобів (інвентарна картка, інвентарний опис, місце використання).

Критерії якості — оцінка, точність.

Робочий документ на аудиторську процедуру — перевірка правильності визначення первинної вартості при їх надходженні (безоплатне отримання) (табл. 6).

Мета — отримати достатню впевненість у правильності визначення первинної вартості безоплатно отриманих основних засобів.

Завдання — методом документальної перевірки і арифметичним методом перевірити правильність визначення первісної вартості безоплатно отриманих основних засобів.

Аудиторські докази — Договори, платіжні документи, первинні документи обліку основних засобів, реєстри обліку.

Робочий документ на аудиторську процедуру — перевірка правильності визначення первинної вартості при створенні власними силами (табл. 7).

Мета — отримати достатню впевненість у правильності визначення первинної вартості основних засобів створених власними силами.

Завдання — перевірити правильність визначення первинної вартості основних засобів створених власними силами відповідно П(С)БО 16 "Витрати".

Аудиторські докази — кошторис витрат, рахунки обліку витрат на виробництво, матеріальних витрат, оплати праці, загальновиробничих витрат, довідки розрахунків, інвентарні картки.

Критерії якості — оцінка, точність, повнота.

Робочий документ на аудиторську процедуру — перевірка правильності нарахування амортизації (табл. 8).

Мета — визначити арифметичну правильність нарахування амортизації відповідно обраного методу нарахування амортизації.

Завдання — перевірити правильність визначення амортизованої вартості, відповідність методу амортизації до П(С)БО 7 "Основні засоби", Наказу про облікову політику, арифметична перевірка нарахуваної амортизації.

Аудиторські докази — Наказ про облікову політику, П(С)БО 7, довідка розрахунок.

Критерії якості — оцінка, точність.

Робочий документ на аудиторську процедуру — перевірка відображення нарахуваної амортизації на рахунках обліку (табл. 9).

Мета — визначення правильності відображення нарахуваної амортизації на рахунках бухгалтерського обліку.

Завдання — перевірка правильності відображення нарахуваної амортизації основних засобів відповідно до їх місць використання на рахунках бухгалтерського обліку.

Аудиторські докази — довідки розрахунків, рахунки обліку, реєстри обліку.

Критерії якості — повнота, точність.

Робочий документ на аудиторську процедуру — перевірка тотожності даних Журналу і Головної книги, Відомості і Головної книги (табл. 10— 11).

Мета — отримати достатню впевненість у тотожності інформації синтетичного обліку основних засобів.

Завдання — перевірити способом порівняння тотожність інформації в облікових реєстрах

Аудиторські докази — Головна книга, Журнал, Відомість.

Критерії якості — повнота, точність.

Робочий документ на аудиторську процедуру — перевірка достовірності інформації Балансу про основні засоби обліковим даним (табл. 12).

Мета — отримати достатню впевненість у достовірності, неупередженості відображення інформації про основні засоби у Балансі.

Завдання — перевірити достовірність визначення первинної вартості основних засобів на дату Балансу, суми нарахуваної амортизації і визначення балансової вартості основних засобів на дату Балансу.

Аудиторські докази — інформація рахунку 10 "Основні засоби", субрахунку 131 "Знос основних засобів", Баланс.

Критерії якості — повнота, оцінка, достовірність

Запропоновані форми робочих документів доповнюють програму аудиту, підтверджуючи якість виконаної аудиторської процедури та підвищуючи ефективність аудиторської перевірки основних засобів.

Таблиця 9. Робочий документ аудитора РД-11. Перевірка відображення нарахованої амортизації на рахунках обліку

Об'єкт основних засобів	Відображення в обліку			За даними аудиту			Відхилення
	Дебет рахунка	Кредит рахунка	Сума, грн	Дебет рахунка	Кредит рахунка	Сума, грн	

Таблиця 10. Робочий документ аудитора РД-21-1. Перевірка тотожності даних Журналу і Головної книга

Період	За даними обліку		За даними аудиту		Відхилення	
	Журнал	Головна книга	Журнал	Головна книга	Журнал	Головна книга

Таблиця 11. Робочий документ аудитора РД-21-2. Робочий документ аудитора РД-21-1. Перевірка тотожності даних Відомості і Головної книги

Період	За даними обліку		За даними аудиту		Відхилення	
	Відомість	Головна книга	Відомість	Головна книга	Відомість	Головна книга

Таблиця 12. Робочий документ аудитора РД-21-3. Перевірка достовірності інформації Балансу про основні засоби обліковим даним

Баланс		Рахунок 10 «Основні засоби»		Субрахунок 131 «Знос основних засобів»		Відхилення	
Показник	Сума	За даними обліку	За даними аудиту	За даними обліку	За даними аудиту	(4-3)	(6-5)
1	2	3	4	5	6	7	8
Основні засоби:							
первинна вартість							
знос							

ВИСНОВКИ

Методологічні підходи організації і методики аудиту основних засобів мають на меті підвищити якість і ефективність аудиторської перевірки. У статті розроблені: загальний план аудиту основних засобів, тест оцінки системи внутрішнього контролю, програма аудиту основних засобів, робочі документи на виконання аудиторських процедур відповідно до програми аудиту. Запропоновані елементи методології аудиту основних засобів можуть бути використані суб'єктами аудиторської діяльності для їх практичного використання.

Література:

1. Меліхова Т.О. Обґрунтування функцій внутрішнього та зовнішнього аудиту податків / Т.О. Меліхова // Наука й економіка: науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. — Хмельницький, 2010. — Вип. 2 (18). — С. 116—120.
2. Подмешальська Ю.В. Оцінка якості обліку в аудиті / Ю.В. Подмешальська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Економіка". — 2011. — Вип. 5 (4). — С. 265—270.
3. Подмешальська Ю.В. Удосконалення оцінки якості внутрішнього контролю на підприємстві / Ю.В. Подмешальська // Економічний вісник ЗДІА: збірник наукових праць. — Запоріжжя, 2012. — №2. — С. 106-114.
4. Меліхова Т.О. Розробка програми аудиту ефективності використання основних засобів на підприємстві

/ Т.О. Меліхова, О. Буркова // Економічний аналіз. — 2012. — Вип. 11. — Ч. 4. — С. 257—264.

5. Меліхова Т.О. Аналіз впливу податкового навантаження на рівень податкової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, О.В. Троян // Інвестиції: практика та досвід. — 2017. — № 20. — С. 33—37.

References:

1. Melikhova, T.O. (2011), "Documentation of accounting calculations with suppliers in order to strengthen the information security of the enterprise", Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryemnytstvo, vol. 6, pp. 166—169.
2. Podmeshalska, Y.V. (2011), "Assessment of accounting quality in the audit", Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya "Ekonomika", vol. 5 (4), pp. 265—270.
3. Podmeshalska, Y.V. (2012), "Improving the assessment of the quality of internal control at the enterprise", Ekonomichnyj visnyk ZDIA: zbirnyk naukovykh prats', vol. 2, pp. 106—114.
4. Melikhova, T.O. and Burkova, O. (2012), "Develop a program effectiveness audit of the use of fixed assets in the enterprise", Ekonomichnyj analiz, vol. 11, no. 4, pp. 257—264.
5. Melikhova, T.O. and Troyan, O.V. (2017), "Analysis of the impact of the tax burden on the level of tax security of the enterprise", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 20, pp. 33—37.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2019 р.

УДК 330.322.3:338.48-53(477.72)

Л. О. Івченко,
к. ф.-м. н., доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу,
Національний університет харчових технологій, м. Київ
Г. С. Колісниченко,
магістрант, Національний університет харчових технологій, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.71

ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХЕРСОНСЬКОГО РЕГІОНУ З ТОЧКИ ЗОРУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ

L. Ivchenko,
Candidade of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Tourism and Hotel Business, National University of Food Technologies, Kiev
H. Kolisnichenko,
Master, National University of Food Technologies, Kiev

TOURIST AND RECREATION POTENTIAL OF THE KHERSON REGION IN TERMS OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS

Суттєве збільшення внутрішніх туристичних потоків в Україні супроводжується їх перерозподілом узв'язку з анексією частини рекреаційних територій. Завдяки наявності потужного рекреаційно-курортного та туристичного потенціалу в Херсонській області протягом останніх 5 років відбулося нарощування туристичних потоків майже вдвічі. При цьому потенціал інфраструктури туризму, а саме здатність матеріально-технічної бази регіону прийняти і ефективно обслужити потік туристів, залишається недостатнім. Виробництво і надання послуг споживачам, транспортне обслуговування, кадрове та інформаційне забезпечення повинні бути приведені у відповідність до нових обсягів туристичних потоків. Оцінки обсягів і структури туристичних потоків, ресурсної бази регіону, стану ринку готельних послуг, рекреаційної ємності курортів дозволяють прогнозувати попит, вжити відповідні заходи задля запобігання ризику зменшення кількості туристів унаслідок отримання неякісного турпродукту.

У дослідженні визначено основні туристично-рекреаційні переваги регіону, зазначено ключові чинники, що безпосередньо впливають на туристичну діяльність в області. Проаналізовано стан і перспективи розвитку транспортного сполучення, засобів розміщення, кадрового забезпечення, інвестиційного потенціалу регіону. Визначено, що позитивна динаміка надходження капітальних і прямих іноземних інвестицій в основному пов'язана з розвитком промислових підприємств. Оцінки, наведені в роботі, показують, що менш як 1% обсягів капітальних інвестицій можна вважати вкладеними в туризм. Саме тому інвестиційний клімат області розглянуто з точки зору перспектив вкладень у розвиток туризму з боку великих промислових підприємств, що працюють на Херсонщині. Підкреслюється унікальність регіону з точки зору поєднання потужного промислового комплексу і наявності комплексного туристично-рекреаційного потенціалу. Запропоновано актуальні напрями подальших досліджень.

A significant increasing of internal tourist flows in Ukraine is accompanied by their redistribution in connection with the annexation of part of recreational areas. Due to the powerful recreation and health resort and tourism potential in the Kherson region over the past 5 years, the tourist flow has been almost doubled. At the same time, the potential of tourism infrastructure, namely, the ability of the material and technical base of the region to accept and effectively serve the flow of tourists remains insufficient. Production and services provision to consumers, transport services, personnel and information support should be brought into line with new volumes of tourist flows. Estimates of the volume of the structure of tourist flows, the resource base of the region, the state of the hotel

services, and recreational capacity of the resorts allow forecasting demand, take appropriate measures to prevent the risk of reducing the number of tourists due to the receipt of poor-quality tourist products.

In this research are defined the main tourist and recreational advantages of the region, identifies the key factors that directly affect the tourism activities in the region. The state and prospects of the development of transport communication, facilities, staffing, investment potential of the region are analyzed. That is why, the investment climate of the region is considered in terms of the prospects of investments in tourism development by the powerful enterprises operating in the Kherson region. It is determined that the positive dynamics of capital and foreign direct investment inflows are mainly related to the development of industrial enterprises. The estimates presented in the paper show that less than 1% of the volume of capital investments can be considered as invested in tourism. Emphasizes the uniqueness of the region in terms of combining a powerful industrial complex and the availability of integrated tourist and recreational potential. The actual directions of further research are offered.

Ключові слова: туристично-рекреаційний потенціал Херсонщини, туристичні потоки, туристична інфраструктура, інвестиційна підтримка, партнерство.

Key words: tourist and recreational potential of the Kherson region, tourist flows, tourist infrastructure, investment support, partnership.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зростання показників внутрішнього туризму в Україні відбувається під впливом як економічних, так і політичних чинників. Протягом останніх чотирьох років потік тільки організованих внутрішніх туристів збільшився більш як у 1,5 рази. Події, що відбуваються в Україні, а саме анексія Криму, викликали перерозподіл внутрішніх туристичних потоків. В якості альтернативи закордонному пляжному відпочинку обираються регіони України, розташовані на узбережжі Азовського і Чорного морів. Тому дослідження туристичного потенціалу і можливостей розвитку Херсонської області як рекреаційної зони є достатньо актуальним. Вигідне розташування, багаті природні та суспільно-географічні туристичні ресурси, рекреаційні можливості становлять потужний потенціал для зростання туризму в регіоні. Поряд з цим існують проблеми необґрунтовано високої ціни відпочинку на фоні низької якості надання послуг, незадовільного стану транспортної інфраструктури, наявності застарілого фонду засобів розміщення тощо. Без якнайшвидших інвестицій у транспорт, засоби розміщення, організацію харчування та інші складові туристичного пакету не слід очікувати подальшого нарощування або хоча б стабілізації внутрішніх туристичних потоків. Наявність активно працюючих промислових підприємств на території Херсонської області, які мають можливості вкладень власних фінансів у розвиток туризму, може не тільки сприяти виправленню ситуації з організації якісного відпочинку в регіоні, але й дати поштовх для розбудови бізнес-туризму.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемою розвитку та дослідженням потенціалу туристичних ресурсів Херсонської області займалися

вітчизняні науковці. Вивченню природно-ресурсного та туристично-рекреаційного потенціалу присвячено дослідження таких вчених: Я.В. Василевської І.О. Пилипенко, Д.С. Пальчикова, К.А. Нємець, Т.В. Матвієнко. Дослідженням стану та перспектив розвитку туризму в Херсонській області займалися Ю.В. Арбузова та В.Д. Яковенко. Проблеми відновлення туристичного руху на водному транспорті в Україні (безпосередньо і в Херсонському регіоні) висвітлювали в своїх наукових працях С.Г. Нездоймінов, Н. М. Андрєєв, В.О. Котлубай. Особливості інвестиційної діяльності у сфері туризму розглядалися в дослідженнях таких науковців, як О.М. Шуплат і Т.В. Майорова. Шляхи реалізації механізму публічно-приватного партнерства в туризмі також пропонуються в роботах О.М. Шуплат. Але наявність індивідуальних особливостей кожного з туристично-рекреаційних регіонів країни, загальні зміни, які відбуваються в розвитку туристичної галузі, та виявлення можливостей подальшого її розвитку вимагають нових актуальних досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення можливостей розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Херсонського регіону з точки зору інвестиційної привабливості та шляхів залучення до його модернізації промислового комплексу області.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

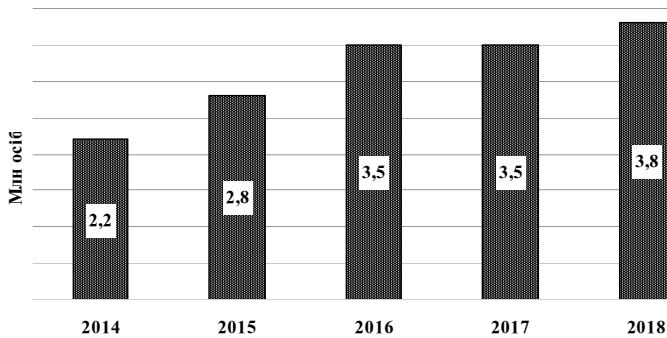
Херсонська область посідає одне з панівних місць України за рівнем забезпеченості цінними природними та історико-культурними ресурсами, здатними викликати значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів (табл. 1). Тенденція до збільшення

Таблиця 1. Туристично-рекреаційний потенціал Херсонської області

Туристично-рекреаційні ресурси	Туристична інфраструктура	Соціальне середовище, туристичний імідж
Клімат: - Помірно-континентальний, посушливий. - Понад 250 сонячних днів	Туристичні підприємства: - 13 туроператорів. - Понад 100 турагентств	Нормативно-правова підтримка розвитку туризму з боку держави та місцевих органів влади: - Стратегія розвитку Херсонської області на період до 2020 року. - ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» «Про добровільне об'єднання громад». - Морська доктрина України на період до 2035 року
Природні ресурси: - Вихід до двох морів (Чорного та Азовського). - Протікає 19 річок (р. Дніпро). - 200 км морського узбережжя. - 80 територій та об'єктів природно-заповідного фонду (з них 4 національні парки: Асканія-Нова, Чорноморський заповідник – включено до спадщини ЮНЕСКО)	Транспортне забезпечення: - 2 державні морські торговельні порти. - 2 річкових порти. - державне підприємство залізничного транспорту. - аеропорт «Херсон» міжнародного значення. - 5002 км – дороги загального користування, (2 міжнародних коридори)	
Історико-культурні пам'ятки: понад 5 тис. об'єктів: - скіфські кургани. - античні городища. - залишки турецьких укріплень. - козацькі хрести. - багаточисельні храми	Ресторани та інші заклади ресторанного господарства: Зареєстровано 1271 підприємство	Ставлення місцевої громади, підприємців: - проведення міжнародного інвестиційного форуму «Таврійські горизонти». - створення інвестиційного порталу Херсонщини. - залучення міжнародної технічної допомоги (USAID, NEFCO Програма Британської ради в Україні «Активні громадяни» тощо). - проведення туристичного хабу 2018 . - партнерство між Херсонською обласною держадміністрацією та Асоціацією «Аеропорти України». - організація екскурсійних програм підприємствами («Нібулон», господарство П.М. Трубецького, будинок «Таврія»); - створення нового фестивалю їжі «Тишо-Тишо»
Біосоціальні ресурси: - Кость Гордієнко (засновник Олешківської Січі). - Олександр Потьомкін (засновник м. Херсон). - Фрідріх Фальц-Фейн (засновник Асканії-Нової). - Остап Вишня (письменник)	Колективні засоби розміщення: - 11 курортних населених пунктів. - близько 1000 пансіонатів та готелів приватного сектору. - 300 закладів відпочинку та оздоровлення державної, комунальної, колективної власності: з них 53 – дитячі спеціалізовані заклади. - 56 садів зеленого туризму. - 51 готельний комплекс	
Бальнеологічні ресурси: Понад 70 родовищ (мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, соляні озера)	Розваги та атракції: - Скадовський дельфінарій. - Виноробне господарство князя П.М. Трубецького. - Дім марочних коньяків «Таврія». - Аквапарк «Оазис». - Кінний клуб	
Подієві ресурси: - Мельпомена Таврії. - Чорноморські ігри. - Чумацький шлях. - Парусна регата. - Купальські зорі. - Український кавун – солодке диво		

Джерело: складено авторами.

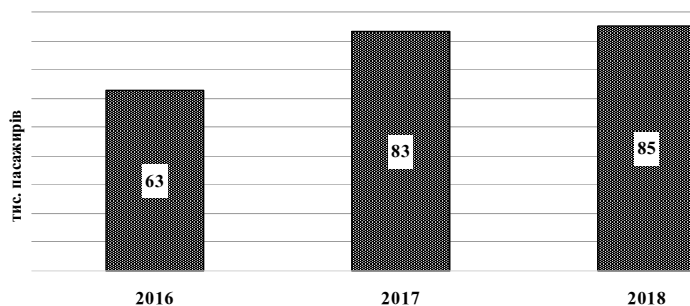
Рис. 1. Динаміка туристичних потоків Херсонщини млн осіб

Джерело: складено авторами за даними [4].

впливу сфери туризму та курортів на динаміку показників економічного й соціального розвитку області зберігається за рахунок збільшення внутрішніх та іноземних туристичних потоків, а також зростання обсягів надходжень від туризму до місцевого бюджету.

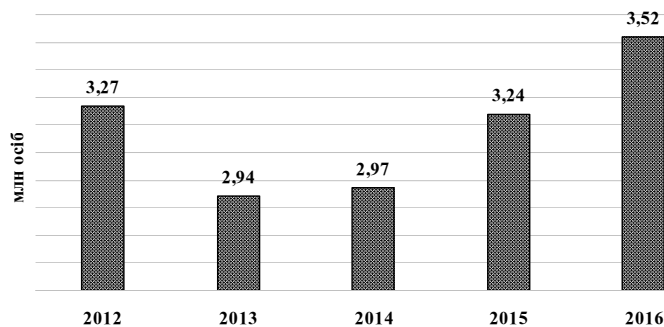
Протягом туристичного сезону 2018 року (дані за період до вересня 2018 р.) майже 3,8 млн туристів, відпочиваючих та екскурсантів відвідали область, що на 10 % більше порівняно з показником 2017 року. А протягом останніх 5 років туристичні потоки Херсонщини зросли майже вдвічі (рис. 1).

За даними мобільних операторів у 2017 році Херсонська область увійшла в ТОП-10 областей України за кількістю відвідувань внутрішніми туристами, а за кількістю відвідувань протягом літнього сезону цю

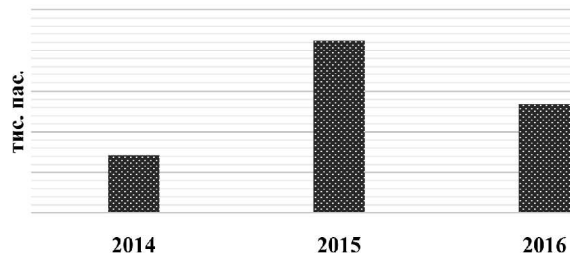
Рис. 2. Кількість авіап перевезень в аеропорту "Херсон"

Джерело: складено авторами за даними аеропорту "Херсон".

Рис. 3. Динаміка залізничних перевезень (відправлень) за 2012—2016 рр.

Джерело: складено авторами за даними [1].

Рис. 4. Динаміка пасажирських перевезень Херсонської області водним транспортом (дані 2017 р. відсутні)

Джерело: складено авторами за даними [1].

го ж року область увійшла до перших трьох найбільш відвідуваних регіонів.

Проаналізуємо чинники, які впливають на розвиток туризму в Херсонській області, як з негативного, так і позитивного боку. На суттєве збільшення туристичних потоків у цьому регіоні вимушені реагувати як керівництво, так і різні галузі господарської діяльності області. Проблеми, перспективи та позитивні зміни, що мають місце на Херсонщині, розглянемо з точки зору підвищення туристично-рекреаційного потенціалу області.

Авіаційні перевезення. Аеропорт Херсон отримав статус міжнародного в 2006 р. Але тільки в 2013 р. відбувся запуск аеропорту після періоду застою, а у 2017 році розпочалася реконструкція споруди та злітної смуги. Зараз аеропорт активно розбудовується і нарощує обсяги перевезень. В аеропорту проведено комплекс робіт з реконструкції аеровокзального комплексу, встановлено нове обладнання для обслуговування повітряних суден і підвищення комфортності для пасажирів. Кардинальні зміни в інфраструктурі аеропорту, які відбулися за останні 2 роки, дозволили значно збільшити пасажиропотік (рис. 2).

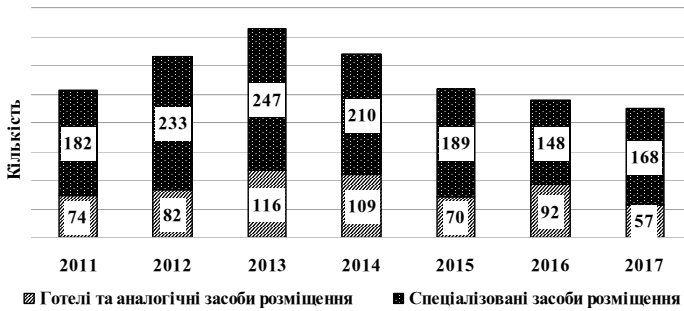
Міжнародний аеропорт "Херсон" співпрацює з авіакомпаніями: ПАТ "МАУ", Turkish Airlines Inc., ТОВ "Браво", ТОВ "АНДА ЕЙР", ПрАТ "Українські вертольоти", ТОВ "АЙ СІ ЕС Хендлінг" [2, с. 34]. Постійні рейси здійснюються до Києва та Стамбула, чартерні рейси — до Любліну, Шарм-аль-Шейху, Даламану, Анталії, планується відкриття рейсу до Мінська. Укладено Меморандум про співробітництво та партнерство між Херсонською обласною державною адміністрацією, Херсонською обласною радою та Асоціацією "Аеропорти України" цивільної авіації [2, с. 34].

Аеропорт "Херсон" отримав визнання на всесвітньому рівні. Під час 5-го Міжнародного авіаційного фору-

му "Аероконгрес-2018" колектив аеропорту отримав кубок "Аеропорт року" і престижну нагороду за розвиток туризму. Наразі на сайті аеропорту відбувається опитування з метою встановлення попиту на напрямки, за якими нещодавно відкрито рейси, або планується їх відкриття: до міст Даламан, Бургас, Мінськ, Люблін. Влітку 2018 р. під час виїзного засідання бюджетного комітету Верховної ради було презентовано програму залучення інвестицій і перспектив розвитку літовища Херсон.

Залізничний транспорт. За даними Міністерства Інфраструктури України, у період 1992—2015 рр. зростання цін на споживану продукцію перевищувало зростання тарифів на перевезення, що не дозволяло оновлювати рухомий склад та інфраструктуру за рахунок власних коштів залізниць. Необхідність модернізації магістральних ліній і придбання нового, більш комфортного рухомого складу для пасажирських перевезень — проблеми, що існують для всієї "Укрзалізниці". Поряд з цим, рекреаційні зони Херсону не мають достатньо зручного залізничного сполучення з регіонами України. Але з початком сезону в області додатково призначаються 10 потягів за такими напрямками: Новоолексіївка — Харків, Київ — Херсон, Львів — Херсон, Харків — Херсон, Дніпро — Кривий Ріг — Генічеськ, Генічеськ — Івано-Франківськ, Київ — Генічеськ. Запуск швидкісного потягу Інтерсіті "Київ — Херсон" у липні 2016 року значно покращив сполучення регіону зі столицею. Слід відмітити, що динаміка пасажирських перевезень співпадає з показниками туристичних потоків Херсонської області (рис. 3).

Починаючи із січня 2017 р., ПАТ "Укрзалізниця" змінило порядок обліку перевезень пасажирів залізничним транспортом, тому дані 2017 року є некоректними і відсутні на графіку.

Рис. 5. Динаміка кількості засобів розміщення в Херсонській області за 2011–2017 рр.

Джерело: складено авторами за даними [5].

Річковий транспорт. Херсонська область розташована у дельті Дніпра, де багато плавневої зони з великими просторами болотистих островів, тому доцільність збільшення обсягу пасажирських перевезень саме річковим транспортом незаперечна. Наявність річкового транспорту могла б стати потужним аргументом на користь збільшення туристичних потоків у регіон. За даними досліджень, суттєве зменшення водних пасажирських перевезень, починаючи з 2009 р., спостерігається загалом по країні [8]. На жаль, статистика щодо пасажирських перевезень водним транспортом у 2017 р. не оприлюднювалася, а за даними трьох років спостереження важко зробити впевнені висновки (рис. 4).

Для розвитку водних пасажирських перевезень регіон має перспективний ресурсний потенціал. На даний момент до складу річкового порту входить вокзал площею 5600 м², розрахований на 300 пасажирів, готельно-ресторанний комплекс "Меридіан" (не працює понад 5 років), 11 пасажирських причалів на 410 місць. Стан інфраструктури річморвокзалу не поліпшувався протягом багатьох років, та й функціонує виключно як причал для катерів, які возять дачників. Прогулянки річкою для відпочиваючих пропонують власники приватних катерів, що швартуються на набережній міста.

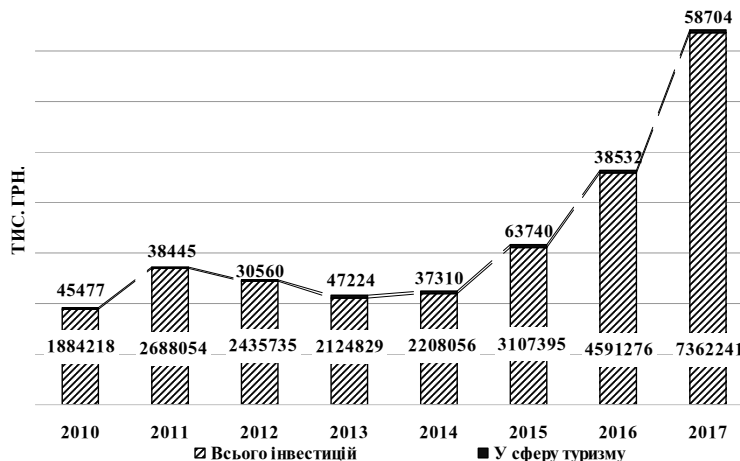
На необхідність залучення інвестицій у будівництво національного річкового флоту та модернізацію інфраструктури круїзного туризму вказують вітчизняні дослідники [9], розроблено Морську доктрину України на період до 2035 року [10]. Підприємства, які здійснюють

вантажні перевезення по Дніпру (приватне підприємство АСК "Укррічфлот", корпорація "Нібулон"), наголошують на відсутності державного підходу до проблем поглиблення річки, застарілості портової інфраструктури, інше [11]. Останнім часом "Нібулон" розвиває річкові пасажирські перевезення, зокрема і на Херсонщині. Загалом у 2017 році підприємством було перевезено швидкісними судами приблизно 24 тис. пасажирів з Києва, Канева, Черкас, Запоріжжя, Херсона, Каховки, Миколаєва. З них 8—9 тис. було перевезено безкоштовно — для популяризації поїздок по Дніпру. Підприємство планує створення морських пасажирських суден типу катамаранів, які зможуть ходити на Скадовськ, Одесу, Залізний Порт, Білгород-Дністровський.

Автоперевезення. Інфраструктура автомобільних доріг області дозволяє здійснити автосполучення практично з усіма населеними пунктами області та доставки туристичних груп до будь-яких зон відпочинку та пам'ятних місць. Головною перешкодою в організації якісних туристичних автоперевезень є незадовільний стан автошляхів у регіоні. Протяжність доріг загальною користування у Херсонській області становить 5002 км, із них 4500 км потребують капітального ремонту, а за рахунок коштів державного бюджету в 2018 році планувалося здійснити поточний середній ремонт з відновленням дорожнього покриття на ділянках доріг загальною протяжністю 27,6 км [2, с. 34]. Інвестиції в побудову і ремонт автошляхів — необхідна умова якісної організації туристичних автоперевезень в області.

Засоби розміщення. Херсонщина як рекреаційна зона відпочинку має задовольняти попит туристичних потоків необхідною кількістю засобів розміщення. На території області функціонує 412 дитячих закладів оздоровлення та відпочинку (у літній період), 56 садіб зеленого туризму, 57 готелів та аналогічних засобів розміщення та 168 спеціалізованих закладів. Загалом ліжковий фонд налічує понад 100 тисяч місць.

Зменшення кількості засобів розміщення протягом останніх 4 років можна пояснити наявністю неконкурентоспроможних підприємств, які змушені були закритися (рис. 5). Приватні міні готелі, які з'явилися на морському узбережжі області у великій кількості, продемонстрували швидку реакцію мало-

Рис. 6. Обсяг капітальних інвестицій за 2010–2017 рр.

Джерело: складено авторами за даними [1].

го бізнесу на зростання туристичних потоків. Такі засоби розміщення, з одного боку, склали конкуренцію звичним готелям і пансіонатам, а з іншого — надають послуги важко контрольованої державними органами якості, що призводить до завищених цін на тлі неякісного рівня сервісу.

Ризик зменшення потоку відпочиваючих викликає гостру необхідність залучення інвестицій для будівництва сучасних закладів колективного розміщення, модернізації старих будівель, створення курортів місцевого значення на територіях, що містять цінні туристичні ресурси, рекреаційні та лікувальні властивості. Прикладом такої діяльності є розміщення на інвестиційному порталі міста відповідних проєктів, зокрема, проєкту побудови готельно-апартаментного комплексу "Морські Ворота" у м. Скадовськ.

Кадрове забезпечення. В області існує великий попит на працівників готельно-ресторанної індустрії, особливо в літній період. На території Херсонської області працюють вищі та середні навчальні заклади, що надають освіту за спеціальностями, яких потребують підприємства туристичної сфери і готельно-ресторанного господарства. Серед них:

- Херсонський державний університет, факультет економіки і менеджменту готує фахівців за спеціальностями "Туризм" та "Готельно-ресторанна справа";
- Генічеське професійно-технічне училище № 27;
- Професійно-морський лицей Херсонської державної морської академії;
- Херсонський політехнічний коледж Одеського національного політехнічного університету;
- Херсонське вище професійне училище ресторанного господарства.

Задовольнити великий попит на якісних спеціалістів як з вищою освітою (адміністратор, управляючий), так і з середньою спеціальною (повар, бармен, офіціант) досить важко. Навчальні заклади потребують модернізації матеріальної бази, сучасного обладнання, спеціального програмного забезпечення, доступності якісної бази практики для студентів. Крім того, загальна позитивна динаміка попиту на робочу силу в сфері туризму не підкріплюється суттєвим зростанням заробітної платні, що негативно впливає на мотивацію молоді до здобуття освіти в цій галузі економіки. А низька кваліфікація персоналу, який працює у сфері обслуговування туристів, призводить до падіння атрактивності місцевості.

Перспективи інвестиційної підтримки розвитку туризму в регіоні.

Існує цілий ряд сприятливих умов для інвестування в Херсонську область, а саме:

- природнокліматичні умови і мінерально-сировинні ресурси,
- величезний потенціал для розвитку туризму і відпочинку;
- конкурентні ціни на виробничі площі та нерухомість під інвестиції;
- сприятливі умови для розвитку агропромислового виробництва;
- бізнес-клімат;
- розвинена транспортна інфраструктура;
- наявність аеропорту;

— кваліфіковані кадри і висока економічна активність жителів.

Дійсно, аналіз статистичних даних щодо динаміки обсягу інвестицій показує суттєве зростання цього показника протягом останніх років (рис. 6).

Обсяг інвестицій у туризм окремо не виділяли, тож до категорії "У сферу туризму" на рисунку 6 включено інвестиції у водний транспорт, тимчасове розміщення й організацію харчування, діяльність щодо забезпечення стравами та напоями, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок. Цей список не можна вважати абсолютно коректним, але зважаючи на суттєвий вплив перерахованих напрямів господарської діяльності на туризм, отримана сума дає певне уявлення щодо динаміки інвестицій. Відповідно до представлених даних, можна оцінити зростання інвестицій у сферу туризму протягом останніх 4 років майже вдвічі. Але, за даними 2017 р., ці вкладення становлять всього 0,8 % від загального обсягу капітальних інвестицій в регіоні.

Обсяг залучених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку Херсонської області станом на 1 вересня 2017 року склав 213,6 млн дол. США, або 106,1 % до відповідного показника на початок 2017 року [2, с. 16]. Іноземні інвестиції надійшли в економіку області з 39 країн світу (Кіпр, Беліз, Великобританія, Німеччина, Туреччина).

Херсонська обласна адміністрація проводить активну політику рекламування привабливості регіону для інвестування [4], що приводить до певних результатів. Зокрема в Стратегії розвитку області на період до 2020 р. записано: "Галузь туризму та курортів потребує залучення значних інвестицій у розбудову туристично-рекреаційної інфраструктури області та приведення її у відповідність із міжнародними стандартами".

Зацікавленість приватного бізнесу до можливості започаткування інвестиційної діяльності на Херсонщині зростає. За результатами проведеного в 2017 році Міжнародного інвестиційного форуму "Таврійські горизонти" між Херсонською обласною державною адміністрацією та зарубіжними і вітчизняними учасниками заходу було укладено 14 дво- та тристоронніх угод щодо подальшого співробітництва, завдяки яким закладено підґрунтя для подальшої реалізації у 2018—2019 роках ряду інвестиційних проєктів у сфері розвитку транспортно-логістичної інфраструктури, туристично-рекреаційної галузі та виробництва альтернативної енергетики [2, с. 17].

Обласною робочою групою з питань реалізації концепції розвитку морського узбережжя Херсонської області в 2015 році визначено 7 масивів рекреаційного призначення для провадження інвестиційної діяльності.

Розробляється інвестиційний проєкт з розвитку узбережжя Чорного і Азовського морів "La Perla Azzurra & La Costa Azzurra", який передбачає будівництво берегоукріплення в с. Приморське та створення курортно-рекреаційної зони на березі Чорного моря.

Планується будівництво міжнародного лікувального центру реабілітації та відпочинку в комплексі "Акварель" у місті Скадовську.

Це тільки деякі приклади проєктів інвестиційних вкладень у розвиток туризму і відпочинку в регіоні. Задля створення додаткових можливостей реалізації про-

ектів туристично-рекреаційного комплексу представляється доцільним залучення до цієї справи великої кількості успішно працюючих підприємств Херсонщини. Дійсно, промисловий комплекс області становлять понад 200 підприємств різних галузей, серед яких:

- Херсонський завод "Палада";
- ООО "НВП "Херсонський машинобудівний завод";
- ТОВ "Цюрупінська паперова компанія";
- завод гофрокартонної упаковки "Дунапак Таврія" у м. Олешки;
- філіал ООВ з іноземними інвестиціями "Хенкель-Баутехнік";
- компанії "Чумак" і "Green Teem";
- завод "Данон Дніпро";
- агрофірма "Білозерський";
- ПАТ "Дім марочних коньяків "Таврія";
- виноробне господарство П.М. Трубецького;
- сімейна виноробня "Курінь" та багато інших.

Туризм в Херсонській області гостро потребує не тільки зовнішніх, але й внутрішніх інвестицій — тих, що можуть надходити від підприємств, які працюють у регіоні. Доцільність такої взаємодії обумовлена не тільки очікуваним економічним ефектом, але й іміджевою і соціальною складовими.

Деякі підприємства області вже долучаються до туристичної діяльності. Так, господарство П.М. Трубецького вже кілька років організовує винні тури на підприємство, більш того в 2013 р. було закінчено реконструкцію історичної будівлі виноробні з розміщенням там готелю та ресторану для туристів. Екскурсії на завод практикує і підприємство "Таврія" — єдиний в Україні будинок марочних коньяків з повним виробничим циклом. Розроблено проект створення готельного комплексу "Tavria SPA Resort", і на інвестиційному порталі міста розміщено цей проект для пошуку партнерів та інвесторів. З квітня 2017 року регулярні пасажирські перевезення та екскурсії по Дніпру здійснюють судна "Нібулон-експрес" за маршрутом Херсон — Гола Пристань — Нова Каховка — Херсон.

З оглядом на наведені приклади кожне з відомих підприємств Херсонської області може стати не тільки майданчиком для екскурсій, але й інвестором для облаштування рекреаційних територій, модернізації старих і побудови сучасних закладів оздоровлення і відпочинку, створення курортних закладів, покращання транспортної інфраструктури. Прикладом вдалої співпраці бізнесу і міської влади в рамках державно-приватного партнерства може бути інвестиційний проект "Добудова та підвищення ефективності Сиваської вітрової електростанції", в рамках якого у 2017 році відкрито першу чергу вітрової електростанції "Новотроїцька". Такі підприємства можуть стати в ряд туристичних дестинацій промислового туризму.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Херсонська область має потужний потенціал для подальшої активізації туристично-рекреаційної діяльності. Туристичні потоки на Херсонщину зростають вражаючими темпами, а саме, протягом останніх 5 років у середньому на 20 % щорічно. Тому завдання росту тури-

стичного потенціалу і покращання організації туристської діяльності на території Херсонської області є невідкладним.

У зв'язку із тим, що в Україні відбувається процес децентралізації та формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ), місцева влада отримує додаткові сприятливі умови для динамічного розвитку регіонів, вона стає зацікавленою в розвитку інвестиційної привабливості своїх територій, громади зможуть самостійно залучати інвестиції, залишати на місцях надходження від податків (єдиного, на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності та податку на майно), використовувати ці кошти для розвитку територій, зокрема, створення сучасної транспортної, житлово-комунальної інфраструктури. Крім того, Урядом України передбачено чотири основні механізми державної підтримки регіонального розвитку. Як приклад, можна навести діяльність Присиваської сільської об'єднаної громади Херсонської області щодо забезпечення місць для ночівлі відвідувачам Лемурийського озера і, відповідно, самозайнятості для мешканців громади [12].

Розширення і укріплення державно-приватного партнерства місцевої влади з провідними підприємствами області, про які йшла мова в статті, дозволить здійснити розбудову туристично-рекреаційних закладів, створення курортів місцевого значення, поліпшення туристичної інфраструктури області, забезпечення безпеки туристів. Для здійснення проектів, які об'єднують зусилля влади і підприємств щодо створення конкурентоспроможного херсонського туристичного продукту, в регіоні існують унікальні можливості: природно-ресурсний потенціал, промисловий і агропромисловий комплекси, сприятливий інвестиційний клімат.

Подальші дослідження передбачають більш докладне вивчення можливостей регіону у розвитку таких напрямів туризму, як гастрономічний, винний, екстремальний, зелений, промисловий — у відповідності до туристично-рекреаційної потужності та економічної структури Херсонщини. Доцільним представляється й дослідження шляхів підвищення стандартів безпеки туризму, рівня обслуговування та якості надання туристичних послуг як необхідних умов для збереження наявних обсягів туристичних потоків регіону.

Література:

1. ДССУ Головне управління статистики у Херсонській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/>
2. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Херсонської області на 2018 рік. — С. 34—47 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://khoda.gov.ua/programa-rozvitku-oblasti>
3. Стратегія розвитку Херсонської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://khoda.gov.ua/strategiya-rozvitku-2020>
4. Інвестиційний портал Херсонщини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://investinkher-son.gov.ua/>
5. ДССУ Статистичний збірник "Колективні засоби розміщення в Україні у 2017 році" / Київ 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukr->

stat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_kzr_2017.pdf

6. Херсонська обласна державна адміністрація, розділ "Туристичний та рекреаційно-курортний потенціал" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://khoda.gov.ua/turistichnij-ta-rekreacijno-kurortnij-potencial/>

7. Василевська Я.В. Природно-заповідний фонд Херсонської області як об'єкт рекреаційного природо-користування / Я.В. Василевська // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. — Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. — Вип. 13 (2). — С. 125—128.

8. Нездоймінов С.Г., Андрєєва Н.М. Дослідження туристичного руху на водному транспорті в Україні // Маркетинг і менеджмент інновацій. — 2017. — № 1. — С. 205—212.

9. Котлубай В.О. Відродження прибережних пасажирських перевезень в системі морського туризму України / В.О. Котлубай // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер.: Економіка і управління. — 2013. — № 26. — С. 36—42.

10. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року / Постанова Кабінету Міністрів України від 07.10.2009. — № 1307 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-p>

11. Асоціація міжнародних експедиторів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ameu.org.ua/news/2114-vadaturskij-vklali-majzhe-2-mlrd-v-richkovu-infrastrukturu>

12. Реформа децентралізації влади в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://old.decentralization.gov.ua/>

13. Арбузова Ю.В., Яковенко В.Д. Стан та перспективи розвитку туризму в Херсонській області // Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві. — 2013. — Вип. 1 (2) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sbornik.college.ks.ua/downloads/sbornik2/pdf/36.pdf>

14. Майорова Т. В. Результативність інвестицій у соціальну сферу регіонів України / Т. В. Майорова // Ефективна економіка. — 2011. — № 7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=641>

15. Шуплат О.М. Роль публічно-приватного партнерства у залученні фінансових ресурсів у сферу туризму / О.М. Шуплат // Корпоративні фінанси: проблеми та перспективи інноваційного розвитку: зб. матеріалів І Всеукр. наук.-прак. конф. (Київ, 22 червня 2016 р.) — К.: КНЕУ, 2016 р. — С. 345—348.

References:

1. Main Department of Statistics in Kherson Oblast (2018), available at: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 28 Nov 2018).

2. Kherson regional state administration (2018), "Program of socio-economic and cultural development of the Kherson region for 2018", available at: <http://khoda.gov.ua/programa-rozvitku-oblasti> (Accessed 30 Nov 2018).

3. Kherson regional state administration (2016), "Strategy of development of Kherson region for the period till 2020", available at: <http://khoda.gov.ua/strategiya-rozvitku-2020> (Accessed 29 Nov 2018).

4. Kherson Regional State Administration (2018), "Kherson Region Tourism — the Way to Impressions!" available at: <https://investinkherson.gov.ua/> (Accessed 28 Nov 2018).

5. SSSU (2018), Statistical collection "Collective accommodation in Ukraine in 2017", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_kzr_2017.pdf (Accessed 28 Nov 2018).

6. Kherson regional state administration (2018), "Section of tourism and recreation and resort potential", available at: <http://khoda.gov.ua/turistichnij-ta-rekreacijno-kurortnij-potencial/> (Accessed 30 Nov 2018).

7. Vasilevskaia, Ya.V. (2012), "Natural reserve fund of the Kherson region as an object of recreational nature use", Social Sciences and Economics Geography: Interregional Collection of Scientific Papers, vol.13 (2), pp.125—128.

8. Nezdoimov, S.G. and Andreeva, N.M. (2017), "Research of tourist traffic on water transport in Ukraine", Marketing and management of innovations, pp. 205—212.

9. Kotlubay, V.O. (2013), "Revival of Coastal Passenger Transportation in the Sea Tourism System of Ukraine", Collection of scientific works of the State economic-technological university of transport, vol. 26, pp. 36—42.

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2009), Resolution "About the approval of the Maritime Doctrine of Ukraine for the period up to 2035", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-p> (Accessed 28 Nov 2018).

11. Association of International Forwarders of Ukraine (2018), available at: <http://ameu.org.ua/news/2114-vadaturskij-vklali-majzhe-2-mlrd-v-richkovu-infrastrukturu> (Accessed 29 Nov 2018).

12. The Reform of the Decentralization of Government in Ukraine (2018), available at: <https://old.decentralization.gov.ua/> (Accessed 30 Nov 2018).

13. Arbuzova, Yu.V. and Yakovenko, V.D. (2013), "State and prospects of tourism development in the Kherson region", Information Technologies in Education, Science and Production, vol. 1 (2), available at: <http://sbornik.college.ks.ua/downloads/sbornik2/pdf/36.pdf> (Accessed 30 Nov 2018).

14. Mayorova, T. V. (2011), "Efficiency of investments in the social sphere of regions of Ukraine", Effective economy, no 7, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=641> (Accessed 15 Dec 2018).

15. Shuplat, O. M. (2016), "The role of public-private partnership in attracting financial resources in the sphere of tourism", Zbirka materialiv ІVseukrayinskoyi naukovopraktychnoyi konferentsiy.i Korporatyvni finansy: problemy ta perspektyvy innovatsiynoho rozvytku [Collection of materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Corporate Finance: Problems and Prospects for Innovation Development], Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine, pp. 345—348.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2019 р.

УДК 338

О. В. Гамова,
к. е. н., доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія
І. А. Козачок,
ст. викладач кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія
А. В. Майна,
магістр ОА-17, Запорізька державна інженерна академія

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.79

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ АУДИТУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ НА ПРОМИСЛОВОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

O. Gamova,
Cand. Sci. (Econ.), associate professor of Accounting
and Auditing Department of Zaporizhzhia State Engineering Academy
I. Kozachok,
Senior Lecturer of Accounting and Auditing Department of Zaporizhzhia State Engineering Academy
A. Mayna,
master AA-17 of Zaporizhzhia State Engineering Academy

PROPOSALS FOR IMPROVING THE AUDIT OF FIXED ASSETS IN THE INDUSTRIAL ENTERPRISE

Авторами статті, на підставі дослідженого матеріалу трактування поняття "основні засоби" вітчизняними вченими-економістами, запропоновано своє визначення, а саме: основні засоби — це результат людської діяльності, виражений у матеріальні цінності, який використовується підприємством більш ніж один рік і поступово переносить свою вартість на виготовлену продукцію (надані послуги) у вигляді амортизаційних відрахувань, зберігаючи свою натуральну форму.

Обґрунтовано мету та завдання проведення аудиту основних засобів на промисловому підприємстві. Розроблено програму аудиту основних засобів для підвищення якості облікових робіт на підприємстві, яка включає тест внутрішнього контролю амортизації основних засобів, загальний план аудиту, програму аудиту, робочі документи аудитора. Програма аудиту має комплексний підхід до формування інформаційної бази аудиту основних засобів у розрізі аудиторських процедур та джерел аудиторських доказів (первинних документів, реєстрів обліку фінансової та податкової звітності). Запропонована методика проведення перевірки надасть змогу аудитору охопити всі аспекти обліку основних засобів на промисловому підприємстві, дослідити правильність, своєчасність, законність відображення в обліку основних засобів, вчасно виявити порушення, провести якісний аудит та підвищити якість облікових робіт підприємства.

Аудит основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив" базується на перевірці правильності оприбуткування основних засобів, введення їх в експлуатацію, чіткості і повноти розрахунку амортизаційних відрахувань, своєчасності списання та правильності оформлення відповідних первинних документів.

Сформований комплексний підхід до аудиту основних засобів на промисловому підприємстві ПрАТ "Запоріжвогнетрив". Сформовано пропозиції щодо вдосконалення програми аудиту основних засобів та робочих документів у розрізі амортизаційних відрахувань на ПрАТ "Запоріжвогнетрив". Для узагальнення результатів перевірки, на основі програми аудиту основних засобів розроблено робочі документи, в яких фіксується отримана в ході перевірки інформація, і формуються відповідні висновки про виявлені відхилення та порушення.

The authors of the article on the ground of investigated material, which shows interpretation of the concept "fixed assets" by native scientists-economists, suggested their own definition: fixed assets are the result of human activity, which is expressed in material assets and is used by the enterprise more than a year; they gradually transfer its value to finished goods or services in the form of amortization deductions and save their natural form.

The authors of the article grounded the aim and tasks of fixed assets audit carrying out in the industrial enterprise. In the article they elaborated the fixed assets audit programme for increasing of quality of accounting works in the enterprise which includes internal control test of fixed assets amortization, general audit plan, audit programme, auditors' working papers. The audit programme has comprehensive approach to forming of InfoBase of fixed assets audit in section of audit procedures and sources of audit evidences (source documents, accounting registers, financial accountability and tax accounts). The offered method of checking will enable auditor to cover all aspects of accounting of fixed assets in the industrial enterprise, to investigate correctness, timeliness and legality of reflection of fixed assets in accounting; to discover violations on timely; to conduct qualitative audit and to increase the quality of accounting works in the enterprise.

The fixed assets audit in PJSC "Zaporozhogneupor" is basing on checking of correctness of fixed asset recognition, putting them into operation, accuracy and completeness of amortization deductions calculations, timeliness of retirements and correctness of execution of appropriate source documents.

The comprehensive approach to fixed assets audit in the industrial enterprise PJSC "Zaporozhogneupor" was formed. The proposals concerning the improvement of fixed assets audit programme and working documents in section of amortization deductions PJSC "Zaporozhogneupor" were suggested. The working documents were elaborated for summarizing of checking results based on fixed assets audit programme. In these documents received information is fixed and appropriate summaries about revealed deviations and violations are formed.

Ключові слова: основні засоби, амортизація, знос, облік, план аудиту, програма аудиту, робочі документи.

Key words: fixed assets, depreciation, depreciation, accounting, audit plan, audit program, working documents.

ВСТУП

У сучасному світі ведення підприємницької діяльності мало ймовірно без участі основних засобів. Вони утримуються для використання при виготовленні продукції або поставки товарів (робіт, послуг), для надання в оренду іншим особам або для адміністрування та збутових цілей, а також, як очікується, будуть використані протягом більш ніж одного звітного періоду. Основні засоби — один з важливіших елементів активів, який забезпечує безперервне функціонування підприємств. Стан, вартість, достовірні оцінки об'єктів основних засобів цікавлять не тільки керівництво та засновників підприємства, а й потенційних інвесторів, які приймають рішення вкладання коштів з огляду фінансових та аудиторських звітів. Тому, аудит основних засобів має стратегічну функцію у розвитку підприємств і прийнятті управлінських рішень та потребує подальшого вивчення та удосконалення, з метою контролю за дотриманням чинного законодавства наявності, обліку та руху основних засобів на підприємстві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження діючої практики аудиту основних засобів займалися такі видатні науковці: Андрієнко О.М., Бречко Т.М., Бутинець Ф.Ф., Варцаба В.І., Вознюк Г.Л.,

Герасимович А.М., Жидеєва Л.І., Загородній А.Г., Литвин Н.Б., Сарахман О.М., Хом'як Р.Л. та інші. Але, незважаючи на достатню кількість досліджень і публікацій, термін "основні засоби" потребує більш детального вивчення та висвітлення теоретичних аспектів удосконалення аудиту основних засобів на підприємстві.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є обґрунтування та розробка пропозицій щодо удосконалення діючої практики аудиту основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансовий облік основних засобів та інших необоротних матеріальних активів (далі — основні засоби) в Україні ведеться з дотриманням законодавства.

Законодавчі та нормативні документи, що регулюють порядок ведення бухгалтерського обліку операцій з основними засобами, ефективності та інтенсивності їх використання на підприємствах наведено в таблиці 1.

З наведеної вище таблиці видно, що облік основних засобів в Україні регулюється багатьма нормативними актами, що дає змогу базуючись на цих законодавчих актах, застосовуючи методики та інструкції, вести відповідний облік основних засобів, вірно відобра-

Таблиця 1. Огляд нормативно-законодавчої бази з обліку основних засобів

№	Нормативне джерело	Питання, що розкривається
1	2	3
1	Податковий кодекс України [10]	В частині основних засобів здійснюється розподіл на 16 груп з визначенням мінімального строку їх експлуатації, методи проведення амортизації, формування первісної вартості ОЗ, правил проведення індексації та ін.
2	Господарський кодекс України [4]	Поняття майна підприємства, в тому числі й основних засобів, джерел його формування тощо
3	Цивільний кодекс України [13]	Порядок придбання та оренди, правила використання транспортних засобів як основних засобів
4	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [11]	Визначає методологічні принципи формування в бухгалтерському обліку інформації основних засобів, а також її розкриття у фінансовій звітності
5	Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [7]	Визначаються рахунки, на яких обліковуються основні засоби, а також ті рахунки з якими може кореспондувати 10 рахунок та субрахунки, що йому належать
6	Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [6]	Визначає порядок ведення бухгалтерського обліку, складання і подання фінансової звітності
7	Методичні рекомендації щодо бухгалтерського обліку основних засобів [9]	Розглядає конкретні операції з основними засобами з відповідною кореспонденцією рахунків до них
8	Державний класифікатор України «Класифікація основних фондів» [5]	Складова частина державної системи класифікації та кодування техніко-економічної і соціальної інформації. Розглядається детальна класифікація основних фондів

жати всі операції в обліку. Законодавчі та нормативні документи визначають методологічні засади формування інформації про основні засоби та її розкриття у фінансовій звітності.

Вітчизняні вчені-економісти визначають поняття "основні засоби" так:

Бутинець Ф.Ф. — це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він перевищує один рік) [1].

Хом'як Р.Л. — це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він перевищує один рік) [12].

Ковальчук І.В. — це вартісна форма існування засобів праці, які тривалий час, не змінюючи при цьому своєї натуральної форми, багаторазово беруть участь у процесі виробництва, поступово спрацьовуються і частинами (як амортизаційні відрахування) переносять свою вартість на вартість виготовленої продукції [8].

На основі дослідження терміну можна запропонувати своє визначення основних засобів — це результат людської діяльності, виражений у матеріальній цінності, який використовується підприємством більш ніж один рік і поступово переносить свою вартість на виготовле-

ну продукцію (надані послуги) у вигляді амортизаційних відрахувань, зберігаючи свою натуральну форму.

ПрАТ "Запоріжвогнетрив" — входить до п'ятірки найбільших виробників вогнетривкої продукції країн СНД і є найбільшим вогнетривким підприємством в Україні, яке не має собі рівних за видами і асортиментом високоякісної продукції — понад 1200 основних марок вогнетривів, неформованих матеріалів, бетонних сумішей та мас.

На балансі підприємства ПрАТ "Запоріжвогнетрив" станом на початок 2018 року первісна вартість основних засобів склала 422626 тис. грн, що складає 42,48 % від загального балансу активу. Тож, раціональне використання основних засобів та своєчасний аудит забезпечує підтримку майже половини активів всього підприємства.

До основних засобів ПрАТ "Запоріжвогнетрив" відносяться: будівлі, в яких розташовані офіси,

складські приміщення, виробничі цехи, лабораторії, приміщення соціального призначення, гаражі та ангари, будівлі, що здаються в оренду та багато інших; адміністративні автомобілі та автомобілі, що використовуються в процесі виробництва; машини та обладнання; офісна техніка та багато іншого.

Будівлі і споруди та автомобілі на ПрАТ "Запоріжвогнетрив" відображаються на балансі підприємства за ринковою вартістю, що визначається вартісною оцінкою. Решта груп основних засобів обліковується за первинною (фактичною) вартістю, яка дорівнює вартості грошових коштів або справедливій вартості інших активів, колишніх витрачених на придбання або створення основних засобів.

Облік основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив" регламентується низкою документів, а саме: наказом про облікову політику, положенням про головного бухгалтера, посадовими інструкціями, графіком документообігу та іншими. Інвентаризація основних засобів і аналіз норм амортизаційних відрахувань проводиться щорічно з метою отримання економічних вигод від подальшого їх використання. Тому з метою контролю за правильністю обліку основних засобів на підприємстві проводиться щорічний аудит.

Аудит основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив" базується на перевірці правильності оприбуткування основних засобів, введення їх в експлуатацію, чіткості і повноти розрахунку амортизаційних відрахувань, своєчасності списання та правильності оформлення відповідних первинних документів.

Мета аудиту основних засобів полягає у висловленні аудитором незалежної професійної думки щодо правильності відображення у звітності підприємства інфор-

Таблиця 2. Макет тесту внутрішнього контролю амортизації основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив"

№	Зміст питання	Варіант відповіді			Примітки
		Так	Ні	Інформація відсутня	
1	2	3	4	5	6
1	Вид діяльності підприємства: - виробниче; - фінансове; - комерційне; - консультативне				
2	Облік на підприємстві ведеться: - автоматизовано; - ручним способом; - комбіновано				
3	Чи є на підприємстві відділ внутрішнього контролю?				
4	Чи проводилась аудиторська перевірка у цьому році?				
5	Чи були виявлені аудиторами порушення?				
6	Чи правильно і своєчасно відображається інформація про первісну вартість об'єкта основних засобів?				
7	Чи правильно формуються амортизаційні групи?				
8	Метод нарахування амортизації, що застосовується на підприємстві: - прямолінійний; - прискореної амортизації; - кумулятивний; - зменшення залишкової вартості; - виробничий				
9	Чи правильно застосовуються методи нарахування амортизації?				
10	Чи правильно відображається сума нарахованої амортизації на рахунках бухгалтерського обліку?				
11	Чи правильно застосовуються форми первинної облікової документації для відображення: - ремонтних робіт; - модернізації, реконструкції				
12	Чи своєчасно проводиться інвентаризація?				
13	Чи проводиться на підприємстві переоцінка основних засобів?				

Таблиця 3. Загальний план для проведення аудиту основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив"

№	Етапи	Мета та завдання	Перелік процедур	Термін аудиту	ПІБ
1	2	3	4	5	6
1	Підготовчий	Знайомство з бізнесом клієнта, оцінка системи внутрішнього контролю та бухгалтерського обліку, визначення аудиторського ризику, суттєвості, планування аудиту основних засобів	Обмін листами, укладання договору ознайомлення з діяльністю підприємства: опитування, тестування		
2	Основний	Впевнитись у правильній класифікації та наявності документів про рух основних засобів	Перевірка структури основних засобів та наявності нормативних документів		
2	Основний	Визначити відповідність основних засобів законодавчим вимогам та статутним документам, достовірність первинних даних про формування та використання основних засобів, повноту та своєчасність відображення в облікових документах та фінансовій звітності	Аудит амортизації основних засобів		
3	Заклучний	Складання аудиторського звіту	Здійснення процедур з систематизації та обґрунтування отриманої інформації		

мації щодо повноти, достовірності і законності відображення інформації про облік та амортизацію основних засобів.

Щорічний аудит підтверджує, що аналітичний і синтетичний облік основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив" відповідає вимогам законодавчо-нормативних актів, але необхідно посилити контроль за нарахуванням амортизаційних відрахувань і оформленням операцій з амортизації основних засобів. З цієї метою можна запропонувати макет тесту внутрішнього контролю амортизації основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив" (табл. 2).

Поетапна послідовність дій аудитора, тобто за якими напрямками та з якою інтенсивністю буде проводитись

аудит основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив", визначає план перевірки, представлений в таблиці 3.

У таблиці 4 пропонується програма аудиту основних засобів та нарахування амортизації на ПрАТ "Запоріжвогнетрив", яка надасть можливість визначити характер, час та обсяг перевірки для якісного проведення запланованих аудиторських процедур, що необхідні для виконання загального плану аудиту.

Для узагальнення результатів перевірки, на основі програми аудиту амортизації основних засобів розроблені робочі документи, в яких фіксується отримана в ході перевірки інформація, і формулюються відповідні висновки про виявлені відхилення та порушення (табл. 5— 10).

Таблиця 4. Запропонована програма аудиторської перевірки обліку основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив"

№	Мета та критерії якості	Перелік аудиторських процедур	Джерела інформації	Методи перевірки	Код робочого документа	Період перевірки	Виконавець	Примітки
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Упевнитися в наявності та умовах збереження ОЗ [А, Б, Г, Д]	Перевірка наявності і збереження основних засобів		Документальний, суцільний	ОЗ-1			
1.1	Упевнитися у створенні комісії з приймання ОЗ [А, Б, В]	Перевірка створення комісії з приймання основних засобів	Накази, розпорядження	Документальний	ОЗ-1.1			
1.2	Упевнитися у правильності оформлення договорів купівлі-продажу ОЗ [А, Б, В, Г]	Перевірка оформлення договорів купівлі-продажу основних засобів	Договори угоди	Документальний	ОЗ-1.2			
1.3	Упевнитися у правильності оформлення протоколів договірної ціни [А, Б, В, Г]	Перевірка оформлення протоколів договірної ціни	Протоколи, угоди, накази	Документальний, арифметичний	ОЗ-1.3			
1.4	Упевнитися у правильності відображення первісної вартості в актах приймання-передачі ОЗ [А, Б, В, Г, Е]	Перевірка правильності відображення первісної вартості в актах приймання-передачі основних засобів	Акти приймання-передачі, інвентарні картки, журнали реєстрації	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-1.4			
1.5	Упевнитися у правильності відображення первісної вартості після добудови і дообладнання об'єктів [А, Б, В, Г, Е]	Перевірка правильності відображення первісної вартості після добудови і дообладнання об'єктів, реконструкції або часткової ліквідації об'єктів	Проектно-кошторисна документація, накази, акти інвентаризації	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-1.5			
1.6	Упевнитися в організації синтетичного і аналітичного обліку ОЗ [А, Б, В, Г, Д]	Оцінка організації синтетичного і аналітичного обліку основних засобів у бухгалтерії підприємства і за матеріально відповідальними особами в місцях експлуатації основних засобів	Первинні документи, облікові реєстри, облікова політика	Документальний, арифметичний, вибірковий	ОЗ-1.6			
1.7	Упевнитися в правильності обліку витрат на ремонт ОЗ [А, Б, В, Г, Д]	Перевірка і оцінка діючого на підприємстві порядку обліку витрат на ремонт основних засобів	Облікова політика, накази, кошториси, звіти	Документальний, арифметичний, вибірковий	ОЗ-1.7			
1.8	Упевнитися в правильності проведеної переоцінки ОЗ [А, Б, В, Г, Д, Е]	Перевірка результатів проведеної переоцінки основних засобів	Накази, акти, інвентаризації ні документи, облікові реєстри	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-1.8			
1.9	Упевнитися в результатах останньої інвентаризації ОЗ [А, Б, В, Г, Д]	Перевірка результатів останньої інвентаризації основних засобів	Інвентаризаційні документи, первинні документи, облікові реєстри	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-1.9			
1.10	Упевнитися з правильністю ведення картотеки ОЗ та інвентарних списків [А, Б, В, Г]	Ознайомлення з порядком ведення картотеки основних засобів та інвентарних списків по конкретним матеріально відповідальним особам бухгалтерією підприємства	Картотека, інвентаризації ні документи, накази, договори про матеріальну відповідальність	Документальний	ОЗ-1.10			
1.11	Упевнитися в забезпеченості підприємства нормативними документами [А, Б, В, Г]	Перевірка забезпеченості бухгалтерії діючими документами	Накази, розпорядження	Документальний	ОЗ-1.11			
1.12	Упевнитися у правильності відображення у звітності наявності ОЗ [А, Б, Г, Д]	Перевірка відображення у звітності наявності основних засобів	Форми звітності	Документальний	ОЗ-1.12			
2	Упевнитися правильності відображення руху ОЗ [А, Б, Г, Д]	Перевірка руху основних засобів			ОЗ-2			
2.1	Упевнитися у правильності відображення у бухгалтерському обліку внесків у статутний капітал [А, Б, Г, Д]	Перевірка правильності відображення у бухгалтерському обліку внесків у статутний капітал	Накази, акти приймання, реєстри бухгалтерського обліку	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-2.1			
2.2	Упевнитися у правильності оцінки внесених до статутного капіталу ОЗ [А, Б, Г, Д, Е]	Перевірка правильності оцінки внесених до статутного капіталу основних засобів	Методики оцінки, протоколи зборів засновників	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-2.2			

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2.3	Упевнитися у правильності відображення фактичного надходження в якості внесків засновників у статутний капітал ОЗ [А, Б, Г, Д]	Перевірка фактичного надходження в якості внесків засновників у статутний капітал основних засобів	Накази, акти, рахунки, реєстри бухгалтерського обліку, баланс	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-2.3			
2.4	Упевнитися у правильності відображення фактичного вибуття ОЗ [А, Б, Г, Д]	Перевірка фактичного вибуття основних засобів у результаті розрахунків із засновниками	Протоколи, накази, реєстри бухгалтерського обліку, акти, баланс	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-2.4			
2.5	Упевнитися у правильності відображення у звітності руху ОЗ [А, Б, Г, Д, Є]	Перевірка відображення у звітності руху основних засобів	Форми звітності	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-2.5			
3	Упевнитися у правильності відображення нарахування амортизації [А, Б, Г, Д]	Перевірка правильності нарахування амортизації	Розрахунки	Документальний, арифметичний, вибірковий	ОЗ-3			
3.1	Упевнитися у правильності відображення щомісячного нарахування амортизації по ОЗ [А, Б, Г, Д]	Перевірка правильності щомісячного нарахування амортизації по основним засобам в цілях ведення обліку та оподаткування	Довідки, реєстри бухгалтерського обліку, баланс	Документальний, арифметичний, вибірковий	ОЗ-3.1			
3.2	Упевнитися у правильності відображення об'єктів ОЗ, але за якими не нараховується амортизація [А, Б, Г, Д]	Перевірка об'єктів основних засобів, але за якими не нараховується амортизація	Довідки, розрахунки, реєстри бухгалтерського обліку, документи	Документальний, арифметичний, вибірковий	ОЗ-3.2			
3.3	Упевнитися у правильності відображення об'єктів ОЗ, по яких нараховується прискорена амортизація [А, Б, Г, Д]	Перевірка об'єктів основних засобів, по яких нараховується прискорена амортизація	Розрахунки, довідки, реєстри обліку, кошторису	Документальний, арифметичний, суцільний	ОЗ-3.3			
3.4	Упевнитися у правильності формування документів по нарахованій амортизації ОЗ, що вносяться в якості внеску в капітал [А, Б, Г, Д]	Перевірка документів по нарахованій амортизації основних засобів, що вносяться в якості внеску в статутний капітал	Рішення ради директорів, рішення річних зборів акціонерів	Документальний, арифметичний, вибірковий	ОЗ-3.4			
3.5	Упевнитися у правильності відображення терміну нарахування амортизації [А, Б, В, Г, Д]	Перевірка терміну, з якого починається і з якого закінчується нарахування амортизації основних засобів	Протоколи, довідки, розрахунки, акти, баланс, реєстри обліку, дані про рух грошових коштів	Документальний	ОЗ-3.5			
3.6	Упевнитися у правильності відображення в звітності нарахованої амортизації [А, Б, Г, Д, Є]	Перевірка відображення в звітності нарахованої амортизації основних засобів	Форми звітності	Документальний, арифметичний	ОЗ-3.6			
4	Упевнитися у правильності розрахунків з оподаткування [А, Б, В, Г, Д]	Перевірка правильності оподаткування за основними засобами			ОЗ-4			
4.1	Упевнитися у правильності розрахунків з ПДВ [А, Б, В, Г, Д]	Перевірка правильності розрахунків з ПДВ	Декларації і розрахунки з ПДВ, книги покупок і продажів, рахунки-фактури, накладні, довідки, розрахунки, інші документи	Документальний, арифметичний, вибірковий	ОЗ-4.1			
4.2	Упевнитися у правильності розрахунків з податку на прибуток [А, Б, В, Г, Д]	Перевірка правильності розрахунків з податку на прибуток	Декларації і розрахунки, звіт про прибутки і збитки, довідки, облікові реєстри	Документальний, арифметичний, суцільна	ОЗ-4.2			
4.3	Упевнитися у правильності розрахунків з податку на майно [А, Б, В, Г, Д]	Перевірка правильності розрахунків з податку на майно	Декларації та розрахунки, довідки, інші відомості	Документальний, арифметичний, суцільна	ОЗ-4.3			
4.4	Упевнитися у правильності відображення у звітності всіх операцій з обліку ОЗ [А, Б, Г, Є]	Перевірка відображення у звітності всіх операцій з обліку основних засобів	Форми звітності	Документальний, арифметичний, суцільна	ОЗ-4.4			
Критерії якості аудиторської перевірки: А – наявність, Б – правдивість, В – права та зобов'язання, Г – повнота, Д – вимірювання, Е – оцінка варіантності, Є – подання та розкриття								

Таблиця 5. Робочий документ з перевірки фактичної наявності основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив"

№ з/п	Цех	Найменування об'єкта ОЗ	Інв. №	За даними підприємства		За даними аудиту		Відхилення
				кількість	вартість	кількість	вартість	
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Таблиця 6. Робочий документ з перевірки правильності встановлення строку корисного використання основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив"

Дата акта приймання	Інв. №	№ акта	Найменування об'єкта ОЗ	Первісна вартість, грн	Строк корисного використання, років		Відхилення
					за даними підприємства	за даними аудитора (згідно ПКУ)	
1	2	3	4	5	6	7	8

Таблиця 7. Робочий документ з перевірки правильності початку нарахування амортизації основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив"

Дата введення в експлуатацію	Інв. №	№ акта приймання	Найменування об'єкта ОЗ	Первинна вартість, грн	Місяць, з якого починається нарахування амортизації за даними		Відхилення
					підприємства	аудитора	
1	2	2	3	4	5	6	7

Таблиця 8. Робочий документ з перевірки правильності визначення та повноти відображення в обліку вартості, що амортизується, об'єктів основних засобів, які надійшли у звітному періоді на ПрАТ "Запоріжвогнетрив"

Дата акта приймання	Інв. №	№ акта	Найменування об'єкта ОЗ	Вартість, що амортизується, грн						Відхилення
				За даними підприємства			За даними аудиту			
				Вартість ОЗ	Вартість доставки	Вартість установки	Вартість ОЗ	Вартість доставки	Вартість установки	
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10

Таблиця 9. Робочий документ з перевірки правильності кореспонденції рахунків з обліку амортизації на ПрАТ "Запоріжвогнетрив"

Зміст операції	Інв. №	За даними підприємства			За даними аудитора			Відхилення та виправлення		
		Дт	Кт	Сума, грн	Дт	Кт	Сума, грн	Дт	Кт	Сума, грн
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Таблиця 10. Робочий документ з перевірки правильності складання Балансу ПрАТ "Запоріжвогнетрив"

Показник	За даними підприємства, грн	За даними аудитора, грн	Відхилення та виправлення, грн	Примітки
1	2	3	4	5
Основні засоби				
Первинна вартість				
Знос				

Даний робочий документ дає можливість перевірити фактичну наявність основних засобів та визначити їх вартість.

За допомогою робочого документа визначаються помилки у строках корисного використання основних засобів згідно з Податковим Кодексом України, який визначає мінімально допустимі строки амортизації основних засобів. Відхилення, які пов'язані з невірним встановленням строків експлуатації можуть призвести до викривлення результатів фінансової діяльності підприємства, тому вони є суттєвими.

Робочий документ визначає відхилення у правильності визначення початку нарахування амортизаційних відрахувань, адже згідно Податкового Кодексу України амортизація нараховується щомісяця починаючи з місяця, що настає за місяцем введення об'єкта ОЗ в експлуатацію, і зупиняється на період його реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання, консервації та інших видів поліпшення та консервації.

За допомогою робочого документа аудитора можна зіставити данні з повноти і правильності відношення

витрат, пов'язаних з доставкою основних засобів, установкою і так далі, до первісної вартості, адже П(С)БО 7 "Основні засоби" зазначає, що витрати зі страхування ризиків доставки основних засобів; витрати на встановлення, монтаж, налагодження основних засобів включаються до первісної вартості.

Цей документ дає можливість виявити помилки у кореспонденції рахунків при нарахуванні амортизації основного засобу.

Робочий документ з перевірки правильності складання Балансу ПрАТ "Запоріжвогнетрив" дає можливість у загальному виді побачити викривлення фінансової інформації.

Запропонована програма аудиту основних засобів та їх амортизації на ПрАТ "Запоріжвогнетрив" дасть змогу аудиторам більш детально вивчити облік основних засобів, звернути особливу увагу на методи нарахування амортизації та правильність віднесення основних засобів на бухгалтерські рахунки. Детальна картина амортизаційних відрахувань допомагає виявляти порушення та надавати рекомендації щодо їх усунення.

Запобігання помилок у амортизаційних відрахуваннях основних засобів на ПрАТ "Запоріжвогнетрив" знижує можливість викривлення фінансової звітності та збільшує контроль за своєчасністю, законністю та правильністю відображення в обліку основних засобів.

ВИСНОВКИ

На підставі дослідженого матеріалу трактування поняття "основні засоби" вітчизняними вченими-економістами було запропоновано своє визначення, а саме: основні засоби — це результат людської діяльності, виражений у матеріальній цінності, який використовується підприємством більш ніж один рік і поступово переносить свою вартість на виготовлену продукцію (надані послуги) у вигляді амортизаційних відрахувань, зберігаючи свою натуральну форму.

Результатами наукової статті є сформований комплексний підхід до аудиту основних засобів на промисловому підприємстві ПрАТ "Запоріжвогнетрив". Сформовано пропозиції щодо вдосконалення програми аудиту основних засобів та робочих документів розрізі амортизаційних відрахувань на ПрАТ "Запоріжвогнетрив".

Література:

1. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський словник / Ф.Ф. Бутинець. — Житомир ПП "Рута", 2001. — 224 с.
2. Гамова О. В., Козачок І. А., Марченко О. С. Формування системи обліку та аудит стану та руху основних засобів на підприємстві. Ефективна економіка. 2018. № 1. — URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6058>
3. Гамова О.В. Удосконалення обліку основних засобів на ПАТ "Державний Ощадний Банк України" / О.В. Гамова, І.А. Козачок, Т.О. Бут. Інвестиції: практика та досвід. — 2018. — № 4. — URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5940&i=8>
4. Господарський кодекс України №3713-VI від 08.09.2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>
5. Державний класифікатор України "Класифікація основних фондів" від 19.08.1997 р. №507 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://consultant.parus.ua/?doc=0073TADBCB>
6. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" № 996 XIV від 16 липня 1999 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>
7. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
8. Ковальчук І.В. Економіка підприємства: [навч. посібник] / За ред. І. В. Ковальчук. — К.: Знання, 2008. — 679 с.
9. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби" затверджений наказом Міністерства

фінансів України № 92 від 27 квітня 2000 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO7.aspx>

12. Хом'як Р.Л. Бухгалтерський облік в Україні: [навч. посібник] / За ред. Р.Л. Хом'яка, В.І. Лемішевського. — [6-е вид., доп. і перероб.]. — Львів: Національний університет "Львівська політехніка", "Інтелект-Захід", 2007. — 1200 с.

13. Цивільний Кодекс України №3610-VI від 07.07.2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>

References:

1. Butynets', F.F. (2001), Bukhhalters'kyj slovnyk [Accounting Dictionary], PP "Ruta", Zhytomyr, Ukraine.
  2. Hamova, O.V. Kozachok, I.A. and Marchenko, O.S. (2018), "Formula accounting system and audit status and movement of fixed assets in the enterprise", *Efektivna ekonomika*, vol. 1, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6058> (Accessed 15 Jan 2019).
  3. Hamova, O.V. Kozachok, I.A. But, T.O. (2018), "Improvement of the audit of fixed assets at JSC "State Savings Bank of Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 4, available at: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5940&i=8> (Accessed 15 Jan 2019).
  4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Commercial Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 15 Jan 2019).
  5. State Committee for Standardization, Metrology and Certification of Ukraine (1997), "The State Classifier of Ukraine "Classification of fixed assets"", available at: <http://consultant.parus.ua/?doc=0073TADBCB> (Accessed 15 Jan 2019).
  6. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14> (Accessed 15 Jan 2019).
  7. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Instruction on the application of the Account of Accounts of Assets, Capital, Commitments and Business Operations of Enterprises and Organizations", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 15 Jan 2019).
  8. Koval'chuk, I.V. (2008), *Ekonomika pidpryemstva* [Economy of the enterprise], Znannia, Kyiv, Ukraine.
  9. Ministry of Finance of Ukraine (2018), "Methodological recommendations on the accounting of fixed assets", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 15 Jan 2019).
  10. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 15 Jan 2019).
  11. Ministry of Finance of Ukraine (2000), "Regulation (standard) of accounting 7 "Property, plant and equipment", available at: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO7.aspx> (Accessed 15 Jan 2019).
  12. Khom'iak, R.L. and Lemishevs'kiy, V.I. (2007), *Bukhhalters'kyj oblik v Ukraini* [Accounting in Ukraine], Natsional'nyj universytet "L'vivs'ka politekhnika", "Intelekt-Zakhid", L'viv, Ukraine.
  13. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Accessed 15 Jan 2019).
- Стаття надійшла до редакції 19.01.2019 р.*

УДК 351:628.1:331](477)

Н. І. Олійник,
д. н. з держ. упр., доцент, завідувач кафедри економічної політики та врядування,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ, Україна
І. І. Крилова,
к. ю. н., докторант, Національна академія
державного управління при Президентові України, м. Київ, Україна

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.87

СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ НИЗЬКОВУГЛЕЦЕВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ВОДОВІДВЕДЕННЯ

N. Olijnyk,
Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department
of Economic Policy and Governance of National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine
I. Krylova,
Candidate of Law, Doctoral student of National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE STATE OF REALIZATION OF NUCLEAR CLEANING POLICY IN WATER SUPPLY AND WASTEWATER SECTOR

Реалізація низьковуглецевої політики передбачає скорочення викидів парникових газів, відмову від викопного палива та інвестування у відновлювальні джерела енергії, а це потребує змін у енергетичній та промисловій сфері, технологізації й урівноваженого використання природних ресурсів, але разом з тим не повинно заважати економічному росту. Необхідність переходу до низьковуглецевої політики зумовлює актуальність проблем раціонального та ефективного використання енергетичних ресурсів у всіх сферах економіки, в тому числі, у сфері водопостачання та водовідведення. Стан сфери водопостачання та водовідведення характеризується негативними тенденціями, зокрема, значною зношеністю основних фондів, значними втратами води, високою енергоємністю виробництва тощо. В статті зазначено показник енергоємності ВВП України та його коливання протягом останніх років, наведено аналіз використання енергії у сфері водопостачання та водовідведення. Автори розглядають Стратегію низьковуглецевого розвитку до 2050 року, її мету, ключові завдання та політики; а також Каталог згрупованих політик і заходів низьковуглецевого розвитку України USAID. У статті аналізуються заходи щодо реалізації Стратегії як заплановані, так і реалізовані, наводяться існуючі проблеми реалізації заходів. У статті доводиться, що енергозбереження у водопостачанні та водовідведенні прямо пропорційно залежить від заходів, які дозволяють зменшити споживання електроенергії при заборі води, її очищенні, обробленні, подачі, розподілі та відведенні. Реалізація низьковуглецевої політики у сфері водопостачання та водовідведення неможлива без модернізації підприємств цієї сфери, впровадження сучасних енергоощадних технологій, новітніх методів очищення стічних вод тощо. Для цього необхідне інвестування в енергоефективність і модернізацію основних фондів, що неможливо без значної державної підтримки та сприяння держави у залученні інвестиційних ресурсів, державно-приватного партнерства. Автори наводять певні позитивні приклади інвестування та енергомодернізації на підприємствах водопостачання та водовідведення.

The implementation of low carbon policy involves reducing greenhouse gas emissions, abandoning fossil fuels and investing in renewable energy sources, which requires changes in the energy and industrial sector, technology and the balanced use of natural resources, but you must not interfere with economic growth along with you. The need for the transition to low carbon policy determines the urgency of the problems of rational and efficient use of energy resources in all spheres of the economy, including in the field of water supply and wastewater. The state of the water supply and wastewater system is characterized

by negative trends, in particular, significant depreciation of fixed assets, significant water losses, high energy production, etc. The article describes the energy intensity of Ukraine's GDP and its fluctuations in recent years, provides an analysis of the use of energy in the areas of water supply and wastewater. The authors review the Strategy for Low Carbon Development by 2050, its purpose, key objectives and policies; as well as the United States Agency for the Groupage of Low Carbon Policies and Measures. The article analyzes the implementation of the Strategy for Low Carbon Development by 2050 as planned and implemented, presents the existing problems of implementation of the measures. The article argues that energy saving in water supply and wastewater is directly proportional to measures that allow reducing electricity consumption during water recirculation, its purification, processing, supply, distribution and disposal. Implementation of low carbon policy in the field of water supply and wastewater is impossible without the modernization of enterprises in this sphere, the introduction of modern energy saving technologies, the newest methods of wastewater treatment, and so on. This requires investing in energy efficiency and modernization of fixed assets, which is impossible without significant state support and assistance to the state in attracting investment resources, public-private partnership. The authors suggest some positive examples of investment and energy modernization at water supply and wastewater companies.

Ключові слова: низьковуглецева політика, водопостачання та водовідведення, енергоємність, природні ресурси.

Key words: low carbon policy, water supply and drainage, energy intensity, natural resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна має одну з найбільш енергоємних економік у Європі. Потрібні нові спрямовуючі сили для подолання застарілих моделей виробництва, що не відповідають засадам ефективності та врівноваженості економічного, соціального й екологічного розвитку. Урівноважений розвиток можна забезпечити за допомогою переведення економіки України з сучасного вуглецемистого функціонування на шлях зростання, який буде менш залежним від споживання природних ресурсів, особливо викопного палива. Для успішного переходу до низьковуглецевого розвитку необхідні політична воля і регулювання з боку держави.

Перехід до низьковуглецевої політики зумовлює актуальність проблем раціонального та ефективного використання енергетичних ресурсів в усіх сферах економіки, в тому числі — водопостачанні та водовідведенні. Сфера водопостачання та водовідведення в Україні постійно потребує значних фінансових ресурсів, оскільки функціонування об'єктів галузі здійснюється за надмірного споживання енергоносіїв. У собівартості водопостачання та водовідведення частина електроенергії складає понад 50%. Енергетична складова у послугах водопостачання і водовідведення безпосередньо впливає на їх вартість для споживачів цих послуг.

Об'єкти централізованого водопостачання та водовідведення, більшість яких збудовані мало не півстоліття тому, характеризуються високою енергозатратністю, значними втратами води, фізичною та моральною зношеністю. У зношеному та аварійному стані перебувають 35,3% водопровідних мереж, 36,7% каналізаційних мереж, 22,7% водопровідного насосного обладнання потребує заміни [12, с. 40]. В окремих населених пунктах втрачається більше, ніж половина поданої в мережі питної води, загалом по Україні — 37% [6].

Незадовільний стан об'єктів водопостачання та водовідведення зумовлює те, що непродуктивні витрати електроенергії у галузі складають 25%. При цьому пи-

томі витрати електроенергії на постачання води та відведення стоків становлять 1,57 кВт год. на 1 м³ води та стоків [2]. Питомі витрати енергетичних та матеріальних ресурсів у сфері водопостачання і водовідведення в декілька разів більші, ніж у світовій практиці. Це зумовлює актуальність нашого дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Політику низьковуглецевого розвитку останнім часом розглядали: Н.В. Карасєва, М.В. Березницька [8], І.П. Гайдуцький [4], Б.В. Буркинський, Т.П. Галушкіна, В.Є. Реутов [2]. Разом з тим питанням низьковуглецевого розвитку у сфері водопостачання та водовідведення увага не приділялася. Зокрема Е.Г. Мороз вважає, що у підприємств водопостачання та водовідведення є вагомий потенціал щодо зниження операційних витрат, пов'язаних із наданням послуг із водопостачання та водовідведення за рахунок впровадження енергоощадних і ресурсозберігаючих технологій та скорочення непродуктивних втрат ресурсів [11].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

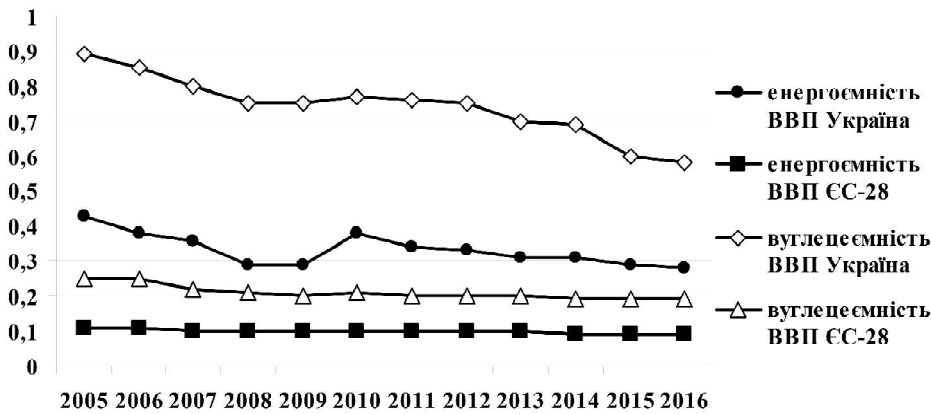
Основною метою написання статті є аналіз стану реалізації низьковуглецевої політики у сфері водопостачання та водовідведення, як частини державного регулювання сфери.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У пошуках нового бачення комплексного розвитку економіки, яка базуватиметься на урівноваженому використанні природних ресурсів і не впливатиме на зміну клімату, виникло поняття низьковуглецевої політики. Ця політика включає "три е": екологію, енергетику та економіку. Вона має на меті спонукати економічний розвиток країни та паралельно запобігати екологічним проблемам.

Термін "низьковуглецевий розвиток" був вперше запропонований у ході переговорів щодо Рамкової кон-

Рис. 1. Енергоємність ВВП за ПКС 2010 (тонн н.е./ \$1000) і вуглецеємність ВВП за ПКС 2010 (тонн CO₂/\$1000) України і країн ЄС-28 за ПКС у цінах 2010 р.

Джерело: створено автором за [12].

венції ООН про зміну клімату у квітні 2008 року. Основна ідея — сталий розвиток країни паралельно зі скороченням викидів парникових газів, зокрема двоокису вуглецю (CO₂). Це досягається шляхом впровадження енергоефективних заходів та заміни використання викопного палива на відновлювальні джерела енергії.

Суть політики низьковуглецевого розвитку в тому, що скорочення парникових газів потребує зміни діяльності в енергетичній та промисловій сфері, але не заважає економічному зростанню. Саме керуючись цими завданнями розвинені європейські країни формують рівень життя своїх громадян, адже економічний розвиток, підкріплений збереженням довкілля, визначає рівень і тривалість життя, оскільки зменшується кількість захворювань від екологічних проблем.

На 21-й Конференції ООН 20.12.2015 р. у Парижі 195 країн прийняли Кліматичну Паризьку угоду, в якій зміна клімату визнана як нагальна і потенційно необоротна загроза для людства і планети. 195 країн світу підписали і 148 з них ратифікували Паризьку угоду, яка набула чинності 04.11.2016 р. Відповідно до угоди, всі країни-учасниці мали розробити національні стратегії низьковуглецевого розвитку до 2050 року. Україна 22.04.2016 р. підписала і 14 липня 2016 р. ратифікувала Паризьку угоду. 07.12.2016 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року. Її метою є вдосконалення державної політики для досягнення сталого розвитку держави, створення правових та інституційних передумов для забезпечення поступового переходу до низьковуглецевого розвитку за умови економічної, енергетичної та екологічної безпеки і підвищення добробуту громадян [15]. У документі йдеться про те, що Україна зобов'язується скоротити викиди парникових газів в атмосферу до рівня не більше 60% порівняно з 1990 роком. Політика низьковуглецевого розвитку є механізмом досягнення цього завдання.

За міжнародними стандартами наша країна відносився до найбільш неефективних споживачів енергії, що зумовлено великою часткою енергоємних секторів, старими та неефективними технологіями і зношеними основними фондами. Виснаження основних фондів до-

сягло згубного рівня і потребує значних капіталовкладень. Штучно низькі рівні цін на енергоносії зменшили стимули до інвестування у модернізовані та енергоефективні основні фонди. Продовження зношення основних фондів гальмуватиме економічний прогрес.

Модернізація та підвищення продуктивності основних фондів містить особливий потенціал для зростання економіки та забезпечення її енергоефективності. Технологізація також не тільки стимулює зниження енергоємності, експлуатаційних вит-

рат, але й сприяє економічному росту. Для оцінки стану енергоефективності країни використовується показник енергоємності ВВП. В Україні його значення за 2010 по 2016 рік зменшилося, але це зменшення має негативні причини. Зі зменшенням енергоємності спостерігається зменшення ВВП країни, що можна пояснити закриттям підприємств або скороченням виробництва. У 2015 р. вуглецеємність ВВП в Україні у 1,9 рази перевищувала світовий показник, у 3,3 рази показник країн ЄС-28. Протягом 1990—2015 рр. вуглецеємність ВВП знижувалась, проте темпи цього зниження є недостатніми. Порівняно з 2000 р. у 2015 році рівень енергоємності ВВП України зменшився майже в 2 рази. Проте за даними EnerData Yearbook 2017 він залишається другим найвищим у світі (0,318 кг.н.е./\$2005р.) [5]. У 2016 р. показник енергоємності ВВП України (за паритетом купівельної спроможності (ПКС) і в цінах 2010 р.) був у 2,2 рази більшим за відповідний світовий показник, в 3,2 рази більший за показник країн ЄС-28 (рис. 2). Аналогічна ситуація спостерігається і щодо рівня вуглецеємності ВВП, яка за даними 2016 р. у 1,9 рази перевищує світовий показник, у 3,3 рази показник країн ЄС-28 (рис. 1).

За міжнародними стандартами Україна є одним із найбільш неефективних споживачів енергії через велику частку енергоємних секторів, застарілі та неефективні технології і виснажені основні засоби (рис. 2.).

Протягом 2016 року у системах водопостачання країни було витрачено 2436,66 млн кВт/год, (у 2015 році — 2216,1 млн кВт/год). Порівняно з 2015 роком у 12 областях та м. Києві витрати електроенергії дещо знизилась, в інших — підвищились або залишились практично такими самими. У системах водовідведення було витрачено 1184,59 млн кВт/год. Порівняно з 2015 роком у 11 областях та м. Києві витрати електроенергії дещо знизилась, в інших — підвищились або залишились практично такими самими [12] (рис. 3).

Тривалий час сфера водопостачання та водовідведення працювала в умовах збиткових тарифів, без своєчасної компенсації державою різниці в тарифах, що призвело до значних боргів підприємств, в основному перед енергетичною галуззю. За даними Міненерговугілля України заборгованість за спожиту електроенергію

підприємствами водопостачання та водовідведення у 2016 році склала 5583,0772 млн грн, це більше, ніж у 2015 році на 1201,2248 млн грн (27,4 %) [12, с. 58].

Суттєві зрушення щодо енергозбереження та енергоефективності у сфері водопостачання та водовідведення мають бути здійснені відповідно до низьковуглецевої політики.

20.07.2018 року Уряд України схвалив Стратегію низьковуглецевого розвитку до 2050 року. Цей документ закладає основи для переходу економіки України на модель низьковуглецевого розвитку, яка передбачає зменшення обсягу викидів парникових газів, зменшення залежності від викопного палива і збільшення інвестування у відновлювані джерела енергії [3].

Стратегія низьковуглецевого розвитку є підставою для розроблення і впровадження економічних інструментів підтримки переходу України до низьковуглецевого розвитку, залучення інноваційних технологій і міжнародних фінансових ресурсів [17].

У Стратегії низьковуглецевого розвитку визначено три ключові завдання із низьковуглецевого розвитку: відновлювальна енергетика та енергоефективність; збільшення обсягів поглинання та утримання вуглецю; скорочення викидів парникових газів, як-от метан та оксид азоту. Енергоефективність означає використання джерел енергії із низьким вмістом вуглецю, розбудову джерел чистої електричної та теплової енергії, підвищення енергоефективності та енергозбереження в усіх секторах економіки та на об'єктах житлово-комунальної інфраструктури тощо [17]. В основі Стратегії низьковуглецевого розвитку — набір з п'яти політик/дій, які

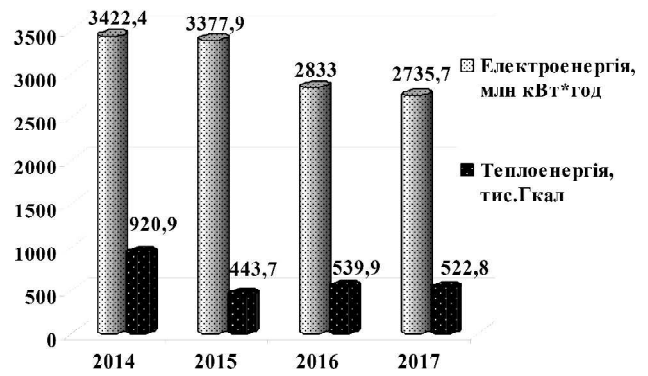

Рис. 2. Використання енергії у сферах водопостачання, водовідведення і поводження з відходами

Джерело: створено автором за [7, с. 257].

вестимуть Україну в напрямку низьковуглецевого розвитку.

Впровадження Стратегії означає чисельні новації для усіх секторів економіки, в т.ч. у сфері водопостачання і водовідведення. У Стратегії низьковуглецевого розвитку пріоритетним завданням також визнано вдосконалення поводження з відходами, в тому числі удосконалення поводження зі стічними водами (табл. 1).

Слід зазначити, що розробленню Стратегії низьковуглецевого розвитку передувала технічна підтримка Уряду України, а саме Міністерству екології та природних ресурсів України, від USAID (Агентство США з міжнародного розвитку) у рамках Меморандуму про

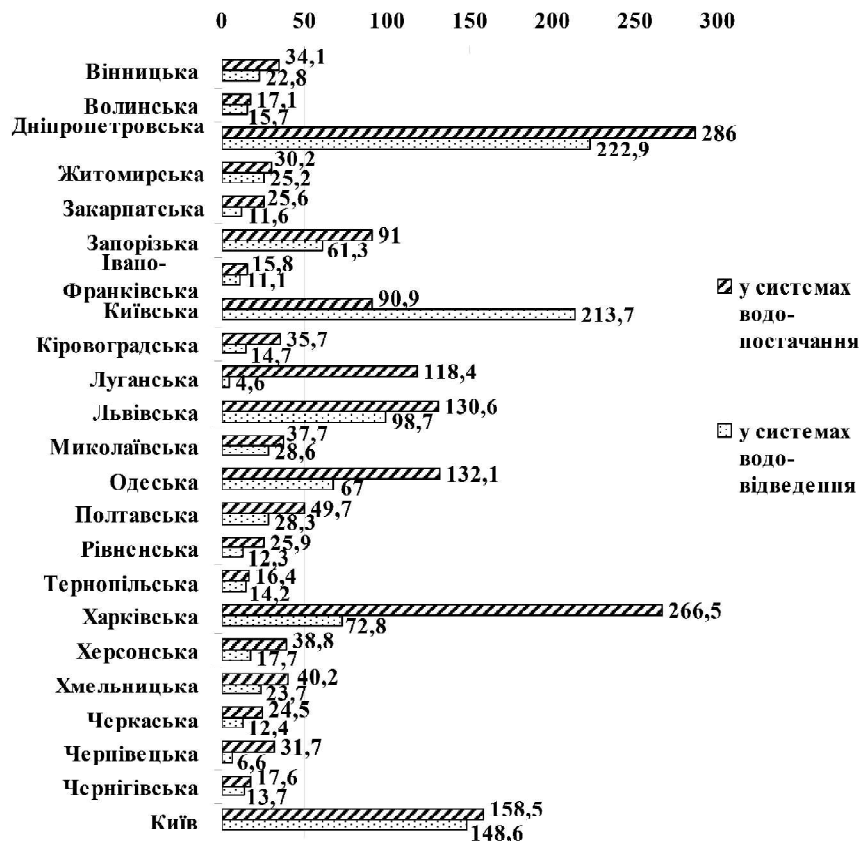

Рис. 3. Витрати електроенергії у системах водопостачання та водовідведення областей України

Джерело: створено на основі даних [12].

Таблиця 1. Удосконалення поведження зі стічними водами

Назва політики/заходу	Опис політики /заходу
Зменшення утворення стічних вод	Впровадження новітніх технологій зменшення споживання води й утворення стічних вод, проведення просвітницької роботи щодо зменшення споживання води
Удосконалення поведження зі стічними водами та з осадом стічних вод	Застосування нових технологій і методів управління з метою удосконалення поведження зі стічними водами та осадом
Розширення потужностей систем централізованого очищення стічних вод для надання послуг територіям, не охоплених такими послугами	Створення передумов для розширення інфраструктури централізованого очищення стічних вод (трубопровідні системи, насосні станції, очисні споруди) на територіях, які на поточний момент не охоплені цими системами
Розвиток або розширення використання регенованої води	Створення передумов для розвитку або розширення інфраструктури очищення до безпечного рівня і доставки (трубопровідні системи, насосні станції, очисні споруди) «регенованої води» з метою використання для зрошення (газонів, спортивних полів, сільськогосподарських угідь) або інших потреб, не пов'язаних із використанням для пиття
Виробництво енергії з біогазу від стічних вод	Стимулювання встановлення метантенків і турбін на існуючих і нових очисних спорудах

Джерело: створено за матеріалами [17, с. 47, 60].

взаєморозуміння та Робочого плану щодо формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату та низьковуглецевого розвитку України. USAID розробило для України Каталог згрупованих політик і заходів низьковуглецевого розвитку України [9]. У Каталогі до кожного варіанту політики/дій Стратегії низьковуглецевого розвитку надано детальний опис і визначено відповідність чинним нормативно-правовим актам чи необхідність розроблення і прийняття нових. Зокрема серед необхідних заходів у сфері водопостачання та водовідведення зазначено:

1) будівництво очисних споруд (реконструкція/модернізація);

2) встановлення метантенків і турбін/двигунів на існуючих і нових очисних спорудах (ці заходи заохочуватимуть встановлення реакторів анаеробного розкладу для очищення побутових відходів і виробництва метану, і встановлення турбін або газопоршневих двигунів для виробництва електроенергії з метану. Зменшення викидів парникових газів відбуватиметься завдяки контролю за утворенням метану і заміною ним необхідного викопного палива. Ці дії також стимулюватимуть утилізації надлишкового тепла стічних вод (як приточних, так і відточних) шляхом використання теплових насосів, і сприятимуть вивченню можливості рекуперації відпрацьованого тепла з блоків установок спалювання біогазу (турбіни, двигуни, факели);

3) оптимізація поведження з осадом стічних вод (ці заходи спрямовані на застосування нових технологій і методів управління з метою оптимізації поведження з осадом стічних вод та його утилізації для досягнення екологічно відмінних результатів, включно із зменшенням викидів парникових газів, забруднення води і ґрунтів. Залежно від того, яким є на сьогодні управління осадом стічних вод у відповідній місцевості, це може включати: модернізацію очисних установок з аеробного на анаеробний розклад твердих біологічних відходів для зменшення об'ємів осаду і подальшого використання метану як джерела енергії; кращі методи використання землі (зменшення поверхневих стоків і вимивання азоту); заборону скидання на звалища, не обладна-

них системами збирання і використання біогазу; а також інші методи);

4) зменшення утворення стічних вод (для зниження потреби в очищенні стічних вод) (ці заходи сприятимуть розробленню та впровадженню кращих способів зменшення споживання води і утворення відходів для промислового, комерційного і житлового секторів. Вони заохочуватимуть і створюватимуть стимули для наукових досліджень і розробок щодо методів або технологій зменшення споживання води й утворення відходів, просвітницької роботи щодо зменшення споживання води та утворення відходів і пропагуватиме використання "регенованої" води з очисних споруд для зрошення міських зелених зон. Зменшення обсягів споживання води та утворення відходів призведе до зниження викидів парникових газів);

5) розширення потужностей систем централізованого очищення стічних вод для надання послуг територіям, не охоплених такими послугами (ці заходи спрямовані на розширення інфраструктури централізованого очищення стічних вод (трубопровідні системи, насосні станції, очисні споруди) на території, які на сьогодні не обслуговуються цими системами. Централізовані установки можуть знизити викиди метану та оксидів азоту, пов'язані з більш простими способами очищення стічних вод (наприклад, анаеробні басейни). Водночас сучасні установки, у яких використовується анаеробний метод очищення відходів, також можуть використовувати метан, який утворюється, у якості джерела енергії для місцевих потреб опалення або виробництва пари, потреб в електроенергії на самому об'єкті або для постачання електроенергії у місцеву електромережу) [9].

Слід зазначити, що вказані заходи не є новими для України. Наприклад, одним із завдань Закону України "Про Загальнодержавну програму "Питна вода України" на 2011—2020 роки від 09.07.2011 року є будівництво та реконструкція водопровідних та каналізаційних очисних споруд із застосуванням новітніх технологій та обладнання, але за даними Рахункової палати України у рамках Програми, яка виконується вже 10 років, за її організаційного та фінансового забезпечення виріши-

ти проблему забезпечення громадян питною водою в необхідних обсягах та відповідно до встановлених нормативів практично нереально. Заходи з розвитку та реконструкції централізованих систем водопостачання та водовідведення здійснюються безсистемно і непослідовно. Постійного джерела фінансування, насамперед коштів на реконструкцію або будівництво цих систем, практично немає. Програма не сприяла кардинальному оновленню підприємств водопровідно-каналізаційного господарства. Результати аудиту дають підстави стверджувати, що і до 2020 року Програма виконана не буде [14].

Наразі здійснюється нормативне забезпечення галузевих змін, пов'язаних з низьковуглецевим розвитком, нові нормативно-правові акти передбачають врахування питань цієї політики у секторальних стратегіях. Зокрема розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 року схвалені розроблені Мінприроди України плани імплементації, а саме директиви Ради 91/676/ЄЕС від 12.12.1991 року про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, із змінами, внесеними Регламентом ЄС № 1882/2003. Наказом Мінприроди України від 14.09.2011 року № 324 встановлено та затверджено Національні цільові показники (НЦП). Низка НЦП, що стосуються стічних вод не встановлені через фінансові та технологічні причини. Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про питну воду та питне водопостачання" (від 18.05.2017 р. № 2047-VIII) було вдосконалено правове регулювання відносин у прийманні стічних вод та підвищення ефективності управління підприємствами питного водопостачання та водовідведення. А саме ст. 13-1 цього Закону визначає місцеві правила приймання стічних вод. Законом визначаються загальні вимоги до стічних вод, які скидають у системи каналізації населених пунктів. Його метою є удосконалення законодавства у сфері питного водопостачання та водовідведення, врегулювання відносин, пов'язаних з виробництвом, транспортуванням та постачанням питної води, відведенням, транспортуванням та очищенням стічних вод, задля гарантованого забезпечення споживачів якісною питною водою та централізованим водовідведенням, а також з метою запобігання погіршення якості питної води в джерелах питного водопостачання через скиди в системи централізованого водовідведення стічних вод суб'єктами господарювання. Законом України від 09.07.2003 року було ратифіковано Протокол про воду та здоров'я, який зобов'язує країни попереджати, контролювати та скорочувати захворювання, пов'язані з водою, шляхом покращення водопостачання та управління водними ресурсами. Прийнято Закони України "Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання" від 22.06.2017 № 2119-VIII, що визначає засади забезпечення комерційного, у тому числі розподільного, обліку послуг з постачання теплової енергії, постачання гарячої води, централізованого водопостачання та забезпечення відповідною обліковою інформацією споживачів таких послуг, та "Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації" від 09.04.2015 р. № 327-VIII, що встановлює правові та еко-

номічні засади здійснення енергосервісу для підвищення енергетичної ефективності об'єктів державної та комунальної власності. Наразі Мінрегіоном України розробляється проект Закону "Про водовідведення та очищення стічних вод" та ін.

Енергоємність і зношеність основних засобів у водопостачанні та водовідведенні вимагає негайних капіталовкладень, які держава не завжди забезпечує. Джерелами фінансування оновлення та модернізації основних фондів є інвестиційна складова тарифів на послуги з водопостачання та водовідведення та кредитні ресурси міжнародних фінансових організацій.

Наприклад, протягом 2017 року коштом Комунального підприємства "Вінницяоблводоканал" в межах виконання інвестиційної програми було виконано робіт з реконструкції систем водопостачання та водовідведення на загальну суму 9,3 мільйони гривень. Придбано 12 насосних станцій (6 з шафами керування) для встановлення на водопровідних та каналізаційних насосних станціях [1]. Протягом 2015–2016 років Комунальне підприємство "Луцькводоканал" реалізувало проект "Модернізація і реконструкція систем подачі води та водовідводу у м. Луцьку". Суть проекту — впровадження енергозберігаючих заходів на КП "Луцькводоканал" за кредитні кошти Північної Екологічної Фінансової Корпорації НЕФКО. Вартість та джерела фінансування проекту — 550 тис. євро: 10% співфінансування місцеві бюджети (кошти КП "Луцькводоканал" 55 тис. євро); кредитні кошти (495 тис. євро). Заощадження коштів від реалізації проекту — 136 604 євро/рік. Економія енергоносіїв від проекту: електрична енергія — 1 609 МВт*год /рік [6]. В Одеській області фінансувалося чотири напрями: розвиток систем водопостачання та водовідведення (капітальний ремонт, реконструкція та будівництво водопровідно-каналізаційних мереж, тощо) — 88 814,71 тис. грн; впровадження на підприємствах питного водопостачання та водовідведення ресурсо — та енергозберігаючих технологій, сучасного обладнання і приладів контролю щодо підготовки питної води та очищення стоків — 5 708,23 тис. грн; охорона та раціональне використання джерел питного водопостачання — 25,0 тис. грн; науково-технічне забезпечення — 1 629,54 тис. грн, у т.ч.: проведення дослідно-конструкторських робіт з розробки ресурсозберігаючих технологій та пілотних проектів з очищення каналізаційних вод малих населених пунктів — 833,20 тис. грн [12, с. 278]. У Харківській області у 2016 році за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів, підприємств та інших джерел було здійснено: будівництво та реконструкцію водопровідних та каналізаційних очисних споруд із застосуванням новітніх технологій та обладнання — 20,9 млн грн; будівництво та реконструкцію водозабірних споруд із застосуванням новітніх технологій та обладнання — 91,3 млн грн [12, с. 339]. Комунальне підприємство "Харківводоканал" з 2015 року знизило питому вагу вартості електроенергії в собівартості своїх послуг до 30% (до реконструкції: водопостачання — 41,3%, водовідведення — 27,3%). Для досягнення таких показників підприємство застосувало сучасне обладнання, енергозберігаючі технології, створило альтернативні джерела

електроенергії, використало інноваційні розробки, що забезпечують оптимальний режим роботи існуючого обладнання. Інвестиційні проекти, які реалізувались КП "Харківводоканал" щодо підвищення енергоефективності: 1) "Модернізація каналізаційних насосних станцій Харкова та Головної каналізаційної насосної станції з впровадженням енергозберігаючого насосного обладнання" вартістю 5,4 млн дол., фінансований за рахунок коштів кредиту МБРР. Економічний ефект від реалізації — економія електроенергії 7,2 млн кВт.год/рік і економія експлуатаційних витрат 8,9 млн грн/рік; 2) "Удосконалення системи мулового господарства каналізаційних очисних споруд Харкова" спрямований на створення альтернативних джерел електричної і теплової енергії на основі утилізації опадів. У когенераційних агрегатах планується виробляти близько 4,2 МВт електроенергії на годину з великою кількістю надлишкової теплової енергії; 3) Проект отримання альтернативного біопалива на основі осаду стічних вод у суміші з відходами нафтопродуктів [10]. У Києві розроблена і реалізується комплексна програма оновлення системи водопостачання по всьому місту. Були реалізовані пілотні проекти модернізації систем теплопостачання на водонасосних станціях міста. У першу чергу це встановлення теплових насосів. Вони окуповуються в середньому за два з половиною роки. На водонасосній станції "Оболонь 1" оновили систему опалення та встановили тепловий насос. Нині станція енергетично автономна. Подібну модернізацію провели і на інших об'єктах. По енергозатратам економія складає в середньому три рази. Заплановано використовувати чималий енергетичний потенціал зливових стоків. Витрати на електроенергію скоротилися вдвічі [13]. Найбільший проект в сфері водопостачання та водовідведення реалізується Урядом і передбачає комплексну реконструкцію Бортницької станції аерації міста Києва. Проект триватиме до кінця 2023 року. Кредитні кошти у розмірі 1 млрд дол. США залучено на пільгових і вигідних для України умовах від Японського агентства міжнародного співробітництва (JICA) [16]. Незважаючи на ці та ряд інших позитивних прикладів інвестування та енергомодернізації, процес підвищення енергоефективності на підприємствах водопостачання та водовідведення на даний не набув вагомого поширення і динаміки.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Низьковуглецева політика передбачає скорочення викидів парникових газів, а це означає енергоощадність у всіх сферах економіки. Енергозбереження у сфері водопостачання та водовідведення передбачає реалізацію таких заходів: встановлення приладів обліку; обстеження і оцінка джерел централізованого водопостачання; облік витрат на електропостачання і воду, пошук резервів скорочення їх витрат; підвищення коефіцієнту корисної дії технологічного обладнання у водопровідному і каналізаційному господарстві; створення автоматизованих інформаційних систем управління мережами та об'єктами; інформування громадян про результати реалізації заходів щодо енергозбереження. Таким чи-

ном, енергозбереження у водопостачанні та водовідведенні прямо пропорційно залежить від заходів, які дозволяють зменшити споживання електроенергії при заборі води, її очищенні, обробленні, подачі, розподілі та відведенні. Упровадження новітніх енергозберігаючих технологій оснащення сфери водопостачання та водовідведення може стати основним напрямком державно-приватного партнерства у сфері водопостачання та водовідведення. Залучення для модернізації системи водопостачання і водовідведення коштів міжнародних грантів є також одним із варіантів вирішення проблем цієї сфери.

Література:

1. "Вінницяоблводоканал" реконструював системи водопостачання та водовідведення на 10 мільйонів гривень. База даних: КП "Вінницяоблводоканал". URL: <https://vinvk.com.ua/2015-07-21-08-02-13/investitsijni-proekti/538-rezult-invest-2017>
2. Буркинський Б.В. "Зелена" економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні: монографія / Б.В. Буркинський, Т.П. Галушкіна, В.Є. Реутов; Ін-т проблем ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України. — Одеса: Підприємство Фенікс, 2011. — 348 с.
3. Васильєва Н. Уряд схвалив Низьковуглецеву стратегію: про що мова. База даних: "Бізнес цензор". Дата опублікування: 20.07.18. URL: https://www.slideshare.net/Ukrainian_Nuclear_Society/ss-77032730
4. Гайдуцький І. П. Низьковуглецевий розвиток: глобальні інструменти мотивації // Інвестиції: практика та досвід. — 2017. — № 2. — С.22—26. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2017/6
5. Денисюк С.П., Таргонський В.А. Енергоефективність України: проблеми та шляхи її зростання // Енергетика: економіка, технології, екологія. 2017. — № 4. — С. 7—28. URL: <http://energy.kpi.ua/article/view-File/130871/126593>
6. Енергоефективність та енергозбереження. Міністерство регіонального розвитку. База даних: Офіційний сайт Мінрегіону України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/energoefektivnista-energozberezhennya/>
7. Збірник "Статистичний щорічник України" за 2017 рік. База даних: Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/-druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
8. Карасєва Н.В., Березницька М.В. Формування стратегічних напрямів переходу до низьковуглецевого розвитку України на основі експертної оцінки // Економічний вісник НТУУ "КПІ". — 2014. — № 11. URL: <http://economy.kpi.ua/uk/node/595>
9. Каталог згрупованих політик і заходів низьковуглецевого розвитку України. USAID. База даних: Журнал "Зелена енергетика". URL: <http://energy.esco-agency/wp-content/uploads/-2018/04/art50.pdf>
10. Ляшевська К. Вага електроенергії у водопостачанні Харкова зменшиться. База даних: "ІА Україна Комунальна". Дата опублікування: 05.04.2017. URL: <http://jkg-portal.com.ua/ua/publication/one/vaga-jelektrojenergiji-u-vodopostachann-kharkova-zmenshitsja-34347>

11. Мороз Е.Г. Державно-приватне партнерство у сфері водопровідно-каналізаційного господарства України // Збірник наукових праць. Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону. Випуск XIX. — 2013. — № 3. — С. 194—195.

12. Національна доповідь про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні у 2016 році. База даних: Офіційний сайт НДКТИМГ. URL: <http://www.nikti.org.ua/?p=1415>

13. Подобна Є., Сніжко В. Енергозберігаючі технології впроваджує на об'єктах водопостачання "Київводоканал". База даних: "5 канал". URL: <https://www.5.ua/ukrayina/enerhozberihaiuchi-tekhnohii-vprovadzhuje-na-ob-iektakh-vodopostachannia-kyivvodokanal-3911.html>

14. Про результати аудиту виконання завдань і заходів, передбачених Загальнодержавною цільовою програмою "Питна вода України" на 2011—2020 роки. Рішення Рахункової палати України від 09.02.2016 року № 2-1. База даних: "Рахункова палата України". URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16748257/R_RP_2-1.pdf?subportal=main

15. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 р. № 932-р. База даних "Законодавство України" ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-%D1%80>

16. Проект реконструкції Бортницької станції аерації. Презентація (доповідач Лисюк О.) від 13.09.2018 р. База даних: "Львівводоканал". URL: http://eco-forum-lviv.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/3_5-Lysiuk-Oleh.pdf

17. Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. База даних: Офіційний сайт Мінрегіону України. URL: https://menr.gov.ua/files/-docs/Projekt/LEDS_ua_last.pdf

References:

1. Vinnytsiaoblvodokanal (2017), "Vinnytsiaregional-waterchannel" reconstructed water supply and drainage systems for 10 million hryvnias", available at: <https://vinvk.com.ua/2015-07-21-08-02-13/investitsijni-proekti/538-rezult-invest-2017> (Accessed 28 Dec 2018).

2. Burkyn's'kyj, B.V. (2011), "Zelena" ekonomika kriz' pryizmu transformatsijnykh zrushen' v Ukraini ["Green" economy through the prism of transformational shifts in Ukraine], Pidpriemstvo Fieniks, Odessa, Ukraine.

3. Vasyli'eva, N. (2018), "The Government approved the Low Carbon Strategy: What is it about?", available at: https://www.slideshare.net/Ukrainian_Nuclear_Society/ss-77032730 (Accessed 28 Dec 2018).

4. Hajduts'kyj, I.P. (2017), "Low-carbon development: global motivational instruments", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 2, pp. 22—26, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2017/6.pdf (Accessed 28 Dec 2018).

5. Denysiuk, S.P. and Tarhons'kyj, V.A. (2017), "Energy efficiency of Ukraine: problems and ways of its growth", Enerhetyka: ekonomika, tekhnolohii, ekolohiia, vol. 4, pp. 7-28 available at: <http://energy.kpi.ua/article/viewFile/130871/126593> (Accessed 28 Dec 2018).

6. Ministry of Regional Development (2018), "Energy efficiency and energy saving. Ministry of Regional Development", available at: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zkhk/energoefektivnist-ta-energozberezhennya/> (Accessed 28 Dec 2018).

7. State Statistics Service of Ukraine (2018), "Collection "Statistical Yearbook of Ukraine" for 2017", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/-druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm (Accessed 28 Dec 2018).

8. Karaieva, N.V. and Bereznys't'ka, M.V. (2014), "Formation of strategic directions of transition to low carbon development of Ukraine on the basis of expert assessment", Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI", vol. 11 available at: <http://economy.kpi.ua/uk/node/595> (Accessed 28 Dec 2018).

9. USAID (2018), "Directory of grouped policies and measures of low carbon development of Ukraine", available at: <http://energy.esco.agency/wp-content/uploads/2018/04/art50.pdf> (Accessed 28 Dec 2018).

10. Liashevs'ka, K. (2017), "The weight of electricity in Kharkiv water supply will decrease", available at: <http://jkg-portal.com.ua/ua/publication/one/vaga-jelektrojenergji-u-vodopostachann-kharkova-zmenshitsja-34347> (Accessed 28 Dec 2018).

11. Moroz, E.H. (2013), "Public-private partnership in the sphere of water supply and sewage economy of Ukraine", Zbirnyk naukovykh prats'. Problemy ratsional'noho vykorystannia sotsial'no-ekonomichnoho ta pryrodno-resursnoho potentsialu rehionu, vol. XIX, no. 3, pp. 194—195.

12. NDKTIMH (2018), "National report on the quality of drinking water and the state of drinking water supply in Ukraine in 2016", available at: <http://www.nikti.org.ua/?p=1415> (Accessed 28 Dec 2018).

13. Podobna, Ye. and Snizhko, V. (2013), "Energy-saving technologies are implemented on water supply facilities "Kievwaterchannel"", available at: <https://www.5.ua/ukrayina/enerhozberihaiuchi-tekhnohii-vprovadzhuje-na-ob-iektakh-vodopostachannia-kyivvodokanal-3911.html> (Accessed 28 Dec 2018).

14. Accounting Chamber of Ukraine (2016), "On the results of the audit of the implementation of the tasks and measures envisaged by the National target program "Drinking water of Ukraine" for 2011-2020", available at: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16748257/R_RP_2-1.pdf?subportal=main (Accessed 28 Dec 2018).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution "About the approval of the Concept for the implementation of the state policy in the field of climate change for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-%D1%80> (Accessed 28 Dec 2018).

16. Lysiuk, O. (2018), "Project of reconstruction of Bortnitskaya aeration station", available at: http://eco-forum-lviv.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/3_5-Lysiuk-Oleh.pdf (Accessed 28 Dec 2018).

17. Ministry of Regional Development (2018), "Strategy of low carbon development of Ukraine till 2050", available at: https://menr.gov.ua/files/-docs/Projekt/LEDS_ua_last.pdf (Accessed 28 Dec 2018).

Стаття надійшла до редакції 18.01.2019 р.

УДК 351:321

М. Г. Орел,
к. держ. упр., докторант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою, Національна академія державного управління при Президенті України,
Головний вчений секретар наукової установи ГО "Академія національної безпеки"

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.95

ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУРНОГО КОДУ ТА ДЕРЖАВНОСТІ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

M. Orel,
PhD (Public administration), doctoral candidate of the Department of Globalistics, European integration and the National security, National Academy of Public Administration, the President of Ukraine, Chief Scientific secretary of the scientific institution of the Public organization "Academy of National Security"

TRANSFORMATION OF THE CULTURAL CODE AND STATEHOOD IN THE POSTMODERN ERA AND CORRELATION BY THEM IN THE CONTEXT OF POLITICAL SECURITY

У статті започатковано дослідження взаємозв'язку трансформації культурного коду народу (нації) та кризи державності в епоху постмодерну, характеристики яких є змінними величинами та цінністю, яка завжди має об'єктивно-суб'єктивну природу, а зниження їх вітального потенціалу є загрозою безпеці життєдіяльності індивіду та соціуму. Показано, що без вказаних досліджень неможливо належним чином обгрунтувати пріоритетні цілі щодо адекватного реагування на кризу державності. Доведено, що в умовах постмодерну, має місце стійка квазікерована тенденція руйнування культурних кодів народів (націй). У зв'язку з інтенсифікацією диференціації суспільства за різними ознаками, виникають кризові явища, які загрожують вітальному потенціалу стійкості державності практично всіх країн світу, зважаючи на це акцентується увага на важливості збереження культурного коду народу (нації), національних цінностей, а також налагодженні належних взаємозв'язків між компонентами державності (політичні інститути, населення, територія тощо). Що має розглядатися як пріоритет політичних інститутів та інституцій в епоху постмодерну та епоху "плинної (текучої) реальності" як запоруки недопущення втрати (розпаду) національної держави. Показано, що узростанні динаміки руйнації культурних кодів та інтенсивності кризових явищ для державності значну роль відіграють генерація соціокультурних реальностей, яких насправді не існує (симулякрів) та підміна національних цінностей національними інтересами інших країн, що є реальною загрозою природному буттю нації, унікальні культурні особливості якої є визначальним чинником її суверенного права на формування національної, за своєю сутністю, державності.

The article began a study of the relationship between the transformation of the cultural code of the people (nation) and the crisis of statehood in the postmodern era, the characteristics of which are variables and value, which always has an objectively subjective nature, and a decrease in its vital potential is a threat to the security of the individual and society. It is shown that without these studies it is impossible to properly justify the priority goals regarding an adequate response to the crisis of statehood. It has been proven that under the conditions of postmodern, there is a persistent quasi-controlled tendency to destroy the cultural codes of peoples (nations). In connection with the intensification of differentiation of society according to various criteria, crisis phenomena arise that threaten the vital potential of statehood stability in almost all countries of the world, and therefore, attention is focused on the importance of preserving the cultural code of a people (nation), national values, as well as establishing appropriate relationships between the components of statehood (political institutions, population, territory, etc.). This should be considered as a priority of political institutions and institute in the postmodern era and the era of "fluid reality", as confirmation of the prevention of the loss (destruction) of the national state. It is shown that with the intensification of the dynamics of the destruction of cultural codes and the intensity of crisis phenomena for statehood, a significant role is played by the generation of socio-cultural realities that do not actually exist

(simulacra) and the substitution of national values by the national interests of other countries, which is a real threat to the natural existence of nations, unique cultural the peculiarities of which are the determining factors of its sovereign right to form a national, by its content, statehood.

Ключові слова: культурний код народу (нації), національні цінності, ціннісні орієнтації, державність, вітальний потенціал державності, епоха постмодерну, національна безпека, загрози національній безпеці.

Key words: cultural code of the people (nation), national values, value orientations, statehood, vital potential of statehood, the era of the postmodern, National security, threats to national security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ ЗАВДАННЯМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Визначальними рисами, які зумовлюють сутність постмодернізму, є культ абсолютної незалежності індивіду, прагнення поєднати та нівелювати часом протилежні істини та цінності культур, релігій тощо у контексті іронічного сприйняття повсякденного життя як апокаліптичного карнавалу, акцентування на несправжності, протиприродності панівного у суспільстві способу життя. Разом з тим, аналіз наукових розробок, у яких розглядалися ті чи інші аспекти національної безпеки, свідчить, що до цього часу поза увагою науковців залишається дослідження проблемного поля взаємозв'язку трансформації культурного коду народу (нації) та чинників, які зумовлюють кризу державності в епоху постмодерну що, на наш погляд, суттєво знижує наукову цінність отриманих в межах цих розробок результатів щодо захисту національних інтересів. З огляду на це, актуальним є започаткування дослідження в контексті політичної безпеки аксіологічно-управлінських аспектів трансформації та взаємозв'язку культурного коду народу (нації) та чинників, які зумовлюють кризу державності в епоху постмодерну.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблемних питань забезпечення національної безпеки, трансформації культурного коду цивілізацій і націй, їх цінностей та ціннісних орієнтацій, кризи державності, у тому числі в епоху постмодерну, присвятили свої роботи мислителі та вчені, зокрема: Г. Ситник [1; 2], В. Горбулін та А. Качинський [3], З. Бауман [5; 6], Ж. Бодрійяр [7], У. Бек [8], А. Уолферс [9], А Тойнбі [10], Дж. Шарп [11], С. Хантінгтон [12], О. Шпенглер [13], В. Багдасарян [14], Е. Гіббон [15], М. Пірен [16], М. Степико [17], Л. Гумільов [18], Ж.-Ф. Ліотар [19]. У своїх роботах вони довели, що безпека для живого організму — це дії щодо самозбереження на реакцію щодо заперечення його існуванню (інстинкт самозбереження) і що цей феномен пов'язаний з ціннісними орієнтаціями, сутність яких значною мірою визначається національними цінностями та культурним кодом народу (нації). Крім того, вони показали, що різноманітність та плюралізм форм раціональності, визнання їх як природного і позитивного стану в епоху постмодерну піднімається на найвищий п'єдестал а, наприклад, проблеми збереження культурного коду народу (нації) та державності, навпаки, розглядаються як історичний пережиток. Зокрема, на думку З. Баумана та Ж. Бодрійяра, сучасне суспільство досить індивіду-

лізоване через наростання невпевненості та невизначеності, придушення тих проявів людського духу, які ще донедавна спонукали людей до суспільно-політичних та соціальних перетворень, а культурна ідентифікація відбувається не через ідеологічну та політичну мобілізацію, а через доступ до задоволень, які контролюються, тобто не є, як раніше, результатом розвитку його внутрішнього світу. Результати досліджень цих та інших мислителів і вчених значною мірою розкривають сутність трансформації культурного коду та викликів, які кидає сучасна епоха державним інститутам і державності як такі. Разом з тим, як на нашу думку, до цього часу недостатньою мірою розкрито взаємозв'язок аксіологічно-управлінських аспектів трансформації культурного коду та кризи державності в епоху постмодерну у контексті національної безпеки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження взаємозв'язку трансформації культурного коду та кризи державності в епоху постмодерну у контексті політичної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як показали у своїх роботах Г. Ситник, В. Горбулін та А. Качинський, М. Орел [1—4], безпека розглядається як феномен, оскільки небезпека опосередковується із запереченням існування суб'єкта, а безпека його існування опосередковується і визначається суб'єктом за ставленням до небезпеки. Іншими словами, безпека завжди є оцінкою суб'єктом ситуації, в межах якої його існуванню не загрожує небезпека, а визначення (оцінка) рівня безпеки того чи іншого суб'єкта (системи) пов'язане із оцінкою заперечливого щодо його нормальних умов життєдіяльності характеру небезпеки. Тому одна і та ж сама ситуація може оцінюватися як небезпечна, коли є чинники, які оцінюються як заперечливі дії щодо існування суб'єкта (системи), або як безпечна, коли ці чинники відсутні. Таким чином, феномен безпеки існує лише в живій природі, оскільки безпека може сприйматися й оцінюватися лише суб'єктом, який рефлексує.

При цьому Г. Ситник, В. Горбулін, А. Качинський, А. Уолферс, акцентують увагу на тому, що [1—3; 9], як тільки людина має уявлення про ту чи іншу небезпеку, у неї з'являється можливість отримати й адекватне уявлення про свою безпеку, але навіть наповнюючись об'єктивним змістом, безпека того чи іншого об'єкта для людської спільноти завжди є суб'єктивним визначенням [1—3]. Це означає, що завжди існує небезпека неадекватної оцінки суб'єктом своєї безпеки. Вона полягає у тому, що суб'єкт починає діяти виходячи з власних уявлень про небезпеку, а не з об'єктивної реальності, тобто завжди існує проблема визначення співвідношення (межі) між наявною і суб'єктивно визначеною як небезпекою, так і

безпекою. Тому безпечними впливами на соціальну систему можуть вважатися ті, що не призводять до істотної зміни її природного функціонування та розвитку, зміни структури тощо. Онтологічний аспект уявлень про безпеку полягає в тому, що вона існує в структурі буття та характеризує умови дійсності, за яких мінімізовані небезпеки для системи, у тому числі й духовного світу людини.

Таким чином, сучасні уявлення про безпеку індивіду, суспільства та державних інститутів ґрунтуються на тому, що це суспільно-політичний феномен, який акумулює знання про їх взаємовідносини, наслідки життєдіяльності, історичний досвід, уподобання, культуру тощо та тісно пов'язаний з концептом "цінність", а отже, і ціннісними орієнтаціями індивіда, які, як відомо, значною мірою зумовлені культурним кодом. Так, на думку А. Уолферса, з якою важко не погодитися, безпека в об'єктивному плані передбачає відсутність загроз набутим суспільством цінностям, а у суб'єктивному — страху, що цим цінностям буде завдано шкоду, що вони будуть піддані руйнації [9]. У цьому випадку через цінності інтерпретується явище, яке ми позначаємо поняттям "безпека", тобто вона безпосередньо пов'язується із суб'єктивними оцінками характеру й масштабу загроз цінностям суспільства, оскільки наявність безпеки дає змогу суспільству зберігати їх та примножувати. Тому вивчення феномену безпеки соціальних систем зумовлює й філософську рефлексію їх цінностей. З одного боку, презумпція невизначеності та нестійкості в соціальній системі значною мірою є наслідком суперечливості ціннісних орієнтацій та інтересів її елементів, зокрема індивідів, а з іншого боку, безпека її цілісності є результатом взаємодії цих елементів, які мають загальну мету та є усередненою величиною їх ціннісних орієнтацій.

Історичний досвід є переконливою ілюстрацією того, що внутрішня руйнація держави завжди починається з деформації національної самосвідомості її громадян, поширення національної індиферентності, байдужості до перспектив розвитку нації. Як правило, це відбувається шляхом підміни національних цінностей та національних інтересів цінностями та інтересами іншої нації або якоїсь однієї соціальної групи [16; 17]. І, навпаки, чим у більшій мірі соціальні орієнтації та цілі індивіда співпадають з цінностями й цілями суспільства, тим більший простір можливостей їх безпечного прогресивного розвитку. Тому особливої уваги заслуговує середовище формування соціальних потреб індивідів, усвідомлення яких трансформує їх у наміри та мотиви їх поведінки.

Як і феномен безпеки, будь-яка цінність завжди має об'єктивно-суб'єктивну природу. Вона є об'єктивною, бо її носій має об'єктивну природу, але важливість цінності завжди оцінюється індивідом. Для індивіду цінністю може бути будь-який об'єкт, якщо він акумулює його потреби, зумовлені необхідністю його збереження та розвитку, тобто якщо цей об'єкт розглядається ним як важлива умова існування. При цьому за однакових умов у індивідів можуть сформуватися діаметрально протилежні цілі. Тому головна функція цінностей — узгоджувати ці наміри, мотиви та цілі у контексті суспільно-значимих, передусім тих, які знаходяться у площині забезпечення їх безпеки, шляхом трансформації їх спрямованості на ціннісні орієнтації суспільства.

Очевидно, що цінності та ціннісні орієнтації індивідів значною мірою є похідними від культурного коду народу (нації), який відображає (уособлює) унікальні культурні особливості, які дісталися йому (їй) від предків, закодovanу у певній формі інформацію, яка дозволяє ідентифікувати його (її) культуру. Тому саме культурний код народу визначає сукупність зразків поведінки його представників. Вони пов'язані з комплексом стереотипів у свідомості, а відтак це те, що часто приховано від розуміння, але проявляється у вчинках, тобто культурний код допомагає розуміти поведінкові реакції індивідів, визначає, так звану народну психологію та значною мірою є структуроутворюючим ядром системи моральних цінностей, які формують моральні норми, що фіксують значення певного явища для індивіду.

Викладені вище уявлення про феномен безпеки, цінностей та культурний код народу, дозволяють розкрити сутність тенденцій розвитку та передумов життєдіяльності соціальної системи, її структур, інститутів, інституцій, що визначаються відповідними політичними, правовими, моральними та іншими настановами. Йдеться про передумови, за яких забезпечується збереження якісної визначеності системи та функціонування, яке відповідає її природі або ж про певну її захищеність від небезпек, яка є результатом еволюційного розвитку та наслідком діяльності відповідних інститутів (структур).

Державність, компонентами якої ми розглядаємо державні інститути та інституції (механізми), передусім політичні, населення (народ, націю) та визначену у природному середовищі територію, є соціальною системою. Для неї, як і для будь-якої соціальної системи, необхідною умовою існування є наявність певного вітального (життєвого) потенціалу, який залежить від багатьох факторів та визначає міру (ступінь) її спроможності ефективно функціонувати. Аналізуючи джерела генезису соціальних систем та їх вітальний потенціал, В. Багдасарян виокремлює три підходи щодо їх дослідження, відмінністю яких є акцент на певній константі (ідея, концепт тощо), яка розглядається як системоутворюючий чинник, якщо розглядати його у контексті виникнення (утворення), становлення, розвитку та перетворення системи в іншу після руйнації [14].

Перший підхід пов'язаний з ідеєю Бога (у цьому випадку він константа). У межах підходу створення людьми соціальних систем є результатом божого задуму, тому сутність буття цивілізації (нації) не може бути пізнаною. Другий підхід передбачає, що джерелом генезису соціальних систем є воля та дії людини, тобто її генезис зумовлений ситуативним конструюванням, а відтак відкриває шлях до постмодерністської релятивізації суспільних наук, а саме: до метафізичної абсолютизації відносності та умовності наших знань щодо еволюції соціальних систем. У сучасних умовах постмодернізм, як світоглядний напрям зводить усе до певного нігілізму та роздробленості світосприйняття кожним суб'єктом і, як наслідок, до руйнування наших уявлень щодо світоглядно-філософських, політичних, економічних та інших систем, тобто до розпаду цілісного погляду на світ. Тому постмодерністські підходи та процедури насправді зумовлюють принципову відмову від всіх традиційних накопичених цінностей або піддають їх тотальній переоцінці, у тому числі й концепту культурний код як такого. Очевидно, що цей підхід заперечує саму можливість отримати систем-

не знання щодо генезису соціальних систем. Третій підхід полягає у встановленні залежності еволюції соціальної системи від умов середовища свого розвитку, передусім від природно-біологічних та соціальних, тому константність основ, які формують їх генезис зумовлена сутністю її буття (процесу виникнення та існування, який є відносно стійким та перманентним).

З іншого боку, ми повністю погоджуємося з А. Тойнбі, С. Хантінгтоном, Л. Гумільовим, які акцентують увагу на тому, що цивілізації (нації) передусім стійкі в своїй ідентичності, яка формує їх вітальний потенціал [10; 12; 18]. Їх визначальною рисою є культурна відмінність від інших народів, фундаментальні специфічні особливості буття народу, які й формують вказану ідентичність впродовж тисячоліть. Тому кожна нація володіє характерним для неї цивілізаційно-ціннісним (культурним) кодом, який за своєю суттю певною мірою подібний до біологічних (генетичних) кодів живих організмів. Це означає, що його руйнація призводить до не менш небезпечних наслідків, як і для біологічних об'єктів.

Думка про певну подібність особливостей соціальних процесів та людського життя неодноразово висловлювалася мислителями і вченими, зокрема, О. Шпенглером, Л. Гумільовим, Т. Гоббсом [13; 18; 20]. Це дозволяє стверджувати про можливість розгляду еволюції соціальних систем як певною мірою живих систем. Оскільки життя окремої людини не можливе без соціальної та духовно-ціннісної компоненти, так і життєвий розвиток соціальної системи має передбачати духовно-ціннісну компоненту. При цьому соціальна система (політичні інститути, державність, цивілізація, нація тощо) на біосоціальному рівні може бути ідентифікована як популяційна система. Для таких систем, як відомо, визначальними характеристиками є природний ареал та спадковість. Очевидно, що стосовно соціальної системи природним ареалом є територія національної держави або система вищого порядку, а спадковість — це культурно-цивілізаційний код, накопичений досвід історичного розвитку.

Загальновідомо, що характер (умови) природного середовища задає початковий імпульс формування не тільки людини, а й тієї чи іншої моделі розвитку соціальної системи, внаслідок чого соціальні та культурні норми співжиття індивідів, специфіка їх менталітету формуються як основа механізму адаптації соціальних систем для існування у відповідному середовищі. Звичайно, повної ідентичності між соціальними та популяційними системами не існує. Для перших одним із визначальних еволюційних чинників є духовний стан суспільства, а еволюція популяційної системи визначається біологічними параметрами. Проте усвідомлення сутності вітального (життєвого) потенціалу соціальних систем як її вищої цінності має визначати місію (роль) та сенс (мету) функціонування інститутів держави щодо його збереження та формування відповідної моделі державності.

Разом з тим варто акцентувати увагу на тому, що в дискусійному філософському, соціологічному та політологічному полі, сформованому в епоху постмодерну, все частіше акцентують увагу саме на нездатності національної держави вирішувати завдання навіть у традиційних для неї сферах діяльності, насамперед щодо забезпечення безпеки індивіда та соціуму. Тому проблематика цінності держави, як такої набуває особливого

змісту. При цьому, так би мовити "оптимісти", вважають, що національні держави ще не вичерпали свій історичний ресурс, а "песимісти" свої надії щодо облаштування майбутнього світоустрою пов'язують з їх відмиранням. Звідси й різноманіття постмодерністських проєктів: "мережевого суспільства" М. Кастельса [21], "глобальної демократичної імперії" Н. Фергюссона [22], "космополітичної держави" У. Бека [8], громадянського суспільства, у тому числі глобального суспільства Д. Коэна, Д. Дарендорфа, Е. Гідденса [23—25], "глобального громадянства" Ю. Хабермаса [26] та інших.

Так, розмірковуючи про неспроможність існуючих державних інститутів та владних еліт адекватно реагувати на реалії постмодерну У. Бек пише: "Мы, европейцы, делаем вид, будто все еще существуют Германия, Франция, Италия, Нидерланды, Португалия и т.д. Но их давно уже нет..., так как нет больше границ, компетентности и обособленного опытного пространства, т.е. всего того, на чем зиждился национально-государственный мир" [8, с. 7—8]. Тому, переконаний він, "...национальное государство давно уже перестало создавать общий порядок взаимоотношений, который содержал бы в себе все другие принципы поведения и был способен давать ответы на политические вызовы..." [8, с. 11]. Ще більшої невизначеності щодо майбутнього національних держав додають роздуми З. Баумана, який стверджує, що: "По видимому, нет никакой надежды на государственные учреждения, призванные обеспечивать уверенность и безопасность. Свобода государственной политики беспрестанно разрушается новыми глобальными силами" [5, с. 199].

Замислимося над таким запитанням, а що лежить в основі постмодерністських проєктів та процедур облаштування майбутнього світоустрою, які виникли на цьому етапі глобалізації земної цивілізації? Як на нашу думку, відповідь на це запитання, певною мірою, дають З. Бауман та Ж. Бодрійяр: нігілізм та роздрібненість світосприйняття безпосередньо кожним суб'єктом [6; 7]. Як стверджує З. Бауман, характерними для сучасної цивілізації є процеси дерегулювання соціально-економічних і політичних відносин, а саме суспільство — індивідуалізоване, оскільки його відмінною рисою є посилення ролі неконтрольованих чинників і тенденцій, наростання невпевненості та невизначеності, придушення тих проявів людського духу, які ще донедавна спонукали людей до суспільно-політичних та соціальних перетворень [6]. При цьому принципово важливим є те, що в епоху постмодерну в процесі фрагментації культури соціуму громадянська і культурна ідентифікація та її контроль здійснюються, переважно, через споживання. Як переконливо показав Ж. Бодрійяр, сьогодні культурна ідентифікація відбувається не через ідеологічну та політичну мобілізацію (як це було раніше), а через доступ до задоволень, який контролюється, бо споживач отримує від фрагментованого культурного середовища специфічну ідентичність, яка є продуктом, що зійшов з конвеєра масової культури, тобто не є результатом розвитку його внутрішнього світу, а зростаюча множинність релігійної, етнічної тощо самоідентифікації знижує ступінь політичної мобілізованості громадян, перетворюючи їх в індивідуалізовану масу [7].

Таким чином, сучасна масова культура, перетворена в ефективний механізм символічної інтеграції, який формує ідентичність глобального споживача. Не може бути

сумніву, що сьогодні в економіці, де домінують фінансові спекуляції, економічна боротьба все більше стає боротьбою за свідомість. Це підтверджується прагненням ТНК контролювати збір і поширення інформації, трансформацією свободи підприємництва у насадження тих чи інших культурних моделей заради засвоєння їх споживачем і зростання прибутків. Саме тому в політиці зростає маніпулювання, яке дезорієнтує масову свідомість, а в культурі переважає споживацтво, як спосіб життя. Внаслідок цього зростає й інтенсивність формування суспільств з роллю національною ідентичністю. Це означає, що набирають силу процеси ерозії культурного коду, що є головною загрозою як соціальним порядкам, так і розвитку національних держав. Тому є всі підстави погодитися з З. Бауманом, що глобалізація набагато більш успішніша в розпалюванні між обцинною ворожнечі, ніж у сприянні мирному співіснуванню громад [5, с. 206].

Разом з тим, не може бути сумніву, що і в епоху постмодерну будь-яка національна культура, її матеріальні та духовні цінності є рівноцінним індивідуальним виміром суспільного цілого — матеріальних і духовних цінностей людської цивілізації. Тому принципового значення набуває можливість реалізації за тих чи інших умов різних варіантів розвитку суспільства, переосмислення ролі індивідуального та колективного і на цій основі формування нової концепції розвитку людини. Йдеться про концепцію, що не заперечує, а навпаки, зумовлює необхідність збереження культурного коду народу (нації), як основи національної ідентичності, яка, в свою чергу, є визначальною передумовою формування і розвитку національних держав. Сучасні нації — складаються із індивідів, яких об'єднують походження, історичний досвід, територія, мова та багато інших ознак. На свідомому чи підсвідомому рівні вони розуміють, що будь-яке їх знищення є загрозою їх безпеці. Звичайно, соціальні інститути можуть трансформуватися, але при цьому культурний код та національні цінності, повинні виконувати роль домінанти у забезпеченні стійкості державності та визначенні пріоритетів суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. Тому в динаміці загроз національній безпеці визначальною змінною є інтенсивність руйнації культурного коду та національних цінностей, які визначають ціннісні орієнтації на рівні свідомості та підсвідомості індивідів, їх політичні, культурологічні та світоглядні уявлення і переконання, моральні та етичні принципи поведінки.

З огляду на викладене вище, не може бути сумніву, що безоглядне насадження цінностей іншої культури суттєво зменшує шанси для вираження національної самобутності, характеру, звичаїв, традицій народу та, в кінцевому підсумку, призводять до "кризи самоідентифікації" та ослаблення державності. Тому потреби подальшого розвитку духовності народу та зміцнення державності зумовлюють органічне поєднання як так званих "загальнолюдських", так і національних цінностей. Зокрема І. Розпутенко переконаний, що націоналістичні контртенденції неоліберальної глобалізації стимулюють можливість появи нових форм глобалізації на базі національних концепцій та програм модернізації з використанням інших цивілізаційних цінностей, що цілком реальними є національні форми глобалізаційних стратегій, які мають передбачати відмову сліпо слідувати

рекомендаціям інститутів міжнародного неолібералізму, пріоритет національних інтересів та спиратися не тільки на запозичені у Заходу форми економічного та політичного життя, а й на національні соціокультурні та політичні традиції та ресурси [27, с. 352].

Сьогодні за оцінками багатьох науковців, аналітиків та експертів рівень загроз національній безпеці України, передусім її політичній складовій, постійно зростає. В цих умовах говорити про необхідність зменшення ролі державних інститутів та інституцій у тих чи інших сферах суспільного життя, як це, як правило, пропонується у межах неоліберальних проєктів, є не зовсім коректним. Навпаки, інтереси забезпечення політичної безпеки зумовлюють необхідність активізації діяльності вказаних інститутів та інституцій у контексті збереження та розвитку національних цінностей, вирішенню проблемних питань збереження культурного коду, як передумов збереження державності.

Врешті-решт, індивід, соціальні групи та суспільство явно чи опосередковано, свідомо чи інтуїтивно оцінюють діяльність органів державної влади передусім у контексті забезпечення власної безпеки. Тому узгодження інтересів індивідів та соціальних груп в контексті збереження державності має бути пріоритетом при формуванні та функціонуванні державних інститутів та інституцій. При цьому, як свідчить історичний досвід, високого вітального потенціалу суспільства, як цілісного організму, та людини, як персоніфікованого суб'єкта, для забезпечення життєздатності країни недостатньо. Необхідно також забезпечити ефективні взаємозв'язки між компонентами державності: територія, населення (народ, нація), державні інститути. Щодо домінантної основи, яка визначає зміст цих взаємозв'язків є етнокультурні ідентифікатори, релігія, мова, усвідомлення спільної долі тощо, тобто те, що можна назвати культурним кодом народу (нації), який проживає на території держави. Тому для оцінки динаміки життєздатності державності та можливого управлінського впливу на неї значний науковий і практичний інтерес становить відповідь на запитання, які саме фактори та параметри і якою мірою здійснюють вплив на неї. Очевидно, що відповідь на нього залежить від національних особливостей. Проте, у будь-якому випадку, вона має охоплювати чинники, які визначають ідейно-духовний стан суспільства (культурний код, ціннісні орієнтації індивідів), цивілізаційну ідентичність, яка знаходить своє відображення в способах забезпечення соціального порядку, а також параметри, які здійснюють вплив на якість державного управління.

Як на наш погляд, фактично, сьогодні на культурному, цивілізаційному, релігійному та інших "фронтах" йде світова інформаційно-інтелектуальна війна, головною метою якої є руйнування саме вітального (життєвого) потенціалу державності. Виявлення та системний аналіз множини факторів, які здійснюють вплив на цей потенціал є складним завданням, зокрема, через їх суперечливість, невизначеність, відсутність достовірної інформації щодо міри кореляції між ними та джерел походження. Це підтверджують і роздуми З. Баумана щодо співвідношення у сучасному світі двох людських цінностей: свободи та безпеки, трансформації зв'язку нації і держави та їх майбутнього [5, с. 181—213]. Врешті-решт, при оцінюванні вітального потенціалу вар-

то мати на увазі, що державний апарат потрібен лише, як механізм забезпечення виконання державою своїх функцій, передусім у сфері безпеки. Якщо державний апарат підмінює їх особистим інтересом до збереження лише зовнішніх форм державності, то він втрачає і засіб захисту своїх власних інтересів. Ситуація стає ще більш загрозливою для культурного коду та державності в умовах становлення олігархічної республіки, в якій бюрократія відіграє другорядну роль, оскільки саме до рук олігархів переходить монополія на збройне насильство, адміністрування тощо.

ВИСНОВКИ

Розвиток теорії публічного управління у сфері політичної безпеки потребує постійних досліджень трансформації культурного коду народу (нації), як передумови виявлення його (її) ціннісних орієнтацій. Без цього неможливо обґрунтувати заходи щодо забезпечення духовної єдності суспільства, та визначити стратегічні цілі державотворення, у тому числі щодо зміцнення державності.

Будь-які підходи щодо дослідження проблеми забезпечення політичної безпеки мають здійснюватися у контексті дуальності взаємозв'язку трансформації культурного коду народу (нації) та викликів і загроз державності, як специфічної ознаки державно-політичної організації суспільства, компонентами якої є територія, населення та інститути держави. Вирішення цієї проблеми без урахування цього взаємозв'язку втрачає будь-який сенс як у науковій, так і практичній площині.

Культурний код народу (нації) та державність, характеристики яких є змінними величинами, є цінністю, яка має об'єктивно-суб'єктивну природу. При цьому культурний код, який лежить в основі соціальних цінностей та ціннісних орієнтацій є більш інерційним явищем (більш статичним) щодо змін ніж державність.

Епоха постмодерну активно генерує соціокультурні реальності, яких насправді не існує (симулякри). Вони є носіями руйнівної для культурного коду та державності енергії, що не може не розглядатися як загроза нації, унікальні культурні особливості якої є визначальним чинником її права на формування національної за своєю сутністю держави.

Не тільки руйнація соціальних інститутів та інституцій, моральна-психологічна деградація особистості чи порушення територіальної цілісності, а й ослаблення взаємозв'язків між вказаними компонентами через внутрішні деструктивні процеси призводить до дезінтеграції державності, а відтак є смертельною загрозою для неї.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці онтологічних, гносеологічних та логічних аспектів методології оцінювання вітальних (життєвих) потенціалів культурного коду народу (нації) та державності та їх взаємозв'язку у контексті забезпечення національної безпеки.

Література:

1. Ситник Г.П. Інституційно-цивілізаційна парадигма дослідження проблем та державно-управлінських аспектів забезпечення національної безпеки // Вісник НАДУ. — 2011. — Вип. 2. — С. 25—34.
2. Державне управління національною безпекою монографія / Г.П. Ситник. — К.: НАДУ, 2004. — 408 с.

3. Горбулін В.П., Качинський А.Б., Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. — К.: НІСД, 2010. — 288 с.

4. Орел М.Г. Політична безпека як наукова категорія та мета системи державного управління у сфері політичної безпеки / М.Г. Орел // Держава та регіони: Науково-виробничий журнал / За ред. О.В. Покатаєвої. — Запоріжжя: КПУ, 2017. — № 2 (58). — С. 11—16. — Серія "Державне управління".

5. Бауман З. Текущая современность / Пер. с англ. под ред. Ю.В. Асочакова. — СПб.: Питер, 2008. — 240 с.

6. Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер. с англ. под ред. В.Л.Иноземцева. — М.: Логос, 2005. — 390 с.

7. Бодрийяр Ж. Общество потребления. — М.: Республика, Культурная революция, 2006.

8. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / Пер. с нем. А.Б. Григорьева, В.Д. Седельника; послесловие В.Г. Федотовой, Н.Н. Федотовой. — М.: Прогресс-Традиция; Издательский дом "Территория будущего" (Серия "Университетская библиотека Александра Погорельского"), 2007. — 464 с.

9. Wolfers A. A Discord and Collaboration. Essay of International Politics. Foreword by Reinhold Niebuhr; Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1962.

10. Тойнби А. Исследование истории: возникновение, рост и распад цивилизаций. — Т. 1. — М.: АСТ, АСТ Москва. — 2009. — 355 с.

11. Шарп Джин. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи / Пер. з англ. Ін-т ім. Альберта Ейнштейна. — Львів: Сполом, 2004. — 83 с.

12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. — М.: АСТ, 2003. — 603 с.

13. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. — Т.2 Всемирно-исторические перспективы / Пер. с нем. и примеч. И.И. Миханькова. — М.: Мысль, 1998. — 606 с.

14. Багдасарян В.Э. Витальный подход к сложным социальным системам [Электронный ресурс] — Режим доступу: <http://rusrand.ru/docconf/vitalnyj-podhod-k-slozhnym-sotsialnym-sistemam>

15. Гиббон Э. История упадка и разрушения Великой Римской империи: закат и падение Римской империи: в 7 т. — М.: ТЕРРА, 2008.

16. Пірен М. Національна ідея — стрижнева основа утвердження цінностей громадянського суспільства в Україні // Зб. наук. пр. УАДУ / Кол. авт.; За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. — К.: УАДУ, 2001. — С. 65—78.

17. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія [Електронний ресурс] / М. Т. Степико. — К.: НІСД, 2011. — 336 с. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Ident-62307.pdf>

18. Гумильов Л. Этногенез и биосфера Земли. М.: Айрис-Пресс, 2013. — 560 с.

19. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Пер с фр. Н.А. Шматко — М.: Инстиут экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. — 160 с.

20. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства це церковного и гражданского. Сочинения: В 2 т. Т. 2. — М.: Мысль, 1991. — 736 с.

21. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.

22. Ferguson N. Empire: The rise and demise of the British World Order and the lessons for Global Power. — N.Y., 2003.

23. Коэн Д., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория / Д. Коэн, Э. Арато. — М.: Весь Мир, 2003. — 784 с.

24. Дарендорф, Р. Современный социальный конфликт: Очерк политики свободы / Р. Дарендорф; пер. с нем. Л.Ю.Пантина. — М.: РОССПЭН, 2002. — 284 с.

25. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Пер. з англ. — М.: Весь мир, 2004. — 120 с.

26. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. — М.: Academia. — 1995. — 252 с.

27. Розпутенко І. Третє тисячоліття — Україна і неоколоніалізм. — К.: К.І.С., 2014. — 356 с.

References:

1. Sytnyk, H.P. (2011), "Institutional civilization paradigm studying the problems and state-management aspects of ensuring national security", *Visnyk NADU*, vol. 2, pp. 25—34.

2. Sytnyk, H.P. (2004), *Derzhavne upravlinnia natsional'noi bezpekoiu Ukrainy (teoriia i praktyka)* [Public administration of national security of Ukraine (Theory and Practice)], NADU, Kyiv, Ukraine.

3. Horbulin, V.P. and Kachyns'kyj, A.B. (2010), *Stratehichne planuvannia: vyrishennia problem natsional'noi bezpeky* [Strategic planning: solving national security problems], NISD, Kyiv, Ukraine

4. Orel, M.G. (2017), "Political security as a category and the purpose of the system of governance in the sphere of political security", *Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnia: Naukovo-vyrobnychyj zhurnal*, no. 2(58), pp. 11—16.

5. Bauman, Z. (2008), *Tekuchaja sovremennost'* [Flowing modernity], Peter, St. Petersburg, Russia.

6. Bauman, Z. (2005), *Individualizirovannoe obshhestvo* [Individualized Society], Logos, Moscow, Russia.

7. Bodrijar, Zh. (2006), *Obshhestvo potrebenija* [Consumer society], Respublika, Kul'turnaja revoliucija, Moscow, Russia.

8. Bek, U. (2007), *Vlast' i ee opponenty v jepohu globalizma. Novaja vseмирno-politicheskaja jekonomija* [Power and its opponents in the era of globalism. New World Political Economy], Progress-Tradicija; Izdatel'skij dom "Territorija budushhego", Moscow, Russia.

9. Wolfers, A. (1962), *A Discord and Collaboration. Essay of International Politics*. Foreword by Reinhold Niebuhr, The Johns Hopkins Press, Baltimore, USA.

10. Tojnbi, A. (2009), *Issledovanie istorii: vznikovenie, rost i raspad civilizacij* [The study of history: the emergence, growth and disintegration of civilizations], AST, Moscow, Russia.

11. Sharp, D. (2004), *Vid dyktatury do demokratii: konseptual'ni zasady zdobuttia svobody* [From dictatorship

to democracy: conceptual ambush of freedom], Spolom, L'viv, Ukraine.

12. Hantington, S. (2003), *Stolknovenie civilizacij* [The Clash of Civilizations], AST, Moscow, Russia.

13. Shpengler, O. (1998), *Zakat Evropy. Ocherki morfologii mirovoj istorii. Vseмирno-istoricheskie perspektivy* [The decline of Europe. Essays on the morphology of world history. World Historical Perspectives], Mysl', Moscow, Russia.

14. Bagdasarjan, V.Je. (2014), "Vital Approach to Complicated Social Systems", available at: <http://rusrand.ru/docconf/vitalnyj-podhod-k-slozhnym-sotsialnym-sistemam> (Accessed 4 October 2018).

15. Gibbon, Je. (2008), *Istorija upadka i razrushenija Velikoj Rimskoj imperii: zakat i padenie Rimskoj imperii* [The history of the decline and destruction of the Great Roman Empire: the decline and fall of the Roman Empire], TERRA, Moscow, Russia.

16. Piren, M. (2001), "National Idea - Strizhnev Basis of the Validation of the Values of the Great Suspension in Ukraine", *Zb. nauk. pr. UADU*, pp. 65—78.

17. Stepiko, M.T. (2011), "Ukrainian identity: the phenomenon and principles of formation", NISS, Kyiv, Ukraine, available at: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Ident-62307.pdf> (Accessed 4 December 2018).

18. Gumil'ov, L. (2013), *Jetnogenez i biosfera Zemli* [Ethnogenesis and the biosphere of the Earth], Ajris-Press, Moscow, Russia.

19. Liotar, Zh.-F (1998), *Sostojanie postmoderna* [Postmodern state], Instiut jeksprimental'noj sociologii, Moscow, Russia; Aleteja, St. Petersburg, Russia.

20. Hobbs, T. (1991), *Leviafan, abo Materiia, forma i vlada derzhavy tserkovnoho i tsyvil'noho. Tvory* [Leviathan, or Matter, the form and power of the state church and civilian], Mysl', Moscow, Russia.

21. Kastel's, M. (2000), *Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura* [Information Age: Economy, Society and Culture], Vysshaja shkola jekonomiki, Moscow, Russia.

22. Ferguson, N. (2003), *Empire: The rise and demise of the British World Order and the lessons for Global Power*, New York, USA.

23. Kojen, D. and Arato, Je. (2003), *Grazhdanskoe obshhestvo i politicheskaja teoriija* [Civil society and political theory], Ves' Mir, Moscow, Russia.

24. Darendorf, R. (2002), *Sovremennyj social'nyj konflikt: Ocherk politiki svobody* [Contemporary social conflict: Essay on the politics of freedom], ROSSPJEN, Moscow, Russia.

25. Giddens, Je. (2004), *Uskol'zajushhij mir: kak globalizacija menjaet nashu zhizn'* [The slippery world: how globalization is changing our lives], Ves' mir, Moscow, Russia.

26. Habermas, Ju. (1995), *Demokratija. Razum. Nrvstvennost' Moskovskie lekci i interv'ju* [Democracy. Mind. Moral. Moscow lectures and interviews], Academia, Moscow, Russia.

27. Rozputenko, I. (2014), *Tretie tysjacholittia — Ukraina i neokolonializm* [The third millennium — Ukraine and neocolonialism], K.I.S., Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2019 р.

Д. С. Мартишин,
к. н. з богосл., доцент, завідувач кафедри українознавства, православ'я та теології,
Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.102

СОЦІАЛЬНЕ ВЧЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

D. Martyshyn,
candidate sciences in theology, Associate Professor, head of the Department of Ukrainian Studies,
Orthodoxy and Theology, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

SOCIAL DOCTRINE OF THE ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF POLITICAL TRANSFORMATION OF THE UKRAINIAN SOCIETY

Статтю присвячено теоретичним та практичним питанням соціального вчення Православної Церкви України. Розглянуто особливості розвитку Православної Церкви України, основні питання діалогу релігійних організацій та державних органів влади, шляхи розвитку взаємовідносин церкви та держави в умовах глобалізації. Доведено, що Православна Церква України, розкриваючи християннові його власний багатий духовний світ, актуалізуючи та вмотивовуючи його соціальну й політичну активність, надихаючи на творчість та процеси конструктивного пізнання, творення, змінення світу, значною мірою огорожує людину від різних соціальних і політичних конфліктів, у тому числі між людиною та суспільством. Тому не викликає заперечень те, що християнство у своїй проповіді та соціальному служінні формує поле сучасної української політики.

У статті також розглянуто соціальне вчення церкви стан розбудови громадянського суспільства в Україні у контексті конструктивної взаємодії церкви, українського суспільства та держави. Проаналізовано основні етапи розвитку соціальної думки християнської церкви з урахуванням специфіки та зв'язку духовного знання людства з державним управлінням.

З точки зору соціального вчення церкви, розмежування церкви і сучасної української держави є гальмом на шляху модернізації політичної системи України. Суперечливі процеси сучасної української політики, всебічні наслідки глобалізації, процеси модернізації політичної культури, зміна культурного ландшафту України, демографічні наслідки потребують переосмислення парадигми протиставлення релігійного та світського суспільств. Основним вектором модернізації політичної системи України і одночасно легітимним фактором змін у сучасних умовах є не лише процеси демократизації, а й включення релігійного компонента, зокрема соціального вчення Православної Церкви України, політичної теології в процеси державотворення, інтерпретацію та будівництво політичної реальності України.

The article is devoted to theoretical and practical questions of social teaching of the Orthodox Church of Ukraine. The peculiarities of the development of the Orthodox Church of Ukraine, the main issues of the dialogue of religious organizations and state authorities, ways of developing relations between the Church and the state in the conditions of globalization are considered. It is proved that the Orthodox Church of Ukraine, revealing to Christian its own rich spiritual world, actualizing and motivating their social and political activity, inspiring on creativity and processes of constructive knowledge, creation, change of the world, to a large extent protects a human from various social and political conflicts, including between people and society. Therefore, there is no objection to the fact that Christianity, in its preaching and social service, forms the field of modern Ukrainian politics.

The article also examines the social doctrine of the Church, the state of development of civil society in Ukraine in the context of constructive interaction between the Church, Ukrainian society and the state. The main stages of development of social thought of the Christian Church are analyzed with account of specificity and connection of spiritual knowledge of humanity with state administration.

From the point of view of the social doctrine of the Church, the delimitation of the Church and modern Ukrainian state is a brake on the path of modernization of the political system of Ukraine. The contradictory processes of modern Ukrainian politics, the comprehensive consequences of globalization, the processes of modernizing of political culture, changing the cultural landscape of Ukraine, demographic consequences require a rethinking of the paradigm of opposition between religious and secular societies. The main vector of the modernization of the political system of Ukraine and at the same time the legitimate factor of changes

in modern conditions is not only the processes of democratization, but also the inclusion of the religious component, in particular the social doctrine of the Orthodox Church of Ukraine, political theology in the processes of state formation, interpretation and construction of the political reality of Ukraine.

Ключові слова: соціальне вчення церкви, теологія, держава, християнство, релігія, соціальна думка, наука, філософія, політика, етика, мораль, духовність, творчість, державне управління, політична теологія.

Key words: social doctrine of the Church, theology, state, Christianity, religion, social thought, science, philosophy, politics, ethics, morality, spirituality, creativity, state administration, political theology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нині у вирі трансформаційних духовних, соціальних і політичних перетворень в Україні та кризових станів у світі теологія посідає чільне місце в усіх сферах сучасної науки. Теологію вивчають у багатьох вищих навчальних закладах України. І це не випадково. Саме сьогодні, як ніколи раніше, гостро відчувається дефіцит релігійного (християнського) знання про Бога, людину і суспільство. Вочевидь, що більша частина пізнавальних можливостей людства спрямовуватиметься на ліквідацію цього дефіциту та на встановлення конструктивного діалогу між представниками церковної та світської науки [2; 6].

Роздуми про Бога, релігійне життя суспільства людина отримує з давніх-давен — з появою заповідей Господніх на горі Синай, Святого Письма. Стародавні цивілізації Месопотамії, Єгипту, Китаю, Індії, Єгипту, Греції та Риму залишили численні пам'ятники богословських роздумів мудреців над важливими релігійними питаннями людства [2, с. 252].

Упродовж усієї багатогранної історії розвитку цивілізації люди завжди цікавились релігійними питаннями, як пізнати Бога, Який створив світ, що собою являє людина, як прожити життя, щоб догодити Богові, як раціонально розтлумачити свою віру у Бога, як організувати життя у Церкві, як на рівні теології осмислити вчення про людину, природу і суспільство.

Вперше на науковому рівні сформуливали відповідь на проблеми пізнання Творця, взаємодії Бога і людини святі отці Христової Церкви. Теологія, по суті, розмірковуючи про Бога, світ, людину, вивчаючи релігійні переконання людей, водночас співпрацює з різними іншими науками сучасного світу. Про це засвідчує наявність в них різних богословських напрацювань (державне управління, філософія історії, культура, антропологія, література, історія, мистецтво, архітектура, психологія, політологія). Значення теології для інших наук полягає у тому, що вона дає науково обгрунтовану теорію про пізнання Бога, світу і людини; забезпечує розуміння закономірностей релігійного життя людини, взаємодії Церкви та суспільства (соціальне вчення Церкви, моральне богослов'я, апологетика, соціальне служіння Церкви).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальність цього дослідження обумовлена тим фактом, що питання взаємодії християнства та суспільства, церкви та держави, теології та державного управління постійно перебувають у полі зору науковців, були і залишаються темою постійних наукових дискусій між представниками світської та церковної науки. Адже йдеться про діалог релігії та науки, про тісні міждисциплінарні взаємовідносини між теологією, соціальним вченням церкви та державним управлінням.

Протягом століть проблеми діалогу релігії та науки, питання взаємодії церкви та суспільства були визначальною темою для відомих церковних діячів, богословів, вчених, філософів і політичних лідерів світу. Такій тематиці присвятили свої роботи відомі мислителі світу: Іоанн Златоуст, Василій Великий, Фома Аквінський, К. Леонтьєв, Л. Тихомиров, В. Соловйов, С. Булгаков, М. Бердяєв, С. Франк, М. Вебер, В. Липинський, М. Грушевський [10, с. 11].

На необхідність діалогу науки і релігії та формування інтегрованого науково-богословського світогляду звертають увагу західні християнські богослови: Г. Кюнг, Р. Хейз, Т. Райт, Р. Нібур, Д. Карсон, П. Нулленс, Р. Міченер, К. Деянг, П. Хелм, Д. Брей, П. Дженсен, Д. Маклеод, Е. Клауні, Р. Летем, С. Фергюсон, П. Пеннер, Й. Раймер, Р. Бакке, С. Честер, С. Хауервакс, Р. Кристофер, Д. Стотт, У. Брюггеман.

Значний внесок у дослідження теоретичних проблем комунікації Церкви, держави та українського суспільства зробили відомі науковці, зокрема: А. Колодний, М. Маринович, В. Бондаренко, В. Єленський, С. Здіорук, О. Саган, Л. Филипович, П. Яроцький, Р. Небожук, Ю. Чорноморець, А. Арістова, О. Недавня, Т. Гаврилюк, В. Шевченко, В. Петренко, П. Павленко, О. Бучма, М. Черенков, В. Чемерис, Ф. Медвідь, Я. Грицак, А. Аржаковський, А. Зінченко, Г. Щокін, М. Головатий, Є. Романенко, О. Радченко, В. Пасічник, М. Пірен, К. Говорун.

Стрімкий розвиток науки у ХХ ст. породив і розвиток християнської соціальної думки [1; 4; 7; 9; 10]. Християнське соціальне вчення пов'язане з іменами знаних християнських теологів: Рудольфа Бульмана (1884—1976), Карла Барта (1886—1968), Пауля Тіліха (1886—1965), Дитріха Бонхеффера (1906—1945), Рейнхольда Нібура (1892—1971), Юргана Мольтмана (нар. у 1926 р.), Ніколаса Томаса Райта (нар. у 1948 р.), Роуена Дагласа Уільямса (нар. у 1950 р.).

Зауважимо, що і католицька теологія зробила значний внесок у скарбницю християнства. У цих процесах брали участь: кардинал Джон Ньюман (1801—1890); священник П'єр Тейяр де Шарден (1881—1955); Папа Римський Іоанн XXIII (Анджело Джузеппе Ронкаллі) (1881—1963); кардинал Ганс Урс фон Бальтазар (1905—1988); Карл Ранер (1904—1984); кардинал Анрі Марі Жозеф Соньєр де Любак (1896—1991); Папа Римський Іоанн Павло II (Кароль Юзеф Войтила) (1920—2005); Папа Римський Бенедикт XVI (Йозеф Алоїс Ратцінгер) (нар. у 1927 р.). Особливе місце в історії католицької думки посідає Ганс Кюнг (нар. у 1928 р.), який став популярним через намагання поновити богослов'я Католицької Церкви на фундаменті екуменізму і нового розуміння самого християнства.

Православна академічна теологія, яка займалася питаннями розвитку соціального вчення, представлена іменами всесвітньо відомих церковних діячів, богословів та мислителів: Антон Карташов (1875—1960); архимандрит Кіпріан (Керн) (1899—1960); протопресвітер Микола Афанасьєв (1893—1966); протоієрей Георгій Флоровський (1893—1979); Володимир Лоський (1903—1958); Павло Євдокимов (1901—1970); протопресвітер Олександр Шмеман (1921—1983); протопресвітер Іоанн Мейендорф; (1926—1992), протоієрей Василь Зеньковський (1881—1962); протоієрей Олександр Мень (1935—1990); протоієрей Думитру Станілоає (1903—1993); архієпископ Михайло (Мудьогін) (1912—2000); митрополит Антоній (Блум) (1914—2003); Олів'є Клеман (1921—2009).

В останні роки значний внесок в розвиток теологічної думки сучасного Православ'я зробили богослови-інтелектуали, серед яких варто виокремити Вселенського Патріарха Варфоломія (Архондоніса), митрополита Епіфанія (Думенка), митрополита Іоанна (Зізіуласа), митрополита Каліста (Уера), митрополита Іларіона (Алфєєва), митрополита Олександра (Драбинку), єпископа Віктора (Беда), єпископа Гавриїла (Кризину), архимандрита Кирила (Говоруна), протоієрея Яна Шафіна, протодиякона Андрія Кураєва, диякона Миколу Денисенка, диякона Павла Гаврилюка, Христоса Яннараса, Сергія Бортника, Юрія Чорноморця, Геннадія Христокіна.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає в розкритті основних положень соціального вчення Православної Церкви України в умовах політичної трансформації України.

Мета дослідження зумовила постановку і розв'язання таких завдань:

- проаналізувати духовну динаміку розвитку соціальних поглядів церковних діячів, християнських богословів та релігійних мислителів на державу, релігію, людину та суспільство;
- систематизувати предметне поле дослідження, визначити основні категорії та теоретичні поняття, які торкаються питання соціального вчення церкви;
- інтегрувати християнські погляди церковних діячів, богословів у сферу теоретичних питань сучасного державотворення і державного управління;
- розкрити особливості богословської методології та окреслити головні уявлення про цілісну методологію соціального вчення церкви;
- визначити теологічні підстави для діалогу держави та церкви в теологічній думці сучасних християнських теологів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Варто зауважити, що соціальне вчення Церкви — це християнське богословське знання про сутність, устрій та розвиток людського суспільства. Вивчаючи тисячолітній досвід людства, релігійні переконання людей, історію впливу християнства на розвиток науки, можна стверджувати, що соціальне вчення Церкви є сполучною ланкою між політикою, соціальною філософією та богослов'ям Церкви [10, с. 6—7].

Відомо, що теологія завжди є біблійною думкою про Бога та світ. Вона має відношення до культури, науки і

реального життя світу, тому що християнська теологічна думка завжди систематична, сучасна й практична. Саме християнська теологія — ця основа української історії, культури, духовності — має величезний потенціал для справжнього цивілізованого діалогу культур і цивілізацій. Загальні культурні, духовні, творчі, гуманістичні проблеми сучасної людини мають вирішуватися саме на рівні релігійного осмислення буття людства [2, с. 253].

Неважко помітити, що соціальне вчення Церкви, як наука, постачає матеріал для формулювання богословських ідей і навіть політологічної думки. На думку видатних вчених, в історії християнської теології було чимало докторин, які зазнавали впливу різноманітних політичних ідеологій та навпаки, релігія освячувала певні політичні процеси. Історичний розвиток науки свідчить про те, що в місцях, де теологія стикається з державним управлінням, філософією, історією, політологією, релігієзнавством, вони і взаємодоповнюють одна одну, виникають цікаві, плідні наслідки, що є корисними як для науки, так і для суспільства. На сьогодні тенденція до комплексного, всебічного дослідження богословських проблем, духовних явищ та процесів релігійного життя людства є актуальною та зумовлена самим суспільним цивілізаційним розвитком.

Завдання сучасної православної теології полягає в тому, щоб, проповідуючи про Бога, воно актуалізувало розуміння того, що православна віра несе в собі абсолютну правду про Бога, людину, суспільство, політику, бізнес та виклики сучасної цивілізації. Саме так жили та мислили святі отці Православної Церкви. Згідно з думкою святих отців проповідь Слова Божого, розвиток соціальної думки Церкви, місіонерство, просвітництво, пошук священниками, віруючими людьми духовних сенсів розвитку суспільства, ефективна соціальна робота Церкви, духовно-моральне оздоровлення соціуму є найважливішими, ключовими напрямками священної місії Православ'я у світі.

Спираючись на багатовікову традицію Православної Церкви, теологія з'єднує спадкоємність історії з актуальністю, відданість вічним істинам Божественного Одкровення — з пошуками адекватних форм їхнього вираження. Адже в усі історичні епохи життя Православної Церкви України для церковної проповіді необхідна не тільки Блага звістка, але й здатність викласти вчення Христа живими словами, які викличуть трепетний відгук у серці сучасного покоління.

Відповідно до історії України, Православ'я, яке прийняте понад тисячу років тому нашими предками, завжди освячувало існування Української Держави, може і мусить бути основою національної ідеї для України як європейської держави. Відомо, що українська земля, просвічена апостольською проповіддю святого апостола Андрія Первозванного, здавна зберігає в собі євангельську істину, свободу, соціальну правду, духовні таланти та скарби християнської віри [3, с. 19].

Набута століттями православна духовність допомогла нашому народу вистояти у часи нелегких випробувань, зміцнюючи його вірою, надією та любов'ю. Відомо, що Українські Православні Церкви: Українська Православна Церква (УПЦ); Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП); Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), пройшовши довгий шлях подолання розколу з благословення Апо-

тольського Константинопольського Престолу та Всесвятішого Патріарха Вселенського Варфоломія (Архондоніса) 15 грудня 2018 р. створили нову об'єднану автокефальну, незалежну Православну Церкву України (ПЦУ), обравши нового Предстоятеля — Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Епіфанія. 6 січня 2019 року Православна Церква України отримала від Вселенського Престолу Томос (грамоту) про автокефалію.

На нашу думку, без духовного фундаменту та духовної ідеї ніяка держава не може існувати й розвиватися. Розвиток української держави, громадянського суспільства і нації в цілому без національної ідеї на основі релігійних переконань та духовних цінностей так само неможливий, як життя тіла без душі. Взаємодія Православної Церкви України з Українською державою у процесі суспільно-політичних трансформацій, її богословське осмислення та політологічне вивчення є важливими як для соціальної доктрини Православної Церкви, політичної теології, державного управління, політичної психології, політології, так і для подальшого науково-теоретичного та інформаційно-аналітичного осмислення суспільно-політичних відносин в Україні.

Одним з фундаментальних питань, яке розглядає соціальне вчення церкви, є питання взаємодії церкви та суспільства [3—5; 7; 8]. Годі навіть уявити, щоб сучасна людина, у тому числі християнин, повністю уникнув впливу на його життя соціуму, політичної ідеології, національної політики, економіки, соціальних інтересів, духовних, культурних прагнень, а також загальних геополітичних процесів. Так само і діалог церкви й держави формує основні елементи розвитку суспільства [5, с. 86—121].

На нашу думку, в більшості країн Європи формування громадянського суспільства відбувалося за активної участі християнських церков, на засадах християнських цінностей. В українському суспільстві Православна Церква України активно підтримує демократизацію, європейський вектор розвитку, боротьбу з корупцією, а її духовенство, парафіяни активно долучаються до процесу становлення громадянського суспільства [4, с. 118].

Проблема державно-церковних відносин завжди була актуальною, оскільки діалог, взаємодія церкви та держави значною мірою визначали вектор духовного та політичного розвитку суспільства упродовж усієї складної та багатогранної історії людства. Вочевидь, що виклики, які стоять перед Православною Церквою України та Українською державою, вимагають створення концепції взаємодії церковних, державних інституцій та громадянських об'єднань. Вся історія соціальної думки Православ'я є історією пошуків духовних підходів та методів побудови життя суспільства на засадах християнської моралі. Варто зазначити, що церква приділяє велику увагу розвитку стосунків з державою, суспільством загалом, відчувачи його прагнення та занепокоєння.

Відомо, що навіть у секулярному суспільстві церква впливає на формування духовного світу людини, політичну ідеологію, геополітику, соціальну політику держави та загалом гуманізує світ. Такий вплив церковних інститутів ґрунтується на богословському осмисленні буття та покликання людини у світлі християнської віри, яка служить базисом гармонізації складного та багатогранного процесу соціалізації людини.

Про це свідчать розробки українських вчених про сталий розвиток майбутнього суспільства, які наголошують, що слід визнати пріоритет релігійного, причому християнського методу і досвіду пізнання світу, який вирізняється своїм оптимістичним настроєм, еволюційно відкритим баченням розвитку людини. На думку соціологів, економістів, філософів, саме християнство закликає нас постійно наближувати свою сутність до Божественних ідеалів.

Справжній демократичний розвиток суспільства певною мірою визначається змістом та конструктивним наповненням взаємодії церкви та держави, багатогранною діяльністю релігійних інституцій у взаємовідносинах із суспільством. Тому і не дивно, що взаємовідносини Православної Церкви України та держави постійно перебувають у науковому полі як богословських, так і політологічних досліджень.

Зауважимо, що нині в державному управлінні відбувається пошук науково-богословського обґрунтування шляхів та механізмів діалогу православної церкви та суспільства у контексті формування концепції державотворення. Можна стверджувати, що суспільство дійшло розуміння того, що потрібен консенсус усіх гілок Українського Православ'я, конструктивний компроміс православних громад у формуванні та утвердженні української державності. Без об'єднання Українських Православних Церков, без інтеграції християнських зусиль у напрямі розвитку держави вирішити нинішні проблеми українського соціуму неможливо.

Актуальність дослідження взаємодії Православної Церкви України та Української держави обумовлена тим фактом, що проблеми взаємовідносин держави та релігійних інститутів постійно перебувають у фокусі науковців, були і залишаються темою постійних дискусій між священством, політиками, парафіянами, теологами, політологами та державними діячами [1; 7; 9].

Доцільність богословського та політологічного аналізу соціального вчення церкви, стану взаємодії Церкви та держави підтверджується необхідністю розроблення нових доктринальних віронавчальних документів, програм, концепцій, угод та законів, які б відповідали вимогам сучасної цивілізації та конструктивній співпраці релігійних інститутів з представниками політичних сил та державних керманів.

Можна з упевненістю стверджувати, що в Україні вплив церкви на політику залишається всебічним, потужним і стійким. Тому постійно існує нагальна потреба досліджувати, аналізувати, осмислювати вплив соціального вчення церкви на державу, суспільство, а також вивчати, розглядати механізми взаємодії церкви та держави у контексті суспільно-політичних трансформацій, соціокультурних явищ і в набутті ціннісних орієнтацій українського соціуму на шляху демократичних реформ.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, зазначимо, що згідно соціального вчення церкви, християнство має виявляти себе як внутрішня духовна сила та перетворювати суспільство зсередини, а не ззовні в політичних, культурних протистояннях та інформаційній війні. Справжнє церковне відродження може відбуватися лише з глибини сприйняття й осмислення Євангелія, а не тимчасових суспіль-

но-політичних перетворень. Церква не абсолютизує жодної форми історичного буття світу, політики, культури, ідеології. Знання закономірностей духовного та богословського впливу церкви на соціум дає змогу більш усвідомлено вирішувати духовні, політичні, соціальні та економічні проблеми українського суспільства, розв'язувати національні й політичні конфлікти. Християнин має використовувати свою християнську свободу для того, щоб допомагати іншим членам сучасного суспільства здобувати свободу в Бозі, розкриваючи духовні сили християнської історії, що освітлює все земне буття людини, в тому числі й процеси сучасної політики.

Згідно з соціальним вченням церкви, конструктивний діалог церкви та держави закладає інституціональне підґрунтя суспільно-політичних процесів. У сучасних умовах Православна Церква України, крокуючи до максимальної демократизації життя, суспільних відносин, покликана бути не лише духовним лідером українського суспільства в умовах політичної трансформації, а й дбати про максимальне зменшення тиску держави на духовні, соціальні, політичні та економічні процеси розвитку України. Ефективна система взаємодії церкви та держави є не тільки найважливішим, ключовим напрямом реформування українського суспільства, а й найважливішим ресурсом, засобом розвитку майбутнього усього людства. Таке твердження справедливе й щодо богословської науки (соціальне вчення церкви), яка вивчає закономірності духовного розвитку людства, а також духовні технології, за допомогою яких удосконалюється і суспільство загалом.

Література:

1. Вселенський Патріарх Варфоломій. Віч-на-віч із Тайною. Православне християнство у сучасному світі. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. — 360 с.
2. Гавриїл (Я.В. Кризина), архім.; Діонісій Мартишин, прот.; Павло Бочков, свящ. Вступ до православної теології: посібник / Я.В. Кризина, Д.С. Мартишин, П.В. Бочков. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2018. — 296 с.
3. Духовний заповіт Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира. — К.: Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, 2016. — 40 с.
4. Кирило (Говорун), архимандрит. Українська публічна теологія. — К.: Відкритий Православний Університет Святої Софії-Премудрості, ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. — 144 с.
5. Мартишин Д.С. Діалог Української Православної Церкви та суспільства у процесі політичних трансформацій України: монографія / Д.С. Мартишин. — Київ: ДП "Вид. дім "Персонал", 2017. — 272 с.
6. Мартишин Д.С. На шляху до віри: основи Православ'я: навч. посіб. / протоієрей Діонісій Мартишин. — К.: ДП "Видавничий дім "Персонал", 2010. — 184 с.
7. Мартишин Дионисий, протоієрей. Социальная работа Церкви как наука на современном этапе развития общества // Богословско-исторический сборник. Юбилейный выпуск. — Калуга, 2016. — С. 51—62.
8. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. — К.: Інформ.-вид. центр УПЦ, 2002. — 80 с.

9. Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989—2008) [Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1] / Заг. ред. Леся Коваленко. — Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2008. — 711 с.

10. Чопей Богдан, Мартишин Дионисий, протоієрей. Основы социального учения Русской Православной Церкви: учеб. пособие / Богдан Чопей, прот. Дионисий Мартишин. — К.: Духовно-просветительский Центр имени Святых Апостолов, ДП "Издательский дом "Персонал", 2013. — 306 с.

References:

1. Varfolomii, Vselenskyi Patriarkh (2011), Vich-na-vich iz Tainoiu. Pravoslavne khrystyanstvo u suchasnomu sviti [Face-to-face with Secret. Orthodox Christianity in the modern world], DUKh I LITERA, Kyiv, Ukraine.
2. Kryzyna, Ya. V. Martyshyn, D. S. and Bochkov, P. V. (2018), Vstup do pravoslavnoi teolohii [Introduction to Orthodox theology], Vyd. dim "Personal, Kyiv, Ukraine.
3. Fond pam'iaty Blazhennishoho Mytropolyta Volodymyra (2016), Dukhovnyj zapovit Predstoiatelia Ukrain's'koi Pravoslavnoi Tserkvy Blazhennishoho Mytropolyta Kyivs'koho i vsiiei Ukrainy Volodymyra [The spiritual testament of the Primate of the Ukrainian Orthodox Church of His Beatitude Metropolitan Volodymyr of Kyiv and All Ukraine], Fond pam'iaty Blazhennishoho Mytropolyta Volodymyra, Kyiv, Ukraine.
4. Kyrylo (Hovorun), archimandrite (2017), Ukrainska publiczna teolohiia [Ukrainian Public Theology], Vidkrytyi Pravoslavnyi Universytet Sviatoi Sofii-Premudrosti, Dukh i Litera, Kyiv, Ukraine.
5. Martyshyn, D. S. (2017), Dialoh Ukrain's'koi Pravoslavnoi Tserkvy ta suspil'stva u protsesi politychnykh transformatsij Ukrainy [Dialogue of the Ukrainian Orthodox Church and Society in the process of political transformation of Ukraine], Vyd. dim "Personal, Kyiv, Ukraine.
6. Martyshyn, D. S. (2010), Na shliakhu do viry: osnovy Pravoslav'ia [On the path to faith: the foundations of Orthodoxy], Vyd. dim "Personal, Kyiv, Ukraine.
7. Martyshyn, D. (2016), "Social work of the Church as a science at the present stage of development of society", Bohoslovsko-ystorycheskyj sbornyk. Yubylejnyj vypusk, pp. 51—62.
8. Ukrainian Orthodox Church (2002), Osnovy sotsialnoi kontseptsii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy [Fundamentals of the Social Concept of the Ukrainian Orthodox Church], Inform. — vyd. tsentr UPTs, Kyiv, Ukraine
9. Kovalenko, L. (2008), Sotsial'no zoriientovani dokumenty Ukrain's'koi Hreko-Katolyts'koi Tserkvy (1989 — 2008) (Dzherela khrystians'koho suspil'noho vchennia ta sluzhinnia) [Socially oriented documents of the Ukrainian Greek Catholic Church (1989—2008) (Sources of Christian social doctrine and service)], Vydavnytstvo Ukrain's'koho Katolyts'koho Universytetu, L'viv, Ukraine.
10. Chopej, B. and Martyshyn, D. (2013), Osnovy sotsyal'noho uchenyia Russkoj Pravoslavnoj Tserkvy [The foundations of the social doctrine of the Russian Orthodox Church], Vyd. dim "Personal, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2019 р.

УДК 351: 323.17

І. В. Антипенко,
к. ю. н., докторант кафедри публічної політики та політичної аналітики,
Національна академія державного управління при Президенті України

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.107

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РИЗИКУ

I. Antypenko,
PhD in Law, doctoral candidate of the Public Policy and Political Analysis Chair,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

MODERN SCIENTIFIC APPROACHES TO THE CONCEPTUALIZATION OF POLITICAL RISK

У статті порушено актуальну наукову проблему, що пов'язана з відсутністю в теорії політичного ризику загальноприйнятого і усталеного уявлення про природу досліджуваного поняття, наявністю принципових розбіжностей у розумінні сутності цього соціально-політичного феномену. В роботі здійснено аналіз концептуалізації політичного ризику в зарубіжних і вітчизняних наукових дослідженнях. Дано характеристику дефініціям політичного ризику в рамках двох основних підходів наукової інтерпретації цього терміну: економічному і політологічному/державно-управлінському. Обґрунтовано двохвимірну інтерпретацію досліджуваного поняття як категорії науки державного управління, що дозволяє розглядати його: по-перше, як один із видів суспільного ризику, що є об'єктом управлінської діяльності держави; по-друге, як потенційно небезпечний побічний продукт ризикогенного за своєю суттю процесу вироблення державної політики.

It is traditionally believed that the subject field of the conceptualization of political risk is associated with the process of policy development, including state policy, since the latter is under constant influence of factors of uncertainty generated by the behavior and decisions of numerous political actors, which as a result have a direct or indirect effect on the consequences activities of all its participants, as well as policy objects. However, despite the localized source of political riskogenesis, the known problem in the theory of political risk is the lack of a common understanding of the nature of the concept under investigation, the existence of significant, as well as fundamental differences in understanding the essence of this important for state-management phenomenon.

The paper objective is an analysis of the conceptualization of political risk in foreign and domestic scientific research and an attempt to offer on its basis an interpretation of the concept under study as a category of state-management science.

The article actualized important scientific problem related to the lack in the political risk theory a generally accepted and well-established representation about nature of the political risk concept, as well as the presence of fundamental differences in the understanding of the essence of this socio-political phenomenon. The paper analyzes the conceptualization of political risk in foreign and domestic scientific research works.

On the basis of the analysis carried out by the author, the author substantiates the scientific feasibility of two-dimensional interpretation of political risk as a category of public administration science, which allows him to be considered in the first dimension as one of the types of social risk, and therefore as an object of governance in the process of developing a state policy, aimed at solving urgent problems of social development; in the second dimension — as one of the types of public-management risks, namely, as a potential socially dangerous product of the state policy process, or more generally, the work of the public administration system. Characteristics of political risk as a category of public administration science is considered by the author as a promising direction for further research.

*Ключові слова: ризик, політичний ризик, політика, державна політика, державне управління.
Key words: risk, political risk, politics, policy, public administration.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Будучи потенційно небезпечною або небажаною подією чи явищем, що генеруються свідомим рішенням

або поведінкою індивіда/колективу, ризик як наукове поняття характеризується високою еластичністю, враховуючи значну кількість конституюючих ознак, виявлених різними дослідницькими підходами.

Аналізуючи поняття "політичний ризик" дослідник лише певен у тому, що може пов'язати предметне поле

його концептуалізації із політичним виміром суспільного буття, точніше із процесом політики, у тому числі державної політики, адже останній знаходиться під постійним впливом чинників невизначеності, генерованих поведінкою і рішеннями численних політичних акторів, що в результаті мають прямий або опосередкований вплив на наслідки діяльності як всіх його учасників, так об'єктів політики. Разом з тим, не зважаючи на локалізоване джерело політичного ризикогенезу, відомою проблемою в теорії політичного ризику є відсутність загальноприйнятого уявлення про природу досліджуваного поняття, наявність істотних, і навіть принципових розбіжностей у розумінні сутності цього важливого для державно-управлінської діяльності явища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ТА ВИЗНАЧЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Фахову літературу, в якій політичний ризик стає безпосереднім предметом аналізу, можна умовно розділити на дві групи. Першу представляють дослідження в рамках економічного (корпоративного) підходу. Більшість цих робіт присвячено аналізу та оцінці політичного ризику як складової діяльності корпорацій на міжнародному рівні. Зокрема вагомий внесок в інтерпретацію політичного ризику в рамках цього наукового напрямку зробили такі вчені: Я. Бремер [10], Ш. Брінк, Д. Ітеман [12], Ч. Кеннеді [15], С. Кобрін [16], Г. Райс [19], С. Робок [20], Дж. Саймон [21], М. Фітцпатрік [13], Д. Шмідт [22] та інші фахівці.

Другу групу утворюють зарубіжні і вітчизняні дослідження, в яких розглядаються сутність, зміст і специфіка прояву політичних ризиків в сфері політичних відносин і державному управлінні. В межах цього підходу проблематику політичних ризиків розробляють Г. Бхатта [9], А. Горшкова [1], О. Віннічук [2], С. Красіков [3], В. Кривошеїн [4], Є. Крохіна [5], В. Лапіцький [6], М. Паувер [18], О. Рибак [7], І. Тихомірова [8] та інші.

Попри такий солідний науковий доробок у фаховій літературі існує ціле розмаїття дефініцій політичного ризику, що часто виокремлює лише деякі грані цього складного феномену в рамках вищеозначених наукових підходів, і майже відсутні інтерпретації досліджуваного терміну як категорії науки державного управління.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ (МЕТИ) СТАТТІ

Зважаючи на вищеозначене, метою статті визначено аналіз концептуалізації політичного ризику в зарубіжних і вітчизняних наукових дослідженнях та спробу запропонувати на його основі інтерпретацію досліджуваного поняття як категорії державно-управлінської науки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Як показує аналіз фахової літератури, концептуалізація політичного ризику розвивається в рамках двох основних міждисциплінарних за своїм характером

підходів. Перший — інтерпретує досліджуване поняття як економічну категорію. Другий — як політологічну і державно-управлінську. При цьому переважна більшість існуючих, особливо у західній літературі, дефініцій політичного ризику розкривають його саме як економічну категорію, розглядаючи його здебільшого в рамках проблематики управління і страхування прямих закордонних інвестицій та іншого роду економічної діяльності фірм, передусім транснаціональних корпорацій (далі — ТНК) у країнах, куди ці компанії інвестують свої капітали.

Одними із ранніх трактовок політичного ризику в рамках економічної парадигми були ті, що пов'язувалися із несприятливими діями уряду (держави) по відношенню до економічної активності фірм. Зокрема в роботах М. Фітцпатріка [13], Д. Ітемана, А. Стоунхіла [12], Д. Шмідта [22] та інших під політичним ризиком розумілися: неочікувана націоналізація або експропріація державою іноземних активів, одностороннє недодержання контрактних договорів з боку уряду, внесення несподіваних змін у валютне та податкове регулювання, зміна обмінного курсу неринковими (адміністративними) способами та будь-які інші дії національного уряду, включаючи різку зміну зовнішньополітичного курсу держави.

Треба зазначити, що трактовка політичних ризиків, де ризикогенним середовищем виступає саме державна політика (дії уряду/держави), хоча і в дещо переосмисленому вигляді, продовжує зберігати свою актуальність, особливо в середовищі ТНК. Наприклад, подібної позиції дотримується Багатостороннє агентство з інвестиційних гарантій Світового банку. Відповідно до дефініції цієї міжнародної фінансової установи, політичні ризики "асоціюються з діями уряду, які заперечують або обмежують право інвестора/власника (i) використовувати або отримувати вигоду зі своїх активів; або (ii), які зменшують вартість фірми" [14].

Більшість пізніших дефініцій політичного ризику відрізняються розширеними трактовками слова "політичний". Зокрема, одним із найбільш розповсюджених тлумачень цього терміну у проаналізованій нами фаховій літературі є все, що "має стосунок до рішень і подій, які стосуються владного розподілу цінностей і ресурсів або ж торкаються питань законності, політичної влади або застосування сили" [17, р. 8]. З такого тлумачення "політичного" випливає, до речі, ще один важливий висновок, який допоможе нам зрозуміти, як інтерпретують політичний ризик дослідники з позицій різних наукових підходів: будь-яка соціальна, економічна, екологічна та інша проблема, що має достатній суспільний резонанс, щоб викликати увагу і тим більше участь державної влади та інших політичних акторів в її вирішенні, мають потенційну можливість перетворитися в політичну. Такі проблеми, перетворюючи в об'єкт державної політики або підставу/причину для актуалізації політичної боротьби, у кінцевому підсумку стають політичними, а отже, і ризики, які породжені ними, також набувають характеру політичних безвідносно до того хто є суб'єктом таких ризиків — корпорації чи державна влада.

Одним із перших дослідників, хто запропонував розширену трактовку політичних ризиків через подібну

інтерпретацію "політичного" став С. Робок. Він ще 1971 р. зазначав, що: "політичний ризик в міжнародному бізнесі існує (1), коли в діловому середовищі виникають несподівані події, (2) коли їх важко передбачити (3), коли вони виникають через політичні зміни. Для того, щоб бути небезпечними, ці зміни в діловому середовищі повинні мати потенціал для значного впливу на прибуток або інші цілі конкретного підприємства" [20, р. 7]. Але більш предметно визначають політичний ризик як "те, що відноситься до впливу державної політики і політичного життя на ринки, на яких у даний час або потенційно діють компанії" [10, р. 7] інші фахівці.

Так, С. Кобрін визначав політичні ризики як непередбачувані обставини, які виникають у політичному середовищі та приймають форму обмежень у проведенні ділових операцій [16, р. 40].

Інший американський фахівець з політичних ризиків Дж. Саймон тлумачить політичний ризик більш комплексно: як "урядові або соціальні дії і державна політика, що відбуваються як усередині країни, що приймає, так і за її межами, і негативно впливають або на обрану групу, або на більшість ділових операцій і інвестицій" [21, р. 68].

Ч. Кеннеді інтерпретує досліджуване поняття фактично у тому ж ключі, але зосереджується на конкретних ризикогенних чинниках: фіскальній, монетарній, торговельній, інвестиційній, промисловій та іншій державній політиці, або подіях, пов'язаних з політичною нестабільністю (тероризм, повстання, громадянська війна) [15, р. 27].

Як бачимо, останні автори, а також ще ряд дослідників, зокрема Г. Райс та І. Махмуд [19], абсолютно справедливо підкреслюють необхідність включати в інтерпретацію досліджуваного явища загальний екзогенний (міжнародний і глобальний) контекст, враховуючи зростаючий вплив процесів глобалізації на всіх учасників ризик-менеджменту (не тільки ТНК, але і державу).

Однак у цілому, на сучасному етапі осмислення політичного ризику в рамках економічної парадигми більшість дослідників погоджуються з тим, що досліджуване явище передбачає за висловом Ш. Брінк "ймовірність того, що бізнес або зароблятиме менше грошей, або буде втрачати прибуток як результат участі зацікавлених сторін у діях/бездіяльності політичної системи або (їх) реакцій на події, рішення та державну політику" [11, р. 18].

Отже, як випливає з аналізу вище розглянутих дефініцій, центральне місце в рамках економічної парадигми наукового пізнання політичного ризику, грає джерело ризиків, яким виступають, у першу чергу політичні інститути, і інститут державної влади зокрема, які завдяки своїм діям або бездіяльності можуть з високою вірогідністю завдати шкоду (збиток) економічному актору. Під таким кутом зору держава або уряд та інші політичні суб'єкти, а точніше наслідки їх активності (політичні рішення або/та поведінка/дії політичних акторів, що проявляються у їх спроможності позитивним чи негативним чином впливати на забезпечення сприятливого бізнес-клімату в країні), є чинником ризикогенезу. Іншою ключовою ознакою цієї парадигми теорії політичного ризику виступає те,

що суб'єктом управління політичними ризиками виступають виключно бізнес-структури. Такий обмежений погляд на джерела ризикогенезу і суб'єктів досліджуваного ризику не тільки звужує розуміння даного концепту, але і визначає переважно утилітарно-прикладну орієнтацію відповідного дослідницького підходу.

Поступове перетворення проблеми політичного ризику у предмет наукового, осмислення, а не тільки прикладного аналізу, що мало місце у 1980-х рр., сприяло формуванню другого дослідницького підходу до цієї проблеми в рамках політичної і державно-управлінської наук.

Треба зазначити, що більшість дефініцій політичного ризику в рамках політичної науки являють собою механістичне перекладення відомих міждисциплінарних трактовок терміну "ризик" як соціального феномену на сферу політичного. Більшість дослідників схильні розглядати політичний ризик через наголос на деяких основних конституюючих ознаках поняття ризику, а саме на категоріях невизначеності та ймовірності ситуації або вибору, що мають відтінок небезпеки і загрози, а також шкоди як наслідку недооцінки останніх. Зокрема, в подібному ключі досліджуване поняття трактують І. Тихомірова [8, с. 2], О. Віннічук [2, с. 184—185], В. Лапівський [6, с. 13] та деякі інші науковці.

Характерними ознаками таких трактовок поняття "політичний ризик" і одночасно його недоліками є те, що вони розглядають цей термін, по-перше, безвідносно до суб'єкту таких ризиків, а по-друге, без акцентування уваги у змісті дефініції на характеристиці поняття "політичне", яке є середовищем ризикогенезу. Водночас у вітчизняній і зарубіжній фаховій літературі з політичної ризикології існує не так багато визначень терміну "політичний ризик", які роблять акцент на ризикогенності політики, а також закладають у зміст дефініцій суб'єктів ризику.

Так, В. Кривошеїн визначає досліджуване поняття як категорію політичної науки, яка "відображує характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами суспільно-політичних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентно притаманних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами та невикористаними можливостями" [4, с. 150—151]. Дослідник справедливо робить акцент на важливості сприйняття політичними акторами ключових конституюючих ознак ризику, що є продуктом політичного процесу. Однак, на нашу думку, вчений розглядає політичний ризик у дещо "академічному" стилі, а не як об'єкт прикладної управлінської діяльності і аналітичної роботи.

Більш практичне значення для розуміння політичного ризику як категорії політичної науки і, як ми побачимо нижче для галузі знань із державного управління також, є інтерпретація останнього як ймовірності настання для суб'єктів політичного процесу небажаних наслідків, пов'язаних із політичними рішеннями і подіями, які здатні нанести шкоду його учасникам у процесі реалізації їх інтересів.

Типову дефініцію політичного ризику у такому контексті дає А. Горшкова. Під останнім вона розуміє "ймовірність несприятливих наслідків політичних рішень, прийнятих в умовах невизначеності, дефіциту ресурсів (часу, інформації і т.п.), що завдає шкоди для учасників політичних дій і ймовірності реалізації небажаних подій" [1, с. 139].

Водночас значно більшу наукову користь для пізнання природи політичного ризику як категорії прикладної політичної та державно-управлінської науки представляють, на наш погляд, такі його інтерпретації, де дослідниками констатуються чинниками ризикогенезу не тільки наслідки політичних рішень, але також наголошується на тому, що ризик-фактором виступає сама ймовірність неадекватного аналізу певного контексту (соціально-політичного, економічного і т.п.), в умовах якого приймаються такі рішення.

Таким способом політичний ризик визначає, наприклад, український вчений О. Рибак, а саме як "сукупність політичних, економічних, соціальних факторів, що в умовах невизначеності чи дефіциту ресурсів здатні спричинити ухвалення таких політичних рішень, які призводять до дисфункції окремого політичного інституту з екстраполяцією на політичну систему загалом" [7, с. 9]. В його визначенні справедливо наголошується на необхідності виділення першопричин ризикогенності політичних рішень, що передбачає будь-яка система управління ризиками — у цьому випадку конкретного соціально-історичного контексту.

Подібним чином зміст такої категорії розкриває і С. Красіков: як "ймовірність наслідків політичних рішень, прийнятих в умовах невизначеності, які можуть привести до шкоди, пов'язаної з деструктивним розвитком індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому, або, навпаки, набуття соціально-економічних і культурних дивідендів як результат рефлексивності і діяльності конкретних політичних акторів (колективних або індивідуальних)" [3, с. 97]. Тут доцільно виділити акцент автора на ризиках як ймовірності негативних наслідків політичних рішень для соціальних об'єктів у самому широкому значенні, тобто наслідків зі значним негативним соціальним ефектом.

Акцентування уваги окремих дослідників у вище вказаних визначеннях на ризиках-наслідках, що виникають з процесу прийняття політичних рішень, і ризиках-першопричинах, породжених неадекватною оцінкою можливих наслідків ухвалення таких рішень, безумовно становлять неабияку наукову користь для цілей даного дослідження, оскільки така трактовка політичних ризиків повністю вписується у контекст ризикогенної за своєю суттю державно-управлінської діяльності, вищим рівнем прояву якої виступає вироблення та реалізація державної політики, наслідки якої так чи інакше відчують на собі усі об'єкти системи соціального управління. Тобто його витоки іманентно присутні в самому процесі і механізмі вироблення політичних (державно-управлінських) рішень в органах публічної влади.

Треба зазначити, що розгляд політичного ризику в державно-управлінському аспекті не є чимось новим у науковій літературі. Однак його інтерпретації, принаймні найбільш типові, у змістовному сенсі є достатньо звуженими.

Так, у зарубіжній літературі, передусім роботах із методології управління ризиками, що виникають у процесі діяльності органів державного (публічного) управління, достатньо поширеним явищем є ототожнення політичного ризику або з ризиком репутаційних втрат для суб'єкта владних повноважень, або безпосередньо з урядовим (так званим публічним) ризиком. Наприклад, достатньо типовою ілюстрацією даного спостереження у західній традиції є наступне розуміння урядового (публічного) ризику: як ризики, з якими стикаються уряди, й які включають все, що ставить під загрозу належне виконання їх повноважень (мандатів) і все, що завдає шкоди їх репутації (а, отже, є політичними ризиками). У більш широкому плані публічні ризики класифікуються як стратегічні, які часто також називаються "політичними ризиками" (див.: [9, р. 12—13]; [18, р. 32—36]). Як бачимо, політичний ризик тут інтерпретується у досить близькому для корпоративної (економічної) парадигми досі: як вид урядового (управлінського) ризику. Що в принципі не викликає подиву з огляду на активне запозичення публічним сектором (державним управлінням) у західних країнах управлінських принципів корпоративного сектору.

Більш широко вказаний термін визначається деякими дослідниками з пострадянських країн. Наприклад, Є. Крохіна визначає урядовий ризик як "ймовірність небажаних наслідків прийнятого політичного рішення, що виникають в результаті впливу сукупності процесів всередині держапарату і чинників оточуючого середовища" [5, с. 101].

На нашу думку, буде не коректним ототожнювати політичний ризик виключно з урядовими або репутаційними ризиками. Враховуючи соціальну функцію держави, її інститути влади, уособлені в органах публічного управління, виступають суб'єктом управління не тільки ризиками, пов'язаними із державно-управлінською діяльністю, але і тими, що породжені активністю широкого спектру соціальних акторів сучасного нам "суспільства ризику", в термінології теоретиків однієї теорії. Тим самим, як зазначалося вище, будь-яка подія та явище, що може викликати загрозу стабільності і безпеці функціонування підсистем соціальної системи, яка при цьому набуває ознаки політичної проблеми, може і повинна бути об'єктом ризик-менеджменту суб'єктів державно-управлінської діяльності. А отже, інтерпретація політичного ризику тільки в рамках діяльності урядових структур буде як мінімум не повною.

Якщо підсумувати все вищесказане і розглядати політичні ризики як категорію науки державного управління, що є методологічно виправданим з позицій мети даної роботи, ми повинні уникати звужених інтерпретацій цього терміну. Тому предметом дослідницької уваги у визначеному контексті повинен стати у першу чергу такий ризик, що набуває для суб'єктів його управління — органів публічної влади — статусу об'єкта ризик-менеджменту і одночасно джерела його реплікації.

У першому вимірі політичний ризик є не чим іншим як ймовірністю виникнення і реалізації соціально небезпечних наслідків, породжених подіями та явищами у будь-якій сфері людської діяльності, що набувають ознаки політичної проблеми, можуть викликати загрозу

стабільності і безпеці функціонування окремих підсистем або всієї соціальної системи, і відповідно потребуючих втручання урядових інститутів з метою їх попередження.

У другому вимірі під політичним ризиком також справедливо розуміти ймовірність виникнення соціально небезпечних наслідків, спровокованих прийнятими політичними рішеннями суб'єктів владних повноважень (у загальному смислі інститутів державної/публічної влади), неадекватністю аналізу останніми соціально-історичного контексту, в умовах якого приймаються такі рішення, а також діями та поведінкою політичних акторів, які мають доступ до процесу вироблення державно-управлінських рішень.

Таким чином, в основі розуміння політичних ризиків як категорії науки державного управління лежать іманентно притаманні державно-управлінській діяльності невизначеність наслідків від реалізації політичних рішень, неможливість абсолютної прогнозованості впливу значної сукупності факторів зовнішнього середовища, комплекс обставин, що визначають функціонування процесів всередині і ззовні державного апарату.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Аналіз концептуалізації політичного ризику у науковому дискурсі дозволив охарактеризувати два основні підходи до його інтерпретації: економічний і політологічний. Обґрунтовано, що тлумачення досліджуваного поняття в рамках економічної теорії, незважаючи на вагомий внесок останнього в актуалізацію самої проблеми політичних ризиків у науковому дискурсі, не дозволяють нам розглядати його в якості основної версії у мажах такої роботи через надто звужену локалізацію суб'єкта таких ризиків (бізнес-структури) і джерела ризикогенезу, що обмежуються переважно факторами політичного середовища, в яких діє цей суб'єкт.

Водночас, аналіз інтерпретацій політичного ризику як категорії політичної науки дозволяють оцінити дане явище під значно ширшим кутом: як можливість потенційно небезпечних наслідків для самого широкого кола учасників політичного процесу, згенерованих у процесі прийняття ними політичних рішень або подійми, які викликають суспільний резонанс. Обґрунтовано, що така трактовка політичних ризиків повністю вписується у контекст ризикогенної за своєю суттю державно-управлінської діяльності, вищим рівнем прояву якої виступає вироблення та реалізація державної політики, наслідки якої можуть мати значний негативний ефект не тільки на безпосередніх суб'єктів ризику, але і на все суспільство.

Відповідно методологічно виправданою вважаємо двохвимірну інтерпретацію поняття політичного ризику як державно-управлінської категорії. У першому вимірі політичний ризик доцільно розглядати один із видів суспільного ризику, а отже, й як об'єкт управління в процесі вироблення державної політики, що спрямована на вирішення актуальних проблем суспільного розвитку. У другому вимірі політичний ризик обґрунтовано позиці-

онувати в якості одного із видів державно-управлінських ризиків, а саме як потенційний соціально небезпечний продукт процесу вироблення державної політики або в більш загальному плані — роботи системи державного управління.

Водночас осмислення політичного ризику як категорії науки державного управління не можливе у відриві від характеристики середовища і чинників політичного ризикогенезу, а тому розглядається автором в якості одного із перспективних напрямів подальших наукових розвідок.

Література:

1. Горшкова А.А. Политический риск и методы его оптимизации / А.А. Горшкова // Актуальные проблемы политологии: Сборник научных работ студентов и аспирантов Российского университета дружбы народов. / Отв. ред.: д. ф. н. проф. В.Д. Зотов. — М.: МАКС Пресс, 2001. — С. 139—142.
2. Віннічук О.В. Політичні ризики в умовах демократичної трансформації суспільства: теоретико-практичний аналіз: монографія / О.В. Віннічук. — Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2013. — 220 с.
3. Красиков С.А. Управление социально-политическими рисками в условиях глобализации: дис.... док. полит. наук: 23.00.02 "Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии" / С.А. Красиков. — Нижний Новгород, 2009. — 372 с.
4. Кривошеїн В.В. Політична ризикологія: епістемологічний статус, предметна, сфера, аналітичні інструменти: монографія / В.В. Кривошеїн. — Д.: Інновація, 2009. — 316 с.
5. Крохина Е.Е. Политические риски в механизме формирования государственной политики: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 "Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии" / Е.Е. Крохина. — М., 2006. — 171 с.
6. Лапицкий В.Ф. Политический риск в управлении социальными конфликтами: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 "Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии" / В.Ф. Лапицкий. — М., 1992. — 21 с.
7. Рибак О.С. Інституціональна диференціація політичних ризиків в Україні: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 — політичні інститути та процеси / О.С. Рибак; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. — Чернівці, 2015 — 22 с.
8. Тихомирова И.В. Политический риск и управление социально-политическими процессами. Автореферат дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 "Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии" / И.В. Тихомирова. — М.: "Издательство", 1992. — 21 с.
9. Bhatta G. Public sector governance and risks: a proposed methodology to do risk assessments at the program level / G. Bhatta. — Mandaluyong City, Phil.: Asian Development Bank, 2008. — 52 p.
10. Bremmer I., Keat P. The fat tail: the power of political knowledge for strategic investing / I. Bremmer,

- P. Keat. — New York: Oxford University Press, 2009. — 254 p.
11. Brink C. H. Measuring Political Risk: Risk to Foreign Investment / Charlotte H. Brink. — Aldershot, England; Burlington, VT: Ashgate, c2004. — 200 p.
  12. Eiteman, D. K., Stonehill A. I. Multinational Business Finance. 6th ed. / D. K. Eiteman, A. I. Stonehill, M. H. Moffet. — Reading, Mass.: Addison-Wesley, c1992. — 680 p.
  13. Fitzpatrick M. The Definition and Assessment of Political Risk in International Business: A Review of the Literature / M. Fitzpatrick // Academy of Management Review. — 1983. — Vol. 8, № 2. — P. 249—254.
  14. Glossary of Terms Used in the Political Risk Insurance Industry // Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA). — Access mode: http://www.miga.org/documents/Glossary_of_Terms_Used_in_the_Political_Risk_Insurance_Industry.pdf
  15. Kennedy C. R. Political risk management: international lending and investing under environmental uncertainty / C. R. Kennedy, Jr. — New York: Quorum Books, 1987. — 163 p.
  16. Kobrin S. J. Managing political risk assessment: strategic response to environmental change / by Stephen J. Kobrin. — Berkeley: University of California Press, 1982. — 224 p.
  17. Lax H. L. Political risk in the international oil and gas industry / Howard L. Lax. — Boston: International Human Resources Development Corp., c 1983. — 195 p.
  18. Power M. The Risk Management of Everything: Rethinking the Politics of Uncertainty / M. Power. — London: Demos, 2004. — 74 p.
  19. Rice G., Mahmoud E. A managerial procedure for political risk forecasting / G. Rice, E. Mahmoud // Management International Review. — 1988. — Vol. 26. — P. 12—21.
  20. Robock S.H. Political Risk: Identification and Assessment / S. H. Robock // Columbia Journal of World Business. — 1971. — Vol. 6(4), July-August. — P. 6—20.
  21. Simon J.D. Political Risk Assessment: Past Trends and Future Prospects / J.D. Simon // Columbia Journal of World Business. — 1982. — Vol. 17, № 3. — P. 62—70.
  22. Schmidt D.A. Analyzing Political Risks / D.A. Schmidt // Business Horizons. — 1986. — Vol. 29 (4), July-August. — P. 43—50.
- References:
1. Horshkova, A.A. (2001), "Political risk and methods of its optimization", Aktual'nye problemy polytolohyy: Sbornyk nauchnykh robot studentov y aspyrantov Rossyjskoho unyversyteta druzhby narodov, pp. 139—142.
  2. Vinnichuk, O.V. (2013), Politychni ryzyky v umovakh demokratychnoi transformatsii suspil'stva: teoretyko-prakseolohichnyj analiz [Political risks in the conditions of democratic transformation of society: theoretical and praxis analysis], Kam'ianets'-Podil's'kyj, Ukraine.
  3. Krasnykov, S.A. (2009), "Managing social and political risks in the context of globalization", Abstract of Ph.D. dissertation, Political sciences, Nyzhnyj Novhorod, Russia.
  4. Kryvoshein, V.V. (2009), Politychna ryzykolohiia: epistemolohichnyj status, predmetna sfera, analitychni instrumenty [Political risk: epistemological status, subject, sphere, analytical tools], Innovatsiia, Dnipropetrovs'k, Ukraine.
  5. Krokhyina, E.E. (2006), "Political risks in the mechanism of state policy", Abstract of Ph.D. dissertation, Political sciences, Moscow, Russia.
  6. Lapytskyj, V.F. (1992), "Political risk in social conflict management", Abstract of Ph.D. dissertation, Political sciences, Moscow, Russia.
  7. Rybak, O.S. (2015), "Institutional differentiation of political risks in Ukraine", Ph.D. Thesis, Political sciences, Chernivets'kyj natsional'nyj unyversytet imeni Yuriiia Fed'kovycha, Chernivtsi, Ukraine.
  8. Tykhomyrova, J.V. (1992), "Political risk and management of socio-political processes", Ph.D. Thesis, Political sciences, Moscow, Russia.
  9. Bhatta, G. (2008), Public sector governance and risks: a proposed methodology to do risk assessments at the program level, Asian Development Bank, Mandaluyong City, Phil.
  10. Bremmer, I. and Keat, P. (2009), The fat tail: the power of political knowledge for strategic investing, Oxford University Press, New York, USA.
  11. Brink, C.H. (2004), Measuring Political Risk: Risk to Foreign Investment, Ashgate, Aldershot, England.
  12. Eiteman, D.K. and Stonehill, A.I. (1992), Multinational Business Finance, 6th ed., Addison-Wesley, Boston, USA.
  13. Fitzpatrick, M. (1983), "The Definition and Assessment of Political Risk in International Business: A Review of the Literature", Academy of Management Review, vol. 8, no. 2, pp. 249—254.
  14. Multilateral Investment Guarantee Agency (2019), "Glossary of Terms Used in the Political Risk Insurance Industry", available at: http://www.miga.org/documents/Glossary_of_Terms_Used_in_the_Political_Risk_Insurance_Industry.pdf (Accessed 10 Jan 2019).
  15. Kennedy, C.R. (1987), Political risk management: international lending and investing under environmental uncertainty, Quorum Books, New York, USA.
  16. Kobrin, S.J. (1982), Managing political risk assessment: strategic response to environmental change, University of California Press, Berkeley, USA.
  17. Lax, H.L. (1983), Political risk in the international oil and gas industry, International Human Resources Development Corp., Boston, USA.
  18. Power, M. (2004), The Risk Management of Everything: Rethinking the Politics of Uncertainty, Demos, London, UK.
  19. Rice, G. and Mahmoud, E. (1988), "A managerial procedure for political risk forecasting", Management International Review, vol. 26, pp. 12—21.
  20. Robock, S.H. (1971), "Political Risk: Identification and Assessment", Columbia Journal of World Business, vol. 6 (4), pp. 6—20.
  21. Simon, J.D. (1982), "Political Risk Assessment: Past Trends and Future Prospects", Columbia Journal of World Business, vol. 17, no. 3, pp. 62—70.
  22. Schmidt, D.A. (1986), Analyzing Political Risks, Business Horizons, Vol. 29 (4), pp. 43—50.
- Стаття надійшла до редакції 13.01.2019 р.*

УДК 351

І. А. Гридзук,
к. держ. упр., доцент, Національний університет "Києво-Могилянська академія"

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.113

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ МАРКЕТИНГУ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ТЕРИТОРІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

I. Hrydzhuk,
Ph.D., Associate Professor, National University of "Kyiv-Mohyla Academy"

IMPLEMENTATION OF MARKETING CONCEPT IN PUBLIC ADMINISTRATION OF TERRITORIAL DEVELOPMENT

Розкрито сутність концепції маркетингу в публічному управлінні, обґрунтовано підхід та механізм його реалізації в сучасних умовах суспільного розвитку на територіальному рівні. Представлено основні напрями реалізації маркетингового підходу у публічному управлінні на територіальному рівні. Розкрито комплекс маркетингових заходів в публічному управлінні та охарактеризовано його елементи. Наведено приклад застосування методології маркетингу в публічному управлінні стосовно підвищення її інвестиційної привабливості. Показано, що система маркетингу й методика регулювання його реалізації мають базуватися на пророблених організаційних аспектах інвестиційних процесів, оскільки саме відсутність правильно сформованих організаційних структур, недостатньо коректний розподіл функціональних обов'язків, уповільнює або стримує розвиток ефективних інвестиційних процесів на відповідній території.

The essence of the concept of marketing in public administration is revealed, the approach and mechanism of its realization in the modern conditions of social development at the territorial level are grounded. The main directions of implementation of marketing approach in public administration at the territorial level are presented. The complex of marketing actions in public management is revealed and its elements are characterized. An example of applying the marketing methodology in public administration to increase its investment attractiveness is given. It is shown that marketing activity, aimed at solving specified tasks of the territory development, requires managerial influence (on the part of state authorities and local self-government bodies). At the same time, the system of implementation of marketing approach in public administration should foresee the realization of such functions, namely: research, analysis and forecasting; formulating goals and strategies for development; development of a complex of measures of territorial marketing in public administration; regulation of marketing activity in the respective territory. The main objectives of the development of the territory on the basis of the concept of a marketing approach, for which investors are involved, are as follows: first, raising the level and quality of life, employment and improving its structure; and secondly, an increase in the dynamics of investment activity; thirdly, the creation of new productions and the modernization of functioning enterprises; Fourth, the introduction of modern information technology; fifthly, the development of production and market infrastructure; sixth, development of social institutions of the territory, educational and health care. The analysis made it possible to determine that the application of the methodology for implementing a marketing concept in public administration helps to organize problem situations based on the value guidelines of the development of the territory, in terms of its investment attractiveness, and to develop specific projects taking into account all of these elements of marketing activity. It is shown that the marketing system and the

methodology of regulation of its implementation should be based on the worked out organizational aspects of investment processes, since it is the lack of well-formed organizational structures, the lack of proper allocation of functional responsibilities, slows down or constrains the development of effective investment processes in the respective territory.

Ключові слова: інвестиційний клімат, органи влади, розвиток території, маркетингові заходи, механізм реалізації, публічне управління.

Key words: investment climate, authorities, territory development, marketing measures, mechanism of realization, public administration.

ВСТУП

На сучасному етапі суспільного розвитку маркетинг виступає ґрунтовною концепцією управління, що орієнтована на забезпечення балансу економічних інтересів суб'єктів суспільних відносин. Проте посилення взаємобумовленості соціальних, економічних та екологічних інтересів спричинило ситуацію, в якій до сфери реалізації маркетингової концепції уключились соціально-політичні, публічно-управлінські та інші сфери суспільних відносин. При цьому світовий досвід публічно-управлінської діяльності показує, що маркетинг виступає концепцією, яка успішно застосовується органами влади. А його інструментарій надає їм можливість реалізувати власні цілі, що цілком поєднуються із забезпечення запитів та потреб різних соціальних верств населення відповідної території.

Підходи та механізми щодо впровадження ваіацій маркетингової концепції в систему публічного управління досліджували у своїх працях такі науковці: В. Вакуленко, В. Гомольська, І. Драган І., Дроб'язко, С. Дубенко, В. Куйбіда, Є. Романенко, Є. Ромат, К. Романенко, А. Старостіна, В. Тимощук, І. Чаплай ою та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття сутності концепції маркетингу в публічному управлінні та обґрунтування підходу та механізму його реалізації в сучасних умовах суспільного розвитку на територіальному рівні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Для розв'язання проблем публічного управління у сфері економіки, бізнес-середовища, сприяння залученню інвестицій необхідно використовувати маркетинговий підхід. Разом із тим, проведені дослідження показали, що використання такого підходу в Україні поки не набуло поширення [1; 3; 4]. Відсутні дієві маркетин-

гові програми розвитку територій, не сформовано належне інституційне середовище щодо їх реалізації, недостатньо розроблено методологію маркетингу у публічному управлінні, не визначений його інструментарій.

Проте саме концепція маркетингу в публічному управлінні в сучасних умовах суспільного розвитку є найбільш перспективною через широкі можливості залучення інвестиційних ресурсів у реалізацію суспільно-значущих проектів. Така концепція забезпечує підґрунтя для формування нової ідеології (філософії) керівників та посадовців органів публічної влади, представників бізнес-середовища щодо активної підприємницької діяльності, зокрема інвестиційної, в основу якої покладено прагнення максимально реалізувати виявлені та потенційні потреби населення відповідної території, а також інших учасників та суб'єктів інвестиційних процесів.

Застосування маркетингу щодо ухвалення управлінських рішень дає змогу враховувати динаміку попиту та ринкової кон'юнктури, особливості між територіальних економічних зв'язків, формувати умови щодо оптимального пристосування сфери виробництва й надання послуг до вимог ринку, сприяти розвитку інвестиційного середовища. Концепція маркетингового підходу в публічному управлінні припускає залучення на реалізацію відповідних проектів коштів всіх інвесторів: державних ресурсів у всьому різноманітті їх форм; власних коштів підприємств, кредитних ресурсів за рахунок створення інвестиційного попиту, а також залучення зовнішніх інвесторів.

Під маркетингом у публічному управлінні можна розуміти суспільний й управлінський процес, необхідний для забезпечення або трансформації взаємовідносин суб'єктів /учасників конкретних ринкових відносин та спрямований на реалізацію загальних суспільних потреб на основі ефективного та раціонального викорис-

тання ресурсів, а також можливостей їх реалізації і відтворення.

Основними напрямками реалізації маркетингового підходу в публічному управлінні на територіальному рівні виступають: по-перше, привабливість, престиж відповідної адміністративно-територіальної одиниці; по-друге, привабливість (для інвесторів) наявних територіальних ресурсів і потенціалу щодо можливості їх використання та відтворення.

У процесі реалізації концепції маркетингу в публічному управлінні на територіальному рівні необхідно забезпечити: формування позитивного бізнес-іміджу, його економічної й соціальної конкурентоспроможності; забезпечення розміщення в економіку території зовнішніх замовлень; розширення участі економічних суб'єктів території в реалізації міжнародних та державних програм розвитку; стимулювання раціонального використання територіальних ресурсів з максимізацією ефективності реалізації інтересів територіальної громади; підвищення привабливості залучення й використання зовнішніх ресурсів на відповідній території.

Головними завданнями розвитку території на основі концепції маркетингового підходу, для реалізації яких залучаються інвестори є такі: по-перше, підвищення рівня та якості життя, зайнятості населення та поліпшення її структури; по-друге, підвищення динаміки інвестиційної діяльності; по-третє, створення нових виробництв та модернізації функціонуючих підприємств; по-четверте, впровадження сучасних інформаційних технологій; по-п'яте, розбудова виробничої й ринкової інфраструктури; по-шосте, розвиток соціальних інститутів території, освітніх та охорони здоров'я.

Маркетингова діяльність, що спрямована на вирішення зазначених завдань розвитку території, потребує управлінського впливу (з боку органів державної влади та місцевого самоврядування). При цьому система реалізації маркетингового підходу в публічному управлінні має передбачати реалізацію таких функцій, а саме: дослідження, аналіз і прогнозування; формулювання цілей і стратегій розвитку; розробка комплексу заходів територіального маркетингу в публічному управлінні; регулювання маркетингової діяльності на відповідній території.

Дослідження, аналіз і прогнозування стосовно певної території містить у собі дослідження зовнішнього середовища, факторів, які не піддаються регулюванню з метою урахування цих факторів при розробці стратегії розвитку. Маркетингові дослідження на рівні певної території мають включати такі основні розділи: вивчення потенціалу ринків (внутрішнього і зовнішніх); портфельний аналіз товарної політики; вивчення цінової політики; вивчення запитів і потреб населення за напрямками реалізації інвестицій; вивчення переваг адміністративно-територіальної одиниці з високим інвестиційним рейтингом; аналіз внутрішнього середовища адміністративно-територіальної одиниці, зокрема реального сектору.

Щодо здійснення відповідних досліджень, то необхідним є застосування методики ситуаційного аналізу [2]. Має бути надана оцінка інвестиційної привабливості конкретно адміністративно-територіальної одиниці, у першу чергу, щодо виробничого та фінансового потен-

ціалу, організаційні аспекти інвестиційних процесів, дисципліна і професіоналізм діяльності органів влади щодо залучення інвестиційних ресурсів. У результаті такого аналізу виявляються зовнішні перешкоди й можливості територій з погляду їх інвестиційної діяльності, визначаються її сильні й слабкі сторони.

Щодо розробки стратегій і цілей, то це пов'язано із загальними стратегічними установками розвитку країни. Але при цьому необхідно визначити й маркетингові цілі розвитку, такі, наприклад, як вихід на нові ринки, залучення додаткових інвестицій, розширення частки зовнішніх ринків щодо збуту товарів, що виготовляються на підприємствах адміністративно-територіальної одиниці [2].

Інвестиційна привабливість території визначається також і застосуванням маркетингового інструментарію щодо поширення продукції, яка вироблена на підприємствах, із залученими зовнішніми інвестиціями. В такому випадку необхідною є маркетингова підтримка, у тому числі з боку органів влади, які залучають спеціалізовані маркетингові консультаційні компанії на конкурсній основі для проведення необхідних досліджень і розробки комплексу маркетингових заходів.

Серед стратегічних маркетингових напрямків розвитку території необхідно визначити такі: з позицій сегментації ринку й позиціонування товарної стратегії; з позицій відносин до конкурентних регіонів з більш сприятливим інвестиційним кліматом; з позицій вибору стратегії зростання, або щодо стійкого стану територіального розвитку; з позицій визначення найбільш розвинутих галузей діяльності, а також тих підприємств, які необхідно реорганізувати або ліквідувати відповідно до прогнозованих параметрів їх виробничої діяльності.

Можна виокремити такі варіанти досягнення конкурентних переваг території та підвищення її інвестиційної привабливості: лідируючі позиції щодо модифікації товарів, що вироблені підприємствами адміністративно-територіальної одиниці; лідерство щодо ефективного застосування інструментів маркетингової діяльності, як окремих підприємств, так й на рівні адміністративно-територіальної одиниці в цілому; розширення ринків збуту продукції; посилення роботи над іміджем території для залучення інвестицій.

Сегментація зовнішніх ринків, здійснюється шляхом поділу їх на певні групи, що мають загальні ознаки стосовно товарів, які вироблені на відповідній території. При цьому може застосовуватися масовий маркетинг у публічному управлінні, тобто повне охоплення зовнішніх ринків; або диференційований маркетинг в публічному управлінні — зосередження на декількох зовнішніх сегментах і використання кількох варіантів комплексу маркетингових заходів. Основними ознаками сегментації в маркетингу в управлінні можуть бути такі: географічні ознаки (країна, регіон, територія); — демографічні ознаки (національний склад населення зовнішніх ринків, культурна складова, міграція населення); економічні ознаки (рівень доходів, розмір заощаджень населення зовнішніх ринків, рівень споживання).

Вибір зовнішніх ринків здійснюється на основі таких оцінок: прибутковість, захищеність від конкуренції з боку інших територіальних утворень, мінімальна територіальна віддаленість, ємність зовнішніх ринків і перспективи їх зросту.

Після проведення сегментації зовнішніх ринків варто визначити конкурентну позицію товарів відповідної території (цінова перевага, якісні характеристики товарів, професійний рівень підготовки кадрів, економічний стан підприємств на зовнішніх ринках, імідж території).

Розробка комплексу маркетингових заходів в публічному управлінні містить [2]: портфельний аналіз продукції виробників території й розробку рекомендацій в сфері інвестиційної політики; розробку рекомендацій в сфері цінової політики, з урахуванням ринкових орієнтирів для прийняття рішень у сфері ціноутворення; формування оптимальної мережі збуту; комунікаційну політику.

Портфельний аналіз продукції виробників певної території повинен визначити: найбільш значиму продукцію для регіону з позиції прибутковості; продукцію, що має особливі споживчі переваги; нові види продукції, які мають вироблятися в регіоні; підприємства регіону, для розвитку яких необхідні першочергові інвестиційні ресурси.

Наступним важливим елементом комплексу маркетингових заходів в публічному управлінні є формування збутової політики, що припускає правильний вибір місць поширення товарів, підготовку кадрів у сфері посередницької торговельної діяльності й підвищення їх кваліфікації, зокрема підтримку великих оптових підприємств.

Просування продукції виробників певної території, формування комунікаційної політики є особливим видом діяльності фахівців з регулювання маркетингової діяльності в публічному управлінні. Такий елемент комплексу маркетингових заходів у публічному управлінні відіграє найбільш значущу роль. Комунікаційна політика передбачає розробку рекламних кампаній, заходів щодо зв'язку із громадськістю, роботу над іміджем території як соціально-економічної системи.

Відзначимо, що імідж території є необхідною частиною його інвестиційної привабливості й конкурентоспроможності. Над створенням позитивного іміджу повинні постійно працювати місцеві органи влади. Проте на сьогодні це є найбільш слабкою ланкою в управлінській діяльності. Формування іміджу території є складним процесом, що повинен містити в собі такі складові: формування основних принципів і стратегій розвитку території, що є найбільш привабливими для інвесторів; створення зовнішнього іміджу, а саме того образу, яким чином територію сприймає громадськість, засоби масової інформації та зовнішні інвестори; формування внутрішнього іміджу, тобто культурні цінності населення території, їх емоційний настрій, створення сприятливої атмосфери привабливості.

Формування фундаментальних основ позитивного іміджу території базується на формулюванні основних принципів її розвитку, розробці стратегічних напрямків діяльності й конкретних цільових настанов.

Останнім блоком системи маркетингової діяльності території є управління маркетингом, що містить у собі: стратегічне планування — вибір стратегічних напрямків інвестиційної маркетингової діяльності й планування конкретних заходів; організацію (у т.ч. координацію) — проектування управлінських блоків маркетингової

діяльності щодо залучення інвестицій та їх ефективне використання і побудова відповідної організаційної структури; мотивацію персоналу служб по залученню інвестицій для досягнення цілей розвитку; контроль виконання маркетингової інвестиційної діяльності, що містить у собі контроль ресурсів, контроль повсякденної діяльності, контроль виконання планів, ситуаційний аналіз.

Регулювання маркетингової діяльності з метою активізації інвестиційних процесів здійснюється за допомогою різних елементів. Використовуємо наступні елементи для проведення аналітичних операцій і процедур, що сприяють активізації інвестиційних процесів: ситуація — проблема — цінність — концепція — проект. Стосовно ситуації, то вона відображає певний стан інвестиційних процесів на територіальному рівні. Проблема — виникає в результаті відхилення від очікуваного стану об'єктів впливу. Цінність — відображає ціннісні установки, спрямовані на розвиток території, що застосовуються в концепції управління розвитком території при переході до конкретних проектних дій щодо активізації інвестиційних процесів. Концепція — відображає стратегічні позиції розвитку території, виявляє мету, засоби й методи для їх досягнення. Проект — визначає перелік конкретних дій, визначає програму дій на основі синтезу й аналізу інформації та перелік конкретних заходів, які оптимізують ситуацію, що виникла.

Розглянемо, наприклад, ситуації, що характеризують вибір інвесторів, у тому числі й іноземних: визначення конкурентної поведінки з позиції привабливості території; оцінку й зменшення рівня ризику інвестиційних проектів території; оцінку поточної й прогнозованої ринкової ситуації; орієнтування в багатофакторному та імовірнісному ринковому середовищі; формування ринкової позиції території.

Вибір конкретних рішень має бути стосовно таких послідовних елементів: визначення конкурентної поведінки з позиції привабливості території; низька привабливість території; підвищення інвестиційної привабливості призведе до залучення додаткових інвестицій і поліпшенню якісних характеристик життєвого рівня населення; визначення цільових настанов, засобів і методів конкурентної поведінки на зовнішніх ринках; розробка стратегії підвищення інвестиційної привабливості території.

Стосовно блоку "проблема", то необхідною є така послідовність: розробка комплексу маркетингу в публічному управлінні на територіальному рівні; відсутність компетентних фахівців; комплекс маркетингових заходів є основою як маркетингової, так й інвестиційної діяльності території; формулювання цільових завдань на розробку інструментів оперативного маркетингу в публічному управлінні; підготовка кадрів або використання консультаційних маркетингових фірм для розробки всіх елементів комплексу маркетингових заходів у публічному управлінні.

Щодо блоку "цінність" — необхідним є врахування такого: виникнення неузгоджених позицій при формуванні мети й ціннісних орієнтирів розвитку території між управлінськими підрозділами; різні ціннісні орієнтації приводять до розбіжностей в інвестиційних процесах і непогодженості позицій; мета розвитку території є не-

обхідним елементом інвестиційної політики; необхідність формування єдиного підходу до розробки стратегічних напрямків діяльності території й конкретних цільових настанов; розробка стратегії розвитку території.

Щодо блоку "концепція": у розробці концепції розвитку території виникли різні підходи із приводу інвестиційних вкладень; різниця поглядів учасників інвестиційних процесів на необхідність першочергових інвестиційних вкладень; максимальне задоволення вимог і запитів споживачів; необхідність вивчення споживчих переваг; проведення маркетингових досліджень споживчого ринку.

Стосовно блоку "проект", у цій варіації зазначимо наступне: у результаті проведення маркетингових досліджень виявлена необхідність першочергових вкладень у підприємства легкої промисловості; вибір підприємств відповідної галузі в межах території найбільш перспективний; розвиток легкої промисловості є необхідним для території через наповнення ринку низькоякісним товаром; вкладення інвестицій у підприємства, що випускають продукцію з використанням місцевої сировини; інвестиційний проект, що базується на маркетингових дослідженнях.

ВИСНОВОК

Проведений аналіз дає змогу визначити, що застосування методики реалізації маркетингової концепції в публічному управлінні допомагає систематизувати проблемні ситуації на базі ціннісних орієнтирів розвитку території, з погляду її інвестиційної привабливості, і розробляти конкретні проекти з урахуванням всіх значених елементів маркетингової діяльності.

Розроблена система маркетингу й пропонується методика регулювання мають базуватися на пророблених організаційних аспектах інвестиційних процесів, оскільки саме відсутність правильно сформованих організаційних структур, недостатньо коректний розподіл функціональних обов'язків, уповільнює або стримує розвиток ефективних інвестиційних процесів на відповідній території.

Література:

1. Драган І.О. Організація надання публічних послуг населенню органами влади: зарубіжні практики [Електронний ресурс] / І.О. Драган // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2014. — №4. — Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua>
2. Маркетинг у механізмах державного управління: [монографія] / І.В. Чаплай, Є.О. Романенко; Акад. муніцип. упр. — К.: Персонал, 2016. — 207 с.
3. Романенко Є.О. Процес формування та напрями впровадження маркетингового механізму в систему державного управління / Є.О. Романенко, І.В. Чаплай // Актуальні проблеми економіки. — 2016. — № 6. — С. 102—109.
4. Романенко К.М. Маркетинг як технологія державного управління: міжнародний досвід: [Електронний ресурс] / К.М. Романенко // Публічне адміністрування: теорія та практика. — 2010. — № 1 (3). — Режим доступу: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10rkummd.pdf>

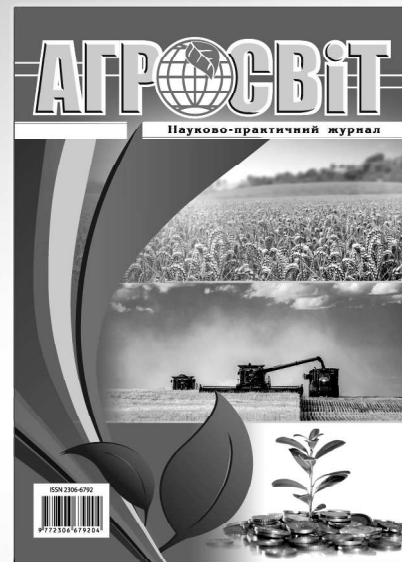
References:

1. Drahan, I. O. (2014), "Organization of providing public services to the population by authorities: foreign practices", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, [Online], vol. 4, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua> (Accessed 10 Jan 2019).
  2. Chaplaj, I. V. and Romanenko, Ye. O. (2016), *Marketing u mekhanizmax derzhavnoho upravlinnia* [Marketing in the mechanisms of state administration], Personal, Kyiv, Ukraine.
  3. Romanenko, Ye. O. and Chaplaj, I. V. (2016), "The Process of Formation and Directions of Implementation of the Marketing Mechanism into the Public Administration System", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 6, pp. 102—109.
  4. Romanenko, K. M. (2010), "Marketing as a technology of public administration: international experience", *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka*, [Online], vol. 1(3), available at: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10rkummd.pdf> (Accessed 10 Jan 2019).
- Стаття надійшла до редакції 14.01.2019 р.*

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІКИ**

*Н. А. Сіцинський,
к. держ. упр., головний науковий співробітник,
Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України, м. Київ*

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.118

ОБРОБКА ТА АНАЛІЗ ПЕРВИННОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ПИТАНЬ, ЯКІ Є НАЙБІЛЬШ АКТУАЛЬНИМИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

*N. Sitsinskiy,
Candidate of sciences in public administration, Ph.D.,
Chief Scientist Ukrainian State Employment Service Training Institute, Kyiv*

PROCESSING AND ANALYSIS OF THE PRIMARY SOCIOLOGICAL INFORMATION
ON THE QUESTIONS WHICH ARE MOST MOST ACTIVE FOR THE PROVISION
OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE FOREIGN POLITICAL SECTOR

У статті зазначено, що для аналізу первинної соціологічної інформації щодо питань, які є найбільш актуальними для забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері було використано блок соціологічних методів: методи моніторингу, експертної оцінки, соціологічного анкетування; блок аналітичних методів: методи математичної статистики, кореляційного, факторного, дисперсійного аналізів, лінійної моделі оцінки значущості досліджуваних показників. Наголошено, що одним із основних завдань нашої роботи є визначення рівня ефективності формування та реалізації державної політики забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері. Запропоновано перелік питань для складання анкети соціологічного опитування та проведення експертної оцінки з питань забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері. Проведено соціологічне опитування державних службовців за блоками питань згрупованих за стратегічними напрямками політики національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері, яке мало на меті визначення вагомості внутрішніх та зовнішніх викликів національній безпеці України в зовнішньополітичній сфері та розкриття змісту актуальних загроз національній безпеці України в зовнішньополітичній сфері та подальшої їх оцінки за пріоритетною значущістю.

The article states that for the analysis of primary sociological information, concerning the issues that are most relevant for ensuring national security of Ukraine in the foreign policy sphere, a block of sociological methods was used – methods of monitoring, expert assessment, sociological

questionnaires; block of analytical methods — methods of mathematical statistics, correlation, factor, dispersion analyzes, linear model of estimation of significance of the studied indicators. It is emphasized that one of the main tasks of our work is to determine the level of effectiveness of the formation and implementation of the state policy of ensuring the national security of Ukraine in the foreign policy sphere. The list of questions for the compilation of the questionnaire of the sociological survey and the expert evaluation on the issues of ensuring the national security of Ukraine in the foreign policy sphere are proposed. A sociological survey of civil servants was conducted on blocks of questions grouped under the strategic directions of the policy of national security of Ukraine in the foreign policy sphere, which aimed to determine the importance of internal and external challenges to Ukraine's national security in the foreign policy sphere and to reveal the content of the actual threats to Ukraine's national security in the foreign policy sphere and their subsequent ratings of priority significance. By the values of the Kaiser-Meyer-Olkin criterion, the sample is sufficiently adequate for factor analysis (0.687). Factor analysis, in accordance with the objectives of our sociological study, was used for the selection and unification of information, the main task of which is to group the investigated causes by the main differences established during the correlation analysis. This allowed the formation of aggregate variables by reducing the initial mass of data and obtaining their optimized structure, as well as establishing those ones which in the aggregate influence the effectiveness of the formation and implementation of the state policy of ensuring the national security of Ukraine in the foreign policy sphere.

Ключові слова: державна політика національної безпеки, система забезпечення національної безпеки, виклики та загрози національній безпеці України в зовнішньополітичній сфері, соціологічне опитування.

Key words: the state policy of national security, the system of ensuring national security, the challenges and threats to the national security of Ukraine in the foreign policy sphere, sociological survey.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Побудована за роки незалежності система забезпечення національної безпеки України під час загострення відносин з Російською Федерацією виявила свою слабкість. Серед головних причин, які призвели до низької ефективності системи забезпечення національної безпеки України виявлено наступні: система забезпечення національної безпеки України будувалась на основі застарілої радянської системи, радянського законодавства і досвіду її функціонування у минулому столітті в умовах двополярного світу; формування системи забезпечення національної безпеки України відбувалось під тиском світових та регіональних лідерів, які виходили з власних національних інтересів, а не із інтересів України; політичне керівництво України протягом всього періоду незалежності держави формально ставилось до захисту національних інтересів, зокрема щодо формування та розвитку системи забезпечення національної безпеки України та ін. Перерахованих причин низької ефективності системи забезпечення національної безпеки України достатньо для того щоб ініціювати питання про її докорінне реформування починаючи від створення моделі її функціонування та формування нової цілісної системи законодавчих актів у сфері національної безпеки і оборони України [9].

Отже, для того, щоб якісно виконати таке непросте завдання, яке стоїть перед органами державного військового управління, необхідно перш за все провести обробку та детальний аналіз первинної соціологіч-

ної інформації, щодо питань, які є найбільш актуальними для забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що дослідженню процесів реформування системи забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері присвячені роботи дослідників: В.П. Горбуліна, І.А. Грицяка, А.Б. Качинського, В.А. Ліпкана, В.М. Телелима, В.І. Почепцова, А.А. Падеріна, Г.М. Перепелиці, Т.С. Стародуб, Г.П. Ситника, А.І. Семенченка, А.С. Сіцинського, О.М. Суходолі, І.А. Храбана, Л.Д. Чекаленко, В.О. Чалого та ін.

Заслужують на увагу проведені соціологічні дослідження про стан та перспективи формування та реалізації державної політики національної безпеки України в Національному інституті стратегічних досліджень, Українському центрі економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Національній академії державного управління при Президентові України та ін.

Водночас наукові публікації, що пов'язані із питаннями щодо проведення аналізу первинної соціологічної інформації, із питань, які є найбільш актуальними для забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері, практично відсутні, що обумовлює необхідність у проведенні подальших наукових пошуків з цієї проблематики.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обробка та аналіз первинної соціологічної інформації, щодо питань, які є найбільш актуальними для забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Метою соціологічного опитування, проведеного у червні — серпні 2018 р. було вивчення ставлення державних службовців до питань, які є найбільш актуальними для ефективного функціонування системи забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері [1—8], а саме:

1. Як Ви вважаєте, якими на сьогодні для України є внутрішні та зовнішні виклики національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері.

2. Які загрози національній безпеці України в зовнішньополітичній сфері на Вашу думку є актуальними.

3. Які причини на Вашу думку призвели до втрати Україною контролю над територією площею майже 45 тис. квадратних кілометрів, на якій проживало 6 млн громадян.

Факторний аналіз, відповідно до завдань нашого соціологічного дослідження, використовувався для відбору та уніфікації інформації, і основним завданням якого є групування досліджуваних причин за основними відмінностями встановлених в ході кореляційного аналізу. Це дозволило сформувати агрегатні змінні шляхом скорочення вихідного масиву даних і отримати їх оптимізовану структуру, а також встановити ті з них, які найбільшим чином у сукупності впливають на ефективність формування та реалізації державної політики національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері.

До першого питання щодо проведення факторного аналізу було включено шість внутрішніх викликів національній безпеці України в зовнішньополітичній сфері: падіння авторитету і рівня довіри до органів державної влади з боку громадян України; діяльність сепаратистських, екстремістських, російсько-терористичних угруповань; втрата контролю над ділянкою українсько-російського державного кордону, яка становить 409,3 км з Російською Федерацією; контрабанда на кордонах України із суміжними державами; корупція в органах державної влади України; повільне проведення євроінтеграційних реформ у державі. Отже, як свідчать результати тесту Kaiser-Meyer-Olkin та критерій сферичності Barletta, вибірка для проведення факторного аналізу є прийнятною (КМО: 0,774 — достатня адекватність; $p < 0,000$).

Проведений факторний аналіз, дозволив виокремити два фактори що відносяться до внутрішніх викликів, які здійснюють вагомий вплив на забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері із сукупною пояснюваною дисперсією 62,7%.

Перший фактор характеризують процеси контролю за державним кордоном із внеском до сукупної дисперсії 32,2%, і які впорядковані нами за факторним навантаженням: контрабанда на кордонах України із суміжними державами (0,877), втрата контролю над ділянкою українсько-російського державного кордону, яка становить 409,3 кілометри (0,841).

Другий фактор більшою мірою характеризують процеси та ефективність діяльності органів державного військового управління із внеском до сукупної дисперсії 30,5%, а саме: протидію діяльності сепаратистських, екстремістських російсько-терористичних угруповань (факторне навантаження 0,823); корупція в органах державної влади (0,694); повільне проведення євроінтеграційних реформ (0,584); падіння авторитету і довіри до органів державної влади з боку громадян України (0,548).

На нашу думку, цей фактор є провідним чинником впливу на ефективність процесів реалізації державної політики національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері та обумовлює необхідність розробки програми дій щодо удосконалення діяльності органів державного військового управління щодо забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері за функціональними напрямками і рівнями управління.

Щодо визначення вагомості зовнішніх викликів національній безпеці України в зовнішньополітичній сфері, до яких віднесено: нарощування Росією поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь; незавершеність договірно-правового оформлення українсько-російського державного кордону та неврегульованість питань щодо дотримання режиму українсько-російського державного кордону; зовнішній вплив російських спецслужб на кризові трансформаційні процеси в Україні; поява псевдо-сепаратистських рухів та мілітарних угруповань; недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; активність розвідувальної та розвідувально-диверсійної діяльності спеціальних служб Російської Федерації; маніпулювання суспільною свідомістю через російські ЗМІ, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації щодо воєнно-політичної ситуації в Україні.

Результати дисперсійного аналізу Фрідмана та конкордації Кендалла — 0,63651 свідчать, що узгодженість експертних оцінок з даного блоку питань анкети є достатньою.

Переважною більшістю респондентів, що підтверджується достовірно значущими значеннями Q критерія визнано наявність шести із семи зовнішніх викликів, окрім появи псевдо сепаратистських рухів та мілітарних угруповань ($Q = -0,502$), щодо якої респонденти висловили діаметрально протилежні судження. Загальна кількість позитивних відповідей за цим розділом анкети становила 67,8% проти 32,2% негативних, що дозволяє констатувати з урахуванням високого і достовірно значущого Q критерія — 22,766, наявність вагомих зовнішніх викликів національній безпеці України в зовнішньополітичній сфері. Впорядкування зовнішніх викликів з урахуванням їх вагових коефіцієнтів дозволило визначити їх рейтингову значущість, а саме: маніпулювання суспільною свідомістю через російські ЗМІ, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації щодо воєнно-політичної ситуації в Україні (24,4 бали, 1 місце в рейтингу); незавершеність договірно-правового оформлення українсько-російського державного кордону та неврегульованість питань щодо дотримання режиму українсько-російського дер-

жавного кордону (23,0 бали, 2 місце в рейтингу); нарощування Росією поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь (21,3 бали 3 місце в рейтингу). Менш вагомими респонденти вважають зовнішні такі виклики: поява псевдо сепаратистських рухів та мілітарних угруповань (9,9 бали, 7 місце в рейтингу); недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; активність розвідувальної та розвідувально-диверсійної діяльності спеціальних служб Російської Федерації (16,3 бали, відповідно 5 та 6 місця в рейтингу).

Доцільно зауважити, що великою кореляційною залежністю характеризуються показники висловлених думок експертів між появою псевдо сепаратистських рухів та мілітарних угруповань з одного боку та активністю розвідувальної та розвідувально-диверсійної діяльності спеціальних служб Російської Федерації з другого, що свідчить про апріорну доцільність розглядати їх появу як планову та систему діяльності відповідних спецслужб Росії (тау Кендалла 1,000).

Результат тесту перевірки вибірки на адекватність (КМО=0,781) свідчить, що вибірка є прийнятною для проведення факторного аналізу.

Проведений факторний аналіз дозволив виокремити два фактори із накопиченою пояснюваною сукупною дисперсією 65,8%.

Перший фактор із пояснюваною дисперсією 41,0% утворили наступні компоненти, які проранжовані нами за факторними навантаженнями: активність розвідувальної та розвідувально-диверсійної діяльності спеціальних служб Російської Федерації (0,827); зовнішній вплив російських спецслужб на кризові трансформаційні процеси в Україні (0,806); нарощування Росією поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь (0,763); поява псевдо-сепаратистських рухів та мілітарних угруповань (0,616).

У другий фактор із пояснюваною дисперсією 24,7% увійшли наступні чинники: маніпулювання суспільною свідомістю через російські ЗМІ, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації щодо воєнно-політичної ситуації в Україні (0,903); незавершеність договірно-правового оформлення українсько-російського державного кордону та нерегульованість питань щодо дотримання режиму українсько-російського державного кордону (0,650); недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності (0,600).

Таке групування компонентів у фактори дозволяє констатувати, що провідними є комплексні зовнішні виклики національній безпеці України в зовнішньополітичній сфері з боку Російської Федерації, а другими за значущістю є недоліки в роботі відповідних державних органів влади України щодо удосконалення механізмів забезпечення міжнародної безпеки в межах існуючих глобальних безпекових структур.

Наступне питання соціологічного дослідження полягає у визначенні змісту актуальних загроз національній безпеці України в зовнішньополітичній сфері, до яких віднесено: застосування Росією проти України нового типу військової агресії — гібридної війни; наявність у регіоні заморожених конфліктів, можливість

дестабілізації ситуації на територіях із невизначеним статусом із подальшим переростанням у збройне протистояння; відсутність ефективних політичних та дипломатичних механізмів урегулювання регіональних конфліктів, неможливість існуючих міжнародних структур безпеки оперативно реагувати на кризові ситуації; відсутність єдиної позиції країн чорноморського регіону щодо протидії виявам військової агресії з боку Росії проти України; нелегальна міграція; торгівля людьми; поширення зброї масового ураження; нелегальна торгівля зброєю; контрабанда наркотичних речовин; прояви міжнародного тероризму, діяльність транснаціональних злочинних організацій; неможливість забезпечити безпеку транспортних комунікацій та постачання енергоресурсів до України та країн ЄС.

Як переконливо свідчить коефіцієнт конкордації Кендалла 0,700, узгодженість думок експертів є достатньо високою.

Достовірно значущі показники Q критерія дозволяють констатувати, що дев'ять із одинадцяти загроз на думку переважної більшості респондентів є актуальними. За пунктами 6.6 (торгівля людьми) та 6.5 (нелегальна міграція) анкети значення Q критерія становило 0,167 та -2,872, що в першому випадку не дозволяє зробити обґрунтованих висновків щодо актуальності цієї загрози, адже експертні оцінки розподілились на 50,4% — так та 49,6% — ні, а за пунктом 6.5 достовірно переважна більшість респондентів вважає, що ця загроза є менш значущою (43,5% відповідей "так" та 56,5% відповідей "ні").

У цілому значення Q критерія за усіма пунктами анкети становило 17,466, що на думку переважної більшості респондентів свідчить про наявність низки актуальних загроз національній безпеці України в зовнішньополітичній сфері.

Впорядкування актуальних загроз національній безпеці України в зовнішньополітичній сфері за моделлю рейтингової оцінки виявило наступне їх ранжування за значущістю, а саме: застосування Росією проти України нового типу військової агресії — гібридної війни (1 місце із 24,5 балами); відсутність ефективних політичних та дипломатичних механізмів урегулювання регіональних конфліктів, неможливість існуючих міжнародних структур безпеки оперативно реагувати на кризові ситуації (2 місце із 20,1 балами); нелегальна торгівля зброєю (3 місце із 19,2 балами). Менш актуальними на думку експертів є наступні загрози: нелегальна міграція (11 місце із 7,2 балами); торгівля людьми (10 місце із 9,5 балами); контрабанда наркотичних речовин (9 місце із 11,8 балами).

Аналіз кореляційної матриці досліджуваних показників свідчить про велику наявність достовірно значущих коефіцієнтів кореляції "тау Кендалла", наприклад, між застосуванням Росією проти України нового типу військової агресії — гібридної війни з одного боку та низкою інших чинників: відсутністю ефективних політичних і дипломатичних механізмів урегулювання регіональних конфліктів; торгівлею людьми; нелегальною торгівлею зброєю; міжнародним тероризмом і діяльністю транснаціональних злочинних організацій; неможливістю забезпечити безпеку транспортних комунікацій та постачання енергоресурсів. Такі корелятивні взаємоз-

в'язки логічно узгоджуються із змістом засобів та методів ведення гібридних воєн.

Значення критерія перевірки вибірки для проведення факторного аналізу свідчить, що вибірка є адекватною ($KMO=0,748$).

Отже, проведений факторний аналіз анкети щодо даного питання дозволив виокремити три фактори із накопиченою пояснюваною сукупною дисперсією 59,6%, які здійснюють вагомий вплив на стан національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері в сукупності та певній комбінаториці актуальних загроз.

Перший фактор із внеском до накопиченої дисперсії 21,7% утворили наступні види актуальних загроз впорядковані нами за факторними навантаженнями: наявність у регіоні заморожених конфліктів, можливість дестабілізації ситуації на територіях із невизначеним статусом із подальшим переростанням у збройне протистояння (0,825); застосування Росією проти України нового типу військової агресії — гібридної війни (0,737); відсутність єдиної позиції країн чорноморського регіону щодо протидії виявам військової агресії з боку Росії проти України (0,618); неможливість забезпечити безпеку транспортних комунікацій та постачання енергоресурсів до України та країн ЄС (0,609); відсутність ефективних політичних та дипломатичних механізмів урегулювання регіональних конфліктів, неможливість існуючих міжнародних структур безпеки оперативне реагувати на кризові ситуації (0,506).

У другий фактор увійшли компоненти із внеском до накопиченої дисперсії 19,9% такі актуальні загрози: торгівля людьми (0,804); нелегальна міграція (0,793); контрабанда наркотичних речовин (0,706).

До третього фактору, із внеском 18,3% нами було віднесено наступні загрози: поширення зброї масового ураження (0,817); прояви міжнародного тероризму, діяльність транснаціональних злочинних організацій (0,714); нелегальна торгівля зброєю (0,719).

На нашу думку, перший фактор характеризує ефективність роботи органів державної влади України у зовнішньополітичній сфері, та в першу чергу дипломатичної служби України, другий, роботу силових та правоохоронних структур у тому числі, Державної прикордонної служби України, адже одними із провідних завдань якої є протидія нелегальній міграції, торгівлі людьми, контрабанді наркотичних речовин, зброї тощо.

Наступне питання соціологічного дослідження присвячено найбільш болючому питанню для Української держави щодо встановлення причин, які призвели до втрати Україною контролю над територією площею майже 45 тисяч квадратних кілометрів, на якій проживало 6 мільйонів громадян, до яких віднесено: упровадження військово-політичним керівництвом держави пацифістська система забезпечення національної безпеки і оборони України; суб'єктами забезпечення національної безпеки України не вжито низку політичних, дипломатичних, військових та інших превентивних заходів щодо виявлення викликів та загроз національній безпеці України у зовнішньополітичній сфері; декларативними виявилися спроби Міністерства закордонних справ України забезпечити політико-дипломатичну підтримку провідних міжнародних безпекових органі-

зацій (ООН, ОБСЄ, НАТО), а також країн-гарантів суверенітету та територіальної цілісності України щодо мирного врегулювання військового конфлікту на Донбасі; неповною мірою здійснено оперативне, кадрове, ресурсне, психологічне, військово-технічне забезпечення підрозділів структур сектору безпеки і оборони, що зумовило низьку ефективність заходів оперативного (бойового) та військового прикриття лінії державного кордону.

Узгодженість експертних оцінок підтверджується достатньо високим значенням коефіцієнту конкордації Кендалла, який становить 0,62500.

Достовірно визначеною більшістю експертних оцінок встановлено, що три з чотирьох причин, що призвели до втрати контролю над східними територіями України, є пріоритетними, що підтверджується відповідними значеннями Q критерія. Лише за пунктом 7.1 анкети (упроваджена військово-політичним керівництвом держави пацифістська система забезпечення національної безпеки і оборони України) відповіді респондентів висвітлили протилежні думки, 52,7% — так, 47,3% — ні, а значення Q критерія становило 1,174, що на рівні значущості 1,64 не дозволяє зробити обґрунтованих висновків щодо переважної більшості експертних оцінок в позитивному або негативному їх значенні. В цілому ж за усіма пунктами цього розділу анкети загальна кількість позитивних відповідей становила 69,3%, а негативних — 30,7%, що за високого значення Q критерія 18,749 дозволяє стверджувати про переважну однотайну більшість висловлювань респондентів щодо змісту і фактичну наявність причин, що призвели до втрати контролю за відповідними територіями України.

Отже, рейтингова оцінка вагомості причин, які призвели до втрати Україною контролю над східними територіями дозволяє констатувати, що найбільш провідними з них є: суб'єктами забезпечення національної безпеки України не вжито низку політичних, дипломатичних, військових та інших превентивних заходів щодо виявлення викликів і загроз національній безпеці України у зовнішньополітичній сфері (1 місце в рейтингу — 26,2 бали) та неповною мірою здійснено оперативне, кадрове, ресурсне, психологічне, військово-технічне забезпечення підрозділів структур сектору безпеки і оборони, що зумовило низьку ефективність заходів оперативного (бойового) та військового прикриття лінії державного кордону (2 місце в рейтингу — 26,1 бали). Менш вагомими на думку респондентів є наступні причини: декларативними виявилися спроби Міністерства закордонних справ України забезпечити політико-дипломатичну підтримку провідних міжнародних безпекових організацій (ООН, ОБСЄ, НАТО), а також країн-гарантів суверенітету та територіальної цілісності України щодо мирного врегулювання військового конфлікту на Донбасі (14,4 бали) та упроваджена військово-політичним керівництвом держави пацифістська система забезпечення національної безпеки і оборони України (13,1 бал).

Слід відзначити, що достовірно високе значення коефіцієнту кореляції "тау Кендалла" (1,000, $p < 0,05$) між показниками 7.2 (суб'єктами забезпечення національної безпеки України не вжито низку політичних, дипломатичних, військових та інших превентивних за-

ходів щодо виявлення викликів та загроз національній безпеці України у зовнішньополітичній сфері) та 7.4 (неповною мірою здійснено оперативне, кадрове, ресурсне, психологічне, військово-технічне забезпечення підрозділів структур сектору безпеки і оборони, що зумовило низьку ефективність заходів оперативного (бойового) та військового прикриття лінії державного кордону) пунктів анкети, які визнані експертами як провідні причини, підтверджують наявність високого значення механізмів координації міжвідомчих дій у процесах застосування підготовчих, превентивних заходів в частині оперативного, кадрового, ресурсного, психологічного, військово-технічного забезпечення підрозділів структур сектору безпеки і оборони.

Недооцінка механізмів координації зумовила низьку ефективність заходів оперативного (бойового) та військового прикриття лінії державного кордону, знизила ефективність виявлення викликів та загроз національній безпеці України у зовнішньополітичній сфері.

За значеннями критерію Kaiser-Meyer-Olkin вибірка є достатньо адекватною для проведення факторного аналізу (0,687).

Отже, в результаті проведеного факторного аналізу було виокремлено лише один фактор із пояснюваною сукупною дисперсією 51,9% і до якого увійшли усі чотири причини які призвели до втрати Україною контролю над східними територіями, із наступними факторними навантаженнями: неповною мірою здійснено оперативне, кадрове, ресурсне, психологічне, військово-технічне забезпечення підрозділів структур сектору безпеки і оборони, що зумовило низьку ефективність заходів оперативного (бойового) та військового прикриття лінії державного кордону (0,839); суб'єктами забезпечення національної безпеки України не вжито низьку політичних, дипломатичних, військових та інших превентивних заходів щодо виявлення викликів та загроз національній безпеці України у зовнішньополітичній сфері (0,737); упроваджена військово-політичним керівництвом держави пацифістська система забезпечення національної безпеки і оборони України (0,703); декларативними виявилися спроби Міністерства закордонних справ України забезпечити політико-дипломатичну підтримку провідних міжнародних безпекових організацій (ООН, ОБСЄ, НАТО), а також країн-гарантів суверенітету та територіальної цілісності України щодо мирного врегулювання військового конфлікту на Донбасі (0,580).

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що факторний аналіз, відповідно до завдань нашого соціологічного дослідження використовувався для відбору та уніфікації інформації, основним завданням якого є групування досліджуваних причин за основними відмінностями встановлених в ході кореляційного аналізу. Це дозволило сформулювати агрегатні змінні шляхом скорочення вихідного масиву даних і отримати їх оптимізовану структуру, а також встановити ті з них, які найбільшим чином в сукупності впливають на ефективність формування та реалізації державної політики забезпечення національної безпеки України в зовнішньополітичній сфері.

Література:

1. Кулинич Р.О. Статистична оцінка чинників соціально-економічного розвитку: навч. посіб. / Р.О. Кулинич. — К.: Знання, 2007. — 311 с.
2. Бююль А. SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей / А. Бююль, Ц. Петер. / Пер. с нем. — СПб.: ООО "ДиаСофтЮП", 2005 — 608 с.
3. Наследов А. Д. SPSS: компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках: учеб. пособ. / А.Д. Наследов. — СПб.: Питер, 2005. — 416 с.
4. Вайдлих В. Социодинамика: системный подход к математическому моделированию в социальных науках: [пер. с англ.] / [под ред. Ю.С. Попкова, А.Е. Семечкина]; изд. 2-е. — М.: Едиториал УРСС, 2005. — 480 с.
5. Кобзарь А.И. Прикладная математическая статистика. Для инженеров и научных работников / А.И. Кобзарь. — М.: Физматлит, 2006. — 816 с.
6. Кулинич О.І. Теорія статистики: підручн. / О.І. Кулинич, Р.О. Кулинич [4-те вид., переробл.ідоповн.] — К.: Знання, 2009. — 311 с.
7. Статистика для менеджеров с использованием Microsoft Excel: [пер. с англ.]; 4-е изд. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2004 — 1312 с.: ил. (парал. тит. англ.).
8. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В.А. Ядов. 3-е изд., испр. — М.: Омега-Л, 2007. — 567 с.
9. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України: авт. кол. Андрій Дацюк, Валерій Садовський, Олексій Полтораков, Рена Марутян. Київ, 2015. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf>

References:

1. Kulinich, R.O. (2007), "Statistical evaluation of factors of socio-economic development" [navchal`ny`j posibny`k], 311 p. Kyiv, Ukraine.
2. Byul, A. (2005), "SPSS: the art of information processing. Analysis of statistical data and restoration of hidden patterns", 608 p. Moscow, Russia.
3. Nasledov, A.D. (2005), "SPSS: Computer Analysis of Data in Psychology and Social Sciences" [uchebnoye posobiye], 416 p. Peter, Russia.
4. Vaydlich, V. (2005), "Sociodynamics: a systematic approach to mathematical modeling in the social sciences", 480 p. Moscow, Russia.
5. Kobzar, A.I. (2006), "Applied mathematical statistics. For engineers and scientists", 816 p. Moscow, Russia.
6. Kulinich, O.I. (2009), "Theory of Statistics" [pidruchnyk], 311 p. Kyiv, Ukraine.
7. Statistics for managers using Microsoft Excel (2004), 1312 p. Moscow, Russia.
8. Yadov, V.A. (2007), "The strategy of sociological research. Description, explanation, understanding of social reality", 567 p. Moscow, Russia.
9. Datsyuk, A. Sadovsky, V. Poltorakov, O. and Marutian, R. (2015), available at: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf> (Accessed 14 January 2019).

Стаття надійшла до редакції 14.01.2019 р.

РЕКРЕАЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК ГОЛОВНА СКЛАДОВА РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

А. Bliznyuk,
Ph.D., Ph.D. student of the Interregional Academy of Personnel Management

RECREATIONAL INFRASTRUCTURE AS THE MAIN COMPLEX OF THE RECREATIONAL SPACE

Розкрито суть рекреаційної інфраструктури як головної складової рекреаційного простору. Досліджено розвиток елементів регіональної рекреаційної інфраструктури в Україні. Проведено комплексний ґрунтовний аналіз процесу формування рекреаційної інфраструктури та запропоновано шляхи її удосконалення.

У контексті наукового осмислення сформульовано визначення, що першоосновою рекреаційної індустрії є рекреаційна інфраструктура — сукупність галузей, засобів та видів діяльності, спеціалізованих підприємств, функціональне призначення яких виявляється у забезпеченні ефективного використання природно-рекреаційних ресурсів (об'єктів, комплексів, територій) для задоволення потреб рекреантів. Завдання рекреаційної інфраструктури полягає у здійсненні рекреаційного обслуговування, сприянні комплексному відтворенню здоров'я людини в процесі реалізації її особистих і суспільних рекреаційних потреб за допомогою надання різного роду рекреаційних послуг і духовних благ. Рекреаційна інфраструктура має складну внутрішню будову — розрізняють компоненти, ланки, об'єкти. Основою поділу рекреаційної інфраструктури на компоненти та ланки — спільне функціональне призначення складових у процесі суспільного відтворення, тобто спрямованість об'єктів та створення умов для задоволення певного кола рекреаційних потреб суспільства, населення.

Встановлено, що кожна із складових рекреаційної інфраструктури регіону потребує окремого, комплексного, системного підходу щодо вдосконалення та реформування. Разом з тим, існуюча система управління вітчизняною рекреаційною сферою в цілому в Україні і на регіональному рівні зокрема, не дозволяє вирішувати проблему рекреаційної галузі як цілісної системи. З метою формування цілісної системи функціонування індустрії рекреації виділено основні чинники щодо її інфраструктурного забезпечення.

The essence of the recreational infrastructure as the main component of the recreational space is revealed. The development of elements of regional recreational infrastructure in Ukraine is explored. A comprehensive ground-based analysis of the recreational infrastructure formation process has been carried out and ways of its improvement have been proposed. In the context of scientific comprehension, the definition of the recreational infrastructure as the basis of the recreational industry is formulated — a set of industries, means and activities, specialized enterprises whose functional purpose is to ensure the effective use of nature-recreational resources (objects, complexes, territories) to meet the needs of recreational people. The task of the recreational infrastructure is the implementation of recreational services, assistance in the integrated reproduction of human health in the process of realizing its personal and social recreational needs through the provision of various kinds of recreational services and spiritual goods. Recreational infrastructure has a complex internal structure — distinguishing components, links, objects. The basis of the division of recreational infrastructure into components and units is the joint functional assignment of components in the process of social reproduction, that is, the direction of objects and the creation of conditions for meeting a certain range of recreational needs of society and of the population.

Each of the components of the recreational infrastructure of the region needs a separate, integrated, systematic approach to improvement and reform. At the same time, the existing system of management of the national recreational sphere in general in Ukraine and at the regional level, in

particular, does not allow solving the problem of recreation as an integrated system. In order to form a holistic system of functioning of the recreation industry, the main factors regarding its infrastructure support are highlighted.

Ключові слова: рекреація, рекреаційна сфера, механізм, державне регулювання, інфраструктура, інфраструктура рекреаційної діяльності, рекреаційна інфраструктура, рекреаційно-виробнича інфраструктура, рекреаційно-побутова інфраструктура, функціонально-спеціалізована інфраструктура, культурно-історична інфраструктура.

Key words: recreation, recreation sphere, mechanism, state regulation, infrastructure, recreational infrastructure, recreation infrastructure, recreational and industrial infrastructure, recreational-household infrastructure, functional-specialized infrastructure, cultural and historical infrastructure.

ВСТУП

Актуальним питанням є комплексне, ґрунтовне дослідження сучасного стану розвитку рекреаційної інфраструктури в Україні, у межах окремих адміністративно-територіальних утвореннях, що може послужити важливим чинником формування конкурентоспроможного рекреаційного продукту місцевого і регіонального значення, дасть можливість істотно підвищити інвестиційну привабливість території, частково вирішити питання зайнятості населення та суттєво наповнити місцеві бюджети.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Розвиток одних елементів регіональної рекреаційної інфраструктури без пропорційного розвитку інших призводить до дисбалансу в її структурі і неповного задоволення потреб споживачів, знижує ефективність функціонування рекреаційних підприємств. Процес розвитку інфраструктури рекреаційних послуг об'єктивно вимагає системного підходу до управління, що породжує необхідність розробки системи стратегічного управління розвитком рекреаційної інфраструктури на основі науково обґрунтованої процедури його передбачення, регулювання, адаптації до динамічно мінливих пріоритетів споживачів рекреаційних послуг і зовнішніх умов навколишнього середовища.

РЕЗУЛЬТАТИ

На сьогодні фахівцями ґрунтовно розглядаються теоретико-методологічні підходи щодо визначення дефініції інфраструктура. Сучасне розуміння інфраструктури сприймається, по-перше, як сукупність галузей, видів діяльності, спеціалізованих на конкретних діях систем у широкому розумінні, які безпосередньо забезпечують умови та процеси діяльності основної системи, маючи підпорядкований, допоміжний характер по відношенню до неї, по-друге, як матеріально-технічна база, необхідна для функціонування самої спеціалізованої (галузевої) системи [2].

Інфраструктура має складну внутрішню будову — в ній розрізняють види, частини, ланки, об'єкти. Основою поділу інфраструктури на види є спільне функціональне призначення складових у процесі суспільного відтворення, тобто спрямованість об'єктів на створення умов для задоволення певних виробничих або соціальних потреб. Відтак, здебільшого науковці виділяють два основні види інфраструктури життєдіяльності суспільства: соціальну, що використовується соціумом (населенням, людьми, для задоволення власних потреб споживачів),

виробничу — відповідно виробництвом. Але є інфраструктура, що задовольняє як потреби населення, так і виробничої сфери, тобто суспільства в цілому, тому її можна назвати універсальною. Крім того, у кожній галузі існує інфраструктура, притаманна лише цій галузі, застосовується тільки для здійснення конкретного виду діяльності, тобто має свою спеціалізацію, відповідно така інфраструктура — спеціалізована. Цю інфраструктуру ми виокремлюємо за галузевим принципом, хоча за своєю суттю окремі її складові можуть входити до складу або соціальної інфраструктури, або виробничої інфраструктури, або до їх об'єднаної групи — універсальної інфраструктури.

Сучасна інфраструктура рекреації є комплексом спеціалізованих підприємств і установ, окремих природоохоронних об'єктів, інженерних споруд і комунікацій, а також структурно-функціональних елементів, виробничо-технологічних систем і об'єктів соціального призначення, що формують екологічне безпечне природокористування і забезпечують охорону навколишнього природного середовища, відтворення, збереження та примноження природних ресурсів, підтримання життєвого середовища у сприятливому стані [1].

Інфраструктура рекреації — це система, що створює умови відтворення компонентів рекреаційного продукту та є сукупністю техніко-технологічних, організаційно-економічних та соціальних взаємозв'язків тих елементів виробничої та соціальної інфраструктури, що забезпечують функціонування рекреації як галузі економіки на рівні макро-, мезо- та мікроекономіки [3].

Отже, рекреаційну інфраструктуру ми будемо розглядати як систему, що включає такі елементи (підсистеми): заклади розміщення, заклади харчування, заклади дозвілля та побутового обслуговування, транспортна інфраструктура, зв'язок та інформаційне забезпечення, людський потенціал.

Очевидно, що у найзагальнішому вигляді рекреаційна інфраструктура поділяється на рекреаційно-виробничу (виступає фактором, який організовує рекреаційний простір), рекреаційно-побутову (спрямована на створення умов для відтворення здоров'я людини, задоволення її потреб у належних умовах життя під час відпочинку), функціонально-спеціалізовану (виконує відтворювальну функцію) та культурно-історичну (зорієнтована на відтворення духовних, інтелектуальних (через культурно-освітнє середовище) властивостей людини) складові. В контексті цього зауважимо, що рекреаційно-виробнича інфраструктура рекреаційної сфери створює та підтримує в належному матеріально-техніч-

ному стані як інші складові інфраструктури (соціально-побутової та функціонально-спеціалізованої), так і складові рекреаційного потенціалу — природно-рекреаційних ресурсів, об'єктів, комплексів, територій. Завдяки функціонуванню рекреаційно-виробничої інфраструктури здійснюється збереження, інноваційне оновлення та нарощування матеріально-технічної бази рекреаційного комплексу регіону, збільшується якісний потенціал рекреаційного простору, підвищується ефективність регенеративних, профілактичних, оздоровчих та лікувальних функцій відповідних підприємств рекреаційної інфраструктури [1].

Формування рекреаційної інфраструктури є процесом, котрий спрямований на вдосконалення існуючої інфраструктури з метою налагодження зв'язків між компонентами та вдосконалення їх функціонування. Зауважимо, що це стосується як внутрішнього стану об'єктів інфраструктури, так і розвитку відносин між ними. Розвиток рекреаційної інфраструктури повинен включати: збільшення обсягів надання рекреаційних послуг для населення; кількісне зростання та якісне вдосконалення системи надання рекреаційних послуг; створення нових технологій, засобів та об'єктів інфраструктури рекреаційної сфери; диференціація послуг направлена на поліпшення їх споживчих характеристик.

З метою формування цілісної системи функціонування індустрії рекреації необхідно виділити основні чинники щодо її інфраструктурного забезпечення: удосконалення системи управління компонентами інфраструктури рекреації; збалансований розвиток її компонентів; постійне їх удосконалення; створення сприятливого інвестиційного клімату та викорис-тання сучасних форм інвестування в об'єкти рекреаційної інфраструктури; збільшення виробничих потужностей та пропускних можливостей підприємств рекреаційної сфери; підвищення якості послуг та конкурентоспроможності підприємств, що пов'язані зі рекреаційною сферою; удосконалення кооперації та спеціалізації підприємств.

Таким чином, під комплексним розвитком та вдосконаленням рекреаційної інфраструктури розуміємо скоординовану діяльність державних, регіональних та приватних структур щодо реалізації управлінських і практичних завдань, які спрямовані на збільшення виробничих потужностей, постійний, збалансований та скоординований розвиток її компонентів, створення сприятливого інвестиційного клімату, підвищення якості послуг та конкурентоспроможності підприємств, подолання територіальних та відомчих бар'єрів, ефективне використання рекреаційних ресурсів [4].

Розвиток інфраструктури регіонального ринку рекреаційних послуг залежить від ряду факторів: загальноекономічного, галузевого, соціально-культурного, екологічного та ін. Саме вплив тих чи інших факторів зумовлює непропорційність та недостатній рівень розвитку регіональної туристичної інфраструктури. Основними групами інфраструктурних проблем в регіонах є проблеми котрі зумовлені: загальноекономічними факторами (низьким рівнем фінансування в створення нових та оновлення існуючих об'єктів рекреаційної інфраструктури; проблемою власності на окремі об'єкти інфраструктури; нестачею потужностей рекреаційної інфраструктури; значною територіальною диференціа-

цією в забезпеченості рекреаційної сфери об'єктами соціальної та виробничої інфраструктури); зумовлені галузевою специфікою (сезонність інфраструктури; орієнтація на конкретний цільовий сегмент; підвищені вимоги технологічної, екологічної, особистої безпеки); соціально-культурними факторами (порушенням історичного вигляду окремих рекреаційних об'єктів; збереженням культури і традицій); екологічними факторами (невідповідністю регіональної рекреаційної інфраструктури рівню пропускної здатності території; перевищення в окремих рекреаційних зонах рівня антропогенного навантаження).

Безперечно, стан наявної рекреаційної інфраструктури визначає конкурентні позиції окремого регіону в межах країни або на міжнародному рівні. Сьогодні вихід регіонів України на європейський ринок рекреаційних послуг стримується низьким рівнем розвитку інфраструктури рекреаційної сфери.

Проблеми розвитку рекреаційної сфери, зокрема рекреаційної інфраструктури на загальнонаціональному (загальнодержавному) рівні обумовлені: недосконалою нормативно-правовою базою забезпечення рекреаційної сфери; відсутністю чіткого визначення джерел фінансування розбудови рекреаційної інфраструктури; слабким рівнем інформаційного забезпечення; відсутністю системної державної підтримки цього напрямку; низьким рівнем застосування механізмів державно-приватного партнерства, механізмів державного стимулювання активізації інвестування у об'єкти рекреаційної сфери та інфраструктурне забезпечення цієї галузі. Системними проблемами розвитку рекреаційної інфраструктури на локальному (регіональному, місцевому) рівні є: низький рівень зацікавленості регіональної влади у використанні наявного на місцевому рівні рекреаційного потенціалу; суб'єктивна недооцінка рекреаційної сфери як пріоритетного напряму структурної перебудови економіки регіону; відсутність жорсткого державного контролю за дотриманням екологічної безпеки та екологічних стандартів.

Розвиток інфраструктури рекреаційних послуг можна представити у вигляді системи взаємозв'язків між основними суб'єктами, що реалізують державну політику в галузі рекреації та напрямів розвитку інфраструктури ринку рекреаційних послуг у системі розвитку галузі рекреації в цілому. Попри те, що державна політика розвитку рекреаційної галузі спрямована на усунення найбільш проблемних місць у розвитку галузі як на національному, так і на регіональному рівнях, її безпосередній вплив на розвиток галузі є незначним через відсутність належного фінансування. За таких умов активну роль у розвитку інфраструктури ринку рекреаційних послуг у регіоні повинні відігравати місцеві органи управління (що впливає з основних цілей реформи по децентралізації), а також об'єднання (асоціації, агентства) з рекреаційного розвитку на місцевому та регіональному рівнях, суб'єкти, що здійснюють та/або забезпечують рекреаційну діяльність.

Безсумнівно, для стимулювання розвитку рекреаційної сфери економічної діяльності необхідно поєднати державні і регіональні дії щодо подолання системних проблем, які заважають їх розвитку, сприяти формуванню дієвої рекреаційної інфраструктури. У свою

чергу, реалізація означеного дозволить: активізувати підприємницьку діяльність, "розблокувати" економічну активність на місцевому (регіональному) рівні; зменшити рівень безробіття; стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу, підвищити самозайнятість населення; системно задіяти наявний в регіоні рекреаційних потенціал для реалізації прогресивних структурних зрушень на рівні регіональної економіки; стимулювати інвестиційну активність у регіоні (залучити внутрішні та зовнішні інвестиції); сприяти розвитку міжрегіонального співробітництва (як у сфері залучення інвестиційних ресурсів, так і стосовно розвитку спільних міжрегіональних рекреаційно-туристичних маршрутів, спільної промоції регіонального потенціалу на зовнішніх ринках; розв'язати еколого-економічні проблеми регіонів, сприяти становленню в регіонах "зеленої економіки" (у тому числі шляхом поступового збільшення використання альтернативної енергетики, запровадження систем енергозаощадження та ефективного енергоспоживання). Необхідним напрямом розвитку ринкової інфраструктури рекреаційної галузі є створення сучасних інформаційно-маркетингових служб у даній сфері, основним завданням яких є створення банку маркетингових досліджень попиту на різні види рекреаційних послуг, прогнозування попиту на ці послуги, випуск інформаційних матеріалів про рекреаційний потенціал даного регіону, а також внесення пропозицій до регіональних органів управління щодо збалансування попиту і пропозиції на рекреаційні послуги у даному регіоні.

Потребують особливої уваги питання, які посприяють формуванню позитивного іміджу рекреаційного регіону, а саме: інфраструктурне забезпечення модернізації рекреаційної індустрії, що сприятиме підвищенню якості рекреаційних послуг, зниженню соціальної напруги, збільшенню надходжень до місцевого бюджету тощо; запровадження регіонального підходу до інвестування розвитку рекреаційної інфраструктури, який передбачає різні механізми інвестування в залежності від обсягів залучених фінансових ресурсів та інвестиційного попиту; визначення чітких правил ведення інвестиційного бізнесу у рекреаційній сфері регіону; переорієнтація у процесі розвитку підприємств рекреаційної інфраструктури на маркетинг, вивчення конкурентів, оцінка ризиків та розробка стратегії розвитку підприємств залежно від змін зовнішнього оточення.

З метою залучення коштів іноземних і вітчизняних інвесторів для розвитку матеріально-технічної бази рекреаційної інфраструктури, задоволення потреб галузі у висококваліфікованих кадрах, нарощення обсягів надання рекреаційних послуг, ефективної рекламно-інформаційної діяльності варто розробляти Програми розвитку рекреаційної сфери в регіонах.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у контексті наукового осмислення можна сформулювати таке визначення, що першоосною рекреаційної індустрії є рекреаційна інфраструктура — сукупність галузей, засобів та видів діяльності, спеціалізованих підприємств функціональне призначення яких виявляється у забезпеченні ефективного використання природно-рекреаційних ресурсів (об'єктів, комплексів, територій) для задоволення потреб рекреантів. Завдання рекреаційної інфраструктури полягає у здійсненні рек-

реаційного обслуговування, сприянні комплексному відтворенню здоров'я людини в процесі реалізації її особистих і суспільних рекреаційних потреб за допомогою надання різного роду рекреаційних послуг і духовних благ. Рекреаційна інфраструктура має складну внутрішню будову, розрізняють компоненти, ланки, об'єкти. Основою поділу рекреаційної інфраструктури на компоненти та ланки є спільне функціональне призначення складових у процесі суспільного відтворення, тобто спрямованість об'єктів та створення умов для задоволення певного кола рекреаційних потреб суспільства, населення.

Кожна із складових рекреаційної інфраструктури регіону потребує окремого, комплексного, системного підходу щодо вдосконалення та реформування. Разом з тим, існуюча система управління вітчизняною рекреаційною сферою в цілому в Україні і на регіональному рівні зокрема, не дозволяє вирішувати проблему рекреаційної галузі як цілісної системи.

Література:

1. Горіна Г. Культурно-розважальна складова інфраструктури туризму України / Г. Горіна // Реформування економічної системи країни в контексті міжнародного співробітництва: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 22—23 липня 2016 р.) / ГО "Дентр економічних досліджень та розвитку". — Одеса: ЦЕДР, 2016. — С. 37—38.
2. Горіна Г. Туристична ринкова інфраструктура як чинник стійкого розвитку економіки держави / Г. Горіна // Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні: Зб. матер. міжвузівського наук.-теор. семінару, 15 трав. 2015 р. — Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2015. — С. 98—100.
3. Котенко Т. Комплексний розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури України в умовах глобалізації ринку послуг / Т. Котенко // Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. пр.: у 2 ч. — К.: РВПС України НАН України, 2009. — Ч. 2. — С. 73—79.
4. Шульгіна Л. Формування інфраструктури інформаційної підтримки прийняття рішень підприємства туристичної галузі / Л. Шульгіна // Маркетинг та логістика в системі менеджменту: VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 9-10 лист. 2016 р. — Львів: Нац. ун-т "Львівська політехніка", 2016. — С. 407—409.

References:

1. Gorina, G. (2016), "Cultural and entertainment component of the tourism infrastructure of Ukraine", HO "Dentr ekonomichnykh doslidzhen' ta rozvytku", pp. 37—38.
2. Gorina, G. (2015), "Tourism Market Infrastructure as a Factor for Sustainable Development of the Economy of the Country", Aktual'ni problemy suchasnoho ekonomiko-humanitarnoho dyskursu v Ukraini, pp. 98—100.
3. Kotenko, T. (2009), "Complex development of tourist-recreational infrastructure of Ukraine in the conditions of globalization of the market of services", Produktivnyi syly i rehional'na ekonomika, vol. № 2, pp. 73—79.
4. Shulgina, L. (2016), "Formation of information support infrastructure for decision-making in the tourism industry", Marketynh ta lohistyka v systemi menedzhmentu, pp. 407—409.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2019 р.

В. П. Залізнюк,
к. е. н., докторант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.128

ОЦІНКА ІНДИКАТОРІВ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

V. Zalizniuk,
Candidate of Economic Sciences, Ph.D. student of Taurian National University named after V.I. Vernadsky

ASSESSMENT OF THE INDICATORS OF FOOD SECURITY OF UKRAINE

У статті здійснено кількісну оцінку і аналіз рівня продовольчої безпеки України за допомогою системи індикаторів та їх граничних (порогових) значень. Індикатори — найважливіші орієнтири продовольчої безпеки, особливо важливі для проведення загальної економічної політики й оцінки її результатів. На відміну від одновимірних показників індикатори мають векторний характер, що дозволяє використовувати їх в цілях визначення меж стійкого функціонування та розвитку аграрного сектору.

Досліджено динамічні зміни основних показників обсягів та структури споживання базових продуктів харчування, індикаторів доступності продовольства. Індикатор 1. Добова енергетична цінність раціону людини. Основною метою досягнення продовольчої безпеки є забезпечення споживання населенням продуктів харчування в обсягах, відповідних раціональним нормам споживання харчових продуктів. Відповідно, рівень споживання продуктів харчування в порівнянні з раціональними нормами є найважливішим показником забезпечення продовольчої безпеки в регіоні. Індикатор 2. Достатність споживання окремого продукту. Наприкінці 90-х років, рівень продовольчої безпеки України знизився до критично небезпечної межі. Критично небезпечним вважається рівень споживання продовольства у половинному обсягу від науково обґрунтованих раціональних нормативів, до яких Україна наблизилась у 1988–1989 рр. аналіз рівня споживання продуктів харчування ускладнюється рядом обставин. Індикатор 3. Щільність автомобільних доріг. В Україні у 2017 році на 100 кв. км площі припадало 28 км автодоріг, що є одним із найнижчих показників серед європейських країн. Індикатор 4. Економічна доступність продуктів харчування. Незважаючи на певне покращення економічної доступності продуктів харчування для українців, частка витрат на придбання харчування у 4–5 разів перевищує аналогічні показники європейських країн. Індикатор 5. Диференціація вартості харчування за соціальними групами охарактеризований низьким рівнем економічної доступності продовольства для певної частини населення України. Багато з них змушені витрачати на продукти харчування більшу частину своїх доходів. Індикатор 6. Продовольча незалежність за окремим продуктом вказує на те, що задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності переважно забезпечується за рахунок продукції вітчизняного виробництва.

The article quantifies and analyzes the level of food security in Ukraine with the help of a system of indicators and their limit (threshold) values. Indicators are the most important guidelines for food security, which are especially important for conducting a common economic policy and evaluating its results. Unlike one-dimensional indicators, the indicators have a vector character, which allows them to be used to determine the limits of sustainable functioning and development of the agrarian sector.

Dynamic changes of basic indicators of volumes and structure of consumption of basic food products, indicators of food availability are investigated. Indicator 1. Daily energy value of human diet. The main objective of achieving food security is to ensure that people consume food in volumes that are in line with rational standards for the consumption of food. Accordingly, the level of food

consumption in comparison with rational standards is the most important indicator of food security in the region. Indicator 2. Sufficiency of consumption of a separate product. At the end of the 1990s, the level of food security in Ukraine has fallen to a critically endangered level. The level of food consumption in the half volume from scientifically based rational norms, to which Ukraine approached in 1988–1989, is considered to be critically dangerous. The analysis of the level of consumption of food products is complicated by a number of circumstances. Indicator 3. Density of highways. In Ukraine, in 2017, 100 square meters. km of the area accounted for 28 km of highways, which is one of the lowest rates among European countries. Indicator 4. Economic accessibility of food products. Despite a certain improvement in the economic availability of food for Ukrainians, the share of food costs is 4–5 times higher than in European countries. Indicator 5. Differentiation of the cost of food by social groups is characterized by a low level of economic availability of food for a certain part of the population of Ukraine. Many of them are forced to spend most of their income on food. Indicator 6. The food independence of a particular product indicates that satisfaction of the needs of the population in the foodstuffs, within the limits of its purchasing power, is mainly provided at the expense of domestic production. According to the analyzed indicators, conclusions were drawn about their non-compliance.

Ключові слова: продовольча безпека, індикатори продовольчої безпеки, критерії продовольчої безпеки, стан продовольчої безпеки.

Key words: food security, indicators of food security, criteria of food security, state of food security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зміст поняття продовольчої безпеки має розкриватися в системі критеріїв і показників, які дають всебічну характеристику її поточного стану, динаміки і тенденцій змін. При цьому особливо важливим є наявність формалізованих індикаторів і критеріїв, за допомогою яких можна як якісно, так і кількісно оцінити рівень продовольчої безпеки держави. Індикатори — найважливіші орієнтири продовольчої безпеки, особливо важливі для проведення загальної економічної політики й оцінки її результатів. На відміну від одновимірних показників індикатори мають векторний характер, що дозволяє використовувати їх в цілях визначення меж стійкого функціонування та розвитку аграрного сектору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження та розробку методики кількісної оцінки рівня продовольчої безпеки зробили українські вчені Бабич М.М., Олійник М.М., Пасхавер В. Щербина С.В. та багато інших. Проте питання кількісної оцінки рівня продовольчої безпеки залишається дискусійним і потребує постійного моніторингу та аналізу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є оцінка рівня продовольчої безпеки України, дослідження динамічних змін основних показників обсягів та структури споживання базових продуктів харчування, індикаторів доступності продовольства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Що стосується оцінки рівня продовольчої безпеки України, то її здійснимо на основі індикаторів, якими оперує Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), а також відповідно до Методики, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України "Деякі питання продовольчої безпеки" від 05.12.2007 № 1379.

Згідно з Методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки визначено наступні індикатори та критерії показників продовольчої безпеки:

1) добову енергетичну цінність раціону людини, що визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності. Граничний критерій встановлений у 2500 ккал на добу, при цьому 55% добового раціону повинно забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження;

2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою;

3) достатність запасів зерна у державних ресурсах, що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його 17% рівень, що відповідає 60 дням споживання;

Таблиця 1. Споживання основних продуктів харчування населенням України (на одну особу за рік; кілограмів)

Показник	Вид продуктів харчування									
	М'ясо і м'ясопродукти	Молоко і молоко-продукти	Яйця, шт.	Риба і рибо-продукти	Цукор	Олія	Картопля	Овочі та баштанні	Плоди, ягоди	Хліб і хлібні вироби
Рациональні норми харчування	80	380	290	20	38	13	124	161	90	101
Мінімальні норми харчування	52	341	231	12	32	8	96	105	68	94
1990 р.	68	373	272	17,5	50	11,6	131	102	47	141
1995 р.	39	244	171	3,6	32	8,2	124	97	33	128
2000 р.	32,8	199,1	166	8,4	36,8	9,4	135,4	101	29,3	124,9
2005 р.	39,1	225,6	238	14,4	38,1	13,5	135,6	120	37,1	123,5
2010 р.	52,0	206,4	290	14,5	37,1	14,8	128,9	143	48,0	111,3
2015 р.	51	210	280	8,6	36	12,3	138	161	51	103
2016 р.	51	210	280	8,6	36	12,3	138	161	51	101
2017 р.	51,7	200	273	10,8	30,4	11,7	143,4	159	52,8	100,8
2017 р. у % до: 1990 р.	76,1	53,6	73,2	61,7	60,1	100,1	109,5	121,4	112,3	71,5
Мінімальних норм	99,4	58,7	118,2	90,0	95,0	146,3	149,4	151,4	77,6	107,2
Рациональних норм	71,4	52,6	94,1	54,0	80,0	90,0	115,6	98,8	58,7	99,8

4) економічну доступність продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його 60% рівень;

5) диференціацію вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами;

6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, що відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення;

7) продовольчу незалежність за окремим продуктом, що визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його 30% рівень.

Індикатор 1. Добова енергетична цінність раціону людини. За калорійністю харчування Україна за роки кризи перейшла від рівня розвинених країн до нижньої межі продовольчої безпеки (2600 ккал), а за споживанням протеїнів тваринного походження опинилася нижче цієї межі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, "межа енергетичної насиченості раціону харчування, нижче якої починається голодування з незворотними фізіологічними змінами, дорівнює 1500 ккал на добу" [2].

У 2017 році, як і у три попередні, відбулося скорочення середньодобової поживності раціону українця. За даними статистики, у минулому році в середньому українці споживали 2707 ккал на добу, або на 35 ккал менше, ніж роком раніше. При цьому калорійність раціону все ще на 8% перевищує гранично допустимий рівень для цього індикатора — 2500 ккал.

Слід зазначити, що 29% середньодобового раціону забезпечувалося за рахунок споживання продукції тваринництва. Порівняно із країнами ЄС, середньодо-

бова калорійність раціону в Україні є досить низькою. Так, у середньому по ЄС-28 калорійність становить 3400 ккал, що на чверть більше, ніж в Україні. При цьому частка в раціоні продуктів тваринного походження в ЄС знаходиться на такому ж рівні, як в Україні, тобто складає 29%.

Калорійність середньодобового раціону харчування все ще залишається значущим показником забезпечення продовольчої безпеки як в Україні, так і в інших країнах світу. Разом з тим, у багатьох країнах існують групи населення, які мають необхідний достаток для забезпечення власного збалансованого харчування.

Основною метою досягнення продовольчої безпеки є забезпечення споживання населенням продуктів харчування в обсягах, відповідних раціональним нормам споживання харчових продуктів. Відповідно, рівень споживання продуктів харчування в порівнянні з раціональними нормами є найважливішим показником забезпечення продовольчої безпеки в регіоні.

Індикатор 2. Достатність споживання окремого продукту (табл. 1, табл. 2). На окрему увагу заслуговує такий показник продовольчої безпеки в сфері споживання, як споживання харчових продуктів на душу населення. Цей показник багатий в чому є інтегральним, характеризуючи одночасно різні аспекти продовольчої безпеки: наявність продовольства на внутрішньому ринку, його економічну та фізичну доступність, про що мова піде в третьому розділі. Стійкий високий рівень споживання продуктів харчування за інших рівних умов дає підстави зробити висновки про стабільність продовольчого забезпечення, а аналізуючи структуру споживання харчових продуктів, можна характеризувати повноцінність харчування.

Майже весь період незалежності Україна постала перед проблемою недостатності харчування. Значна частина населення не має змоги купувати необхідну кількість продуктів харчування для забезпечення активного і здорового життя, а деякі можуть споживати лише дешеві продукти, не отримуючи необхідну кількість калорій. Як зазначає Пасхавер В., "...до середини 90-х років

Таблиця 2. Індикатора достатності споживання продуктів харчування (на одну особу за рік; кілограмів)

Вид продукту харчування	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	1,22	1,10	1,07	1,07	10,2	1,00	1,00
М'ясо і м'ясопродукти	0,49	0,65	0,70	0,67	0,64	0,64	0,65
Молоко і молокопродукти	0,59	0,54	0,58	0,58	0,55	0,55	0,53
Риба і рибопродукти	0,72	0,73	0,73	0,55	0,43	0,48	0,54
Яйця (шт.)	0,82	1,00	1,07	1,06	0,67	0,92	0,94
Овочі та баштанні	0,78	0,89	1,01	1,01	1,00	1,02	0,99
Плоди, ягоди та виноград	0,53	0,41	0,63	0,58	0,57	0,55	0,59
Картопля	1,09	1,04	1,09	1,13	1,11	1,03	1,16
Цукор	1,00	0,97	0,98	0,95	0,94	0,88	0,80
Олія рослинна всіх видів	1,03	1,13	1,02	1,01	0,95	0,90	0,90

Джерело: розраховано за даними офіційного сайту Державної служби статистики України.

Таблиця 3. Індекс заробітної плати

Регіон	Індекс заробітної плати (до попереднього року)				
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Україна	1,149	1,079	1,065	1,205	1,235
Столичний	1,152	1,074	1,062	1,198	1,234
Північно-Східний	1,147	1,069	1,061	1,188	1,208
Донецький	1,134	1,077	1,020	1,162	1,264
Придніпровський	1,123	1,068	1,092	1,211	1,185
Центральний	1,156	1,072	1,062	1,182	1,222
Подільський	1,170	1,086	1,074	1,188	1,221
Карпатський	1,151	1,072	1,062	1,208	1,253
Північно-Західний	1,168	1,103	1,061	1,192	1,225
Причорноморський	1,147	1,087	1,067	1,210	1,248

Україна втратила половину докризового рівня споживання м'ясопродуктів і відтоді цей показник не вдається підвищити. Інша проблема — вітамінна насиченість харчування, за душевим споживанням фруктів і ягід Україна відстає від розвинутих країн у 4 рази [3].

Наприкінці 90-х років, як свідчать дані таблиці 2, рівень продовольчої безпеки України знизився до критично небезпечної межі. Критично небезпечним вважається рівень споживання продовольства у половинному обсягу від науково обґрунтованих раціональних нормативів, до яких Україна наблизилась у 1988—1989 рр. Насамперед це стосується м'яса і риби, а також яєць, молочних продуктів, плодово-ягідної продукції та винограду. Такий стан є результатом різкого падіння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та основних видів продуктів харчування.

Середньодушове споживання олії, яєць, картоплі та овочей та баштанних протягом досліджуваного періоду стійко перевищує мінімальну межу норми споживання. Майже відповідає мінімальній нормі споживання м'яса і м'ясопродуктів, риби і рибопродуктів, цукру, хліба та хлібопродуктів, відстає від нижньої межі норми на всьому розглянутому проміжку часу споживання молока і молокопродуктів.

У 2017 році середньодушове споживання продуктів харчування покращилося по 5 із 10 основних продовольчих груп, а саме споживання м'яса зросло на 0,3 кг, риби — на 1,2 кг, фруктів — на 3,1 кг, картоплі — 3,6 кг, яєць — на 6 штук.

Досить помітний "провал" у середньодушовому споживанні у минулому році відбувся по молочній групі. Споживання молока і молокопродуктів скоротилося на 9,5 кг і склало 200 кг на особу на рік, що є одним із найнижчих показників за останні 20 років та забезпечує лише 53% від раціональної норми. Низькі показники

покриття раціональної норми спостерігаються і по інших, найбільш вартісних для споживача групах продовольства: риби та рибопродуктах — 54%, фруктах — 59%, м'ясу та м'ясопродуктах — 65%.

Як і попередні роки, по найбільш економічно доступних продовольчих групах, споживання знаходилося у межах, або вище визначених раціональних норм, до таких видів продуктів: хлібопродуктах, картоплі, овочах, яйцях та олії.

У 2017 р. (як майже і за всіма досліджуваними роками) середньодушове споживання лише по двох найменш вартісних групах (хліб та хлібопродукти картопля) досягло, або перевищило рекомендований рівень. По інших групах коефіцієнт достатності споживання був меншим одиниці. Особливо суттєве відставання відмічається по продукції тваринного походження та плодово-ягідній продукції. Так, рекомендований рівень по м'ясу забезпечено на 65%, молоко — на 53%, риби — на 54%, плодах та ягодах — на 59%.

Як показало проведене дослідження, аналіз рівня споживання продуктів харчування ускладнюється рядом обставин. Одним з такого роду обставин є те, що в країні інституційно не закріплені норми споживання населенням харчових продуктів, відповідно до яких необхідно оцінювати рівень споживання.

Індикатор 3. Щільність автомобільних доріг. Індикатор щільності автомобільних доріг використовується ФАО для оцінки фізичної доступності продовольства для населення. Чим вища концентрація доріг на одиницю площі, тим легше забезпечити доставку продовольства у будь-який куточок країни. В Україні у 2017 році на 100 кв. км площі припадало 28 км автодоріг, що є одним із найнижчих показників серед європейських країн.

Таблиця 4. Залежність внутрішнього ринку України від імпорту продуктів харчування

Вид продукту харчування	Імпорт продуктів, тис. т			Ємність внутрішнього ринку, тис. т			Індикатор імпортозалежності, %		
	2005 р.	2010 р.	2017 р.	2005 р.	2010 р.	2017 р.	2005 р.	2010 р.	2017 р.
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	226	175	209	5817	5106	5556	3,9	3,4	3,7
М'ясо і м'ясопродукти	325	378	233	1844	2384	2195	17,6	15,9	10,6
Молоко і молокопродукти	112	273	132	10625	9470	8496	1,1	2,9	1,6
Риба і рибопродукти	471	407	338	680	667	645	69,3	61,0	73,5
Яйця (шт.)	5	7	7	647	767	670	0,8	0,9	0,8
Овочі та баштанні	100	311	129	5663	6581	678	1,8	4,7	1,9
Плоди, ягоди та виноград	860	1130	819	1750	2203	2242	49,1	51,3	36,5
Картопля	5	30	40	6386	5914	6091	0,1	0,5	0,3
Цукор	177	90	7	1795	1704	1290	9,9	5,3	0,5
Олія рослинна всіх видів	264	319	239	635	680	496	41,6	46,9	48,2

Індикатор 4. Економічна доступність продуктів харчування. Фізична доступність продовольства визначається співвідношенням кількості продовольства на внутрішньому ринку і необхідних обсягів відповідних видів продуктів харчування з урахуванням поставок спецспоживачів. Під економічною доступністю продовольства розуміється можливість для різних груп споживачів купувати продовольчі товари в нормативному розмірі на ринку, а також отримувати їх по неринковим каналах (наприклад, з особистих підсобних господарств).

Забезпечення економічної доступності продовольства передбачається досягати шляхом впливу на рівноважний рівень цін продуктів харчування і на доходи населення. Цільовий індикатор — частка витрат на продовольство від загальних витрат населення, яка не повинна перевищувати 60 відсотків, а в перспективі 30—35 відсотків. При цьому в країні повинні бути створені умови, що гарантують можливість для всіх соціальних груп населення споживати продовольство відповідно до медичних норм.

У 2017 році середньомісячні загальні сукупні споживчі витрати одного домогосподарства [4] складали 6634,12 гривні на місяць. При цьому щомісяця домогосподарством на харчування спрямовувалося в середньому 3423,71 [4] гривні. Тобто, основною статтею споживчих витрат домогосподарства були витрати на харчування, частка яких у становила 51,6% при 60-ти відсотковому граничному критерії. Порівняно з попереднім роком даний показник зменшився на 1,9 відсоткових пункти. Проте, незважаючи на певне покращення економічної доступності продуктів харчування для українців, частка витрат на придбання харчування у 4—5 разів перевищує аналогічні показники європейських країн.

На відміну від України у ЄС-28 витрати на продукти харчування не перевищують 12% всіх споживчих витрат, а основною затратною статтею у домогосподарствах країн Євросоюзу є витрати на житло та енергоносії, на які припадає майже чверть таких витрат.

Згідно зі статистичними даними відмічено, що стоюється структури споживчих продовольчих витрат, то порівняно з попереднім роком значних змін тут не спостерігалось, перше місце посідають витрати на: м'ясо і м'ясопродукти — 24% (827 грн на домогосподарство

на місяць), хліб і хлібопродукти — 15% (511 грн), молоко і молочні продукти — 14% (494 гривні) [4].

У регіональному розрізі найменша частка на продукти харчування від сукупних споживчих витрат — 45,4% — зафіксована у домогосподарствах Запорізької області. Натомість домогосподарства Рівненської області на продовольство витрачали 58,6% від своїх споживчих сукупних витрат. Загалом у 13 областях частка витрат на продукти харчування перевищувала середній показник по Україні.

На думку Бабич М.М., "для того, щоб реально вирішити проблему продовольчого забезпечення в Україні, необхідна нова модель економічного розвитку, в якій пріоритетом має стати стимулювання зростання при справедливому розподілі доходів з тим, щоб можна було розширити внутрішній ринок країни, при одночасному створенні додаткових робочих місць, забезпеченні підвищення заробітної плати і, зокрема, відновлення купівельної спроможності мінімальної заробітної плати, яка сьогодні використовується в якості орієнтовного показника рівня доходу найбідніших верств населення" [1].

Індикатор 5. Диференціація вартості харчування за соціальними групами. Доходи населення є індикатором економічної доступності продовольства. За даними Державної служби статистики, "реальні доходи українців у 2017 році у зівставленні з попереднім роком збільшились на 9,0 %, а у 2016 році у зівставленні з попереднім 2015 роком спостерігалось зменшення доходів на 22,0 %, номінальні доходи населення минулого року зросли на 15%, а наявний дохід, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, збільшився на 15,6 %. У розрахунку на одну людину наявний дохід у 2017 році становив 49,1 тис. грн, що на 5,1 тис. грн більше, ніж у 2016 році, домінуючою складовою доходів громадян України є заробітна плата і соціальна допомога. У структурі доходів українців заробітна плата у 2017 році становила 41,8 %, тоді як у 2016 році її частка становила близько 39,0 %, соціальні виплати у 2017 році становили 35,9 % доходів громадян проти 37,8 % у 2017 році" [4]. Зазначимо, що хоча рівень заробітної плати за досліджуваний період зріс, на благополуччя населення це не відобразилося враховуючи темп інфляційних процесів (табл. 3).

Якщо аналізувати витрати населення на харчування, то у 2017 році 20% домогосподарств з найбільшими доходами (вищий квінтіль) в середньому витрачали на харчування 4464 гривні на місяць, а 20% домогосподарств з найменшими доходами (нижчий квінтіль) — 2762 гривні. Виходячи з цього, коефіцієнт диференціації вартості харчування за соціальними групами становив 1,62 проти 1,59 у 2016 році, найбільша диференціація у споживанні у межах вищого та нижчого квінтилів не один рік поспіль спостерігається по продукції тваринного походження (м'ясо, риба молоко), а також фруктово-ягідній групі (у 1,7 — 2,0 рази). Домогосподарства, які за рівнем середньодушових еквівалентних доходів належать до першого квінтиля практично перебувають на межі продовольчої небезпеки, оскільки частка їх споживчих витрати на продовольство наближається до порогового критерія [4].

Отже, можна зробити висновок про низький рівень економічної доступності продовольства для певної частини населення України. Багато з них змушені витратити на продукти харчування більшу частину своїх доходів. Тенденція до зростання частки витрат на харчування в загальній витраті на кінцеве споживання продовжується. А свідчить про погіршення економічної доступності продуктів харчування для населення і про загальний погіршенні рівня життя в країні.

Індикатор 6. Продовольча незалежність за окремим продуктом (табл. 4). Задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності переважно забезпечується за рахунок продукції вітчизняного виробництва.

Водночас по трьох групах продовольства частка імпорту традиційно перевищує встановлений 30-ти відсотковий граничний критерій для цього індикатора. Найвищий рівень імпортозалежності — майже 73% — відмічався по групі "риба і рибопродукти", оскільки 90% імпортованих поставок припадає на види риб, які видобуваються виключно у водах морських економічних зон інших держав, що пов'язано з особливостями їх біологічного циклу.

Перевищення граничного критерію по групі "олії рослинні", обумовлено імпортом тропічних олій (пальмова та кокосова олії займають понад 90% імпорту), які користуються активним попитом у вітчизняних виробників харчової промисловості. Імпортозалежність по групі "плоди та ягоди" пов'язана із ввезенням значних обсягів екзотичних плодів, культивування яких не виступає для України (банани, цитрусові, ківі тощо).

ВИСНОВКИ

Індикатори — це економічні показники, що відображають доступні спостереженню та вимірюванню характеристики досліджуваного об'єкта. Вони показують основні напрями розвитку економічних процесів. Індикатор — ключовий економічний показник продовольчої безпеки. Індикатор відображає характеристики продовольчої безпеки з точки зору поточного стану, зміни, динаміки. Індикатор продовольчої безпеки виступає як орієнтовний економічний показник, вимірювач, що дозволяє з певним ступенем точності передбачити, в якому напрямку слід очікувати розвиток економічних процесів. Можна виділити макро- та мікроекономічні індикатори продовольчої безпеки.

У 2017 році, як і у три попередні, відбулося скорочення середньодобової поживності раціону українця. В 2017 році середньодушове споживання продуктів харчування покращилося по 5 із 10 основних продовольчих груп, а саме споживання м'яса зросло на 0,3 кг, риби — на 1,2 кг, фруктів — на 3,1 кг, картоплі — 3,6 кг, яєць — на 6 штук. По найбільш економічно доступних продовольчих групах, споживання знаходилося у межах, або вище визначених раціональних норм, до таких видів продуктів: хлібопродуктах, картоплі, овочах, яйцях та олії. В 2017 р. середньодушове споживання лише по двох найменш вартісних групах (хліб та хлібопродукти картопля) досягло, або перевищило рекомендований рівень. По інших групах коефіцієнт достатності споживання був меншим одиниці. Основною статтею споживчих витрат домогосподарства були витрати на харчування, частка яких у становила 51,6% при 60-ти відсотковому граничному критерії. На відміну від України у ЄС-28 витрати на продукти харчування не перевищують 12% всіх споживчих витрат. Зазначимо, що хоча рівень заробітної плати за досліджуваний період зріс, на благополуччя населення це не відобразилося враховуючи темп інфляційних процесів. Задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності переважно забезпечується за рахунок продукції вітчизняного виробництва.

Література:

1. Бабич М.М. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки в Україні // *Агросвіт*. — 2017. — № 3. — С. 32—39.
2. Олійник М.М. Методологічні аспекти прогнозування регіональної потреби продукції // *Економіка АПК*. — 1998. — № 4. — С. 21 — 25.
3. Пасхавер В. Продовольчі аспекти подолання бідності // *Економіка України*. — 2004. — № 10. — С. 71—77.
4. Продовольча безпека в Україні у 2017 році. Огляд основних індикаторів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: / <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2017-roci-oglyad-osnovnyh-indikatoriv>
5. Щербина С.В. Методологічні аспекти аналізу індикаторів продовольчої безпеки України // *Статистика України*. — 2014. — № 3. — С. 61—68.

References:

1. Babich, M. M. (2017), "Problems of food security in Ukraine", *AgroSvit*, vol. 3, pp. 32—39.
  2. Oliynyk, M.M. (1998), "Methodological aspects of forecasting of regional needs of products", *Economy of agroindustrial complex*, vol. 4, pp. 21—25.
  3. Paskhaver, V. (2004), "Food Aspects of Poverty Reduction", *Economy of Ukraine*, vol. 10, pp. 71—77.
  4. Food security in Ukraine in 2017. Overview of the main indicators. Available at: <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2017-roci-oglyad-osnovnyh-indikatoriv>
  5. Scherbyna, S. V. (2014), "Methodological aspects of the analysis of food safety indicators of Ukraine", *Statistics of Ukraine*, vol. 3, pp. 61—68.
- Стаття надійшла до редакції 17.01.2019 р.*

В. О. Коновал,
к. держ. упр., державний експерт експертної групи з питань реалізації проектів цифрової трансформації генерального департаменту цифрової трансформації,
Державне агентство з питань електронного урядування України, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.134

МЕРЕЖЕВІ ТЕХНОЛОГІЇ У СУЧАСНИХ УМОВАХ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ

V. Konoval,
PhD in Public Administration, State expert for digital projects implementation
Department general for digital transformation State agency for e-Governance of Ukraine, Kyiv

NETWORKING TECHNOLOGIES IN MODERN CONDITIONS OF SOCIAL DEVELOPMENT PHILOSOPHICAL CONCEPTS

У статті вирішено актуальне наукове завдання, яке полягає в дослідженні філософських концепцій розвитку мережевих технологій у сучасних умовах становлення інформаційного суспільства в Україні. Із бурхливим розвитком епохи інформаційної революції, потребує глибокого дослідження становлення нового типу суспільства — інформаційного, що розглядається з позиції соціального явища і процесу. Проведений аналіз теоретичних засад функціонування мереж та досліджений їх філософський апарат, зокрема проаналізоване філософське осмислення поняття "мережева технологія", її особливостей, причин та умов розповсюдження в світі загалом та в державі, зокрема в системі електронного урядування. Окреслено філософські проблеми формування держави нового типу — інформаційного, що розглядається в статті, як явище глобалізаційних процесів соціально-економічного розвитку. Доведено, що сучасна філософія активно досліджує мережевий підхід як технологію і новий погляд на соціальну реальність.

The article solves the actual scientific task, which is to study the philosophical concepts of the development of network technology in the current conditions of the formation of the information society in Ukraine. With the rapid development of the era of information revolution, requires a profound study of the formation of a new type of society — information, considered from the standpoint of social phenomenon and process. Modern Ukraine, which, despite its economic and political complexities, is actively involved in the global information space, developing and mastering the latest telecommunication technologies, solving the problems of freedom in the field of information dissemination, forming a legal framework regulating information activities, etc. In our opinion, this process can not, but be accompanied, and sometimes overlooked, by the affirmation of the philosophical outlook, in this connection it is especially important to develop a clear idea of the nature of interdependence between the technological and ideological components of the reality of the information society, which forms network technologies. An analysis of the theoretical foundations of the functioning of networks and the research of their philosophical apparatus have been carried out, in particular, the philosophical comprehension of the concept "network technology", its features, causes and conditions of distribution in the world in general and in the state, in particular in the system of e-government, is analyzed. The philosophical problems of formation of a state of a new type — informational, considered in the article, as a phenomenon of globalization processes of social and economic development are outlined. It is proved that contemporary philosophy actively explores the network approach, as technology and a new look at social reality. This problem is one of the promising research areas, since it offers both new ways of researching the public space, as well as new, more effective technologies for the development and implementation of state policy in the conditions of changing the role of the state, the complexity and resource strengthening of the positions of social players.

*Ключові слова: мережеві технології, інформаційне суспільство, інформація, мережа, соціальна мережа.
Key words: networking technologies, information society, information, chain, social network.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна Україна, яка, незважаючи на економічні та політичні складнощі, активно включається в глобальний інформаційний простір, розвиваючи й освоюючи новітні телекомунікаційні технології, вирішуючи проблеми свободи у сфері поширення інформації, формуючи законодавчу базу, що регулює інформаційну діяльність

тощо. Цей процес, на нашу думку, не може не супроводжуватися, а іноді і випереджатися, затвердженням філософського світогляду, у зв'язку з чим особливо важливо виробити чітке уявлення про характер взаємозалежності технологічних і світоглядних складових реальності інформаційного суспільства, яке формує мережеві технології.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що із бурхливим розвитком епохи інформаційної революції потребує глибокого дослідження становлення нового типу суспільства — інформаційного, яке розглядається з позиції соціального явища і процесу. З огляду на формування нового типу суспільства існує доцільність здійснити теоретико-філософський аналіз мережевих технологій у сучасних умовах суспільного розвитку, проаналізувати філософське осмислення поняття "мережева технологія", її особливостей, причин та умов розповсюдження в світі загалом та в державі, зокрема в системі електронного урядування. А якісно побудована мережа електронного урядування позитивно впливає на загальний хід та наслідки модернізаційних перетворень в українському суспільстві.

У дослідженні використані філософські та загальнонаукові методи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблеми виникнення та розвитку мережевої технології присвячені праці зарубіжних науковців, зокрема: В. Аршинов [1], Ю. Данилов [1], В. Тарасенко [1], В. Бугорський [2], П. Бурдье [3], Е. Гідденс [4], В. Декомб [5], Ж. Делез [6], М. Ельчанинов [7], В. Емелин [8], М. Кастельс [9], Д. Норт [12], Ф. Уебстер [14, 15] та інші.

Варто зазначити, що сфера емпіричних досліджень мережевої технології значно переважає над теоретичними дослідженнями, а часом і зовсім не підкріплена теорією та обґрунтуванням практично досліджуваних питань. Водночас зарубіжні вчені досліджують мережеву технологію не одне десятиліття, а українські — порівняно нещодавно. Зважаючи на цю проблематику питання теоретико-філософський аналізу мережевих технологій у сучасних умовах суспільного розвитку держави залишаються недостатньо розробленими та висвітленими.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є здійснити теоретико-філософський аналіз мережевих технологій у сучасних умовах суспільного розвитку, продемонструвати філософське осмислення поняття "мережева технологія", її особливостей, причин та умов розповсюдження в світі загалом та в державі, зокрема в системі електронного урядування, розкрити зміст філософських концепцій мережевих технологій тощо.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Незважаючи на те, що соціальні мережі існували завжди, проблема мережевих технологій та мережевого суспільства застала соціальну науку зненацька. Найбільш досліджувані роботи з даної тематики належать науковцю М. Кастельсу [10]. Роздуми про мережеве суспільство науковець вбудовує в більш широкий контекст технологічної революції та теорії інформаційного суспільства. М. Кастельс у своїх дослідженнях відштовхується від реєстрації змін, що відбуваються, та описує їх кількісні характеристики. Науковець вперше розробив теоретичні узагальнення щодо природу мережевих технологій та суспільства і ввів такі фундамен-

тальні поняття: "потоків", "інформаційного суспільства" і т. д.

М. Кастельс констатує факт трансформації соціальності в сучасному суспільстві. Соціолог погоджується з визначенням Б. Велмана щодо включає поняття мережі: "Спільноти — це мережі міжособистісних зв'язків, що забезпечують соціальну взаємодію, підтримку, інформацію, почуття приналежності до групи та соціальну ідентичність" [31]. Якщо раніше основу всякого людського співтовариства становила прив'язаність людини до місця проживання та роботи, то нині актуальним є ослаблення цієї прихильності і перехід до більш слабким екстериторіальним соціальних зв'язків. Люди втрачають зв'язку з локальними спільнотами не тільки в силу нових комунікаційних можливостей, але і в силу того, що вони реалізують особисті потреби, спираючись на ці нові можливості. Цей принцип побудови спільнот М. Кастельс називає мережевим індивідуалізмом, персоналізованим співтовариством.

"Такий індивідуалізований зв'язок з суспільством є специфічною формою соціальності, а не якимось психологічним атрибутом. Він має у своїй основі, насамперед, індивідуалізацію відносин між капіталом та працею, між робітниками і трудовим процесом в рамках мережевого підприємства. Він породжений кризою патріархальності і подальшим розпадом традиційної сім'ї, що існувала з кінця ХІХ сторіччя. Він підтримується (але не виробляється) новими моделями урбанізації, розрив зв'язку між функцією та змістом у мікрорайонах міст-гігантів сприяє індивідуалізації і дезінтеграції просторового контексту життя. І він підтримується за рахунок кризи політичної легітимності, оскільки збільшення дистанції між громадянами та державою впливає на механізми представництва, сприяючи висновку індивідуалізму з громадської сфери. Нова модель соціальності в нашому суспільстві характеризується мережевим індивідуалізмом" [9, с. 155].

На думку М. Кастельса, формується нове середовище життєтворчості, в якій змінюється зміст простору та часу. Сучасне суспільство побудоване навколо потоків капіталу, інформації, технологій, організаційної взаємодії та символів. Кожен з потоків руху цих ресурсів організований процесами, в які він включений.

Соціолог зазначав: "Простір потоків є матеріальна організація соціальних практик у розділеному проміжку часу. Під потоками я розумію цілеспрямовані, повторювані, програмовані послідовності обмінів і взаємодій між фізично роз'єднаними позиціями, які займають соціальні актори в економічних, політичних та символічних структурах суспільства" [10, с. 110]. Процеси та практики визначаються функціональним значенням, а не місцем, в яких перебувають гравці. Місця ж є похідними функціональних вузлів. Тому конфігурація технологічної інфраструктури цих процесів, тобто мережі, стає основою просторової структури соціального життя. "В цій мережі жодне місце не існує саме по собі, оскільки позиції визначаються потоками... Технологічна інфраструктура, на якій будується мережа, визначає новий простір майже так само, як залізниці визначали "економічні регіони" та "національні ринки" індустріальної економіки... Ця технологічна інфраструктура сама є вираженням мережі потоків, архітектура і зміст яких визначаються силами, що діють у нашому світі... Простір потоків складається з персональ-

них мікромереж, звідки інтереси передаються через глобальне безліч взаємодій просторих потоків у функціональні макромережі" [10, с. 115].

Теоретичні результати досліджень М. Кастельса [10] є найбільш вдалим узагальненням інновацій в традиції соціологічної теорії модерну, що йде від Д. Гелбрейта, Д. Белла, Е. Тоффлера, А. Турена. Вчений вдало поєднав дослідження макро- та мікрорівнів, використовував міждисциплінарні підходи, реалізував воістину багатофакторний аналіз, не виходячи за межі понятійного апарату соціолога. Цього достатньо для маркування нових рубежів, але навряд чи є достатньою для позначення глибини кризової трансформації, для звіщення епохи "переоцінки цінностей". З точки зору філософської рефлексії інтерес представляють розробки французьких постструктуралістів, які готові йти на ризик нових понять та метафор. Така робота Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі "Різома" [6].

Термін "різома" був запозичений авторами з ботаніки, де він означав таку будову кореневої системи, в якій відсутній центральний стрижневий корінь, місце якого займає безліч хаотично переплетених корінців. У самому широкому сенсі "різома" може служити чином світу, в якому відсутні централізація, упорядкованість та симетрія. Як вважає В. Ємелін, "в сучасній філософській літературі не є альтернативного поняття, яке могло б так чітко передати сутність мережевих технологій і одночасно вказати на їх взаємозв'язок з світоглядним контекстом культури постмодерну" [8].

Основний принцип, що лежить в основі пристрою різоми, це "зв'язок та гетерогенність". Згідно з ним кожна точка кореневища може бути з'єднана з іншою — різома не має вихідного пункту розвитку, вона децентрована і антиєрархічна. Іншими словами, жодна її точка не повинна мати перевагу перед іншою, так само як не може бути привілейованого зв'язку між двома окремими точками. Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі протиставляють закритим і централізованим системам типу машини або організму, відкриті і децентровані — різоматичні безлічі, у яких координація операцій та синхронізація загального результату досягаються без центрального органу. З цією ж властивістю пов'язаний принцип "незначущого розриву". Відповідно до якого, кореневище може бути розірвано в будь-якому місці, без шкоди для цілого; незважаючи на розрив, воно здатне відновити своє зростання або у старому напрямі, або в новому.

Основна ідея, яка криється в задумі авторів, — переосмислити і радикалізувати поняття безлічі. Ж. Дельоз критикує класичний принцип "єдності у множинності", в якому безліч, дихотомія завжди породжується роздвоєння єдиного. Він вважає подібний підхід профанацією поняття безлічі, бо самим поняттям єдність охоплює безліч та знищує його. "Поняття єдності (notion d'unité) з'являється тільки тоді, коли в безлічі відбувається захоплення влади позначуванням" [6]. Різома є інше поняття множини, яка не виходить з поняття єдності. "Не досить сказати: "Хай живе множинне!" Множинне — його потрібно зробити, але не додаючи кожен раз перевершує вимір, а навпаки, найбільш простим способом, за допомогою помірності на рівні вимірювань, якими ми володіємо, завжди n — 1 (тільки один складає частину множинного, будучи завжди відмінусованим). Відніма-

ти єдине з створюваної множинності, завжди писати — 1 після n" [6].

Найкращим прикладом, що ілюструє істинне поняття множинності, є ляльковод, керуючий своєю маріонеткою. Руками ляльки керує зовсім не воля ляльковод, а "множинність нервових волокон". Ляльковод зрештою сам виявляється маріонеткою цієї множинності. Остання повинна розумітися сама по собі, поза зв'язку як з суб'єктом, так і об'єктом. Значна роль відводиться не крапці контакту між нитками та лялькою або ж крапці контакту між руками лялькаря та ниткам, а лініям, що з'єднують точки — саме вони мають значення.

Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі змушують інакше поглянути на порядок та будову світу. Світ може бути поліцентричним та зростати з кожного закутка. У ньому може не бути системи, але не бути єдності. І якщо він такий, то він може досягнути у своїй єдності, не може бути охоплений звичними — логоцентричними і спеціалізованими — категоріями мислення. Авторам вдалося показати інакшість мережевого світу, почуття безпорадності перед ним та усвідомлення необхідності переосмислення реальності. І якщо з цього ще не випливає жодних практично-соціологічних проєкцій, одного відчуття метафізичної глибини трансформацій, що відбуваються достатньо, щоб пробудити до народження нового суспільства. Робота французьких філософів, продовжуючи класичний спір між номотетики та ідіографією у соціальному пізнанні, дає незрівнянно більше для розуміння суті прийдешнього "мережевого суспільства".

Філософський апарат традицій постструктуралізму і постмодернізму взагалі дає певну перевагу французькій філософії щодо відношення до інших національних шкіл у справі осмислення реалій мережевого суспільства [5, с. 131]. Серед інших концепцій цієї школи цінність для осмислення деяких важливих аспектів мережі являє соціологічна концепція П. Бурдьє. Вчений не звертається спеціально до проблематики мереж. П. Бурдьє намагається запропонувати архітектуру соціального простору. Тим не менш саме мережеві комунікації пропонують інженерні рішення, що містяться в архітектурному задумі Бурдьє. Мережа — один з основних способів, за допомогою яких досягається ефект структурування соціальних впливів у просторі суспільства. Здатність надання впливів і досягнення миттєвих реакцій акторів на ситуаційні зміни соціального середовища Бурдьє називає "соціальним полем" [3]. Поле — чуйне середовище, що дозволяє соціальним класам групуватися і перегрупуватися, соціальним інститутам формуватися та переформовуватися. Поле утворює єдиний інформаційний континуум, в якому інформація поширюється настільки вільно, що дозволяє передбачати та упереджувати ходи гравців і, відповідно, позиціонуватися гравцям всередині поля відносно один одного. Подія в одному місці поля миттєво змінює ситуацію у всіх інших місцях. Набуття місця і структури диспозицій в цих мережевих взаємовпливах отримує у Бурдьє назва "габітус". Габітус — місце в сплетінні різномірних мереж, яке потенційно може зайняти кожен. Зайнявши його, він виявиться не тільки скручений масою ролювих функцій і залежностей, але і збагачений унікальними комунікаційними привілеями, які відсутні в інших габітусах. Суспільство — сукупність габітусів, кожен з яких індивідуальний, але разом вони визначають структуру

соціальності, сукупність класів та соціальних практик у суспільстві. Поле — це не мережа взаємозалежних партнерів, а мережа інформаційних каналів. У полі знаходяться і взаємовпливають не партнери, а конкуренти. Саме в полі суть ситуації визначають, як писав Дельоз, не пов'язані суб'єкти, а самі "мотузочки" між ними [6]. Господарський ринок є типовим "полем-мережею" для завдань економічного обміну. Бурдьє узагальнює поняття ринків на багато соціально окреслені сфери, вводить поняття соціального (політичного, освітнього) капіталу, який веде боротьбу за домінування в полі. Соціальні поля-мережі пронизують один одного і різноспрямовано охоплюють соціальну реальність. Їх неможливо контролювати. Але здатність бачити рішуче змінює оптику соціолога [3].

З попередніх міркувань має стати очевидно, що осмислення поняття мережевого суспільства чи сумісно з підходами, що сприймають суспільство, як системне ціле або організм, життєдіяльність складових частин в якому координується між собою і організована за функціональними програмами. Системно-функціональний підхід, що орієнтується на логіку тимчасових динамічних процесів та циклів, чи легко може засвоїти матричну ідею мережевої структури. Тим не менш, враховуючи впливовість цього підходу, заслуговують на увагу спроби синергетики [7].

Синергетика, що претендує на універсальність підходу, здатного охоплювати як фізичні, так і суспільні явища, що досліджує процеси самоорганізації систем, формування структур порядку. Очевидно, що дослідження зародження і еволюції мережі, її характеристик як специфічної і надзвичайно життєздатною системної організації повинно викликати інтерес. Синергетика формулює поняття комплексності, без якого неможливо сформулювати інші базові поняття сучасної теорії мережі. Провідний представник цього підходу Г. Гакен зумів переглянути класичне поняття каузальності і ввести уявлення про випадковість, непередбачуваності, необоротність фізичних процесів. Німецький соціолог Н. Луман позначив — прийшло на зміну каузальності уявлення про пов'язаності світу вдалим поняттям "контингенції", що означає потенції різноманітних — причинних, структурних, випадкових — предметних та смислових зв'язків [24, с. 87]. Поняття контингенції необхідно, щоб відобразити "непрограмованість" світу, альтернативність буття, неможливість звести все різноманіття відносин до якоїсь теоретичної абстракції, будь це "структурні" або "системні" відносини. Мережа базується на контингентності, здатної легко формувати зв'язку, давати їм на певний час ствердіти, щоб потім розсіпатися. Життєздатність мережі пов'язана з вдалим втіленням цього принципу. Синергетика формулює поняття динамічної стабільності, необхідне для пізнання мереж.

Мережа — система, що організує процес комунікації. Тому продуктивно наступне визначення мережі, надане В. Аршиновим: "Одне з визначень мережі Інтернет можна надати через "постулірування" глобальної комп'ютерної мережі, як синергетичного зв'язку комунікацій, поєднаної з актами пізнання і створення механізмів когерентності особистості змістотворчих систем" [1]. Синергетичний зв'язок комунікацій, породжує і формує мережу, — ключове слово для мережевих досліджень.

Не менш, а можливо, і більш плідно із поняттям мережі працюють вчені, підходи яких до вивчення мережі впливають з уявлень математики і логіки. Мережа — математичне (геометричне) поняття. Можливість встановити кількісні співвідношення між мережевими об'єктами, відкриває новий простір для досліджень в соціології, економіці, теорії організації. Кількісні дослідження просуваються в двох напрямках. Матричний підхід операціоналізує поняття мережі для цілей вивчення групових взаємин. Геометричний підхід досліджує ефект соціальних комунікацій крізь призму просторових контактів. Параметризація соціальних контактів у вигляді матриць з метою здійснення математичних перетворень сходять до представників американської "школи влади" стратегічного менеджменту — Мілльбергу, Альстренду, Лемпелу: "Організації являють собою коаліції різних індивідів і груп, об'єднаних на основі загального інтересу... Між членами коаліції існують стійкі відмінності в системах цінностей, вірувань, рівнях поінформованості, інтересах та сприйнятті реальності" [11, с. 198]. Ці автори досліджують матриці впливу, тобто контакти, які виникають у зовнішньому середовищі та обумовлені інституційною природою, так і унікальним для організації сусідством з іншими гравцями на конкретному сегменті економічного простору. Російські вчені А. Котелкін, М. Мусін прагнуть вивести з цього підходу прикладну методологію вивчення "матриць впливу", що описує багатовимірну структуру відносин інститутів або організацій. Працюючи на матеріалі економічних взаємин, вони ставлять за мету відобразити структурність рухів суб'єктів ринку, "надати точну вимірну форму змісту тих структур відносин, які безпосередньо чи опосередковано, побічно — включений кожен індивідуум в економічному просторі" [11, с. 27]. Відносини та операції розглядаються як комунікативні процедури, пов'язані з місцем суб'єкта в системі відносин. Таким чином, мова йде про вивчення математичних формул мереж, в які включені індивіди та інститути.

Представник близького до цього, геометричного підходу до вивчення мережевих структур, американський вчений Р. Берт використовує аналіз мікроструктури соціальних контактів, спираючись на поняття "соціограм", тобто схематизмів, які відображають рух інформаційних потоків всередині і поза організацією. У своїй роботі "Соціальний капітал структурних дірок" [16, с. 201—246] він демонструє безліч різних комунікаційних схем, існування яких є необхідним чином пов'язана з наявністю комунікаційних розмикань (структурних дірок) і потребою в їх подоланні. Різні мережеві конфігурації дають різний комунікаційний ефект та служать різним цілям. Подібні мікросоціологічні дослідження також легко трансформуються в практичні висновки теорії організацій.

Незважаючи на виявлене різноманіття підходів у вивченні соціальних мереж, їм не вдається кристалізуватися в самостійну дисципліну, що має свій предмет. Існуючи на міждисциплінарній основі, ці дослідження не створили достатнього теоретичного фундаменту, який можна було б використовувати як базу, і не накопичили емпіричного матеріалу, без якого неможливі обґрунтовані соціологічні узагальнення. Ця обставина надає будь-якій роботі на тему мереж вимушену індиві-

дуальність, змушуючи дослідника самостійно будувати план вивчення предмета.

Таким чином, у комплексному, багатосторонньому дослідженні, де велику роль грає не тільки вивчення змін у матеріальному виробництві, але і ретельне відстеження регіональної культурної специфіки соціальних процесів, основну роль відіграє технологія. В основі змін лежить перехід від індустріальної до інформаційної економіки — економіки, що має справу з виробництвом та обробкою інформації. Дослідники ретельно відстежують наслідки технологічних змін у сфері поділу праці, організації виробництва, рух капіталів, громадських та державних інститутів, мас-медіа та т. д. Зростаючі оперативність, мобільність та гнучкість, зачепили всі сфери життєдіяльності людини, роблять природним перехід до мережевих технологій, тобто більш різноманітним і "далеким", технологічно неможливим ще вчора, формами організації різних сфер людської активності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, теперішній світ побудований як мережа. Саме цим від докорінно відрізняється від індустріальної епохи, у якій царював принцип ієрархічної піраміди, але тепер вона не актуальна. Правлячою в житті людства становиться мережева організація, адже мережа охопила найголовніші сфери суспільства — економіку, політику та культуру і продовжує займати домінуюче становище в світі. Люди і самі намагаються об'єднатися в мережі і тим самим полегшити собі on-line життя.

На сьогодні нова соціальна структура у вигляді мережевого суспільства, характерна для більшої частини планети та заснована на новій економіці. Ця економіка капіталістична, але мова йде про новий вид капіталізму — інформаційний та глобальний. Глобалізація пов'язала воєдино всі центри економічної активності у всіх країнах, навіть якщо більшість видів діяльності, робочих місць і людей все ще залишаються національними і локальними.

Мережеві технології дозволяють моментально і майже без зайвих витрат часу, сил та енергії встановити велику кількість прямих контактів і цим полегшує виявлення партнерів, тому знайти людей з необхідними якостями в умовах мережі набагато простіше, ніж при виокремленні будь-якої іншої форми взаємодії.

Сучасна філософія активно досліджує мережевий підхід як технологію і новий погляд на соціальну реальність. Ця проблематика є одним із перспективних дослідницьких напрямів, оскільки пропонує як нові способи дослідження суспільного простору, так і нові, більш ефективні технології розроблення та реалізації державної політики в умовах зміни ролі держави, ускладнення та ресурсного посилення позицій суспільних гравців.

Література:

1. Аршинов В.И., Данилов Ю.А., Тарасенко В.В. Методология сетевого мышления. Феномен сетевой самоорганизации / В.И. Аршинов, Ю.А. Данилов, В.В. Тарасенко // *Онтология и эпистемология синергетики*. — М.: ИФ РАН, 1997. — С. 18.
2. Бугорский В.Н. Сетевая экономика: учеб. пособие / В.Н. Бугорский. — М.: Финансы и статистика, 2007. — С. 156.

3. Бурдые П. Поле литературы // Бурдые П. Социальное пространство: поля и практики. Сборник статей. СПб.: Алетейя, 2005. — С. 365—472.

4. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. — М.: Академический проект, 2005. — С. 58.

5. Декомб В. Современная французская философия / Винсент Декомб; [пер. с фр.]. — Сб.: Весь Мир, 2000. — С. 131.

6. Делез Ж., Гваттари Ф. Ризома / Ж. Делез, Ф. Гваттари. // *Философия эпохи постмодерна: Сб. переводов и рефератов*. — Минск, 1996. — С. 6—31.

7. Ельчанинов М.С. Социальная синергетика и катастрофы России в эпоху модерна / М.С. Ельчанинов. — М.: КомКнига, 2005. — 240 с.

8. Емелин В. Ризома и Интернет. — Режим доступа: <http://emeline.narod.ru/rhizome.htm>

9. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. — Екатеринбург: У-Фактория, 2004. — С. 155.

10. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ.; под ред. О.И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 698 с.

11. Кошелкин А.В., Мусин М.М. Матрицы влияния. Теория и практика экономического управления. — М., 2003. — С. 198.

12. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт / Пер. с англ. А.Н. Нестеренко. — М.: "Начала". — 1997. — 312 с.

13. Таратута Е.Е. Философия виртуальной реальности. — СПб., 2007. — С. 120.

14. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. / Под ред. В.Л. Иоземцева. — М., 1999.

15. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. — М., 2004. — С. 306.

16. Burt R. The Social Capital of Social Holes // Guillen M., Collins R., England P. *New Directions in economic Sociology*. — N.-Y., 2001. — P. 201—246.

17. Campbell J. Afterword on Policy Communities: A Framework for Comparative Research / J. Campbell, M.A. Baskin, F.R. Baumgartner, N.P. Halpern // *Governance*. — 1989. — P. 87.

18. Donahue J. The Privatization Decision: Public Ends, Private Means / J. Donahue. — N. Y.: Basic Books, 1989. — 216 p.

19. Foucault M. Government / M. Foucault. — Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf. — 1991. — 304 p.

20. Habermas J. Faktizitat und Geltung. — Frankfurt a. M., 1998. — P. 366.

21. Kenis P. Policy Networks and Policy Analysis: Scrutinizing a New Analytical Toolbox, in B. Martin and R. Mayntz (eds.) *Policy Networks* / P. Kenis, V. Shneider // *Empirical Evidence and Theoretical Considerations*. — Frankfurt a. M., Doulter, Co, Westview Press, 1991. — P. 67.

22. Kickert W.J. M., Klijn E.-H., Koppenjan J.F.M. *Managing Complex Networks: Strategies for the Public Sektor* / W. J. M. Kickert, E.-H. Klijn, J.F.M. Koppenjan. — London: Sage, 1997. — 340 p.

23. Kooiman J. *Modern Governance. New Government — Society Interaktions* / J. Kooiman. — 1993. — 230 p.

24. Luhmann N., Kontingenz als Eigenwert der modernen Gesellschaft // Luhmann N. Beobachtung der Moderne. Opladen, 1992. — P. 87.

25. Marsh J.G. Democratic Governance / J.G. Marsh, J.P. Olsen. — New York: The Free Press. — 1995. — 364 p.

26. Mayntz R. 'Modernization and the Logic of Interorganizational Networks' / R. Mayntz. — Aldershot: Amesbury. — 1993. — 102 p.

27. Puerre J. Introduction: Understanding Governance. / J. Puerre. — Debating Governance. — Oxford: Oxford University Press. — 2005. — P. 8.

28. Rhodes R.A.W. Understanding Governance: Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability / R.A.W. Rhodes. — Buckingham: Open University Press, 1997. — P. 35.

29. Rose N. Powers of Freedom: Reframing Political Thought / N. Rose. — Cambridge: Cambridge University Press. — 1999. — 200 p.

30. Stark D. The Sense of Dissonance: Accounts of Worth in Economic Life / D. Stark. — NJ.: Princeton University Press, 2009. — 118 p.

31. Wellman St. Physical place and cyberspace: the rise of networked individualism // International Journal of Urban and Regional Research. 2000/1.

References:

1. Arshynov, V.Y. Danylov, Yu.A. and Tarasenko, V.V. (1997), "Methodology of network thinking. The phenomenon of network self-organization", *Ontology and epistemology of synergetics*, YF RAN, Moscow, Russia.

2. Buhorskyj, V.N. (2007), *Setevaia ekonomika [Network economy]*, Fynansyy statystyka, Moscow, Russia.

3. Burd'e, P. (2005), "Field of literature", *Sotsyal'noe prostranstvo: polia y praktyky. Sbornyk statej [Social space: fields and practices. Digest of articles]*, Aletejia, St.Petersburg, Russia.

4. Hyddens, E. (2005), *Ustroenye obschestva: Ocherk teoryi strukturatsyy [The structure of society: Essay structure theory]*, Akademicheskij proekt, Moscow, Russia.

5. Dekomb, V. (2000), *Sovremennaja frantsuzskaia fylosofiya [Modern French Philosophy]*, Ves' Myr, St.Petersburg, Russia.

6. Delez, Zh. and Hvattary, F. (1996), "Rhizome", *Fylosofiya epokhy postmoderna*, pp. 6—31.

7. El'chanynov, M.S. (2005), *Sotsyal'naja synerhetyka y katastrofy Rossyy v epokhu moderna [Social Synergetics and Disasters of Russia in the Modern Age]*, KomKnyha, Moscow, Russia.

8. Emelyn, V. (2018), "Rhizome and the Internet", available at: <http://emeline.narod.ru/rhizome.htm> (Accessed 15 Jan 2019).

9. Kastel's, M. (2004), *Halaktyka Ynternet: Raz-myshleniya ob Ynternete, byznese y obschestve [Galaxy Internet: Reflections on the Internet, business and society]*, U-Faktoryia, Ekaterynburh, Russia.

10. Kastel's, M. (2000), *Ynformatsionnaja epokha: ekonomika, obschestvo y kul'tura [Information Age: Economy, Society and Culture]*, HU VShE, Moscow, Russia.

11. Koshelkyn, A.V. and Musyn, M.M. (2003), *Matrytsy vliyaniya. Teoriya y praktyka ekonomicheskogo uprav-*

leniya [Matrix of influence. Theory and Practice of Economic Management], Moscow, Russia.

12. Nort, D. (1997), *Ynstytuty, ynstytutsyonal'nye yzmeneniya y funktsyonyrovanye ekonomyy [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy]*, Nachala, Moscow, Russia.

13. Taratuta, E.E. (2007), *Fylosofiya vyrtual'noj rea-l'nosti [Philosophy of virtual reality]*, St.Petersburg, Russia.

14. Uebster, F. (1999), *Teoryy ynformatsyonnoho obschestva [Theories of the Information Society]*, Moscow, Russia.

15. Uebster, F. (2004), *Teoryy ynformatsyonnoho obschestva [Theories of the Information Society]*, Moscow, Russia.

16. Burt, R. (2001), "The Social Capital of Social Holes", *New Directions in economic Sociology*, N.-Y., USA, pp. 201—246.

17. Campbell, J. Baskin, M.A. Baumgartner, F.R. and Halpern, N.P. (1989), "Afterword on Policy Communities: A Framework for Comporative Research", *Governance.*, vol. 2, no.1, pp. 86—94.

18. Donahue, J. (1989), *The Privatization Decision: Public Ends, Private Means*, Basic Books, N. Y., USA.

19. Foucault, M. (1991), *Government, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, UK.*

20. Habermas, J. (1998), *Faktizitat und Geltung*, Frankfurt a. M., FRG.

21. Kenis, P. and Shneider, V. (1991), "Policy Networks and Policy Analysis: Scrutinizing a New Analytical Toolbox", *Policy Networks: Empirical Evidence and Theoretical Considerations*, Campus Verlag, Frankfurt am Main, FRG.

22. Kickert, W.J.M. Klijn, E.-H. and Koppenjan, J.F.M. (1997), *Managing Complex Networks: Strategies for the Public Sektor*, Sage, London, UK.

23. Kooiman, J. (1993), *Modern Governance. New Government — Society Interaktions*, Sage, London, UK.

24. Luhmann, N. (1992), *Kontingenz als Eigenwert der modernen Gesellschaft, Beobachtung der Moderne*, Opladen, FRG.

25. Marsh, J.G. and Olsen, J.P. (1995), *Democratic Governance*, The Free Press, New York, USA.

26. Mayntz, R. (1993), *Modernization and the Logic of Interorganizational Networks*, Amesbury, Aldershot, UK.

27. Puerre, J. (2005), "Introduction: Understanding Governance", *Debating Governance*, Oxford University Press, Oxford, UK.

28. Rhodes, R.A.W. (1997), *Understanding Governance: Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*, Open University Press, Buckingham, UK.

29. Rose, N. (1999), *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

30. Stark, D. (2009), *The Sense of Dissonance: Accounts of Worth in Economic Life*, Princeton University Press, N.J., USA.

31. Wellman, St. (2000), "Physical place and cyberspace: the rise of networked individualism", *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 1.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2019 р.

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

V. Ivaniuta,
Philosophiae doctor, Zhytomyr State Technological University

MECHANISM OF STATE REGULATION OF RELATED PROPERTY: ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS

В статті на основі теоретичного аналізу обґрунтовано методологічні положення щодо формування механізму державного регулювання відносин власності, з урахуванням економічного й правового аспекту. З урахуванням економічної і правової природи відносин власності встановлено трифакторність механізму регулювання таких відносин у ринковій економіці. Ринок є основною ланкою, з якої починаються формуються відносини власності, а також виступає одним з механізмів їх регулювання що процесів відчуження, привласнення; володіння; використання та розпорядження. Виробництво представлено як головна сфера використання об'єктів власності. Наступним фактором виступає вплив корпоративного менеджменту. Третім фактором представлено державний регуляторний вплив. Уточнено основні цілі державного регулювання відносин власності.

In the article on the basis of theoretical analysis grounded the methodological positions regarding the formation of the mechanism of state regulation of property relations, taking into account the economic and legal aspects.

Taking into account the economic and legal nature of property relations, a trifactorial mechanism for regulating such relations in a market economy has been established. The market is the main link from which the property relations are formed, and also acts as one of the mechanisms for their regulation of the processes of alienation, appropriation; possession; use and disposal. Production is presented as the main area of use of property. The next factor is the impact of corporate governance. The third factor is the state regulatory influence. The purpose of state regulation of property relations has been clarified, among them: ensuring their civilization, protecting owners from encroachments on their objects by other entities; rational and optimal redistribution of property by the state.

It is shown that in the ratio of economic and legal aspects of property relations — the primary for the subject of regulatory influence is economic. Property relations serve as a framework for the economic system. In the opposite case (characteristic of transitional or transformational systems), when the state tries to form the desired economic relations through the legal mechanism — the legal aspect, including ownership, is artificially determined by the primary in relation to the economy. Certain elements of the economic system are modeled under the established legal framework, which, as a rule, does not give a positive effect. On the contrary, economic reality does not perceive such a right mechanism. The latter, at the same time, is realized in part or in general ignored by economic actors. It is proved that property rights determine the behavior of actors, forming expectations that govern actions. If people expect their profits to be selected (taxes or price imbalance mechanisms) and losses will not be offset, they will try to minimize the risk by taking only short-term projects (for survival), not taking innovation, reducing research costs.

Ключові слова: відносини власності, державне регулювання, правовий механізм, ринкова економіка, суб'єкт господарювання, узгодження інтересів.

Key words: property relations, state regulation, legal mechanism, market economy, subject of management, coordination of interests.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Державне регулювання відносин власності виступає однією з найактуальніших проблем в умовах ринкової

економіки. Сучасний стан цього питання характеризується не сформованістю в сучасній науці державного управління теорії з цього питання, а також браком досвіду ефективного використання суб'єктами державного управління тією частиною національного багатства, яке знаходиться в державній власності у контексті мож-

ливостей впливу на економічні процеси. У вітчизняній науковій літературі до цього часу не розроблена загальна теорія державного регулювання відносин власності. Цим зумовлюється необхідність подальших досліджень механізму державного регулювання відносин власності у контексті еволюційних процесів в системі державного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичним і прикладним аспектам вирішення багатогранних проблем реформування відносин власності та їх державного регулювання присвятили значну увагу видатні науковці, серед яких: А. Амоша, Г. Аніловська, В. Бесєдін, М. Бутко, А. Гальчинський, Б. Данилишин, О. Іваницька, О. Канов, І. Лукинов, Л. Мельник, О. Рудченко, О. Пасхавер, Л. Пісьмаченко, Р. Пустовійт, Р. Фрідман та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є обґрунтування методологічних положень щодо формування механізму державного регулювання відносин власності, з урахуванням економічного й правового аспекту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Багатоукладна система економічних інтересів, як й відносини власності, представлена двома типами інтересів суспільних й приватних. Процеси роздержавлення й приватизації, призводячи до змін відносин власності, ускладнюють форми економічних інтересів в рамках зазначених типів. Суспільний інтерес може мати глобальний, національний, державний, регіональний або корпоративний характер. Прояв цього може знаходити через спільний інтерес в межах певного товариства, колективу підприємства, асоціації підприємців тощо [7].

Приватні економічні інтереси передбачають такі форми, як інтереси підприємців, що засновують свою діяльність на приватній власності, корпоративній тощо. При цьому доцільність певної форми підприємництва визначається можливостями індивідуалізації (в рамках) відносин власності. В таких умовах приватний економічний інтерес стає основою функціонування кожної відповідної структури.

Досліджуючи взаємозв'язок економічних інтересів з формами власності, необхідно використовувати прийнятну методологію потрійності інтересів, проте лише у загальному вигляді. Для формування практики управління необхідна подальша розробка і поглиблення цього підходу. Форма власності породжує відповідний інтерес, який, у свою чергу, приймає специфічну форму свого прояву — доходу, прибутку, фонду оплати праці, заробітної платні, бюджету. Суспільний інтерес складається як баланс інтересів різних суб'єктів (переважно суб'єктів господарювання).

Система взаємозв'язку інтересів і форм власності, структура інтересів в рамках ринкової економіки, заснованої на різноманітті форм власності і суб'єктів господарювання, ускладнюються. Вона відзначається динамічністю і суперечливістю. Узгодження таких інтересів в ринковій економіці здійснюється не за вертикальним принципом, а за принципом консенсусу. В основі

такого підходу лежить перетворення приватного інтересу на початковий тип всієї системи, а також правова рівність різних форм власності. У таких умовах узгодження інтересів у формі консенсусу виникає з того, що спільність економічного життя, що ґрунтується на розподілі праці між суб'єктами ринкових відносин, формує взаємозв'язану систему типів, форм і різновидів інтересів, кожний з яких є водночас відособленим й частиною цілого. В результаті в системі складається діалектична спільність різноспрямованих інтересів. Така спільність припускає необхідність їх узгодження, а відособленість рівноправних суб'єктів власності не допускає ієрархічної підлеглості, обумовлюючи в ході їх узгодження використання консенсусу в моментах перетину інтересів різних типів, форм й різновидів [6].

В епоху вільної конкуренції відносини власності у всій своїй багатоаспектності регулюються кількома механізмами. Це обґрунтовується наступним. У первинному виробничому осередку економіки, тобто на рівні підприємства, корпорації, завжди здійснюється свідомою організація виробничого процесу. Тобто, тріада проблем, які притаманні кожній економічній системі у товарному господарстві вирішується не лише ринковим механізмом спонтанно (стихійно), але і свідомо на мікрорівні кожним товаровиробником-підприємцем.

На рівні суб'єктів господарювання ринкові зв'язки між ними, якщо й управляються свідомо, проте в кінцевому підсумку регулюються саме ринковим механізмом, що є цілком об'єктивно. Виробник виробляє ті товари і в такій кількості, яку він розраховує реалізувати на ринку. При цьому необхідно дотримуватися встановлених ринком стандартів якості продукції та послуг, рівня цін, які склалися на певний час, тобто враховувати кон'юнктуру ринку.

Таким чином, економічний суверенітет власника-підприємця у ринковій економіці є відносний. Він завжди обмежений кон'юнктурою ринку, а вона, в свою чергу, визначається об'єктивними законами товарного господарства. Ринок примушує всіх суб'єктів, всіх власників, що функціонують в ринковому середовищі дотримуватися його законів. Тому відносини власності у ринковій економіці значною мірою управляються ринком. Він регулює зв'язки між суб'єктами на всіх видах ринку, у тому числі на ринку праці, функціонування всієї ринкової інфраструктури, а також відносини безпосередньої господарської діяльності. Тому не випадково в теорії державного регулювання економіки питання про ринковий механізм є одним з основних. Пізнання його сутності дає змогу зрозуміти тезу А. Сміта про "невидиму руку", яка організовує товарне господарство і управляє ним.

У товарному господарстві відносини власності не просто нерозривно пов'язані з економічними відносинами. Вони їх найважливіша складова, тобто є каркасом для економічної системи. Ринок є основною ланкою, де відбувається процес відчуження і привласнення, тобто починається власність. Виробництво є головною сферою використання об'єктів (виробничих ресурсів) власності. Одночасно ринок є одним із головних механізмів, які регулюють "рух" відносин власності щодо: відчуження — привласнення; володіння; користування та розпорядження об'єктами власності. Разом з тим, з самого початку виникнення приватної власності і похідних від неї форм у відносини власності почала

втручатися держава. Держава виконує регулюючу функцію, тобто відносини власності регулюються не тільки за допомогою свідомого менеджменту та стихійного ринкового механізму, але й свідомо державою.

При цьому дискусійним виглядає твердження ряду дослідників, згідно з яким в останні десятиліття в розвинутих країнах склався двофакторний механізм регулювання економіки, що включає механізм ринкової конкуренції та механізм державного регулювання [1]. У сучасних моделях економіки ринкового типу склався трифакторний механізм регулювання: управління на рівні певної організаційно-правової форми господарства і їх об'єднання (внутрішньогосподарській і корпоративний менеджмент); ринок; державне регулювання. Окрім того, певний вплив на регулювання економіки здійснюють різні недержавні інститути (асоціації підприємців, профспілки, споживачів).

При свідомому регулюванні відносин власності держава ставить перед собою певні цілі. По-перше, регулювання відносин власності з метою їх цивілізації і захисту власників від посягання на їх об'єкти власності інших суб'єктів. Мова йде про юридичний аспект відносин власності.

По-друге, перерозподіл об'єктів власності державою. З одного боку, вона відбирає їх частину у недержавних суб'єктів. З іншого — розподіляє їх. Це досягається за допомогою, насамперед, податків і держбюджету. Частину зібраних коштів держава використовує для забезпечення виконання своїх функцій, іншу — через трансфертні платежі передає тим суб'єктам, які мають найбільшу у цьому потребу.

Розглянемо механізми державного регулювання власності. Одним із традиційних і вагомих механізмів державного регулювання відносин власності є правовий механізм (господарське право), що охоплює широке коло питань. Але більшість з них пов'язані з відносинами власності. З моменту виникнення приватної власності з'явилася потреба її державного регулювання, забезпечення правового статусу, охорони. Так виникло право власності. Категорія власності почала досліджуватися в правовому аспекті. Як відомо, право передбачає сукупність загальнообов'язкових норм поведінки. Вони встановлюються в суспільстві традиційно або затверджуються і підтримуються державою. При державно-правовому регулюванні господарської діяльності усі реально існуючі відносини власності й інші економічні зв'язки між людьми стають загально визнаними правовими нормами, що підлягають обов'язковому виконанню.

Завдяки праву значне коло господарських зв'язків між людьми набуває характеру правовідносин. Такі правові норми закріплюють існуючі відносини власності і регулюють розподіл праці та її продуктів між членами суспільства. Так, відомий англійський філософ і економіст Д. Юм, прихильник А. Сміта і попередник І. Канта, стверджував, що ніхто не може сумніватися, що договір про розподіл власності і про стабільність володіння нею є найбільш необхідною умовою для упорядкування людського суспільства [9].

Щодо схеми функціональних зв'язків між основними складовими державного сектора. Економічні відносини між складовими державного сектора економіки включають: суб'єкти власності, об'єкт власності і право власності

держави, виникають в процесі їх взаємодії з приводу реалізації права власності держави на об'єкт власності. Часто суб'єкти і об'єкти державної власності (як сторони відносин) взаємодіють в цілях виконання господарських дій [8].

Значимо, необхідність правового механізму регулювання відносин власності обумовлена наступним. Будь-яке суспільство через обмеженість ресурсів, відособленість приватних індивідуальних інтересів та їх розбіжність із суспільними потребує регулювання господарської діяльності людей. Ринкова економіка не є винятком і потребує розробки особливих норм економічної поведінки суб'єктів та їх дотримання. Тобто, вплив "невидимої руки" має бути доповнено механізмом правового регламентування усіх сфер суспільного життя. Вольові стосунки закріплюються в структурі прав і через систему стимулів визначають норми поведінки людей. Без вироблених державою правил гри неможлива цивілізована ринкова економіка. Сам механізм ринку неспроможний її сформувати і забезпечити нормальне функціонування. Кожний суб'єкт ринкової економіки за першою нагодою намагається вийти з економічного поля, у тій або іншій мірі оминувати принципи і правила, що обумовлюються законами ринку. Достатньо звернути увагу на прагнення виробників до монопольного становища на ринку. Монополізм на практиці набув певного поширення і навіть загрожував руйнацією основ товарного господарства.

В сучасних моделях економіки ринкового типу значимість правового механізму істотно посилилася. Тут позначається дія багатьох умов і чинників. Відзначимо головні з них: зростання економічної діяльності держави, що потребує юридичної оболонки, тобто прийняття правових актів державними інститутами, що упорядковують економічну діяльність самої держави; ускладнилися економічні відносини власності і господарювання, відбувається змішування або взаємопроникнення індивідуальної приватної власності, сформувалося багато видів і підвидів при ватно-колективних форм власності, відбувається переплетення власності, господарювання й управління. Все це потребує правової організації відносин власності й господарювання, які все більш ускладнюються; необхідність підвищення науковості господарського права, організації ефективної його реалізації. Потрібна однозначність тлумачень кожної норми, конкретна адресність. Тоді спрощуються механізми їх доведення до виконавців. Проте, у будь-якому випадку, тобто при максимально можливій обгрунтованості господарського права потрібен постійний контроль державних інститутів за його суворим дотриманням. Оскільки будь-який суб'єкт ринкової економіки (аналогічно щодо дії економічних законів) прагне з першою вигідною нагодою вийти з правового поля. І така можливість нерідко реалізується. Особливо це стосується податкового, охорони навколишнього середовища, захисту прав власності. Інший не менш важливий приклад — наявність фактично у всіх країнах тіньової економіки, а отже, і тіньового ринку. Від офіційної тіньова економіка відрізняється саме тим, що її діяльність суперечить чинному законодавству і праву. Тіньовій економіці властиві свої різновиди. Частина її має кримінальне походження і практично не залежить від власне ринкової економіки. Прикладом може служити корупція, історія якої обчислюється тисячоліттями. Другий напрям тіньової економіки за змістом і формою є

дзеркальним відбитком офіційної економіки і залежить від існуючих правових норм, у той же час порушуючи їх. Наприклад, фальсифікація торгових марок, коли вироби відносно низької якості видаються за продукцію всесвітньо відомих фірм, приносячи їх виробникам фактично нелегальні прибутки, а споживачам — збитки. Є чимало видів підпільного бізнесу (наркобізнес, незаконна торгівля зброєю), контрабанда торгівля тощо. Одним із проявів тіншової економіки є несплата податків, тобто приховання прибутків від оподаткування.

Необхідно відзначити, що в ринковій економіці багато в чому не збігаються інтереси її головних суб'єктів — роботодавців і найманих працівників. А в процесі розподілу новоствореної вартості на заробітну плату і прибуток вони навіть протилежні. У рамках даного розміру новоствореної власності збільшити прибуток можна тільки за рахунок скорочення заробітної плати, і, навпаки, збільшити заробітну плату за рахунок зменшення прибутку.

У кінцевому підсумку держава як правовий суб'єкт регулює господарську діяльність з метою її цивілізації, визначає велике коло прав і обов'язків всіх суб'єктів економіки, норм їх взаємовідносин, функціонування банківської і страхової діяльності, забезпечує конкурентний порядок, регулює зовнішньоекономічні зв'язки. Держава в контексті правового інституту є арбітром вищої інстанції в економічних відносинах суспільства.

Таким чином, у ринковій економіці держава створює правове поле і для себе як суб'єкта економіки, й в інтересах недержавних суб'єктів. Право націлене на нейтралізацію можливої агресивності суб'єктів ринкової економіки стосовно один до одного, включаючи своїх партнерів і особливо конкурентів, усунення негативних аспектів складних взаємозв'язків між економічно суверенними виробниками, об'єднаними суспільним поділом праці, а тому змушеними вступати у взаємні відносини через посередництво ринку. В цілому наявність чітко зафіксованих державою прав полегшує взаємне розуміння інтересів і намірів усіх суб'єктів економіки, тобто існування цивілізованих відносин між ними.

Оскільки відносини власності є елементом всієї економічної системи, тому не випадково в правому механізмі основне місце займають закони й інші нормативні акти, прямо або опосередковано пов'язані з відносинами власності.

Щодо правового аспекту власності, сам термін був сформований як категорія у філософії права. Із розвитком суспільного виробництва відбулось формування підходу до власності як до ключової соціально-економічної категорії. На сьогодні практично загальною є концепція, згідно з якою власність є таким елементом економічної системи, якому притаманні властивості подвійного характеру: це економічна і водночас юридична категорія. Тобто в категорії "власність" поєднуються як економічні, так і правові аспекти, що доповнюють один одного [8].

Відносно ієрархії двох аспектів власності більшість вчених визначають, що власність обумовлена економічно і є наслідком певних економічних відносин як дійсного способу привласнення [7, с. 157]. При цьому юридичний аспект є формою прояву реальних економічних відносин власності, що входить до надбудованих

відносин та залежить від волі й свідомості людей [5, с. 245]. Теорія прав власності лише юридично затверджує ті процеси, що відбуваються в економіці, і цим сприяє подальшому розвитку економічних явищ [4, с. 13]. За своєю субстанціональною природою правові відносини власності є не реальними (економічними), а вольовими, ідеальними відносинами, які не утворюють субстанції виробничих відносин і через те перебувають поза сферою виробництва [3, с. 34].

Подібні твердження цілком відповідають ортодоксальним положенням марксизму. У немарксистській течії власність завжди досліджувалась переважно в правовому аспекті. Положення про власність як вольове, юридичне відношення отримало наукове обґрунтування в роботах Г. Гегеля. В подальшому його розвинули Гейнец, Закс, Мюльбергер, Прудон та інші.

В сучасній науці країн сформувалась навіть теорія власності, родоначальниками якої є Р. Коуз і А. Алчян (США), згідно з якою власністю є не ресурс сам по собі. Важливо, що відносини власності розглядаються як санкціоновані суспільством, а не лише державою. А це не тільки закони, але й звичаї, і моральні принципи, що впливають на поведінку людей, оскільки визначають їх права власності. Узагальнений досвід свідчить про те, що спроби законодавчого врегулювання усіх процесів є безперспективними. Певні аспекти обумовлюються лише здоровим глуздом та суспільною мораллю, які є значно ширшими від можливостей державного врегулювання [9].

Необхідно зазначити, що права власності визначають поведінку суб'єктів, формуючи очікування, які керують діями. Якщо люди очікують, що їх прибутки відбиратимуться (податки, чи через механізм цінового дисбалансу), а збитки не будуть компенсовані, то вони намагатимуться мінімізувати ризик, приймаючи лише короткострокові проекти (для виживання), не сприймаючи нововведень, скорочуючи витрати на дослідження [8, с. 21].

Положення про те, що правові відносини похідні від економічних та віддзеркалюють їх, — у цілому слід сприймати позитивно. Не викликає сумніву той факт, що із зміцненням інституту держави вона намагається зафіксувати у відповідних юридичних законах та інших нормативних документах більш широке коло вже існуючих відносин. Відносини власності не є виключенням. Проте є випадки, коли держава намагається за допомогою юридичних законів і нормативних документів сформувати бажані для неї економічні відносини. Особливо це характерно для свідомої розбудови в економічних системах перехідного або трансформаційного типу у країнах, що розвивається. У такому випадку юридичний аспект економічної системи, а відповідно й власності, є первинним по відношенню до економіки. Остання, а точніше певні її елементи, моделюється під вже створену правову базу. Проте не завжди це дає позитивний ефект. Практика свідчить, що частіше економічна дійсність не сприймає такого правового механізму. Він (механізм) не реалізується повною мірою, або ігнорується тими, хто повинен його реалізувати. Але, у деяких випадках, особливо коли правова модель націлена на розбудову прогресивних економічних процесів, форм господарювання тощо відповідний правовий механізм може бути успішно реалізований.

В обох випадках, тобто коли пріоритетними є економічні відносини, або право, власність виступає таким

елементом економічної системи, що має властивості подвійного характеру: це економічна й одночасно юридична категорія. У категорії "власність" поєднуються як економічні, так й правові аспекти механізму державного впливу, що доповнюють один одного.

В юридичному аспекті власність у більшості випадків фіксує реальні соціально-економічні відносини. Проте не всі вони, у тому числі власності, набирають правової форми. Зокрема, ринкові угоди відчуження — привласнення не завжди оформлюються юридично. В цілому власність як правове поняття показує як закріплюється правом порядок майнових відносин, тобто належність об'єкта власності конкретним юридичним або фізичним особам (суб'єктам власності).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

На основі загального аналізу економічної і правової природи відносин власності встановлено трифакторність механізму регулювання таких відносин у ринковій економіці. Ринок є основною ланкою, з якої починаються (формуються) відносини власності, а також виступає одним з механізмів їх регулювання що процесів відчуження, привласнення; володіння; використання та розпорядження. Виробництво представлено як головна сфера використання об'єктів власності. Наступним фактором виступає вплив корпоративного менеджменту. Третім фактором представлено державний регуляторний вплив. Уточнено основні цілі державного регулювання відносин власності, серед яких: забезпечення їх цивілізованості, захисту власників від посягань на їх об'єкти з боку інших суб'єктів; раціональний та оптимальний перерозподіл об'єктів власності державою.

Показано, що у співвідношенні економічного і правового аспектів відносин власності — первинним для суб'єкта регуляторного впливу є саме економічний. Відносини власності виступають у якості каркасу економічної системи. У протилежному випадку (характерно систем перехідного або трансформаційного типу), коли держава намагається через правовий механізм сформувати бажані економічні відносини — юридичний аспект, у тому числі щодо власності, штучно визначається первинним стосовно економіки. Певні елементи економічної системи моделюється під створену правову базу, що, як правило, не дає позитивного ефекту. Навпаки, економічна дійсність не сприймає такого правового механізму. Останній при цьому або реалізується не повною мірою, або взагалі ігнорується економічними суб'єктами.

Література:

1. Аніловська Г.Я. Державний фактор трансформаційних перетворень в економіках перехідного типу / Г.Я. Аніловська. — Львів: Вид-во ЛКА, 2002. — 324 с.
2. Бутко М.П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці / М.П. Бутко. — К.: Знання України, 2005. — 476 с.
3. Канов О. Державна власність в економічній системі суспільства: деякі теоретичні аспекти / О. Канов / Економіка України. — 1996. — № 2. — С. 33—36.

4. Клапгам Р. Власність і ринкова економіка / Р. Клапгам; пер.з нім. І. Невмержицький. — К.: Заповіт, 1996. — 148 с.

5. Петришина Н.В. Роль держави у забезпеченні економічного розвитку / Н.В. Петришина // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка / за заг. ред. проф. Єханурова ЮЛ., Шегди А.В. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. — Вип. 13. — С. 244—250.

6. Пустовійт Р.Ф. Інституціональне середовище підприємництва в трансформаційній економіці: [монографія] / Р.Ф. Пустовійт. — Черкаси: Брама-Україна, 2006. — 372 с.

7. Рудченко О.Ю. Реформування відносин власності в Україні / О.Ю. Рудченко, С. Ю. Лєдомська. — К.: КФ ДП НДЕІ, 2004. — 502 с.

8. Фрідман Р. Приватизація в період переходу до ринкової економіки / Р. Фрідман, А. Рапачинський. — К.: Основи, 2004. — 351 с.

9. International comparison of corporate governance guidelines and codes of best practices in developing and emerging markets / Holly J.Gregory. — New York: Weil, Gotshal & Manges LLP, 2001. — 126 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.afic.am/>

References

1. Anilovs'ka, H.Ya. (2002), Derzhavnyj faktor transformatsijnykh peretvoren' v ekonomikakh perekhidnoho typu [State factor of transformational transformations in transition economies], Vyd-vo LKA, Lviv, Ukraine.
  2. Butko, M.P. (2005), Rehional'ni osoblyvosti ekonomichnykh transformatsij v perekhidnij ekonomitsi [Regional features of economic transformations in transition economics], Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
  3. Kanov, O. (1996), "State property in the economic system of society: some theoretical aspects", Ekonomika Ukrainy, vol. 2, pp. 33—36.
  4. Klapham, R. (1996), Vlasnist' i rynkova ekonomika [Property and market economy], Zapovit, Kyiv, Ukraine.
  5. Petryshyna, N.V. (2007), "The role of the state in ensuring economic development", Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky: zb. nauk. prats' Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni T.H.Shevchenka, Vyp. 13, pp. 244—250.
  6. Pustovijjt, R.F. (2006), Instytutsional'ne seredovyjsche pidpryiemnytstva v transformatsijnij ekonomitsi [The institutional environment of entrepreneurship in a transformational economy], Brama-Ukraina, Cherkasy, Ukraine.
  7. Rudchenko, O.Yu. and Liedoms'ka S. Yu. (2004), Reformuvannia vidnosyn vlasnosti v Ukraini [Reforming Property Relations in Ukraine], KF DP NDEI, Kyiv, Ukraine.
  8. Fridman, R. and Rapachyns'kyj, A. (2004), Pryvatyzatsiia v period perekhodu do rynkovoї ekonomiky [Privatization in the transition to a market economy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
  9. Holly J. Gregory (2001), "International comparison of corporate governance guidelines and codes of best practices in developing and emerging markets". — New York: Weil, Gotshal & Manges LLP, pp. 126, available at: <http://www.afic.am/>
- Стаття надійшла до редакції 18.01.2019 р.

УДК 351.824.11

*І. І. Самойлова,
к. держ. упр., завідувач навчально-методичного відділу Навчально-наукового центру
організації освітнього процесу, Університет державної фіскальної служби України
О. О. Самойлов,
аспірант, Інститут агроекології і природокористування НААН*

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.145

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЯТОРНОГО МЕХАНІЗМУ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ

*I. Samoilova,
PhD (Public Administration), head of the educational-methodical department
Education and research center for education management, University of the State Fiscal Service of Ukraine
O. Samoilov,
postgraduate student, Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS*

FORMATION OF PUBLIC REGULATORY MECHANISM IN THE FIELD OF SOLID WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE

Визначено основні проблеми формування державного регуляторного механізму у сфері поводження з твердими побутовими відходами в Україні. Встановлено, що необхідні зміни в існуючій системі поводження з управління твердими побутовим відходами, у тому числі і на законодавчому рівні, які б створили стимулюючі механізми для формування і розвитку в Україні державного регуляторного механізму у сфері поводження з твердими побутовими відходами та їх утилізації; сприяли забезпеченню захисту довкілля, зменшенню ризику для здоров'я людей та вирішенню масштабної проблеми управління твердими побутовими відходами та недопущення екологічної катастрофи в країні. Запропоновано напрями ефективного функціонування державного регуляторного механізму у сфері поводження з твердими побутовими відходами в Україні.

The main problems of forming the state regulatory mechanism in the field of solid household waste management in Ukraine are determined. The main problems in the field of solid household waste management in Ukraine are identified, namely: insufficient coverage of areas, which are cleaned mechanized way, as a result of which a large number of unauthorized dumps is formed; wear and insufficiency of the park of special equipment; failure to observe burial technology, lack of accounting and control over the receipt of solid household waste, radiometric control; the imperfection of the existing regulatory framework governing the management of solid domestic waste, the imperfection of state ecological management; the absence of an integrated management system for solid domestic waste, which includes the creation of a system for selective collection of solid household waste, waste collection and waste collection stations, construction of processing enterprises, development of the secondary raw materials market, development of a system of incentives for enterprises working with the use of secondary raw materials; low ecological culture of the population and poor public awareness on the issues of the safe placement of solid household wastes. Modern facilities in the field of solid domestic waste management in Ukraine: landfill-oriented landfills, their placement in landfills and spill gases, most of which do not meet the environmental safety requirements; have a low technological level; limited to approaches to integrated management solutions and financial

resources; have a low level of implementation of innovative technologies. It was established that the necessary changes in the existing system of treatment of solid domestic waste, including at the legislative level, would create incentive mechanisms for the formation and development in Ukraine of a mechanism for management of solid domestic waste and its utilization; contributed to the protection of the environment, reducing the risk to human health and resolving the large-scale problem of management of solid domestic waste and preventing an ecological catastrophe in the country.

The directions of effective functioning of the state regulatory mechanism in the field of solid household waste management in Ukraine are proposed, namely: creation of stable inter-farm relations, ensuring consistency of solutions, balancing the interests of participants; substantiation of the proposal on the effective functioning of the elements of the organizational and economic mechanism of management of solid domestic waste on an innovative basis; development of methodical recommendations for management of solid household waste.

Ключові слова: державний регуляторний механізм, поводження з твердими побутовими відходами, екологічна криза, управління, державна політика, формування.

Key words: state regulatory mechanism, management of solid household waste, ecological crisis, management, state policy, formation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний стан навколишнього середовища вимагає розробки відповідних економічної, технологічної, законодавчої стратегій у галузі поводження з твердими побутовими відходами. В сучасних умовах в Україні у сфері поводження з твердими побутовими відходами є серйозні проблеми. Про це свідчать результати дослідження її сучасного стану та особливостей організації. Невідповідність способів у сфері поводження з твердими побутовими відходами кращим світовим практикам і міжнародним рекомендаціям у нашій країні становить під загрозу здоров'я та добробут населення [1]. Проблема відходів є однією з ключових екологічних проблем і більш вагомю в ресурсному аспекті. Значні обсяги накопичених в Україні твердих побутових відходів та відсутність ефективних заходів, спрямованих на запобігання їх утворенню, утилізації, знешкодження та видалення, поглиблюють екологічну кризу і стають гальмівним фактором розвитку національної економіки.

Така ситуація обумовлює необхідність створення та забезпечення належного функціонування загальнодержавної системи запобігання утворенню відходів, збирання, перероблення та утилізації, знешкодження і екологічно безпечного видалення. Розв'язання зазначеної проблеми є ключовим у вирішенні питань енерго- та ресурснезалежності держави, економії природних матеріальних та енергетичних ресурсів і актуальним стратегічним завданням державної політики [2]. Це повинно бути невідкладним завданням навіть в умовах відносної обмеженості економічних можливостей як держави, так і основних утворювачів твердих побутових відходів. Комплексний підхід до вирішення цієї проблеми здатний поліпшити функціонування систем управління твердими побутовими відходами, знизити антропогенне навантаження на особливо цінні екосистеми і захистити здоров'я населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні аспекти формування основ управління твердими побутовими відходами досліджу-

вали такі вчені: О. Альошин, Р. Берлінг, Г. Білик, Г. Виговська, О. Губанова, Т. Дай, Б. Данилишин, В. Крассилов, О. Лазор, В. Міщенко, О. Новицька, С. Панков, О. Соболь, В. Шевчук та інші.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в обґрунтуванні практичних рекомендацій щодо формування державного регуляторного механізму у сфері поводження з твердими побутовими відходами в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

У сучасних умовах Україна не є єдиною державою, перед якою постають проблеми у сфері поводження з твердими побутовими відходами. Збільшення чисельності населення, швидка індустріалізація та зростання ринків у всіх країнах призводять до неминучого збільшення кількості твердих побутових відходів. Однак більшість розвинених європейських держав здатні захистити навколишнє середовище та досить ефективно впроваджувати сучасні технології переробки та утилізації твердих побутових відходів задля забезпечення нормальної життєдіяльності населення, охорони довкілля та ресурсозбереження [3].

Відмінність ситуації, що склалася з твердими побутовими відходами в Україні, порівняно з іншими розвинутими країнами полягає у великих обсягах утворення твердих побутових відходів та у відсутності механізму управління ними. При цьому наявність такого механізму є неодмінною ознакою всіх економік розвинутих країн. Загалом механізм у сфері поводження з твердими побутовими відходами в Україні характеризується такими тенденціями:

- накопичення твердих побутових відходів як у промисловому, так і побутовому секторі, що негативно впливає на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людей;
- здійснення неналежним чином утилізації та видалення небезпечних твердих побутових відходів;
- розміщення твердих побутових відходів без урахування можливих небезпечних наслідків;

— неналежний рівень використання твердих побутових відходів як вторинної сировини внаслідок недосконалості організаційно-економічного механізму залучення їх у виробництво;

— неефективність впроваджених організаційно-економічного механізму управління твердими побутовими відходами.

У той час як деякі європейські країни планують через 5—7 років повністю припинити захоронення твердих побутових відходів на полігонах, більшість українських населених пунктів продовжують інтенсивно використовувати існуючі звалища, технічний стан яких у багатьох регіонах не відповідає встановленим технічним вимогам. Відсутність необхідних коштів у бюджетах усіх рівнів, непривабливий для інвесторів бізнес-клімат в Україні, політична нестабільність, бездіяльність деяких місцевих органів влади і населення, а також суперечки щодо земельних питань на місцевому рівні протягом майже всього часу незалежності змушують Україну продовжувати будівництво нових полігонів замість розробки та впровадження сучасної системи управління твердими побутовими відходами і потужностями щодо їх переробки та утилізації.

В Україні функціонує 460 міст, близько 500 районів, 885 селищ міського типу і 28388 сіл, органи місцевого самоврядування яких повністю відповідають за організацію надання послуг з поводження із твердими побутовими відходами. Незважаючи на те, що протягом останніх 20 років чисельність населення України постійно скорочується, обсяги утворення твердих побутових відходів збільшуються. Показник утворення відходів в Україні в середньому становить 250—300 кілограмів на рік на людину і має тенденцію до зростання. Домінуючим засобами управління твердими побутовими відходами залишається їх вивезення та захоронення на полігонах та сміттєзвалищах. Неналежним чином проводиться робота з паспортизації, рекультивації та санації сміттєзвалищ. З 1551 сміттєзвалища, що потребують паспортизації, у 2016 році фактично паспортизовано 380 (потребує паспортизації 21% сміттєзвалищ їх загальної кількості). З 509 сміттєзвалищ, які потребують рекультивації, фактично рекультивовані 86 (7,7% потребує рекультивації) [2].

Таким чином, сучасні засоби управління твердими побутовими відходами в Україні:

— орієнтовані на полігонне захоронення відходів, їх розміщення на сміттєзвалищах та (або) стихійних сміттєзвалищах, більшість з яких не відповідають вимогам екологічної безпеки;

— мають низький технологічний рівень;

— обмежені підходами до прийняття комплексних управлінських рішень та фінансовими ресурсами;

— мають низький рівень впровадження інноваційних технологій.

Низькі тарифи на послуги із захоронення твердих побутових відходів не створюють для суб'єктів господарювання і місцевих органів влади стимулів для перероблення твердих побутових відходів. Відсутність системи перероблення твердих побутових відходів призводить до втрати Україною щороку мільйонів тонн ресурсоцінних матеріалів, що містяться у твердих побутових відходах, які потенційно можуть бути введені у госпо-

дарський обіг. Розвиток роздільного збирання та перероблення твердих побутових відходів є невід'ємною частиною підвищення ефективності використання природних ресурсів і переходу до сталої економіки.

Основними проблемами у сфері поводження з твердими побутовими відходами в Україні є: значний обсяг направляються на поховання твердих побутових відходів при низькому рівні вилучення з них вторинних ресурсів; недостатнє охоплення площ, які прибираються механізованим способом, внаслідок чого утворюється велика кількість несанкціонованих звалищ; зношеність і недостатність парку спецтехніки; недотримання технології поховання, відсутність обліку і контролю за надходженням твердих побутових відходів, радіометричного контролю; недосконалість існуючої нормативно-правової бази, яка регламентує управління твердими побутовими відходами, недосконалість державного екологічного управління; відсутність комплексної системи управління твердими побутовими відходами, що включає створення системи селективного збору твердих побутових відходів, сміттєперевантажувальних і сміттєсортувальних станцій, будівництво підприємств з переробки, розвитку ринку вторинної сировини, розробка системи заохочень для підприємств, що працюють з використанням вторинної сировини; низька екологічна культура населення і слабка інформованість населення з питань безпечного розміщення твердих побутових відходів [4; 5].

У сучасних умовах необхідні зміни в існуючій системі у сфері поводження з твердими побутовими відходами, у тому числі і на законодавчому рівні, які б створили стимулюючі механізми для формування і розвитку в Україні механізму управління твердими побутовими відходами та їх утилізації шляхом газифікації, а також зробили галузь утилізації твердих побутових відходів інвестиційно привабливою. Такого ефекту можливо досягнути без введення змін до Законів України "Про альтернативні джерела енергії" та "Про альтернативні види палива". Усвідомлюючи невідкладність вирішення гострої екологічної проблеми, для подальшого структурного розвитку в Україні системи управління твердими побутовими відходами, запровадження новітніх технологій утилізації твердих побутових відходів, їх максимального залучення у господарський оборот, як альтернативного джерела енергії, стимулювання екологічних інвестицій, з метою недопущення екологічної катастрофи в країні, економії дорогого природного імпортного газу, уникнення підвищення тарифів за комунальні послуги для населення необхідно удосконалити існуючу законодавчу базу. Внаслідок прийняття законопроекту відбудеться гармонізація українського законодавства з окремими нормами європейського законодавства, а також будуть створені нові робочі місця. Зміни до законодавчих актів України створюють законодавчий механізм управління твердими побутовими відходами, стимулюють інвестиції, розвиток і використання нових технологій у цій сфері, створюють умови для максимального залучення твердих побутових відходів у господарський оборот альтернативного джерела енергії, забезпечують розвиток галузі утилізації відходів загалом, а також сприяють покращенню екологічної ситуації в країні, створенню нових

робочих місць. Вказані зміни сприятимуть забезпеченню захисту довкілля, зменшенню ризику для здоров'я людей та вирішенню масштабної проблеми управління твердими побутовими відходами та недопущення екологічної катастрофи в країні [6].

ВИСНОВКИ

Таким чином, існуючі в Україні механізми у сфері поводження з твердими побутовими відходами мають переважно фіскальну спрямованість. Відсутні стимулюючі важелі з мінімізації утворення твердих побутових відходів, їх рециклінгу та створення ринку вторинної сировини. Для ефективного функціонування державного регуляторного механізму у сфері поводження з твердими побутовими відходами необхідне: створення стійких міжгосподарських зв'язків, забезпечення узгодженості рішень, збалансованості інтересів учасників; обґрунтування пропозиції щодо ефективного функціонування елементів організаційно-економічного механізму управління твердими побутовими відходами на інноваційних засадах; розроблення методичних рекомендацій з управління твердими побутовими відходами; залучення інвестицій у сферу поводження з ТПВ, у тому числі державних, приватних, зарубіжних; формування системи платежів, орієнтованих на реалізацію принципів мінімізації утворення, максимальної утилізації та безпечного видалення ТПВ; стимулювання учасників процесу зі збирання, транспортування й переробки ТПВ [2; 6].

Література:

1. Кривенко С.В. Проблеми вдосконалення системи управління сферою поводження з твердими побутовими відходами: регіональний аспект / Управління розвитком. — 2015. — № 2 (180). — С. 10—19.
2. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року. Розпорядження КМУ від 8.11.2017 № 820-р. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80>
3. Олениченко Ю.А., Соболев О.М., Долгодуш М.М. Аналіз результативності впливу механізмів державного управління на процес поводження з твердими побутовими відходами на етапі їх формування. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Сер.: Державне управління. — 2015. — Вип. 2 (3). — С. 121—132.
4. Шкуратова І.І. Сучасний стан та проблеми вдосконалення політики управління відходами / Наукові праці. Серія: Державне управління. — 2011. — Т. 159. Вип. 147. — С. 118—122.
5. Хоменко І.О., Бабаченко Л.В., Падій Я.В. Проблеми та напрями переробки твердих побутових відходів в Україні / Економіка і суспільство. — Вип. 12. — 2017. — С. 454—458.
6. Малей О. Удосконалення економічних механізмів управління у сфері поводження з відходами на державному та регіональному рівні / Економіст. — № 12. — 2013. — С. 19—21.

References:

1. Kryvenko, S.V. (2015), "Problemy vdoskonalennia systemy upravlinnia sferoyu povodjennia z tverdymy

pobytovymy vidhodamy: regionalnyiy aspekt" [Problems of improving the management of solid waste management: the regional aspect], Development management, vol. 2 (180), 10—19.

2. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017), "Pro shvalennia Nacionalnoyi strategiyi upravlinnia vidhodamy v Ukrayini do 2030 roku" [On Approval of the National Strategy for Waste Management in Ukraine until 2030]. The order of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80> (Accessed 11 November 2017).

3. Olenychenko, Yu.F. and Sobol, O.M. and Dolgodush, M.M. (2015), "Analiz rezyltatyvnosti vplyvu mehanizmv derjavnogo upravlinnia na process povodjennia z tverdymy pobytovymy vidhodamy na etapi yih formuvannia" [Analysis of the effectiveness of the influence of public administration mechanisms on the process of handling solid household waste at the stage of their formation], Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration, vol. 2 (3), 121—132.

4. Shkuratova, I.I. (2011), "Suchasnyi stan ta problem vdoskonalennia polityky upravlinnia vidhodamy" [Current state and problems of waste management policy improvement], Scientific works. Series: Public Administration, vol. 159(147), 118—122.

5. Homenko, I.O. and Babachenko, L.V. and Padii, Ya.V. (2017), "Problemy ta napriamy pererobky tverdih pobytovyh vidhodiv v Ukraini" [Problems and directions of solid waste recycling in Ukraine], Economics and Society, vol. 12, 454—458.

6. Maliei, O. (2013), "Udoskonalennia ekonomichnyh mehanizmv upravlinnia u sferi povodjennia z vidhodamy na derjavnomu ta regionalnomu rivni" [Improvement of economic management mechanisms in the field of waste management at the state and regional level], Economist, vol. 12, 19—21.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2019 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 35.073.53

*З. Я. Павлишин,
здобувач, Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Львів, Україна,
керівник інформаційного агентства "Медіастар" — директор ТОВ "Холдинг "МедіаСтар",
м. Львів*

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.149

РЕФОРМА СИСТЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Z. Pavlyshyn,
The applicant of Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (Ukraine, Lviv),
head of the Information Agency "Mediastar", Director of Holding "Mediastar", Lviv

REFORM THE SYSTEM OF INTRODUCTION MODERN TECHNOLOGIES TO THE INFORMATIVE PROVIDING THE STATE ADMINISTRATION

Статтю присвячено впровадженню та освоєнню новітніх технологій для оптимізації та модернізації роботи державного уряду. Інтенсивний розвиток суспільства, необхідність обробки та зберігання персональних даних населення призводять до реформ з метою поліпшення роботи органів державної влади. Світовий досвід впровадження та розвитку інформаційних технологій є свідченням того, що така зміна в роботі уряду забезпечує нові можливості в його діяльності. І без реформ не обійтися. Для цього необхідно провести ряд операцій та запровадити нові структури та галузі, які дозволять забезпечити державні органи сучасними інформаційними технологіями. Для України, як для сучасної та розвиненої Європейської країни, впровадження інновацій забезпечить переваги у багатьох сферах діяльності уряду. Здатність використовувати новітні електронні технології дає великі можливості для суспільства для оптимізації виконання робіт, упрощенні надання документів, оплаті платежів і т. д.

Дуже важливо, щоб суспільство мало повний доступ до всіх необхідних даних і змогло ефективно ними користатись. Для цього дуже важливим кроком стає впровадження і розвиток інформаційного законодавства.

The article deals the introduction and development of new technologies for optimization and modernization of the state government.

Intensive development of society, the need for processing and storage of personal data of the population lead to reforms to improve the work of government agencies. World experience on the introduction and development of information technology is evidence that such a change in the work of the government provides new opportunities in its activity.

For Ukraine, as for a modern and developed European country, the introduction such innovations will provide the following benefits in many areas of government activity:

- *Development and improvement of the legal and regulatory framework in the scientific and innovation sectors;*
- *Study and research of ISO standards and implementation of their own standards in integrating information resources;*
- *Creation of a special structure for monitoring the processing of information data in order to eliminate the problems of repetition of bases. Such measures contribute to preserving the state budget;*
- *Protection the personal data and providing informative safety;*
- *Creation of the main information space, which save all the information of both world and home resources*
- *Development of intellectual information space and restructuring of all spheres associated with it.*

It is necessary to develop a number of important reforms that will help quickly and optimally move on to a new system of work with data in order to introduce modern information technologies in Ukraine.

It is necessary to carry out a number of operations and introduce new structures and industries that will enable state government to provide modern information technologies. The main methods of implementation of information infrastructure are the following steps:

- *Updating and authenticity of informative resource. It is important to ensure that the information provided by the state is up-to-date;*
- *Efficiency and correct use of these resources by the authorities;*
- *Carrying out sectoral reform, through which individual institutions will be able to get the information they need. Such a distinction will lead to "informational sovereignty".*

– *Lack of systematization in the storage and processing of individual bases. This leads to additional time to process information. The systematization of information will allow it to be efficiently used.*

The main problem in using any innovations is the lack of necessary cooperation between the government and the public. It is necessary to see the positive development between the government and civil society. Also, the development of information technology has its own both positive and negative points. Through their development, global problems have emerged, such as "digital inequality", new types of crime-computer crime, and so on.

Analyzing the problems of reforming the system of introduction of modern information technologies, one can distinguish several important aspects for effective implementation and avoid the disadvantages of its functioning:

1. Improvement and additions to the legislative base of Ukraine, which fully covers all areas related to the processing of information resources. The systematization of the regulatory laws will allow a quick and adequate solution to many controversial issues and will enable every citizen to assert their rights;

2. For uninterrupted transmission and operational data complete modernization of state computer systems and network cables, as well as verification of the level of knowledge of modern public technologies;

3. Development of systems and measures for the informational protection;

4. Verification of the level of possession of modern technologies by the population of the country. It is necessary to organize measures that will allow each citizen to increase their level of knowledge of technologies, computer programs, and the Internet.

Analyzing and studying all data on the introduction of information technology can conclude that the consideration and elimination of such shortcomings in the work with the information base will allow efficiently and qualitatively to use all the necessary resources to address the issues of the state apparatus and society as a whole. It is important to understand that the main goal of such reforms is not the introduction of information technology, but the systematization of all data, which will allow us to process data well, protect and analyze it. The use of modern information technologies will allow not only modernization of state bodies, but also increase the level of legal education of the population. Thanks to this, every citizen of Ukraine will be sure that he is part of a strong European state that is "in the forefront" with the global development of innovations and technologies.

Ключові слова: інформаційні технології, держава, державний уряд, органи місцевого самоврядування, ІТ, інформаційне суспільство, державна політика, цифрова нерівність, комп'ютерні програми, персональні дані, громадські системи, інформаційна безпека.

Key words: information technology, government, state government, local governments, IT, informative society, public policy, digital inequality, computer programs, personal data, public systems, informative safety.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проведення реформ і введення у державний апарат новітніх інформаційних технологій виступає достатньо актуальною темою у розвитку державного уряду. У сучасному світі перехід на електронну систему є найбільш ефективним і необхідним засобом для вдосконалення систем державного регулювання. Запровадження інформаційних технологій дозволить оптимізувати обробку і передачу даних, оформлення документації і нарахування платежів. Розвиток інформаційного суспільства дозволить вивести на новий рівень як органи державного самоврядування, так і суспільство в загалом.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням впровадження технологій інформаційного забезпечення державного управління займалися Н. Вінер, Дегтяр А., Левченко Л., К. Шеннона, У. Ешбі, К. Ерроу, Г. Саймона, А. Урсула, В. Глушков, А. Колмогоров, І. Агамірзян, А. Ткаченко, Г. Калітич, Т. Кравченка, С. Чукут, А. Ракітова, Н. Баранов, В. Вершинін, А. Дрожжинов, О. Штрик, Ємельяненко, Левченко Л., А. Асанова, та інші. Аналіз опублікованої літератури і проведення досліджень проблематики даного питання у сфері реструктуризації, забезпечення інформаційними технологіями свідчить, що проведення таких змін дасть змогу прозорій роботі державних структур і забезпечить необхідною інформацією про роботу уряду кожного громадянина. Велика кількість наукових та політичних діячів погоджуються, що впровадження реформ щодо інформаційного розвитку є достатньо ефективним і про-

гресивним методом для модернізації не тільки уряду, а і населення країни. Зокрема серед вітчизняних відомих людей цим питанням цікавились В. Гройсман, Н.В. Березняк, Т. Александронець, Д. Дубілет, М. Нефьодов, Т. Стоуньєр Я. Мерило, Д. Шимків, О. Риженко, О. Вискуб, В. Фльонц. Серед іноземних вчених це питання цікавило Є. Масуде, Дж. Небінгер, Дж. Нізбет. Слід також зазначити, що обрана тема мала широке вивчення і дослідження серед таких всесвітньо відомих вчених, як М. Бонем, С. Кліфт, А. Белл, М. Боунс, П. Норіс, С. Зурідіс, С. Бурас, Н. Катріс,

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення і формулювання всіх проблем у впровадженні інформаційних реформ, а також розроблення комплексу заходів, які могли б оптимізувати процес реформації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Стрімкий розвиток суспільства, необхідність обробки та зберігання персональних даних населення зумовлюють проведення реформ для удосконалення роботи державних органів. Світовий досвід по запровадженню та розвитку інформаційних технологій є доказом того, що така зміна роботи уряду дає нові можливості у його роботі.

Згідно з основними положеннями Закону України "Про Національну програму інформатизації" Інформатизація представляє собою сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-

економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб, реалізації прав громадян і суспільства на основі створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, побудованих на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [1]

Основним прикладом і головною причиною переходу на інформаційну систему обробки та збереження інформації можна назвати досвід Європейського Союзу. В умовах переходу України на інноваційну модель розвитку економіки та реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, якою передбачено інтегрування в європейський економічний та інформаційний простір, особливої актуальності набуває досвід Європейського Союзу з цих питань, а також досвід побудови і функціонування системи НТІ в розвинутих країнах світу. Слід зазначити, що розвиток інформаційної інфраструктури для потреб інноваційної сфери розвинутих країн орієнтовано, насамперед, на впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій і мереж (США, Японія, Канада тощо), а також на розвиток базових інформаційних інституцій, зокрема бібліотек — у Великій Британії, спеціальних інформаційних організацій та інформаційних центрів зі сприяння діяльності інноваційних структур (наприклад, підтримки інноваційних кластерів), малих і середніх підприємств — в Японії, Франції, Німеччині тощо [2].

Для України, як для сучасної та розвинутої Європейської країни, впровадження таких інновацій забезпечить наступні переваги у багатьох сферах діяльності уряду:

- Розробку та удосконалення нормативно правової бази у наукових та інноваційних галузях;

- Вивчення та дослідження стандартів ISO і впровадження власних стандартів під час інтегрування інформаційних ресурсів;

- Створення спеціальної структури для слідування за обробкою інформаційних даних з метою усунення проблем дублювання баз даних. такі заходи сприяють збереженню бюджету держави;

- Створення єдиного інформаційного простору, який зберігає всі данні як світових, так і вітчизняних ресурсів;

- Розвиток інтелектуального інформаційного простору і реструктуризація всіх сфер, які з ним пов'язані.

Інформаційна система представляє собою сукупність методів і технологій для оптимізації зберігання, обробки, передачу і використання інформації. Така система виступає основою для розвитку багатьох галузей, в тому числі і таких як наукова, політична, економічна, суспільна та інші. Інформаційне забезпечення відіграє важливу роль в поступальному розвитку будь-якої країни, стимулюючи її економічне зростання, посилення конкурентоспроможності, збільшення політичної ваги у світі тощо. Необхідно також враховувати, що рівень і основні тенденції розвитку економіки і суспільства у кожній окремо взятій країні та світі загалом у свою чергу справляють вплив на систему НТІ, її внутрішню структурну організацію, виникнення нових напрямів діяльності, широту тематичного охоплення [3; 4].

Термін інформація включає сукупність основ і принципів, основними з них можна зазначити:

1. Синтаксичний принцип. Інформацію можна назвати будь-яке нове повідомлення, навіть якщо в ньому містяться не пов'язані між собою символи.

2. Принцип значення. Інформацією називають також знання, які отримані в ході обробки повідомлення.

3. Прагматичний принцип. Будь-яка інформація має велике значення тій чи іншій сфері, ситуації.

4. Статистичний принцип. Інформація виступає повідомленням про стан завантаженості системи. В даному випадку запроваджена одиниця виміру кількості інформації, яка називається біт (від англ. binary digit).

Для того, щоб в Україні були запроваджені сучасні технології інформаційного забезпечення, необхідно розробити ряд важливих реформ, які допоможуть швидко та оптимально перейти на нову систему роботи з даними.

Для цього необхідно провести ряд операцій та запровадити нові структури та галузі, які дозволять забезпечити державні органи сучасними інформаційними технологіями. Основними методами запровадження інформаційної інфраструктури виступають такі етапи:

1. Створення спеціалізованих інституцій для обробки та систематизації науково-технічної інформації.

2. Удосконалення комунікацій між окремими мережами, які володіють інформацією.

У загальному явище інформаційних технологій можна охарактеризувати системою, яка надає можливість отримувати, обробляти та передавати необхідну інформацію з урахуванням залучення необхідного технічного та програмного забезпечення для оптимізації та удосконалення роботи державного апарату.

Також на етапі впровадження інформаційних технологій часто використовується такий термін, як інформаційно-комунікаційні технології, у складі якого є поняття інформаційних технологій (ІТ). Інформаційно-комунікаційні технології включають у себе ІТ, також медіа ресурси, телекомунікації, програмні засоби для обробки та моніторингу даних, а також всі можливі відео та аудіо ресурси.

Основною базою для розвитку інформаційно-комунікаційних технологій є нормативно правова база, на якій ґрунтуються основні засади проведення реформ. До таких документів можна віднести наступні нормативно — правові акти: Закон України "Про національну програму інформатизації" [5] "Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 — 2015 роки [6], "Про телекомунікації" [7], "Про державну підтримку розвитку індустрії програмної продукції" [8], розпорядження КМУ "Про схвалення стратегії розвитку інформативного суспільства в Україні" [9].

Найбільш детально і розгорнуто тема впровадження інформаційних систем у розвиток інфраструктури та інших галузей держави викладено у Концепції розвитку національної інноваційної системи (далі — Концепція), схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 № 680-р [220].

Концепцією визначено, що "національна інноваційна система" — це сукупність законодавчих, структурних і функціональних компонентів (інституцій), які задіяні у процесі створення та застосування наукових знань та технологій і визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови для забезпечення інноваційного процесу [10].

У цей час національна інноваційна система містить у собі п'ять основних підсистем:

1. Наука та освіта.
2. Державне регулювання.
3. Передача та удосконалення знань.
4. Підтримка виробництва.
5. Інновація інфраструктур.

Таке поняття, як інноваційна інфраструктура в свою чергу виконує такі функції:

- регулювання фінансових аспектів;
- аналіз і обробка інформації;
- експертно-консалтингова функція.

У галузі розвитку інноваційних інфраструктур інформація включає в себе такі види діяльності:

— Реструктуризація національної інноваційної системи і забезпечення безперервного і швидкого отримання даних всіх юридичних і фізичних осіб шляхом використання мережі Інтернет.

— Запровадження спеціалізованих структур, які відповідають за реалізацію інноваційних нововведень у державі. Контроль і нагляди за інноваційним розвитком економіки.

— Організація і розробка спеціалізованих досліджень, які дають змогу оцінити рівень інноваційного розвитку наукових і технічних систем.

— Удосконалення і передача новітніх технологій для забезпечення захисту прав інтелектуальної власності.

Усі наведені вище складові інноваційної структури дають можливість коректної організації ведення і розвитку національної інноваційної структури.

У процесі запровадження і проведення реформ по використанню інформаційних технологій, виконавчий орган може зіштовхнутися з рядом проблем, які виникають під час реструктуризації систем влади. Основними проблемами можна назвати такі фактори:

— Оновленість та достовірність інформативного ресурсу. Важливо слідкувати, щоб інформація, якою забезпечена держава, була оновленою і адекватною.

— Ефективність і правильність використання даних ресурсів владою.

— Проведення галузевої реформи, завдяки якій окремі інститути зможуть отримати ту інформацію, яка потрібна саме їм. Таке розмежування призведе до "інформаційного суверенітету".

— Відсутність систематизації у зберіганні та обробці окремих баз. Це призводить до витрат додаткового часу на їх постійний аналіз. Систематизація інформації дозволить ефективно її отримувати і використовувати.

Головною проблемою у залученні будь-яких інновацій постає відсутність необхідної і адекватної співпраці між урядом та населенням. Самі по собі такі технології не можуть нічого змінити у відносинах між владою і громадянським суспільством, сприяти їх позитивному розвитку, якщо на це немає відповідної волі та конкретної підтримки влади. Також розвиток інформаційних технологій має свої як позитивні, так і негативні моменти.

Через їхній розвиток з'явилися глобальні проблеми, такі як "цифрова нерівність", нові види злочинності — комп'ютерна злочинність тощо.

Особливо гостро на даний момент постає проблема інформативної нерівності населення країни.

Здатність використовувати новітні електронні технології дає великі можливості для суспільства для оптимізації виконання робіт, так і в спрощенні наданні документів, оплаті платежів і тому подібне. На жаль, рівень володіння інформаційними технологіями між старшим і молодшим поколінням різко відрізняється, також це стосується мешканців, які живуть у віддалених селах і не мають доступу до мережі Інтернет. Труднощі, які пов'язані з інформативною нерівністю погіршують співпрацю між місцевим населенням та органами державної влади. Також це перешкоджає швидкому доступу населення до досить важливих життєвих ресурсів. З них можна виділити надання медичної допомоги, освітній ресурс, отримання робочих місць, використання продовольчої сировини, освітня, енергетична та інші.

Незважаючи на те, що Україна, як і інші країни світу є вже давно комп'ютеризованою країною, велика кількість населення не є інформаційно освіченими на достатньому рівні.

Кількість людей у них, які не вміють користуватись Інтернетом, становить 20% (для країн, що входять до "Європи+", цей показник становить 10%). Саме залучення в Україні вікових категорій (38—43 років) людей до використання можливостей інформаційного суспільства може пришвидшити перехід української економіки від "ресурсної" до "економіки знань". Нестача комп'ютерної освіти у працівників (зокрема -державних службовців) призводить до нестачі кваліфікованих кадрів у сфері державного управління, що значно стримує процеси інформатизації [11].

За принципом використання ІКТ населення можна поділити на три групи: тих, хто використовує ІКТ; на тих, хто хоче використовувати новітні технології, але поки з певних причин не може -складається з людей, які мають бажання, але не мають можливості доступу до ІКТ; на тих, хто з різних причин не хоче використовувати новітні технології — ця група включає тих, для кого все, що пов'язане з ІКТ, перебуває в зоні відчуження — це інформаційно пасивні громадяни, а також на тих, хто заперечує нововведення в принципі [12].

Кожна галузь державної влади відповідає за свою роботу та в той самий час всі інституції мають виконувати функції моніторингу, надання даних, координація роботи та виконавчу функцію. Для ефективною реалізації необхідно володіти спеціальними інформативними ресурсами. З цього можна зробити висновки, що основною ціллю реформування та залучення інформативних ресурсів виступає структуризація та розподілення даних у залежності від характеру інформації, яка в них включена. Така інформація має включати в себе всі необхідні матеріали і бути достатньою і актуальною для тої чи іншої сфери. Завдяки визначенню відповідальних органів, які будуть слідкувати за інформаційними системами, можливість втрати чи недостовірність документів може бути виключена.

Впровадження інформаційних технологій в діяльність органів державної влади може бути небезпечним, що знайде своє вираження в ще більшій бюрократизації цих органів. Тому згідно з чинним законодавством на державу покладена особлива відповідальність за розвиток інформатизації, формування та реалізацію політики в цій галузі. Але сьогодні ця політика формується

в умовах невизначеності, недостатнього наукового обґрунтування та інформаційного, фінансового й організаційного забезпечення [13].

Також дуже важливим фактором проведення подібних реформ можна назвати рівень інформаційної освіченості суспільства та здатність отримувати і коректно обробляти отримані данні. Саме суспільство виступає як основною ціллю роботи державних органів, так і головним джерелом, яке забезпечує інформацією. Тому дуже важливо, щоб суспільство мало повний доступ до всіх необхідних даних і змогло ефективно ними користатись. Для цього дуже важливим кроком стає впровадження і розвиток інформаційного законодавства. На теперішній час Закон України не може охопити всі проблеми і сфери пов'язані з наданням і обробкою інформації, що є причиною порушення прав суспільства.

Аналізуючи проблематику реформування системи впровадження сучасних технологій інформації, можна виділити декілька важливих аспектів для ефективного запровадження і уникнення недоліків її функціонування:

1. Удосконалення та доповнення законодавчої бази України, яка повноцінно охоплює усі сфери, пов'язані з обробкою інформаційних ресурсів. Систематизація нормативної бази дозволить швидкому та адекватному рішенню багатьох суперечливих питань та дасть можливість кожному громадянину відстоювати свої права.

2. Для безперебійної передачі та оперативної обробки даних необхідна повна модернізація державних комп'ютерних систем та мережевих кабелів, а також перевірка рівня володіння сучасними технологіями громадських та державних діячів.

3. Розробка систем та заходів для захисту інформації.

4. Перевірка рівня володіння сучасними технологіями населення країни, необхідно організація заходів, яка дозволить кожному громадянину підвищити свій рівень володіння технологіями, комп'ютерними програмами, мережею Інтернет.

ВИСНОВКИ

Аналізуючи та вивчаючи усі дані щодо запровадження інформаційних технологій можна зробити висновки, що розгляд і усунення таких недоліків у роботі з інформаційною базою дозволить ефективно і якісно використовувати всі інформаційні ресурси для вирішення необхідних питань як державному апарату так і суспільству в загалом. Тому дуже важливо уповноважити спеціалізовані комітети, які компетентно та професійно розроблять низку програм і постанов для вирішення і усунення подібних проблем. Важливо розуміти, що головною метою проведення подібних реформ є не запровадження інформаційних технологій, а систематизація усіх даних, яка дозволить якісно обробляти та зберігати дані, захищати їх та аналізувати. Також актуальним лишається питання підвищення рівня інформаційної освіти та удосконалення вмінь роботи з мережею Інтернет як державних діячів так і населення в цілому. Необхідно на державному рівні затвердити проходження спеціальних курсів володіння та роботи з комп'ютерними програмами. Це оптимізує і прискорить впровадження та перехід на електронну систему роботи.

Правильно замітив Юхновський І.Р., що "інформаційне дерево держави має розвиватись за єдиними правилами, інакше постає небезпека отримати своєрідну Вавилонську вежу національних інформаційних ресурсів" [14].

Використання сучасних інформаційних технологій дозволить не тільки модернізацію державних органів, а і підвищити рівень правової освіченості населення. Завдяки цьому кожен громадянин України буде впевнений, що він є частиною сильної європейської держави, яка "іде у ногу" зі світовим розвитком інновацій та технологій.

Література:

1. Закон України "Про Національну програму інформатизації" // Відомості Верховної Ради України. — 2015, № 27—28.

2 Інформаційне забезпечення інноваційного розвитку: світовий та відчизняний досвід. Український інститут науково-технічної і економічної інформації / ТВ. Писаренко, Т.К. Кваша, Н.В. Березняк, О.В. Прудка. — 2013.

3. Березняк Н.В. Підходи до розбудови інформаційних систем для супроводження інноваційної діяльності та інтегрування інформаційних ресурсів на загальнодержавному і регіональному рівнях та на рівні підприємства / Н.В. Березняк, Т.К. Кваша, Г.В. Новіцька // Матеріали Міжнародного форуму "Проблеми розвитку інформаційного суспільства". — Ч. II // IV Міжнародний форум, Київ, 26—28 листопада 2013 р. — К.: УкрІНТЕІ, 2013. — С. 12—27.

4. Досвід побудови і функціонування інформаційної інфраструктури інноваційної діяльності в окремих країнах світу та Україні: інформаційно-аналітична доповідь / Березняк Н.В., Кваша Т.К., Новіцька Г.В. — К.: УкрІНТЕІ, 2014. — 110 с. — (Електронна версія УкрІНТЕІ).

5. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні. // Кабінет Міністрів України від 15 травня 2013 року. — Режим доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>

6. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 — 2015 роки. Закон України № 537 — V від 09.01.2007 // Відомості Верховної Ради України [Текст]. — 2015. — № 12. — С. 511. — Ст 102.

7. Про телекомунікації — Закон України № 1280-IV від 11.11.2015 р. // Голос України [Текст]. — 2015. — Ст. 244. — С. 12.

8. Про державну підтримку розвитку індустрії програмної продукції: Закон України № 5450 — VI від 16.10.2012 Доповнений у 2016 році // Відомості Верховної Ради України [Текст]. — 2016. — № 47. — С. 2522. — Ст. 656.

9. Про схвалення стратегії розвитку інформативного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 386 — р. від 15.05.2013 р. // Офіційний вісник України [Текст]. — 2013. — № 44 — С. 79. — Ст. 1581.

10. Концепція розвитку національної інноваційної системи, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 № 680-р[220].

11. Пріоритетні напрямки розвитку інформаційного забезпечення органів влади. С.М. Луценко.

12. Клімушин П.С. Електронне урядування в інформаційному суспільстві: [монографія] / П.С. Клімушин, А.О. Серенок. — Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2013. — 312 с.

13. Семенченко А.І. Інформатизація як засіб демократизації суспільства // Матеріали круглого столу "Державна інформаційна політика - проблеми законодавчого забезпечення". — К., 2014 р.

14. Стратегія реформування державного управління України на 2016—2020 роки // Розпорядження Кабінету Міністрів України. Від 2016 року.

15. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / За заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. — К., 2015. — 336 с.

16. Оптимізація інформаційного забезпечення управлінської діяльності органу державної влади / Філіпчук Ганна Сергіївна. 2017 рік.

17. Дроздова, О.В. Перспективна модель функціонування електронного документообігу торговельних підприємств [Електронний ресурс] / О.В. Дроздова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2013. — № 3. — С. 66—71. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2013_3_15

18. Березняк Н.В. Досвід розбудови інформаційної інфраструктури інноваційної сфери у США / Н.В. Березняк, Т.К. Кваша, Г.В. Новіцька // Науково-технічна інформація. — 2013.

19. Найдюк С. Використання новітніх інформаційних технологій у процесі прийняття новітніх управлінських рішень // Науковий вісник 2013 рік.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Law of Ukraine "On the National Informatization Program", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/74/98-вр> (Accessed 25 Nov 2018).

2. Pysarenko, T.V. Kvasha, T.K. Berezniak, N.V. and Prudka, O.V. (2013), Informatsijne zabezpechennia innovatsijnogo rozvytku: svitovyj ta vidchyznanyj dosvid [Information support for innovation development: world and foreign experience], Ukrains'kyj instytut naukovotekhnichnoi i ekonomichnoi informatsii, Kyiv, Ukraine.

3. Berezniak, N.V. Kvasha, T.K. and Novits'ka, H.V. (2013), "Approaches to the development of information systems to support innovation and integrate information resources at the national and regional levels and at the enterprise level", Materialy Mizhnarodnoho forumu "Problemy rozvytku informatsijnogo suspil'stva" [Materials of the International Forum "Problems of the Information Society Development"], vol. II, UkrINTEI, Kyiv, Ukraine, 26—28 Nov, pp. 12—27.

4. Berezniak, N.V. Kvasha, T.K. and Novits'ka, H.V. (2014), Dosvid pobudovy i funktsionuvannia informatsijnoi infrastruktury innovatsijnoi diial'nosti v okremykh krainakh svitu ta Ukraini [Experience of construction and functioning of information infrastructure of innovation activity in some countries of the world and Ukraine: informational and analytical report], UkrINTEI, Kyiv, Ukraine.

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Resolution "On Approval of the Strategy of the Information Society Development in Ukraine", available at: [\[zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80\]\(http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80\) \(Accessed 25 Nov 2018\).](http://</p>
</div>
<div data-bbox=)

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2007), The Law of Ukraine "On the Basic Principles for the Development of an Information-Oriented Society in Ukraine for 2007-2015", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/537-16> (Accessed 25 Nov 2018).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On Telecommunications", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15> (Accessed 25 Nov 2018).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On State Support for the Development of the Software Industry", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/5450-17> (Accessed 25 Nov 2018).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Resolution "On approval of the strategy of development of an informative society in Ukraine", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 44.

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2009), Resolution "Concept of development of national innovation system", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80> (Accessed 25 Nov 2018).

11. Lutsenko, S.M. (2011), "Priority directions of development of informational support of the authorities", Derzhavne budivnytstvo, vol. 1.

12. Klimushyn, P.S. and Serenok, A.O. (2013), Elektronne uriaduvannia v informatsijnomu suspil'stvi [Electronic Governance in the Information Society], Vyd-vo KharRINADU "Mahistr", Kharkiv, Ukraine.

13. Semenchenko A.I. (2014), "Informatization as a means of democratization of society", Materialy kruhloho stolu "Derzhavna informatsijna polityka — problemy zakonodavchoho zabezpechennia" [Materials of the round table "State Information Policy — Problems of Legislative Support"], Kyiv, Ukraine.

14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution "The Strategy of Reforming Public Administration of Ukraine for 2016—2020", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/strategiya-reformuvannya-derzhavnogo-upravlinnya-na-2016-2020-roki> (Accessed 25 Nov 2018).

15. Hejts, V.M. (2015), Innovatsijna Ukraina 2020 [Innovative Ukraine 2020], NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

16. Filipchuk, H.S. (2017), "Optimization of informational support of administrative activity of the state authority", available at: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/17638> (Accessed 25 Nov 2018).

17. Dроздова, О.В. (2013), "Perspective model of the functioning of the electronic document flow of trading enterprises", Biblioteko-znavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohii [Library Science. Documentation. Informology], vol. 3, pp. 66—71.

18. Berezniak, N.V. Kvasha, T.K. and Novits'ka, H.V. (2013), "The experience of developing the information infrastructure of innovation in the United States", Naukovo-tehnichna informatsiia, vol. 2, pp. 14—19.

19. Najdiuk, S. (2013), "The use of the latest information technologies in the process of adopting the latest management decisions", Demokratychne vriaduvannia, vol. 12.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2018 р.

УДК 351.86

І. В. Ярмолинська,
здобувач Хмельницького університету управління та права

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.155

АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

I. Yarmolynska,
Candidate for a degree of Khmelnytskyi university of management and law

ANALYSIS OF THE FOREIGN EXPERIENCE OF THE REFORM OF THE SYSTEM
OF INSTITUTIONAL CARE AND CHILDHOOD CARE IN UKRAINE

У статті обґрунтовується актуальність дослідження зарубіжного досвіду деінституалізації в процесі реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні. Подається визначення сутності поняття деінституалізація за версією міжнародної благодійної організації "Надія та житло дітям". Здійснюється аналіз зарубіжного досвіду деінституалізації в окремих країнах. Наголошується на важливості детального вивчення зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в постсоціалістичних країнах Європи. На основі розгляду зарубіжного досвіду деінституалізації у Болгарії та Молдові окреслюються спільні проблеми процесу реформування в Україні та інших постсоціалістичних країнах та основні тенденції національної реформи. Під час теоретичного дослідження зарубіжного досвіду деінституалізації автором не виявлено досліджень цієї проблематики вітчизняними науковцями. Окреслена проблема в Україні розглядається лише з позиції громадських активістів та урядових діячів. У статті відображаються міркування автора з проблеми реалізації основних положень передбачених Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017—2026 роки. На думку автора, акумулювання успішного зарубіжного досвіду деінституалізації та зусиль урядових, громадських і благодійних організацій в Україні допоможе реалізувати національну модель реформування системи інституційного догляду та виховання дітей за умови дієвого, а не формального виконання заходів передбачених Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017—2026 роки.

The article substantiates the relevance of the study of foreign experience of deinstitutionalisation in the process of reforming the institutional care and upbringing of children in Ukraine. The definition of the essence of the concept of deinstitutionalization according to the international charitable organization "Hope and Homes for Children" is presented. The analysis of foreign experience of deinstitutionalisation in some countries is carried out. It is emphasized the importance of a detailed study of the foreign experience of reforming institutional care and education of children in the post-socialist countries of Europe. Based on the consideration of foreign experience of deinstitutionalisation in Bulgaria and Moldova, common problems of the reform process in Ukraine and other post-socialist countries and the main trends of national reform are outlined. During the theoretical study of foreign experience of deinstitutionalization, the author did not find research on this issue by domestic scientists. The outlined problem in Ukraine is considered only from the standpoint of public activists and government officials. The article reflects the author's thoughts on the implementation of the main provisions of the National Strategy for the Reform of the Institutional Care and Keeping System for 2017—2026. An important condition is the formation of a professional category of social workers and the creation of appropriate centers of social services, using the

potential of existing institutions for institutional care and upbringing of children, which will reduce the resistance of pedagogical and service personnel involved in the institutional care and upbringing of children. According to the author, the accumulation of successful foreign experience of deinstitutionalisation and the efforts of government, public and charitable organizations in Ukraine will help implement a national model of institutional care and childcare reform provided that they are effective rather than formally implementing the measures envisaged by the National Strategy for the reform of the institutional care and upbringing of children by 2017–2026 years.

Ключові слова: зарубіжний досвід, деінституціалізація, реформування, система інституційного догляду та виховання дітей, соціальна сфера, соціальні послуги, соціальні стандарти послуг.

Key words: foreign experience, deinstitutionalisation, reform, system of institutional care and education of children, social sphere, social services, social services standards.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останні роки, обравши курс євроінтеграції, Україна активно рухається шляхом реформ. Необхідність кардинальних змін торкається усіх сфер суспільного життя. За підтримки міжнародних партнерів та на основі досвіду країн Євросоюзу формуються основні цілі та стратегічні завдання реформування економічної, політичної, культурної та соціальних сфер життя.

Соціальна сфера є однією з найбільш важливих, оскільки рівень її розвитку є якісним показником благоустрою в середині держави. Ефективність державного управління у процесі реформування соціальною сферою у великій мірі залежить від правильного вивчення та застосування міжнародного досвіду, оскільки попередній адміністративний устрій вже не задовольняє вимоги сучасності.

Важливого значення набувають питання захисту прав та утримання дітей, що потребують опіки з боку держави. Мова йде про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей з особливими потребами. На хвилі загальних перетворень у процесі децентралізації владних повноважень підлягає реформуванню існуюча система інституційного догляду та виховання дітей в Україні, оскільки її функціонування переходить під повноваження органів місцевого самоврядування та місцевих бюджетів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В Україні в серпні 2017 року розпочалась реформа під назвою "деінституціалізація". За визначенням міжнародної організації "Надія та житло дітям" деінституціалізація "...це процес заміни системи інституційного догляду дитини на систему, яка забезпечує догляд і виховання дитини у сімейному або наближеному до сімейного середовищі. Цей процес не обмежується лише виведенням дітей із закладів інституційного догляду та влаштуванням їх у сім'ї. Він має запобігати направленням дітей до інтернатних закладів і надавати дітям та сім'ям нові можливості отримувати підтримку у власній громаді" [1].

Для України це є не перша спроба перетворень у сфері інституційного догляду та виховання дітей. У 2007 році була прийнята Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проте в результаті виконання цієї програми жоден зак-

лад інституційного догляду та виховання фактично не змінив своєї суті.

Новим етапом вирішення проблемної ситуації на державному рівні стало прийняття у серпні 2017 року Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017—2026 роки. Метою цієї Стратегії є "...зміна системи інституційного догляду та виховання дітей на систему, яка забезпечує догляд і виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі" [5].

Під час виконання першого етапу Стратегії активно реалізуються мотиваційний, інноваційний та організаційно-правовий механізми державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні. Діяльність громадських та благодійних міжнародних організацій в Україні у співпраці з координуючим органом реформи — Міністерством соціальної політики забезпечують трансформацію уявлень суспільства щодо проблеми догляду та виховання дітей у інституціях та необхідність запровадження позитивного зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей.

На сьогоднішній день в Україні ми не зустрічаємо достатньої кількості наукових праць щодо галузевого вивчення зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей. Переважна більшість публікацій мають публіцистичний характер з метою ознайомлення з практикою реформ у сфері інституційного догляду та виховання дітей зарубіжними країнами. Вивчення проблеми зарубіжного досвіду здійснюється у широкому розумінні і знаходиться, здебільшого, у площині діяльності урядових, громадських та благодійних організацій.

Відоображення міжнародного досвіду деінституціалізації та реформування соціальних послуг знаходимо у доробку Т. Веретенко, О. Денисюк, Т. Спіріної. Вивченням зарубіжного досвіду реформування системи опіки займалась О. Мордань. Зарубіжний досвід роботи альтернативних закладів опіки дітей, позбавлених батьківського піклування розглядається у працях О. Щербатюк. Особливості влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Норвегії вивчали Л. Цибулько та А. Білека.

Розглянуті нами публікації є дотичними до проблеми вивчення зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей та не відповідають у повній мірі завданням нашого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження особливостей зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальна проблема реформування системи інституційного догляду та виховання в Україні не є новою в практиці зарубіжних країн. На нашу думку, це є позитивним моментом для українських фахівців, які мають можливість на основі досвіду інших країн не лише спланувати хід самої реформи, а й спрогнозувати результативність її перебігу, враховуючи особливості системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні та фактори, що спричиняють вплив на неї.

Інституції по догляду та вихованню дітей, що потребували опіки держави, виникали на певних історичних етапах в усіх країнах через війни, епідемії та інші кризові ситуації. Але, в залежності від темпу економічного, соціального та правового розвитку цих країн, з часом приходило розуміння щодо не доцільності інституційного догляду та виховання дітей. Відсутність органічної для людини сімейної форми виховання призводить до серйозних порушень у розвитку дітей, які у подальшому житті викликають негативні фізіологічні, психологічні та, зрештою, соціальні наслідки, а також порушує відповідні права дітей на родинне життя, захист від насильства та недбайливого ставлення, що закріплені Конвенцією ООН про права людини. Зокрема йде мова про такі наслідки:

- неорганічна нездатність розвиватися і рости;
- слабкий рівень впевненості у собі;
- відсутність співчуття та розуміння інших;
- нерозбірлива прихильність до дорослих, нерозуміння необхідності дотримання певних кордонів чи обмежень;
- агресія до інших, жорстоке ставлення до тварин;
- негативна, антисоціальна поведінка;
- прояви аутизму, стереотипні моделі поведінки, самостимуляція та самодеструкція;
- слабкий когнітивний розвиток, неуспіхи у навчанні;
- слабкий моральний розвиток (труднощі у розумінні правильного і неправильного);
- проблеми у стосунках у дитинстві та в дорослому житті;
- злочинна поведінка у підлітковому віці та у перші роки дорослого життя;
- підвищена вірогідність аутистичної соціальної особистості.

Розглянемо досвід деінституалізації окремих країн. Ще на початку ХХ ст. у Сполучених Штатах Америки розпочався процес відмови від інституційного догляду та виховання дітей через негативні наслідки впливу на психічний та фізіологічний розвиток особистості дитини, а також високі витрати на утримання інституцій, поряд із менш затратним вихованням у прийомних сім'ях. На державному рівні був прийнятий курс першочергової підтримки біологічної сім'ї перед вилученням дити-

ни для влаштування до прийомної родини або закладу інституційного догляду та виховання. В результаті кількість дітей у інституціях стрімко зменшувалась, особливо після прийняття у 1937 році закону про соціальний захист, що забезпечував фінансову підтримку родин у складних життєвих умовах [4].

У середині 50-х років процес відмови від інституційного догляду та виховання дітей розпочався у Швеції. На сьогоднішній день там практикують існування закладів інституційного догляду та виховання як тимчасову форму утримання дітей перед влаштуванням їх до прийомних сімей. Процес закриття державних інституцій для утримання дітей з особливими потребами у цій країні завершився у 2000 році. Розформування таких інституцій відбувалось за допомогою чіткої моделі, яка враховувала інтереси учасників процесу виховання та догляду дітей з особливими потребами [6].

У Великобританії також відбувся процес деінституалізації. Відмова від інституційного догляду та виховання розпочалась після завершення Другої світової війни. У Сполученому королівстві Великої Британії та Північній Ірландії, Королівстві Норвегії та Республіці Ісландія не практикують утримання немовлят та дітей віком до 3-х років у закладах інституційного догляду та виховання.

На нашу думку, для України вагоме значення має зарубіжний досвід деінституалізації постсоціалістичних країн через схожість проблем:

- наявність типових інтернатних установ;
- традиційних світоглядних уявлень щодо виховання та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей інвалідів;
- схожість проблем управління системою інституційного догляду та виховання дітей, оскільки ці країни мали подібний нашому адміністративний устрій;
- гальмування деінституалізації працівниками сфери через високий рівень безробіття та корупції в середині країни;
- низький рівень дотримання та захисту прав дітей;
- низький рівень активності громадських організацій.

Розглянемо досвід деінституалізації у Болгарії. Деінституалізацію у цій країні розпочали з превентивних заходів. Задля зменшення кількості дітей, що потрапляють у державні заклади інституційного догляду та виховання дітей створювались денні центри допомоги сім'ям, центри матері і дитини, консультативні центри підтримки сімей з дітьми. Соціальними працівниками відстежувались родини, які опинялись у складних життєвих обставинах. Новостворені центри формували стандарти надання соціальних послуг таким родинам. При неможливості збереження дитини у родині намагались замінити потрапляння дітей у інституції всиновленням.

Основним завданням на початковому етапі був пошук для конкретної дитини оптимальних умов для влаштування її у прийомну родину чи дитячий будинок сімейного типу. На державному рівні почали застосовувати грошові виплати при всиновленні. В залежності від кількості всиновлених дітей збільшувались встановлені грошові виплати.

У 2010 році уряд Болгарії прийняв Стратегію деінституалізації та план дій реформування системи інтер-

натних закладів на період до 2020 року. Цим Планом були конкретно передбачені типи центрів для надання послуг різним категоріям дітей та батьків, види працівників, що надаватимуть ці послуги та вказані конкретні стандарти цих послуг. Відповідно до цього документа сьогодні триває реформа у Болгарії [2].

Наступним розглянемо зарубіжний досвід реформування системи інституційного догляду та виховання дітей у Молдові. Початковим етапом реформи у цій країні була комплексна оцінка потреб дітей щодо захисту їх прав. На основі цієї оцінки була розроблена карта наявних соціальних служб та створені регіональні плани роботи. Координація роботи відбувалась на центральному, місцевому та секторальному рівнях. На цих рівнях були створені комісії задля виявлення родин у складних життєвих обставинах та роботи з ними. Ці комісії вивчають умови, в яких опинилися ці родини та способи допомоги їм, у тому числі, можливість фінансової підтримки. Центральним органом у проведенні реформи виступає міністерство захисту праці, соціуму та сім'ї Молдови.

На цьому етапі реформування у Молдові працюють дитячі будинки сімейного типу на трьох — сімох дітей, при цьому діти можуть повернутися додому, якщо з їхніми біологічними батьками встановлять контакт. У регіонах працюють материнські центри для тимчасового перебування матерів із дітьми та інтернати для дітей з інтелектуальними порушеннями. У сфері надання послуг також діють спеціалізовані служби для дітей з особливими потребами — патронатні, сімейна підтримка, денні центри, мобільні бригади, що надають послуги на дому для осіб з обмеженими можливостями, як дорослих, так і дітей [3].

Розглянувши досвід з проведення реформи системи інституційного догляду та виховання в Болгарії та сусідній Молдові, можемо зробити висновок, що соціальний прорив у цій сфері, значною мірою, залежав від наполегливості та професійності урядових команд, що займалися деінституалізацією. На початковому етапі важливим є планування та прийняття рішень з питання реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на державному рівні, залучення громадськості з метою трансформації уявлень щодо виховання та утримання дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування та дітей з особливими потребами і формування відповідного нормативно-правового супроводу реформи. Наступним етапом має бути створення відповідних органів на місцевому рівні для моніторингу потреб та послуг для дітей, що потребують опіки держави та сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах з метою запобігання потраплянню дітей у заклади інституційного догляду та виховання. Важливою умовою є формування професійної категорії соціальних працівників та створення відповідних центрів соціальних послуг, використовуючи потенціал існуючих на сьогоднішній день закладів інституційного догляду та виховання дітей, що зменшить супротив педагогічного та обслуговуючого персоналу, який задіяний у системі інституційного догляду та виховання дітей. Акумулюючи успішний зарубіжний досвід деінституалізації та власні зусилля, Україна може реалізувати національну модель реформування системи інституційного догляду

та виховання дітей за умови дієвого, а не формального виконання заходів передбачених Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017—2026 роки.

Література:

1. Ілюзія захисту. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B2j-DoDYi0PNtNkJvUF9ZV3JpcDFIQXFmeDVzd21hc-UFGeEpV/view>

2. Миколіук О. До Європи без інтернатів. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/do-yevropy-bez-internativ>

3. Миколіук О. Соціальний прорив Болгарії. URL: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/socialnyy-proryv-bolgariyi>

4. Мордань О. Міжнародна практика реформування державної системи опіки: досвід для України. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02\(13\)/12mooodu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02(13)/12mooodu.pdf)

5. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017—2026 роки: розпорядження КМУ від 09 серп. 2017 р. № 526-р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR170526.html

6. Jorn Holm-Hansen. Placement of Orphans. Russian and Nordic experiences. — Norwegian Institute for Urban and Regional Research, 2005. URL: http://www.academia.edu/703732/3_A_cross-national_decision_model_for_closing_down_institutions_that_are_harmful_to_children

References:

1. Illuziia zakhystu. Analitichnyj zvit za rezul'tatamy kompleksnoho doslidzhennia systemy zakhystu ditej v Ukraini, available at: <https://drive.google.com/file/d/0B2j-DoDYi0PNtNkJvUF9ZV3JpcDFIQXFmeDVzd21hc-UFGeEpV/view> (Accessed 27 December 2018).

2. Mykolyuk, O. Sotsial'nyy proryv Bolhariyi, available at: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/socialnyy-proryv-bolgariyi> (Accessed 27 December 2018).

3. Mykolyuk, O. Do Yevropy bez internativ, available at: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/do-yevropy-bez-internativ> (Accessed 27 December 2018).

4. Mordan, O. Mizhnarodna praktyka reformuvannya derzhavnykh system opiky: dosvid dlya Ukrayiny, available at: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02\(13\)/12mooodu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02(13)/12mooodu.pdf) (Accessed 27 December 2018).

5. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "National strategy for reforming the system of institutional care and upbringing of children for 2017—2026 years", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR170526.html (Accessed 27 December 2018).

6. Holm-Hansen, J. (2005), Placement of Orphans. Russian and Nordic experiences, Norwegian Institute for Urban and Regional Research, available at: http://www.academia.edu/703732/3_A_cross-national_decision_model_for_closing_down_institutions_that_are_harmful_to_children (Accessed 27 December 2018).
Стаття надійшла до редакції 04.01.2019 р.